

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МАШРИҚЗАМИН-
ХИКМАТ
БЎСТОНИ

Бух. ТИП н ЛП
БИБЛИОТЕКА

№

4/2124

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
КОНЦЕРНИНИНГ БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1997 йил

Таржимон, тупловчи ҳамда изоҳ муаллифлари
ҲАМИДЖОН ҲОМИДИЙ ва **МАҲМУД ҲАСАНИЙ**

Масъул муҳаррир: **ҒАЙБУЛЛОҲ АС-САЛОМ**

Машриқзамин — ҳикмат бустони. //

Тарж., тупловчи ҳамда изоҳ муаллифлари: **Ҳ. Ҳомидий** ва **Маҳмуд Ҳасаний**. Масъул муҳаррир: **Ғ. Ас-Салом**/. — Т.: Шарқ, 1997. — 400 б.

Сарл. олдида: **Ўзбекистон Республикаси Олий ва урта махсус таълим вазирлиги.**

ББК 94.8

© «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1997

МАШРИҚЗАМИН - ҲИКМАТ БЎСТОНИ

Буюк аждодларимизнинг беқиёс маънавий мероси, минг йиллик тарихимиз ва маданиятимизга асосланган маънавий ҳаётимизни тиклай бошладик. Динимиз ва тилимизга қайтдик, миллий урф-одатларимиз ва анъаналаримиз, ҳулас, инсон маънавиятига даҳлдор барча бойликларимиз қайтадан қад ростлаяпти. Одамларда ўзлигини англаш, миллий ғурур, ўтмишдан фахрланиш, порлоқ келажакни бунёд этишни ўз қўлимизга олганимиздан ғурурланиш каби туйғулар камол толаяпти, уларнинг бугунги ва эртанги кунга ишончи ортиб бораяпти.

И.А. КАРИМОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти.

ДОНИШМАНДЛАР СУЗЛАЙДИ

Азиз китобхон! Авзойингиздан куриб турибман. «Машриқзамин — ҳикмат бустони» мажмуасини ҳафсала билан олиб, варақлай бошладингиз ва бу хазинани мамнуният билан қулга киритдингиз. Китобни ҳарид қилдингиз. Муборак бўлсин. Адашмадингиз. Унга сарфлаган пулингиз узингиз билан бирга кетди... Аллақачонлардан бўён Сизнинг шундай бир асарга мушток, орзуманд эканингизни сезиб юрувдим. Мана, энди багрингиз бут, кунглингиз туладиган бўлди.

Биламан, ҳозиргача дилингизнинг бир чеккаси гаш эди. Дуруст: ялпи саводхон бўлдик. Турфа билим, санъат, ҳунарларни эгаллаганимиз ҳам ёмон бўлмади. Ҳар ким уз соҳасининг мутахассиси бўлиб етишди. Булар барчаси баржой ва гузал. Лекин!.. Аросатда қолиб кетганимиз ҳам рост. Ғарб билан Шарқ рақобатга киришди. «Ким-кимни» савдоси бошланди. Маънавият бозорларига яхши нарсалар билан бирга, сийқа, баъзан чиркин Ғарб матоҳлари тинимсиз қуйилиб кела бошлади. Аксарият, ё Ғарб маданиятини мукаммал эгаллай олмадик, ё узимизнинг том Шарқиюн ахлоқий қиефамизни тукис сақлаб қола билмадик. Моддий турмуш шароитлари, миллий-ижтимоий муҳит узгариши билан дунёқараш ва маслагимизда, фикрлаш йусини-

миз, муомала-муносабатларимизда туб силжишлар най-до булди.

Мен ҳар бир миллатни уз миллий қиёфасида кураман. Ҳинд мардум бошда қалпоги, табассум билан кукси узра икки кафтини жуфтлаштириб турган бир алфозда намоён бўлади. Худди Лаъл Баҳодир Шастри сингари. Менинг ўзбегим эса, бошда дупписи билан, унғ қулини кукрагига қуйган ҳолда, тавозе юзасидан қаддини ҳисл букиб туради... Хужа Насриддин афанди каби.

Ўз қиёфасига эга булмаган киши шахс эмас. Ўз қиёфасига эга булмаган жамоа, оломон халқ ёхуд жамият эмас. Ўз қиёфасига эга булмаган қавм миллат эмас... Айниган, сохтакор коммунизм гоёси барчани ялпи «тенглаштириш» даъвоси билан чиқиб, мавҳум «байналмилал», «умуминсоний» шахс андажсини қарор топтиришга зур берди. Бундай ғалат синфий-фирқавий талқин ва талабга кура, олайлик, ўзбекнинг (умуман Шарқ кишисининг) лутфкор таъзими унинг... қуллиги, мутеълиги ифодаси деб эълон қилинди. «Совет кишиси» гуё мағрур, ҳур инсон, бас, унинг бошқаларга ва бир-бирларига белини букиши мутлақо номатлуб деб топилди. Шу тариқа турмуш, тирикчилик, фикрлаш мақомига, урф-одатлар, таомиллар ва бошқа инсоний-руҳий ҳолатларга алоқадор барча нарсаларда гарбона тасаввурлар кенг тарғиб қилина бошлади. Шарқона миллий қадриятлар «феодал-патриархал» қоқлик аломатлари, «эскилик сарқитлари» деб ҳукм қилинди.

Мен маънавий Гарб билан маънавий Шарқни ва бу маънода Шимол билан Жанубни бир-бирига зидлаш-тирмоқчи, бирини иккинчисидан устун қуймоқчи ёки камситмоқчи эмасман. Тарихда бундай уринишлар кўп булган. Бари — беҳуда. Гарчи улар уртасида сезиларли, катта тафовутларни курсам-да, афзаллик қидирмайман. Ҳикмат тафаккурдан, мантиқдан, тарихий тажрибадан, кундалик ҳаётдан туғилади. Ўз табиатига кура бу ижодий жараёндир. Бу жараён мантиқий бирлик, зиддият, тафовут, тақозодорлик сингари белги ва хусусиятларга эга. Булар эса ҳамма вақт ҳам тарихий, жуғрофий, диний, миллий ёки минтақавий-маданий муштараклик ёки тафовутлар замирида келиб чиқавермайди. Айни бир маданий-миллий заминда ҳикмат, мақол ёки уғит узининг аксил қуринишларига, даъво ва талқинларига эга бўлиши ҳам мумкин.

Бизга Ғарб ахлоқини жуда қуп ва катта «миқдорда», кенг куламларда тиқиштирдилар. Узимизнинг қуп минг йиллик кўҳна, муйсафид Шарқимиз чегараланиб қолди, гоҳо бир чеккага суриб ҳам қуйилди. Аста-секин ахлоқ ва маънавиятда қозоқнинг қозоқлиги, қирғизнинг қирғизлиги, татарнинг татарлиги ёки ўзбекнинг ўзбеклигини таниб олиш ҳам қийин бўла бошлади. Одамларда манқуртлашиш майли кучайди. Айниқса, аҳолининг зиёвий қатламларида, турли ёшдаги кишилар, шаҳар билан қишлоқ ёки овул фуқаролари уртасида бу нарсаяққол кузга ташланди.

...Қанчалик қириб-қиртишламайлик, баҳор келди дегунча тоғ-тошлар орасидан, энг қаттиқ жисмларнинг ҳам бағрини ёриб, майин майсалар ниш уриб чиқя бошлайди... Худди шунингдек, узоқ даврлар мобайнида, ушя қизил мустабид жоҳилият даврида динга, айниқса Ислон динига «бугун фронт буйлаб» ҳужум олиб борилганига қарамай, халқимиз асрлар давомида қалбининг турида авайлаб сақлаб келган диний, миллий қадриятларни куз қорачугидай сақлаб қолди. Чунки билардики, қанчалик «сарқит», «қолоқлик», «жоҳиллик» аломатлари деб жазавага берилишмасин, маъкур маънавий бойликларнинг қупи биз учун чинакам инсоний-ахлоқий жавҳар эди. «Ҳикматлар бустони»ни уқир экансиз, бугунги кунда у биз учун бамисоли доно муаллим, мураббий, устод вазифасини утайди. Ҳар бир одам боласи бу ёруғ дунёга келиб, то ундан рихлат қилгунига (вафот этгунига) қадар узининг инсоний бурчини қандай уташи кераклигидан баҳс очади, сабоқ беради. У бизни қандай утириш-туриш, одамлар уртасида узни қандай тутиш, ҳатто қандай кулиш ёки йиглашгача, шарм-ҳаё, андиша, ибо, нималарни ёъзолаш ёки ҳазар қилиш каби минглаб «майда-чуйда» ахлоқ-одоб йуриқ ва қоидаларидан огоҳ этади. Дилимиз турида ва тилимиз учидя турган, узимиз айтолмай қийналаётган сон-саноксиз чигал муаммоларга жавоб беради. Бу узига хос «баҳс-мунозараларда» Арасту ҳакимдан — Абу Али ибн Синогача, Афлотундан — Абу Райҳон Берунийгача, Жалолиддин Румийдан — Алишер Навоийгача, Соҳибқирон Амир Темуздан — Зебуннисогача, Заҳириддин Муҳаммад Бобурдан — Муҳаммадшариф Гулҳанийгача юзлаб мутафаккир зотлар иштирок этадилар. Хужа Аҳмад Яссавий, Суфи Оллоёр, Увайсий, Хужа Самандар Термизий, Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Кошғарий, Муҳаммад Зехний, Бархур-

дор ибн Маҳмуд, Абулбаракот Қодирий, Мажидиддин Хавофий, Муҳаммад Сиддиқ Рушдий сингари зоти олийлардан теран ибратли фикрлар келтирилади. Жуда куплаб муъжабулбулдонлар, қомусул аълумлар, маҳзанул асрорлар, мажмуатуш шуарою фузалолар, донишномалар, қобусномалар, пандномалар, девон ва лугатлар, ал-қонунлардан далиллар олинади. Мазкур бустонда инсониятнинг буюк ақл эгаларини ҳамма замонларда банд этиб келган оғриқли масалалар, дорул фанодан то дорул бақоғача, курраи заминдан то самовотгача, «бугунги кундан» то рузи маҳшаргача сон-саноксиз кузатишлар, тараққиёт, тургунлик ва инқироз, утмиш — ҳозирги замон — келажакка даҳлдор баҳслар Шарқ ахлоқ йусини (кодекси) нуқтаи назаридан ёритилган. Бу мажмуа саҳнида гуё турли замонларда ва минтақаларда эрамиздан олдинги замонлардан то янги замон сарҳадларигача яшаб утган куплаб солим ақл соҳиблари «бирлашганлар». Таниқли Шарқ донишмандлари жамулжам бўлиб, ўзига хос «анжуман қурганлар».

Яна бошқа, гаройиб таассурот тугилади уқувчида. Китоб саҳнида фақат бугунги бизнинг замондошларимиз ўз утмишдошлари, бобокалон донишмандлар билан эмас, балки ул зоти шарифлар ҳам, ўз навбатида, ҳозирги ўзоқ ва яқин авлодлари билан мулоқот қилгандай буладилар. Аждодларимиз ўзларининг ХХI аср бусағасида турган авлодлари ҳузурига ташриф буюришар экан, тийрак наслларнинг турмуш шароити, аъмоли, фикрлаши ва нутқ моромидagi чуқур ўзгаришларни куриб завқлангандай буладилар. Ақл-идрок, тафаккур камолотига таҳсин ўқийдилар. Мустақил ҳаёт тарзимизни қутлаётганлари уларнинг сиймосидан сезилиб тургандай. Гоҳи ҳолатларда эса, ҳатто уша минг йиллар нарисидagi инсоний ожизликлар «уша-уша» ҳолича ҳамон давом этиб кслаётганини пайқаб, бош иргайдилар, ҳайрат бармоғини тишлайдилар. Она табиатнинг бузилган, руйи заминда ялпи қиргин қуролларининг инсон наслига таҳдид солиб турганидан воқиф бўлиб, афсус ва надоматлар чекишаётганини сезмаслик мумкин эмас. Уларда биз билан баҳс ва мунозара, мусоҳабаларни давом эттириш истаги борга ўхшаб туюлади.

Шу зайл, Шарқнинг панд-насиҳатларидан инсоний муносабатларга даҳлдор барча муаммо ва жумбоқларга жавоб оласиз. Кунглингиз таскин топади. Чунончи:

одамийлик, яхшилик ва ёмонлик, нутқ ва сукут, рост ва ёлгон, дустлик ва рақобат, улуглик ва ушоглик, заковат ва ҳасад ҳамда бошқа сифат ва иллатлар хусусида барча мутафаккирларнинг гаплари бир жойдан чиққандай бўлади. Айни вақтда ҳар бир зоти шариф ёки халқ даҳосининг даъво ҳукмларида масаланинг турли қирралари очилади.

Мавлоно Жалолиддин Румий буюрадилар:

Яхшиларнинг суҳбатин кунглингга сол,
Ҳеч ёмоннинг суҳбатин қилма хаёл!
Қур, қизил гул бог ичин хандон қилур,
Мард киши номардни ҳам инсон қилур.
Гарчи сен булсанг агар мармар каби,
Яхши бирла булгассен гавҳар каби.

Мавлоно Муҳаммад Жабалрудий яхши дустни атторга нисбат берадилар:

У (аттор — Ғ. С.) уз атридан сизга бермаса-да,
сиз унинг атрлари ҳидидан баҳраманд булав-
расиз.

Энди Муҳаммад Жавҳар Заминдордан эшит-
тайлик:

Беҳунар одам эмас, молу зари булганда ҳам,
Булмагай эшак одам анга либос ёпганда ҳам.

«Қурқит Ота китоби» тилга киради:

Қора эшакнинг бошига юган солган билан
тулпор булмас.

Бу қиёсларда Шарққа хос лисоний, мантиқий ва ахлоқий аломатлар буртиб куринади. Булар: бог, қизил гул, мармар, гавҳар, аттор, атр ҳиди, зар... Шарқнинг ҳиди анқиб туради. Шу орада жаҳолат ва бефаросатлик тимсоли эшак пайдо бўлиб, унинг ҳанграган овози ҳам эшитилиб қолгандай бўлади...

Хужа Самандар Термизий дуст-душман баҳсида минбаъд тайинлайдиларки, зинҳор адашманглар деб:

Синалмаган дустга ва синалган душманга
ишонмоқ катта хато.

«Фавоқиҳ ал-жуласо» Арастуға ҳавола қилади:

Нодон узига узи душман бўлади, бас, у узгага
қандай дуст бўлсин!

Яна бир нозик огоҳ:

Аҳмоқ одамдан аччиқланмоқ улик устида
ашула айтгандай гап.

Муҳаммад Жабалрудий Анушервони Одил тилидан
мана бу доно фикрни илгари суради:

Яхши гап ҳам ёмоннинг оғзидан ёмон бўлиб
чиқади. Кимнинг юрагида яхшилик бўлса,
доимо яхшиликла зикр қилади. Ёмон киши-
лар эса ёмонликдан гапирадилар.

Бундай хулоса чиқазишга туртки берган антиқа бир
воқеа борким, узингиз, ҳурматли китобхон, уқиб
олинг деб, бу ерда уни атайин келтирмадим.

Меъёрлар, нисбатлар, масофалар, мувозанат ҳақи-
да кундалик ҳаётда огишмай амал қилишимиз лозим
бўлган, эсда нақшланиб қоладиган куп панд-насихат-
лар бор:

Узингдан улуглар сенга раҳм қилишини хоҳ-
ласанг, узингдан пастларга раҳм қил.

Абулбаракот Қодирӣ:

Ортиқча ширин бўлмагинки, еб юбормасин-
лар ва ортиқча аччиқ бўлмагинки, туфлаб
ташламасинлар (Буқрот ҳакимдан иқтибос).

Пулни ишлатсанг озаяди, ақлни ишлатсанг
сайқал топиб, купаяди.

«Махзан ал-улум»дан:

Хушбахт шундай кишики, у узгаларнинг феъ-
лу ҳаракатидан ибрат олади. Бадбахт шундай
кишики, унинг аҳволидан бошқалар ибрат
олади (Батлимусдан).

Ҳикматнома мажмуасини яратишнинг қийинчили- ги бениҳоя кўп, хилма-хил манбалар орасидан уларни териб-тергилаб олишнинг мушкуллиги билангина эмас, балки не ҳасратда тулланган инжу доналарини бир ипга тизиш, фикрларни муайян тизимга келти- риш, алоҳида-алоҳида олиб қараганда тарқоқ, парокан- да узвлар, ашслардан яхлит вужуд барпо этиш иши- нинг мураккаблиги билан улчанади. Китобда бу жум- боқ ҳам хийла пухта ҳал қилингандай.

Азизлардан бири дебдурким, «ҳайратланиш учун бир дақиқа вақт кифоя, бирон ҳайратангиз гап айтиш учун эса кўп йиллар керак». Қулимиздаги мана бу маж- муада кўп минглаб ҳикматли гаплар жамланган. Аср- лар, минг йилларнинг маҳсули булар. Қадимул айём қаъридан келаётган руҳий қадрият, бебаҳо маънавий бойлик. Ҳар бири алоҳида митти сўз санъати асар.

Ҳар бир ибратли фикр, мақол, нақл, асотири, оқило- на айтилган гап узича бир тугал асар. Шуниси борки, ҳеч ким ҳикмат мақомидаги лунда гап айтиш учун махсус қулига қалам олмайди. Тўғри, ёзувчилар, давлат ва жамоат арбоблари, олимларнинг ён дафтарларидан кўпгина доно фикрларни топиш мумкин. Булар муал- лифларнинг бой тажрибасидан, кишиларнинг турмуш тарзлари, атрофдаги воқеа-ҳодисаларни узоқ вақт даво- мида кузатишларидан тугилади. Ихчам пурмаъно ибор- ралар, мақол ва маталлар турли бадий асарларда, лугатларда, адабларнинг қалб дафтарларида ноёб дур- доналар, инжу шодалари сингари сочилиб ётади. Улар воқсалар таҳлили замирида, тасвир ичида, муаллиф муддаосининг лунда ифодаси, қаймоғи сифатида, гуё «ўз-ўзидан», «бехосдан», «фавқулодда», «қиссадан-ҳис- са» тарзида тугилади. Бундай иборалар муқаррар сурад- да ниманидир тасдиқлаши эмас, рад этиши, шубҳа остига олиши ҳам мумкин. Замирида тасдиқ, инкор, ҳукм, муқояса, кесатик, пичинг, сифатлаш, ухшатиш, муболага ётади. Уларга лоқайдлик хос эмас. Фикрни тимсоллар, образлар воситасида эҳтирос билан ифода- лайди. Юксак ҳаёт довларида, мураккаб ижтимоий ва маънавий ҳаёт чорраҳаларида, руҳий зиддиятлар- нинг дучлашган ва кесишган нуқталарида «ярқ» этиб пайдо булган бу қуйма асарларда аччиқ ҳақиқатларга, самимий тилакларга, неқбин даъватларга, дуойи хайр- ларга дуч келади киши. Улар инсонларни қандай яшашга ургатади. Энг қийин дамларда одамларга доно маслаҳатчи, ҳамдард, мураббий ва руҳий мададкор бу-

либ пешвоз чиқади. Оталар сузини уқиган ва уққан ҳар бир инсофли, оқил киши ўз эзгу ниятида янада собит, ўз кори хайридан мамнун, меҳр-шафқатидан масрур, хотамлигидан рози ва мағрур булиши баробарида, бошқа кимдир бировлар ўз разолатидан пущаймон, жаҳолатидан шарманда, қабоҳатидан юзи қора, шароратидан дили сиёҳ, озурда булса ажаб эмас.

Нутқ ва панд-насиҳатнинг бу турига эзмачуриклик, сузамоллик хос эмас. Умуман, китобда нутқ ва сукутнинг қандай ҳолларда матлуб ёки ноуринлиги ҳақида куп мароқли фикрлар айтилган. Суз фикрнинг либоси, фикр сузнинг жонидир. Айни вақтда: зукко кишилардан бири деган экан: даҳо фикрдан барча сузларни олиб ташлаш мумкин. Буги қандоқ булди!.. Бирон теран, тагдор маънони англатишда суздан кура сукут афзалроқ экан-да? Бундай иборалар уқувчини уйлашга, фаҳм-фаросатни ишга солишга, коса тагидаги ним-косани топишга ундайди.

Мажидиддин Хавофийдан:

Бир киши бир ҳакимнинг зиёфатига борди. У беҳуда сузларни ҳаддан ортиқ валдирарди. Сунг суз орасида: «Энди сузлашни бас қилай», — деди. Ҳаким унга эътироз билдирди: «Йуқ, сен суз сузлаганинг йуқ!»

Абулбаракот Қодирий дебдурлар:

Бир куни Бузургмеҳрдан: «Сузлаш яхшими ёки сукутми?», — деб сурадилар. У: «Сузлаш!» — деб жавоб берди. Ундан яна сурадилар: «Нега булмаса утмиш ҳакимлари доимо бунинг аксини айтиб келдилар?». Бузургмеҳр жавоб қилди: «Сузлаш афзал деганимнинг маъноси шуки, агар бу восита булмаганда эди, сукутдаги беқиёс хислатлар очилмай қоларди!»

Икки биродаримиз: Ҳамиджон Ҳомидий билан Маҳмуд Ҳасаний тартиб берган «Машриқзамин — ҳикмат бустони» эканига ҳеч кимда шубҳа йуқ. Аммо бошқа бир истакни ҳам эътироф этишга тугри келади. Бу ҳали ҳаммаси эмас. Ҳамир учидан патири. Биринчи тажриба ва уриниш. Аминманки, кейинги нашрларда китоб янада тулишади, сайқалланади, таржималарга

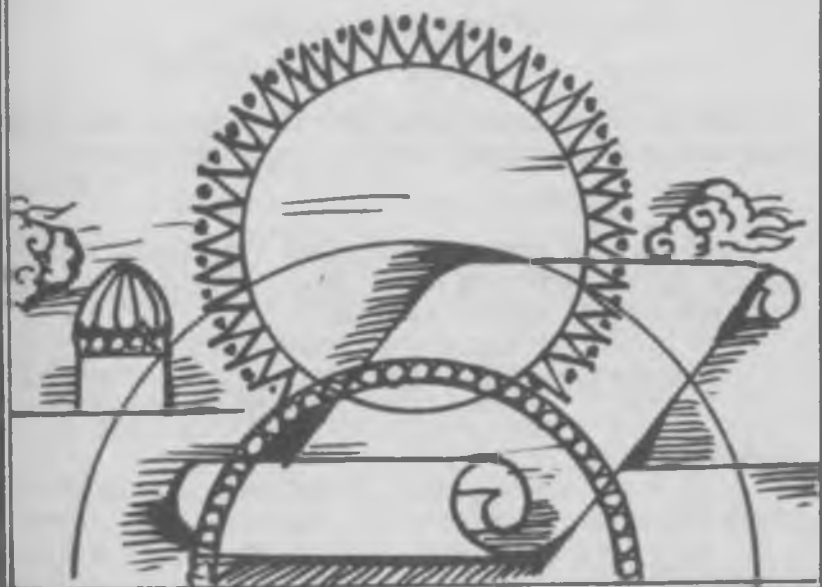
ишлов берилади, кам-кустлари тузатилади, тахрир-
лаб жумлалар янада қисмига стказилади. Нашрнинг
илмий мақоми тагинам пухталанади. Ҳар хил курсат-
кичлар — индекс илова қилинади. Калит-сузлар бери-
лади. Бироқ ҳозирги ҳолида ҳам у бизнинг бугунги
талаб ва эҳтисжларимизни тўла қондиради, деб уйлай-
ман.

Яхши одамлар, холис ниятли, олийжаноб ҳазрати
инсонлар орасида бўлмоқ нақадар улуг мукофот, улкан
бахт киши учун! Сиз, азиз китобхон, Шарқ ҳикматла-
ри бустони ичра кезиб, юзлаб донолар, оқиллар, фози-
лу фузалолар, адибу удаболар яратган ҳаёт сирларидан
хабардор бўлаётган экансиз, амин бўлингки, улуглар
даврасидасиз, улар билан мулоқотдасиз. Демак, бахт-
лисиз.

Ғайбуллоҳ ас-САЛОМ.

ОДОБ,
ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ,
ИСТЕЪДОД
ФОЙДАЛАРИ ҲАМДА
БЕОДОБЛИКДАН
ЕТАДИГАН ЗАРАРИ

Одоб шундай тожки — поку бегубор,
Бошингта қуйгину қайга борсанг бор!
Бархурдор ибн Маҳмуд

Оллоҳ такаббурларни севмайди.
Ҳадис

Адаб кичик ёшдагиларни улуглар дуосига сазовор
этади ва у бу баракотдин умрбод баҳраманд булади.
Навоий

Одоб шундай узукки, агар у ҳар кимсанинг тасар-
руф бармоғига мувофиқ келса, унинг улуглик оти ҳам-
ма маъракаларда жавлон қилади.
Одоб дебочадур инсон учун иззат китобига,
Булар, ҳар ким одобсиздур, нишон тири маломатга.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Айтдилар:
— Фазилат наслу насаб билан эмас, балки одоб
билан топилади.

Муҳаммад Зсҳний

Булмас адабсиз кишилар аржманд,
Паст этар ул хайлни чархи баланд.
Навоий

Одоб аҳли билан ҳамсуҳбат булиш — гуллар ҳидини
уфураётган тонг насимидан ҳам ширин.

«Оталар сузи»

Кишида одоб булса, илм ҳам булиши лозим. Одоб
ақлга боғлиқ нарса. Ақл устига одоб ҳам қушилса нур
устига аъло нур булади. Улуглик ақлу одоб билан ву-
жудга келади. Ақлнинг қадри одоб билан, бойлик қад-
ри саховат билан, қувват қадри баҳодирлик билан оша-
ди.

«Фавоқих ал-жуласо»

Адаб ирфон илми иҷрадор шамъ.

Анбар Отин

Одамлар одоб тутиёсини ташқи ва ички дунё ахлоқ
кузининг равшанлигини оширувчи сабаб, деб билган-
лар ва бу қимматли оқ йулнинг отлиги булмай туриб
иззат ва ҳурмат мартабасининг идрок каъбасига етма-
ганлар.

Саодат мулкининг йулида доим беҳатар юргай,

Одобнинг ҳассаси булса кишининг қулида ҳар дам!

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Хулқ гузал булса, барча халқ сенади,

Хулқи тугри булган киши турга чиқади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бир куни Букротдан:

— Одобли билан одобсизнинг уртасидаги фарқ қан-
дай? — деб сурадилар.

— Гапирадиган ҳайвон билан гапирмайдиган ҳай-
вон орасидаги фарқ каби, — деб жавоб берди Букрот.

«Фавоқих ал-жуласо»

Агар одам эсанг, сайр эт бу гулшанда адаб бирла,
Қадам ҳар сори қуй мулсифат ким гову хар густох.

Отаҳий

Кимки аслида бадумид эрур,

Яхшилик ул кишидан этма умид.

Алманӣ

ҲИКОЯТ. Одоб хазинасини юрагига жойлаган бир
йигит бор эди. У уз бахтини тополмай бир неча вақт

сарсон-саргардонликда юрди. Кунлардан бир кун Анушервоннинг ходимларидан бирининг хизматига кириб қолди. У срадаги қийинчилик ва макру ҳийлаларнинг азобига қанчалик бардош бермасин, бирор фойда курмади. Қоронги тунларни эса огир ҳаёллар билан утказди: Байт:

Куннинг жамолини курай деганга,
Тунда сабр қилмоқ елгиз чораси.
Гавҳар қидирувчи меҳнатдан қурқса,
Қулига чиқмагай дурнинг сараси!

Кунлардан бир кун Анушервон ўз мулозимларидан: «Энг юмшоқ нарса нима?» — деб суради. Биров: «Шоҳи», деб жавоб берди. Биров: «Товуқ патлари», деди. Яна бирови эса: «Шоҳидан ҳам юмшоқроқ нарса нима бўлиши мумкин», деди. Шу пайтда ҳалиги йигит сарой тепасида турган эди. У мулозимларнинг жавобидан Анушервоннинг кунгли тулмаганини куриб, сузлашга ижозат суради. Ижозат булгач деди: «Энг юмшоқ нарса тинчликдир!» Анушервон унга офарин айтди ва яна суради: «Энг яхши овқат нима?» Йигит: «Шаҳвоний қувватни оширмайдиган ва танда иллат қузгатмайдиган овқат энг яхши овқатдир», деди. Яна суради: «Энг яхши шароб қайси?» Йигит: «Ақлни зос қилмайдиган ва касаллик пайдо қилмайдигани», деб жавоб берди. Яна суради: «Гулларнинг ичида энг ширин ҳидлиси қайси?» Йигит: «Ота-она тириклигида уларни хурсанд қиладиган, улгандан кейин эса уларнинг номини боқийлаштирадиган ҳаёт гули булмиш фарзанд», деб жавоб берди.

Анушервон йигитни тақдирлади ва ўз ҳакимлари орасига олди. Байт:

Доно ночорликда қолса ҳам бир кун,
Умиди ҳосилдан курсатар нишон.
Мушкни кур, либосга бекитилса ҳам,
Ҳид сочиб узини қилур намосн!

Муиниддин Жувайний

Одоб — улуглик ва юксаклик қасрининг нарвони, бу нарвон орқали барча мақсад ва манзилга етиш мумкин. Шарм гулзоридан эса барча муддао гулини дасталаш мумкин. Латиф сирларнинг ҳақиқатини англовчилар ва ҳар қандай рамз маъносини тадқиқ қилув-

чилар айтадиларки, одамийлик рисоласининг дарсларини уқишга азм қилиб, бахтиёрлик кучасига қадам қуювчи ҳар бир инсонга, аввало, шарму одоб қондасини ёд қилмоқ шартдир. Токи бахт муаллимининг йўлланмаси билан ҳаёт қонунининг илмини идрок қилишда билимли ва уста бўла олсинки, ҳақиқатан ҳам, инсоният учун одоб ажойиб тож ва одамийлик безаги учун қимматбаҳо гавҳардир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Дегул инсон десанг ани не ажаб,
Булмаса қирқ яшарда ақлу адаб.

Сайфи Саройи

Одобли одам табибга ухшайди, у билан суҳбатлашиш кунгилдаги ғамни қувади.

«Оталар сузи»

Бир куни халифа Маъмун одоб билан сузлаётган бир боладан: «Кимнинг углисан?» деб сўради. Бола: «Одобнинг углиман», деб жавоб берди. Бу жавобни эшитган Маъмун: «Қандай чиройли отанг бор экан-а», деб унга таҳсин уқиди.

Муҳаммад Зсҳний

Улгаюрсан, санда бор булса адаб,
Улгаюрсан, санга ёр улса адаб,
Одам эрсанг, ташқи сурата берма зёб,
Она юртингни ҳамиша айла зёб.

Анбар Отин

Одоб бир булутки, унинг бир томчи ёмғири яхши кишиларнинг амал экинзорига ёғса, умид полизини абадий кукаламзорга айлантиради ва яхши ном ҳосилдан фойда хирмонини барпо қилади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Отанг-онанг тарбиятига қил гузар,
Ҳолина айлаб назар, олгил хабар.

Саид Қосимий

Узингдан кейингиларга ибрат бўлай десанг, узингдан илгаригилардан ибрат ол.

«Оталар сузи»

Ҳақиқий инсон ҳамиша илм ва ҳунаро олишга инти...

лади. Илм бир дарахт булса, одоб унинг мевасидир. Одобсиз олим мевасиз дарахтдир.

Муҳаммад Зсҳний

Ҳар бир киши касб-корни мукамал билмоғи, яхши тарбия олмоғи ва яхши хулқ-одоб, фазилатларга эга булмоғи керак.

Абу Наср Фаробий

Ҳикмат арбобларининг айтишларича, кишининг вужуд гули одоб ранги ва ҳидидан холи булса, у киши одамлар назарида тикандек хору беқадр бўлади, халқ кўнгли у билан суҳбатлашишдан қолади ҳамда бегона-ошнолар ундан юз угирадилар. Унинг аҳволи саҳифасига нафрат қалами билан узоқлик ва бегоналик белгисини қўядилар. Шунинг учун бешарм ва одобсиз кишилар давроннинг даккиси ва танбиҳидан ўзларининг озодлик қанотларини синган ҳолда қўрадилар ва уларнинг меҳру-муҳаббати ҳеч кимнинг дилига ҳеч қачон утирмайди.

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Ҳаёт энг яхши мураббийдир.

«Оталар сузи»

Тарбия таъсир қиладиган кишилар уч тоифага бўлинадилар.

Биринчиси — ҳануз оқ билан қорани танимаган бола. Унинг табиасти ҳали ёмонлик гўбори билан булганмаган, юраги эса ботил ишлар зулмати билан қораланмаган бўлади. Бундай болага насиҳат тез таъсир қилади. Бундай болани тўғри йўлга оsonлик билан ургатиш мумкин.

Иккинчиси — оқ билан қорани ажратадиган бўлиб қолган бола. Улардан баъзилари ўз нафсининг ғалабаси билан яхшилик томонга бурилади олмай юрган бўлади. У қиладиган ишининг ёмонлигини билади. Нуқсонларини эътироф этади. Бундай одамни тарбиялаш биринчиси билан нисбатан қийинроқ, аммо унга доимий тарбия берилиб, ҳар хил насиҳатлар ва танбиҳлар бериб борилса, албатта, яхши йўлга кириб кетади.

Учинчиси — оилада ботил ҳаёт ва фосид фикрлар билан ўсиб улғайган киши. У умр бўйи ноҳақ ишларни ҳақ деб билиб келган ва шунга астойдил эътиқод қўйган бўлади. Ёмонлик қилса ҳам уни ўзича яхшилик

дсб уйлайди. Бундай кишини тарбия қилиш жуда огир. Унинг тарбиясига киришиш — тирноқ билан қудуқ қазиш ёки ҳали қизиб чуққа айланмаган тсмирни бол-галаш билан баробар.

Донолар яхши ёки ёмон хулқли бўлишни оилага боғлайдилар. Уларнинг айтишларича, бузук хотиндан туғилган ва разил ота қулида тарбияланган фарзанддан яхшилик кутиш қийин. Чиройли хулқ офтобга ухшайди, офтоб музни эритгани ёки сув тузни эритиб юборгани каби чиройли хулқ ҳам барча ёмонликларни эритиб юборади.

Абулбаракот Қодирий

Онадан тарбия курмаган қиз ёмон,
Отадан таълим олмаган угил ёмон.

«Қурқит Ота китоби»

Ҳар кимки илм-ҳикматни урганаман дсса, уни ёшлигидан бошласин, саломатлиги яхши бўлсин, яхши ахлоқ ва одобли бўлсин, сузининг устидан чиқсин, ёмон ишлардан сақланадиган бўлсин, хиёнат, макр-ҳийладан узоқ бўлсин.

Абу Наср Фаробий

Мураббийси бўлмаган одамни ҳаёт узи тарбиялаб қуяди.

«Оталар сузи»

Ҳасли киши имонлидур, имонлилар жаннатийдир.
Ҳадис

Ҳамма ишларингизда туғри бўлинг, одамларга муомалада хулқингиз чиройли бўлсин.

Ҳадис

Одами ақлу назокатда сулув,
Булса ахлоқи садоқатда сулув.

Анбар Отин

Истеъдод эгаларини тарбиялаш шундай бир кимс-дирки, у қора тупроқни тоза олтинга, ноқис тошни эса айбсиз гавҳарга айлантиради. Чунончи айтадилар:

Тарбиядан тупроқ гавҳар бўлади.
Ноф ичра қон мушки асгар бўлади.

Қийматсиз қора бир темирни иксир,
Тарбия айлагач соф зар булади!

Хожа Самандар Термизий

Истеъдод эгасини тарбиясиз қолдирмоқ зулмдир.
Истеъдодсиз кишини тарбиялаш эса умрни зос утка-
зишдир. Байт:

Кишида булмаса агар истеъдод,
Минг ҳийла қил таълим кор қилмас асло.
Гумон қилма, бузоқ худо булмайди
Бутпараст олтин-ла берса ҳам оро.

Муиниддин Жувайний

Кимики ахлоқи зоҳири хушдур,
Ани ҳаргиз ёмон гумон қилма.

Оразий

Азизим, ҳунар аҳлининг тарбиясига сайъ-ҳаракат
қил. Ҳунарсиз кишиларга отасининг хизматлари ту-
файли эътибор қилма! Одамларни отасининг хизматла-
ри туфайли эмас, узларида булган қобилият туфайли
тарбиялаш лозим! Байт:

Уликдир ҳаётда ҳунарсиз киши,
Ҳунарсиз булгандан улгани яхши!

Хожа Самандар Термизий

Отага итоат — Оллоҳга итоат қилишдир*.

Ҳадис

Одамларга таом едиринглар ва ширинсуз булинглар.

Ҳадис

Таълим фақат суз ва ургатиш билангина булади.
Тарбия эса амалий иш, тажриба билан булади.

Абу Наср Фаробий

Сабабсиз кулги — беодоблик белгиси.

«Оталар сузи»

*Баъзи ҳикматлар мавзу тақозосига қўра аъйин такрорланган. — Мух.

Ҳар ким агар ёшлигидан беодоб кишилар ичида
усиб улгайса, катта булгач, унинг вужудига урнашиб ол-
ган бадфёъллик иллатини чиқариб ташлаш қийин була-
ди.

Гудакликдан ёмон фёълга урганса,
Юз меҳнат-ла уни кам қилиб булмас.
Яхши йулга солай дебон уринма,
Усиб қотган шохни ҳам қилиб булмас!

Хожа Самандар Термизий

Керак тарбият ёшликдан керак,
Улуг булса лозим келур гам емак.

Абдулла Авлоний

Одобсизлик ота-она уйини хароб қилади.

«Оталар сузи»

Болага отанинг меҳнати сингган булса,
Сунг у боланинг хулқ-атворида билинади.
Ота болани назоратда тутса,
У яхши, эзгу булади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Беодоблик шундай селки, у обру ва виқор қасрини
қупориб, идрок буйинини ҳар хил арқонлар билан бог-
лаб ташлайди. Оқил кишиларнинг айтишича, одоб
риояси шундай сурмаки, унинг гардидан ҳар бир ки-
шига сурса, эътибор кузининг равшанлиги ҳеч қандай
сабаб билан заифлик ва иллатга йулиқмайди. Замона-
нинг катта-кичиклари унинг ҳузурини меҳру муҳаббат
базмининг чироғи, деб биладилар. Кундан-кунга иқбо-
лининг юлдузи юксакликка кутарилаверсади.

Кишида барча ахлоқи ҳамида,
Чу жамъ улди қуярлар отин эҳсон.
Бири ондин саходур, бири мурувват,
Булар гар йуқтур, инсон эрмас инсон.

Навоий

ҲИКОЯТ. Ҳушёрликнинг киме табиатли саррофла-
ри бу ҳикоятнинг бебаҳо олтинини шундай пул қилиб
чекадиларки, бир куни Бағдод вилоятида бир неча
бола бир кучада уйин билан машғул эдилар. Уша ша-
ҳарнинг ҳокими дам олиш мақсадида отга миниб, уша

кучадан утиб борарди. Ҳокимнинг асари у ерда зоҳир булгач, бир бола ақлининг муаллими кумагида бу ҳолни сезиб, урнидан турди ва одоб юзасидан чеккага чиқиб, девор остида турди. Бошқа болалар эса ҳеч нарса сезмагандек туравердилар. Қизгин уйиндан эса тухтамадилар, буни кузатиб турган подшога бу боланинг ҳаракати ёқди. У отини бола томонга бир оз юргизиб, унинг диққатини узига қаратди. Уни имтиҳон қилиб куриш мақсадида қулидан узугини чиқариб, болаларнинг уртасига отди ва деди: «Кимки узукни олдинроқ топиб келса, шоҳона ҳадя олади». Болалар олдинроқ узукни топишга ҳаракат бошладилар. Ногоҳ биттаси топиб, уни подшога олиб келди. Ҳалиги бола эса уз оёгини одоб чегарасидан чиқармай, жойидан жилмай турарди.

Фикр гар яхши тарбият топса,
Ҳанжар, олмосдан булур уткур.
Фикрнинг ойнаси улурса занг,
Руҳи равшан замир булур бснур.

Абдулла Авлонии

Меҳмонни эшиккача кузатиб қуйиш суннатдир.

Кошифий

Ҳар ким одоб сурмасидан тортса ҳаё кузига,
Мақсад келинин кўрар қаршисида беҳижоб.

Подшо кўз қири билан унинг ҳолатини кузатиб турар эди. Бу сафар узукни унинг олдига ташлади. Бола эса узукни ердан кутариб олиб, чангини артди-да, бир упиб, одоб ва ҳаё юзасидан секин-секин юриб келиб, икки қўллаб подшога узатди. Подшога унинг одоб ва ҳаёсининг чиройлилиги ёқиб деди:

Одоб уз эгасин бир кун еткизар
Иzzату обруга ва саодатга.
Одобнинг боғидан терса ҳар ким гул,
Ҳаёти тулади хуш тароватга.
Одобли кишилар топар яхшилик,
Бсодоб нишондир, бил, маломатга!

Подшо болаларнинг ҳар бирига инъом ҳадя қилди. Сунг ходимлардан бирига қараб деди: «Мана бу бола-

нинг ота-онасини топиб рози қил, болани бизга берсин, тарбиялашга арзийдиган бола экан».

Ота болани кичиклигидан бсбош қилиб қўйса,
Болада гуноҳ йуқ, барча жафю отада.
Угил-қизга билим, ҳунар ургатиш керак,
Токи бу ҳунарлар билан фсъл-атвори гузал булсин.
Кимнинг хулқ-атвори, фсъли яхши булса,
У тилагини топади, ою кун унга кулиб боқади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Одоб, бу ёмон сўздан ва ёмон ишдан узини тиймоқдир ҳамда узининг ҳам, узганинг ҳам иззатини сақлаб, обрусини тукмасликдир.

Кошифий

Ёшликда заҳмат чекиб, илм ургансанг, касб-ҳунар эгалласанг, қариганда роҳат топасан.

Кошифий

Яхши ишлов берилмаган ердан яхши ҳосил унмайди.

«Оталар сўзи»

Муסיқа фани шу маънода фойдалики, кимнинг фсъл-атвори мувозанатини йуқотган булса, уни тартибга келтиради.

Абу Наср Фаробий

Яхши қилиқ оқ сут билан кирса,
Улим келиб тутмагунча узгармайди.

Юсуф Хос Ҳожиб

Одамига яхши қилиқдур бихишт,
Етти тамугдин баттар, ул ҳуи зишт.

Ҳайдар Хоразмий

Не хуш хислат эрур ахлоқи неку,
Неки қилдинг келур олдинга утру.
Мурувват пеша қилким, ҳайи сонсё,
Етургай қилмайин ажрингни зосё.

Талибий

Кишини ёмон дема (ғийбат қилма).

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Қурқоқнинг олдида ҳақ сўзни айтма.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Нодондин йироқ қочқон донодур.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Узингни шубҳадин йироқ тут.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Мунофиқликнинг белгиси учтадир: ёлгон сўзлаш,
ваъдасининг устидан чиқмаслик ва омонатга хиёнат
қилиш.

Ҳадис

Кимки ғайридинни ҳақорат қилса, қисмат куни
утдан ясалган қамчи билан урилади.

Ҳадис

A large, double-lined star-shaped frame with eight points, centered on the page. The top two corners of the page are decorated with intricate floral and scrollwork patterns.

ОЛИМ, ИЛМ,
КИТОБ, ҚАЛАМ,
УСТОЗ, КАСБ-
ҲУНАР, ЯХШИ
ФАЗИЛАТЛАР

Касбнинг энг яхшиси кишининг уз қули билан
бажарилган иши ва ҳатол саводидир.

Ҳалис

Илм уқуб қилмаган амал мақбул,
Дона сочиб кутармади маҳсул.

Навоий

Ер юзи бир дашту саҳро булса, гулзори илм,
Саҳнаи оламни булмоқда намудори илм.
Илму фан бирла қуролланмоқда сардори илм,
Илм уқи, ҳеч бир жонга сткурмайди озор илм.

Оразий

Олим киши сузидан олгил утит,
Яхши сузлар таъсири дилга сингар.

Маҳмуд Кошгарий

Олим кишини эзгу тутиб сузин эшит,
Ҳунарини урганибон амал қилгил.

Маҳмуд Кошгарий

Олим кишилар ҳар срда азиз ва ҳурматлидурлар.
Абдулла Аклоний

Эмиш ҳар элга қадри илм бало,
Ула илм мақоми баски боло.
Кишиким илму фандин бохабардур,
Ҳалойиққа муътабардур.
Тирикликда кишиким қилса ҳар кор,
Анинг осонлигина илм даркор.

Абдулла Авлоний

Илм урганиш ҳар бир мусулмон учун фарздир.

Ҳадис

Жаҳон равшан зийи илмдандур,
Қунгил софи сафойи илмдандур.

Анбар Отин

Кимда булса донишу, ақлу, тамиз,
Илм ила ҳилм аҳлини тутган азиз.
Сен хатолардан ўзингни тут узоқ,
Эй угил! Оқил эсанг солгил қулоқ!

Фаридиддин Аттор

Бировким қилса олимларга таъзим,
Қилур гуёки пайгамбарга таъзим.

Навоий

Эй угил! Қайси фан булмасин, то уни мукамал
эгалламагунингча ҳаракатни тухтатма, бир илм иккинчи
илмни эгаллашга ердам беради. Бир илмни эгаллашга
ақлинг йул бердим, уни охиригача эгалламай туриб,
чала ташлаб кетма!

Абдибек Шерозий

Билимни буюк, ўқувни улуг бил,
Бу иккиси танланган бандасини улуглайди.
Заковат қасрда булса, улуглик булади,
Билим кимда булса буюклик олади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Илм ила кимнинг дили равшан эрур,
У замон ичра саломат тан эрур.

Фаридиддин Аттор

Илм урганишдан уялган ва такаббурлик кучасига
кириб қолган кишилар ҳеч қачон илмга эга була ол-

майдилар. Эй угил, сен илм урганишдан уялма! Нодон-
лик ёмон хислат!

«Жовидони хирад»

Билимсиз, шубҳасиз, аниқ курдир,
Кел, эй нодон, билимдан ҳисса ол.

Юсуф Хос Ҳожиб

Агар инсон илм нури билан уз йулини ҷритмаса,
зулмат ва нодонлик кучасида қолади. Киши қалбининг
нури илм ва маърифат билан бақувват бўлади. Инсо-
ниятнинг қадри илм билан ҳосил бўлади. Илмдан ҳали
ҳеч ким зарар курган эмас. Илмни эгаллаб олиш эса
бир санъатдир. Дунёда қандай ғувзлик содир булган
булса, уларнинг ҳаммаси нодонлик орқали келиб чиқ-
қан. Энг зур ҳалокат нодонлик, инсонийликни бити-
рувчи ҳам нодонликдур. Яхши таҳсил курган ва илм
нури билан ҳулқини яхшилаган аёл ҳар ерда иззат
топади. Илм — аёл учун зийнат. Ақлини нодонликдан
қутқарган ҳар бир аёл номус, иззат, аёллик қадрини
тушуниб етади. Бундай аёл ҳеч бир ишда адашмайди.
Илмсиз аёл эса бола тарбиялашда турли хатоларга йул
қуяди.

Абдибёк Шерозии

Бёшиқдан қабргача билим иста.

Ҳадис

Муяссар булса тилладин сенга тахт,
Узингдин пастга зинҳор айламагин сахт.
Агар берса сенга жаҳон султонлиги даст,
Киши уз ҳолини билмак керак паст.
Агар рутбанг эрур аълоин офоқ,
Ииқилгон хасталарни ҳолина боқ.
Такаббур қилмагил эй бемаоний,
Фалонни углидурмен деб фалоний.

Суфи Оллоҳр

Ҳакимдан:

— Шунча илмни қандай ҳосил қилдинг? — деб
сурадилар:

У айтди:

— Илм уқийтган пайтларимда ендирган чироқ
мойини ҳисобласанг, еб-ичган нарсаларимдап купроқ

булади. Бундан маълум буладики, вақтни еб-ичиш ва уйнашга сарфлашдан кура илмга сарфлаш зарур экан.

«Фавоқих ат-жуласо»

Билиб дарсингиз айлаб азбар укунг,
Укунглар, укунглар, укунглар, укунг.
Ҳавоу ҳавасларни айлаб раҳо,
Сабокларни такрор этинг борҳо.

Роқим

Илм мартабаси мартабаларнинг зуридир, деган гап шубҳасиз туғри. Қайси ерда илму маърифат кучли булса, уша ер бахт маскани ҳисобланади. Қайси ерда нодонлик мавжуд булса, у ер қуруқ ёки тошлеқ жой кабидир.

Гузэл хулқ билан пайваста булган илм одамларни бахтиёр қилади, мартабасини баландлатади. Илмдан мақсад куркам ва эзгу ишларни амалга оширишидир.

Фахрулбанот Сулаймоний

Бир соатгина илм урганиш бир кечалик ибодатдан яхшидир.

Ҳадис

Уламолар суҳбатида бул, пок, соф ниятли кишиларга талпин.

«Амир Темур утитлари»

Илмсиз иликсиз сунгак каби бушдир, иликсиз сунгакка қул урилмайди.

Билим билан кишининг мартабаси ошди, илмсизлик эса кишини тубанлаштирди.

Билимли киши керакли сузни сузлайди, кераксиз сузни қумиб ташлайди.

Аҳмад Югнакий

Муродингии ҳаётинг ичра ахтар,
Ки мавҳум илм ичинда булма ахтар.

Анбар Отин

Қайси бир олимнинг илмидан суралганда қизғониб гапириб бермаса, қиёматда оғзига утдан тизгин солиб қўйилади.

Ҳадис

Илмсиз инсон — мевасиз дарахт.
Нодонга илм ургатмоқ умрни зос утказмоқдир.
Илм бир хазина булса, бу хазина қалити савод.
Илм келинчакка ухшайди, у хилват ва пинҳонлик-
ни сқтиради.

Илм инсон зийнати.

Қогозга туширилмаган илм унутилиб кетади.

Кимки илм билан ақлини оширишга уринса, молу
давлат узи келавсради.

Илм булмаса одамнинг ҳайвондан фарқи булмас
эди.

Молни ишлатганинг сари озаяди, илм эса купаяди.

Ҳар кимки эрур улума моҳир,

Булгай анга сузнинг ҳусни зоҳир.

Шавқий Каттақургоний

Аввало олим бул! Лоақал таълим олувчи ёки тинг-
ловчи, илму уламоларни севувчи булгин.

Ҳадис

Заковатли уқади, билимли билади,

Билимли, заковатли тилакка стади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ҳар кишининг руҳи илм бирла қувватланса, шаф-
қатли ва бетамаъ булур.

Сидқий Хондойлиқий

Одамга фақат ҳусн эрур руйига эсб,

Ботинда жамил улмаса, бу ҳусн бекор.

Дилшоди Барно

Сайри жаҳон қилинг, сувга ухшаб. У доим оқишда-
дур — тоза ва хушдур ва агар бир срда куп тўхтаб
қолса, бадбуй булур.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Амалсиз илм — мевасиз ёғоч.

«Оталар сузи»

Ҳамма эзгуликлар билим туфайлидир.

Билим туфайли гуё кукка йул топилади.

Суз буз ерга яшил кукдан тушди,

Сузи туфайли инсон узини улуг қилди.

Юсуф Хос Ҳожиб

Борди-ю кишининг учта фарзанди булса, ҳар уччовига ҳам илм ургатгани яхши. Агар бундай имкониятга эга булмаса, биттасига илм ургатсин, биттасига ҳунар ва яна биттасига зироат ёки тижорат ургатсин. Умуман, уларни бирор фойдали иш билан машғул қилиш, нобакор ва қабиҳ кишилар билан улфат, ҳамсуҳбат булишидан қайтариш керак.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Эй келди фунуни илм таслим санга,
Қилмоқ анга лозим булди таъзим санга.
Гарчи йуқ эрди қувват оёқимда, вале,
Келдим бош ила олғали таълим санга.

Огаҳий

Яхши хислат жаҳонда олий мартаба ва юксак даражага стказувчидир. Аммо бунга стишиш воситаси илм ва одоб бойлигидир.

Илм саодатга йулловчи машғал,
Жоҳиллик улимга бошлар ҳар маҳал.
Қитъа:
Билим кишиларни улугвор қилар,
Одамдан кетмайди то у улгунча.
Олтин, кумуш билан керилма зинҳор,
Бу иззат олтину-кумуш тургунча.

Муиниддин Жувайний

Олимлар қалами шаҳид қонидан муқаддас.

Ҳадис

Китоб — барча бунёдкорлик, яратувчилик ва ақл-идрокнинг, илму донишнинг асосидир. Ҳаётни ургатувчи мураббийдир.

«Амир Тсмур угитлари»

Садақанинг афзали мусулмон кишининг илм урганиб, сунг бошқа мусулмон биродарларига ҳам ургатишидир.

Ҳадис

Илму фан уйига юборинглар болангизни,
Анда уқутанлар бори яктои жаҳондир.

Аваз Утар

Дунени билмакка идрокинг гаров,
Зехн қуймоққа дили покинг гаров.
Яхши иш қилмоқ учун йуқса укув,
Санга лозимдур укув бирлан укув.

Анбар Отин

Илмнинг чеки йуқ, қанча куп уқисанг, билмаган
нарсаларинг шунчалик купаявсради.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Ҳар кишида илму санъат бордур,
Бахту давлат ул кишига ёрдур.

Камий

Илм ва ҳунар урганиш инсон учун энг зарур нарсалардан ҳисобланади. Ҳар қандай нарсанинг моҳиятини англаш, жаҳондаги воқсаларнинг яхши-ёмон томонини билиб олиш, одамларнинг қадру-қимматини туғри тушуниш, оиланинг фаровон яшашини туғри ташкил этиш, қисқаси, ҳар томонлама мукаммал бўлиш учун илм ва ҳунар урганиш зарурий эҳтиёжлардан биридир.

Фахрулбанот Сулаймоний

Оз-оз урганиб доно бўлур,
Қатра-қатра йигилиб дарс бўлур.

Навоий

Фойдали бирор нарса ёзидиган бўлсанг, шундай хат билан ёзки, токи уни осон уқиб, тезроқ фойда олиш имконияти бўлсин. Қандай фойдали нарсани ёдлаб олган бўлсанг, шундай тушуниб ёдлаки, токи уни қайтариб ёзиш ва тушунтириш имконига эга бўлгин. Қалам суз элчиси ҳисобланади, ёзув эса қўлнинг тилидир.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Ҳаял айламанглар, уқунг муттасил,
Утар куз юмуб-очгунча ою йил.

Роқим

Қилмаган илм сари кимса назар,
Халқ беҳуд касб майл айлар.

Қолмади ҳеч қадри илму ҳунар,
Қурди бейим қавм неча зарар.

Камий

Билмагани сураб урганган олим,
Орланиб сурамаган узига золим.

Навоий

Устоз ва муаллимлар ҳурмати урнига қуйганлар
бу дунёда ҳам, охирада ҳам саодат топар.

Кошифий

Илм асосига қурилмаган улугликнинг охири хор-
ликдир.

Нодон агар улут бўлса унга кунгил боғлама,
Чунки амал нодон билан боқий эмас жаҳонда.
Чароҳ ҳеч қачон жоҳилларнинг амалини билмайди,
Қора чоҳга тикар уни, қуймас бир кун омонда.
Кишини йилқидан билим фарқлади,
Билим билан инсон мартабали бўлди.
Заковатли киши гузал ва тил-сузи тугри,
Ва тамоми қилиқлари тугал — туқис бўлади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ҳалол касбдан чарчаб ухлаган одам гуноҳлари кечи-
рилган ҳолда тунайди.

Ҳадис

Турт нарса саодат далилидир: тугри суз, тавозеъ,
ҳалол касбу ҳунардаги меҳнат, сир сақлаш.

Кошифий

Илм, Навоий сенга мақсуд бил,
Эмдики, илм улди, амал айлагил.

Навоий

Аёллар ҳам эрлар каби истисодга эга кишилар
булиб, ҳурмат ва эҳтиромга лойиқ булишларидан таш-
қари, оиланинг асосий тарбиячиларидир. Шундай
экан, улар ҳам зарур илм билан қуролланишлари ке-
рак.

Фахрулбанот Сулаймоний

Билим билан саодат йули очилади, шунга кура,
Илмли бул, бахт йулини изла.

Аҳмад Югнакий

Узи ҳақида уйламай, фақат элга билим бериш ҳақи-
да уйлаган олим киши худди шамга ухшайди, у узини
ендиради ва халқни зиёли қилади.

Ҳақиқий олим шундай кишики, унинг сузи, уйи,
фистри ва иши бир хил булади.

Олимнинг ёмонлиги кеманинг синишига ухшайди.
Чунки кема синса ҳам узи чукади, ҳам узгаларни чуқ-
тиради.

Олим қачонки узининг барча ҳис-эҳтиросларининг
устидан ҳоким булолса, шундагина уни олим дейиш
мумкин.

Олимлар билан утирсанг фойда оласан, чунки гул
ёнида утирган одамга гул ҳиди уриб қолади.

Олим кўр булса ҳам дунёни кўради.

Жоҳил соғ булса ҳам узоқни кўрмайди.

Одамнинг энг ёмони нодон булиб, фойда келтирма-
ганидир.

«Оталар сузи»

Илмни ёзиб қуйиш билан боғлаб олинглар.

Ҳадис

Билим қидиришга урдим бошимни,
Бескорга утказмадим умримни бир дам.
Қайдаки эшитсам илму донишни,
Эшиги тагида ултирдим маҳкам.

Носир Хисрав

Билимсиз кишиларнинг кунгли хурофотга мойил
булади.

Абу Райҳон Бсруний

Ибн Аббосдан:

— Сен қандай қилиб шунча илмга эришдинг, — деб
сурадилар.

У шундай деб жавоб берди:

— Савол берувчи тил, билувчи қалб ва ҷидамли
уқитувчи билан.

«Фавоқих ал-жуласо»

Одамидур илму дониш бирла одам, йуқ эса,
Жумлаи ҳайвонгадур яксон қаду рухсору лаб.

Огаҳий

Куш ов курса юксаклардан пастга тушар,
Олим киши угит берса, дарҳол уқар.

Маҳмуд Кошгарий

Кишиким илм ила булса тавонгар,
Не ғам гар йуқтур анго зару гуҳар.

Оразий

Шаъбий айтади:

— Илм бобида ниманики эшитсанг ёзиб қуй, қогоз
булмаса деворга булса ҳам ёз. Чунки ёдланган нарса
унутилади, ёзилган нарса эса абадий қолади.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Илм ва диннинг машҳур кишилари уз маслаҳатлари
билан подшоҳларга ёрдам бериб келганлар.

«Амир Темури угитлари»

Агар булмаса йул бошлагучи пир,
Солур буйнунга шайтон доми тазвир.
Ажаб йулдур тамоми меҳнату ранж,
Ва лекин ҳар қаричда бир ниҳон ганж.

Суфи Олтош

Кимки устодиға ихлос ила иззат қилса,
Ҳақ анинг манзилини жаннати ризвон айлади.

Роқим

Хурмус ҳаким сузларидан:

Одам учун сазовор нарса шуки, у ҳикмат ургансин,
донолик илмини билсин ва уни юрагига нақш қилсин.
Ҳикмат ва фазилатга стишга қарилик тусқинлик қи-
лолмайди. Ҳикматни кимки дилига жойлаган булса, на
ботир, на қаҳрамон, на подшо, ҳеч ким уни тортиб
ололмайди. Киши уз ниятини суз билан мувофиқ қил-
син, токи тили бошқа-ю, дили бошқа булмасин.

«Жовидони хирад»

Ишлари дарсу сабоқ, илму адаб такрордур,
Офарин, минг офарин, бу илм бир асрордур.

Нодим

Айтишларича, Фаробий жуда камбагал экан, қогоз сотиб олишга ҳам баъзан имконияти булмас экан. Урмонга чиққан кезларида ҳаёлига келган нарсаларни дарахт япроқларига ёзиб қуяр, қогоз топганида кучириб олар экан.

«Фавоқих ал-жуласо»

Ул мактаб ароким уқудунг ноз рамузин,
Гуски вафю илмини унутмиш эди устод.

Увайсий

Қушни билан яхши алоқада булинглар.

Ҳадис

Илм ва одоб таги йуқ хазина. Кимки унга эга булса, қадру қиймати биланд булади.

Ҳазилатга фақат илми шарафи бор одам лойиқ.

Билмаган айб эмас, билмаганни буйнига олмаслик айб.

Одамлар сендан урганмаса, сен одамлардан урган.

Илм шундай нарсаки, бутун куч сарф этилмаса, қулга кирмайди.

«Оталар сузи»

Билим — қайтариш ва такрорлаш меvasидир.

Абу Райҳон Беруний

Эр кишига эбу зийнат ҳикмат ва донишдур.

Навоий

Турт нарса улик дилни тирилтиради: устод, яхши дуст, мувофиқ ер ва давлату-иқбол сабабчиси булаган доно ақл.

Муиниддин Жувайний

Бу дин илмики хомам қилди таҳрир,

Эрур фикху ҳадису сунгра тафсир.

Чу такмил улди бу уч илм, сен, бил,

Яна ҳар илм майлин қилма, ё қил.

Навоий

Илмдан истасанг, нишон йуқтур,

Бор бошида қазонча салласи.

Басмал

Кимки ёшлигида илм урганмаса, қариганда ҳурмат тополмайди.

Муҳаммад Зсҳний

Ҳеч ким устозсиз топмас жаҳонда иззу жоҳ,
Нечаким ҳашмат била Искандари даврон эрур.

Пошшоҳужа

Бир куни Искандардан:

— Сен устозингни онангдан кура яхшироқ ҳурмат қилар эмишсан, шу ростми? — деб сурадилар.

— Ҳа, — деб жавоб берди Искандар, — онам мени йуқлик осмонидан олиб тушди, устозим эса ердан кукка кутарди.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Жаҳон илмики бу кун менга ёд эрур,
Анга барча жаҳл аҳли устод эрур.

Навоий

Бузургмехрдан:

— Нима учун устозингни отангдан афзалроқ ҳурмат қиласан? — деб сурадилар.

— Чунки отам мени уткинчи ҳаётга олиб келди, устозим эса боқий ҳаёт бағишлади, — деб жавоб берди.

«Оталар сузи»

Олимларга яқинлаш, баҳра олгил тутиб дил.

Маҳмуд Кошғарий

Ҳақиқатан ҳам устоз илм бериши билан кишининг номини улуглаб, авлодлар огзида қолдиради ва иккинчи ҳаёт бағишлайди.

Илм андоқ ганжи нофсъдур бани одамгаким,
Кимла ул булса, икки олам булур обод анго.

Огаҳий

Шахски, илм нурин топти зоти,
Анинг то ҳашр қолди яхши оти.
Сикандар чун топти илму ҳунарни,
Не янглиқ олди, кургил, баҳру барни.

Навоий

Бу замонда ҳамдами роз улмага уқуш керак,
Ҳар китобни уқигонда маънисин уқиш керак.
Андин урганиб адаб илмин газал туқиш керак,
Норасоликнинг жаҳонда томирини қирқиш керак,
Илмсиз афсунчиларга тири паррондур китоб.

Дилшоди Барно

Кишиларга улардан аввалроқ салом беришга шо-
шил, бу улуг кишиларнинг фазилатларидан булиб, кам-
тарлик нишоналаридан биридир.

Муҳаммад Ҳусайн

Қалам оламини идора қилади.
Қаламнинг кучи қиличдан уткир.
Қиличнинг кучи қаламнинг учини.

«Оталар сўзи»

Билим, ҳунар, эзгу қилиқ ва ё ҳулқни
Киши урганади, сунг йуриқ тузилади.
Киши зулмат босган қоронгу уй кабидир,
Уқув-идрок бир машъалдирки, уни ёрити.
Кургин, турли яхшиликлар уқув-идрокдан келади,
Киши билим туфайли улғаяди, машҳур бўлади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Саҳл ибн Хорун айтади:

— Қалам кунгилнинг бурнидир, у қачон қонаса
сирларни дафтар юзига сочади ва асарларни юзага
келтиради. Қалам қогоз юзига гавҳар тизувчи асбоб-
дир. Китоб бир богки, ёзувлари унинг гулларидир.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Китоб олимлар фикрининг паноҳгоҳи, доно киши-
лар бустонининг чамани, оддий кишиларнинг тамошо-
гоҳидир. У кимсасиз кишиларга дил очувчи бог, кунг-
ли шикасталарга раҳнамодир. У барча срда барча би-
лан ошно, дардли кишилар дилига даводир.

Бир дустки, ҳеч кимга бермаган азоб,
Узоқ синаб кўрдим, билсанг у китоб.
Сирни яширмайди уқувчисидан,
Хабар берар сенга ёзувчисидан.
Хилватда сен билан булиб у улфат,
Жимгина қуради ёқимли суҳбат.

Ҳеч кимдан қолишмас билимли аҳбоб,
Ундан сурамасанг бермайди жавоб.
Муҳаммад Жабалрудӣ

Булса гар илму ҳунардин холи ул,
Эй Камий, оламда билким, хордур.
Камий

Кимки китобга куп боқса, китоб унинг зехнини
очали, завқини оширади, сузга чечан қилади.

Китоб ёлғизликдаги энг мунис ҳамдамдир.

Китоб утмишдан ҳам, келажакдан ҳам хабар берув-
чидир.

Китоб инсондан ҳеч нарса тиламайди, аммо уни
камолга еткази.

Китоб одоб-ахлоқнинг кони, билимнинг эса булоғи-
дир.

«Оталар сузи»

Эй азиз! Киши учун китобдан азизроқ ва ёқимли-
роқ суҳбатдош йуқдир. Китоб фасоҳат, балоғатда, ла-
тофатда тенги йуқ, мунофиқликдан холи ҳамроҳдир.
Ёлғизликда ва ғамли айёмларда мунис улфатдир. Унда
на нифоқ бору, на гина. У шундай ҳамдамки, сузлари-
да ёлгон ва хато булмайди. Суҳбатидан эса кишига
малоллик етмайди. У уз дустининг дилини огрит-
майди. Юрагини эса сиқмайди. У шундай рафиқдир-
ки, киши орқасидан гийбат қилиб юрмайди. Унинг
суҳбатидан сенга шундай файзли фойдалар етадики,
бундай фойдани одамлардан топа олмайсан. Аксинча,
аксар одамлар суҳбатидан кишига зарар етади. Китоб-
дек дуст ичида барча илму ҳилм мужассамдирки, у
кишиларни утмишдан ва келажакдан огоҳ қилиб тура-
ди. Шунинг учун ҳам: «Китоб ақл қалъасидир», деган-
лар.

Муҳаммад Жабалрудӣ

Бизни хорликка солган, бегумон билдик —
билимсизлик

Дегаймиз онг учун, оҳ, онгсизлик —
билимсизлик.

Демоқчиман илм, одоб тутсин, фазл улиб номи,
Ушандог бир угилдин лаззат олсин бу жаҳон
коми,

Билим шундог булганда, ср юзида қолмасин
оми,
Булуру ул онда инсон бир-бирига лутф-эхсонлик.
Оразий

Абу Бакр ал-Хоразмий улим тушагида эди. Ундан:
— Кунглинг нимани хоҳлайди, иштаҳанг нимани
тусамокда? — деб сурадилар.
— Китоб юзига бир қарасам, — деди у.
«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Уқиб урганилган ҳар битта ҳунар,
Ҳунаромандга бир кун фойда келтирар.
Низомий Ганжавий
Мол-дунсени қанча термагин, у тугайди, олқинади,
Езилсачи, суз абадий қолади, оламни кезади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Агар одам илм ва ҳунар таҳсили билан улуг киши-
ларнинг ҳунарини урганса, вужуд матосининг қадри
ҳаёт дуконида аъло даражага стиб, топиш-тутиши ҳам
купроқ бўлади.
Барҳурдор ибн Маҳмуд

Билимнинг шундайки, у яланғоч булганингда ҳам
узинг билан қолади уни ҳаммомга кирганингда сув ҳам
йўқота олмайди.
Абу Райҳон Бсруний

Ҳунар ва санъат шундай нарсаким, у ксраксиз бўлиб
қолмайди, ишлатмасанг ҳам йўқолиб кетмайди, ксрак
пайтда эса сенга кумакчи бўлади. Эркак кишига қирқ
ҳунар ҳам оз. Эркак була туриб, «мен буни бил-
майман» дейиш уятдир.
«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Камол эт касбким, олам уйидин
Сенга фарз улмағай ғамнок чиқмоқ.
Навоний

Эй угил! Фазлу-ҳунар орттиришга бутун кучинг би-
лан кириш, уни мукамал эгаллаб олишга ҳаракат қил.
Абдибёк Шерозий

Ҳунарингдан бир кун старсан бахтга,
Ҳунарсиз ким стар тож ила тахтга.

Низомий Ганжавий

Касб этар оҳиста-оҳиста киши фазлу ҳунар,
Богаро булбул боласи хушнаво кам-кам булур.
Мурги ваҳшини қилолмас ҳеч ким якбора ром,
Донаю домини қурдинг, мубтало кам-кам булур.

Анбар Отин

Ки қилгуси санга бу камлик иштимол камол,
Камолсиз киши ҳар ердадур хижолатманд,
Етурмагай кишига ҳаргиз инъфиол камол.

Увайсий

ҲИКМАТ. Ҳар кимнинг зари булмаса-да, аммо ҳуна-
ри булса дунёда ҳеч бир хавф-хатари булмайди. Шунинг
учун киши ҳунар зийнати билан безанмоги ксрак. Ҳу-
нарсиз киши қуруқ савлатдир. Қуруқ савлат қотиб тур-
ган суратга ухшайди. Сен суратга боқ, у одамга ухшаса-
да, жони булмайди. Дарахт шохи мевасиз булса, кийик-
нинг шохларидан нима фарқи бор. Қалам гарчи чуп
булса-да, илму ҳунарни ошкор қилгани учун азиздир.
Ойна эса гузаллар юзи туфайли қулда юради. Сен Абу
Жаҳл тарвузини қур, ширин тарвузлар каби чиройли-
дир. Аммо аччиқ булгани учун қиймати йуқ.

Бсҳунар одам эмас, молу зари булганда ҳам,
Булмагай эшак одам анга либос ёпганда ҳам.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Кимдаким аҳли жаҳондин бор илму маърифат,
Қилгуси они бархурдор илму маърифат.

Толибий

Кимки маърифатни этса эъзоз,
Ани ирфон этар, албатта, мумтоз.

Анбар Отин

Дониш эрур отган уқим нишони,
Дадиллик манбаи билимим кони.
Эзгулик осмонини маҳбусиман,
Занжирим фаною само уммони.

Паҳлавон Маҳмуд

Ҳакимлар бсҳунар кишини, «қанотсиз қуш» деб атаганлар. Яъни қушнинг парвози учун қанот булиши шарт. Ҳунар ҳам барча ишларда киши учун зарурдир. Қудратли подшолар ва шон-шавкатли улуг кишилар ҳам, молу несъматлари ер куррасини қоплайдиган даражада қуп булса ҳам, уз фарзандларини касбу камол ва қобилиятга тарғиб қиладилар. Демак, оддий халқ ҳунар урганиши уз фаровонлигининг ва маишатининг асосий шарт, деб билишлари зарур.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳақ йулинда ким сенга бир ҳарф уқутди юз ранж ила,
Айламоқ осон эмас ҳаққин адо минг ганж ила.

Навоий

Билаги зур бирни йиқар, билими зур — мингни.

«Амир Темури уғитлари»

Кимда ким уз изланишларининг афзаллиги қонуниятларини излаб топишда деб биларкан, ул албатта, ҳаммиша уз қарашларини амалда исботлаш йулидан боради.

Абу Райҳон Беруний

Кишида булмаса фазлу ҳунардан,
Ундайнинг сувратдан нима фарқи бор.
Ҳунар дунё тушлаш учун эмасдир.
Узгалар кунглини шод қилгин тақрор.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Касби илм этмай киши гар қолса маҳз жаҳл ила,
Икки олам обриси булгуси барбод анго.

Оғаҳий

Ҳақиқатан ҳам, ҳунар мсҳрибон дуст, шафқатли ер ва файз стказувчи бир чопогон отдирки, у уз чаванлозини тезгина роҳат ва эътибор манзилига сткизади ва шундай ҳимоячидирки, уз соҳибини тамаъ олоvidан қутқариб, омонда сақлайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Айди: «Халқ ичра бу бир касбдур,
Касбни бошинга кийсанг насбдур».

Гулхани

Ким булса ҳунарсиз иши — уқ ранжи эрур,
Бу важҳ ила ҳунари ганжи эрур.

Навоий

Эй угил! Бу насиҳатларга қулоқ сол, касбу ҳунар урганишдан ор қилма, меҳнат қилишни урган. Юрт ва элнинг ривожини ҳам ҳунарга боғлиқ. Энг ҳалол ва энг еқимли емиш ва кийиш ҳунардан ҳосил булади. Ҳунар — яширин хазина. Куни келиб дунё тасодифлари туфайли мол-мулкдан ажралсанг ҳам, ҳунардан ҳеч қачон ажралмайсан. Ҳунар сенинг доимий ҳамроҳинг, мададкорингдир.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Инсоннинг ҳунари унинг бойлиги.
Пул тугайди, бироқ ҳунар тугамайди.

«Оталар сузи»

Ҳунар бир булуб епмиш айб,
Қилур дуст ул бир ҳунарга назар.

Оразий

Агар одам учун ҳунар дарахтининг мевасига эҳтиёж булмаса ҳам, бироқ бир куни ҳунар унинг ҳаётини сақлаб қолишда асосий восита булиб қолиши мумкин. Шунинг учун ҳам оталар уз фарзандларининг истеъдод уйини қобилият мулки билан безашга бор кучлари билан ҳаракат қилсинлар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Неча арзи ҳунар қилсам суз ичра,
Тутарлар ул ҳунарга айб ила ном.

Мунис

Бир-бирингиз билан саломлашиб юринглар, шунда урталарингда меҳру муҳаббат уйгонур.

Ҳадис

Эй угил! Дунёда энг еқимсиз ва энг ёмон хислатлардан бири ишламасдан бировларнинг инъом-эҳсонига тамаъ кузини тикиб утиришдир. Касбу ҳунар эгаси тамаъдан ҳолидир. У уз ҳунарининг фазилати туфайли уз меҳнати билан ҳалол топиб, ҳалол ёйди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Косибдан шоду зуррам йуқ жаҳонда,
Хунардан яхши дур ҳам йуқ жаҳонда.
Кимки шогирдликка чин дилидан шод,
Бир куни узи ҳам булгуси устод.

Носир Хисрав

Илм ибодатдан афзал.

Ҳадис

Куним кундан-кунга булсин десанг хуш,
Илм пайидан бул борида эс-хуш.
Ҳар варақни уқиб чиққанда мудом,
Ҳаракат қил, тушун барисин тамом.
Буйра туқувчим, туқиса аъло,
Ёмон кулоҳдудан булади аъло!

Низомий Ганжавий

ОТА-ОНА, ОИЛА,
ҚАРИНДОШ ВА
ҚЎШНИЛАР

Бошни фидо қилгил ато бошига,
Жисмни қил садқа ано қошига.
Тун-кунингга айлагали нурфош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш.

Навоий

Гар бу гулшанда ано булса гулу сарв — ато,
Сен каби тутмагуси сарви гуландом угул.

Отаҳий

Ҳар бир дарахтнинг меваси бор, кунгилнинг меваси
эса фарзанддир.

«Оталар сузи»

Ушал фарзанд бирла шод булгай,
Бори қайгусидин озод булгай.

Сайёдий

Бахтиср булишни истасанг қуйидаги хислатларни
узингда мужассам қилгин: аввало ота-онанинг ҳаққини
адо қил, ота-она хурсандлиги киши учун дунёда катта
давлатдир.

Муҳаммад Ҳусайн

Ота-она беҳад булади хурсанд,
Фарзанд булолса муносиб фарзанд!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Шуни англамоқ керакки, ота учун фарзанддан кура якинроқ кимса йуқ ва отанинг фарзандга булган муҳаббатининг қанчалик юксаклигини баён қилиш қийин! Лекин шунга қарамай, фарзанд отага нисбатан озгина бесоодблик қилса, фарзанд муҳаббати ота назарида пастлайди ва унга жазо ва танбсҳ беришга киришади. Агар ота билан фарзанд уртасидаги аҳвол шу экан, бир-бирига алоқаси ва яқинлиги булмаган кишилар орасида бесадаблик юз берса, қандай нохушлик булади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Узинг ҳам, молинг ҳам отангникидир.

Ҳадис

Атога ким бу янглиг қилса хизмат,
Уз углиндин анингтеск тобгай иззат.

Қутб

Намози бомдоддин кейин волидангни зиёрат қил ва хизматида бул.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Аввало онангга яхшилик қил, яна онангга, яна онангга яхшилик қил, сунгра отангга яхшилик қил!

Ҳадис

«Аҳ» ва «Ким» китобларида фарзанд ҳақида қуйидаги гаплар битилган: «Фарзанд ота-она қулидаги омонатдир, унинг дили эса нафис гавҳарга ухшайди. Гавҳарга ҳар хил нақшлар солиш мумкин булгани каби, бола дилига ҳам турли фикрлар нақшини солиш мумкин. Бола тоза ер кабидир, унга қандай уруг сепсанг, уша уруг унади. Шунинг учун ота-она ва муаллим бу ишда узаро ҳамкор булиб; унинг дилига яхшилик уругинигина сепмоқлари лозим».

Бархурдор ибн Маҳмуд

Уз диёримда мени ҳоли маконим бор эди,
Ақраб қавми қобил меҳрибоним бор эди.
Бир неча фарзандларим — ширинзабоним бор эди,
Уз қулимда ихтиёру ҳам имконим бор эди,
Давр жаври бирла курки, кетди илгимдин имон.

Сайқалий

ҲИКОЯТ «Равзаи хулд» асарининг муаллифи Мавлоно Маҷидиддиннинг ёзишича, у бир куни Язд шаҳ-

рида ваъз айтаётган экан. Гап ота-она ҳақида кетаётан пайтда бир қария урнидан туриб, йиглаганича: «Эй мавлоно, отасининг соқолидан тутиб, бошига калтак билан урган фарзанд ҳақида нима дейсан?» — деб суради. Мен ундан: «Отаси уни нима ишга ургатган эди?» — деб сурадим. У эса: «Эшакни ижарага беришга», — деб жавоб берди. «Айб унинг отасида, — дедим унга, — болани ёшлигидан илм урганишга жалб қилганида ва яхши кишилар суҳбатига юборганида, ундан бундай иш содир булмас эди. Ота бундай қилиш урнига эшакни ижарага беришга ургатипти. Натижада бола эшакни жиловидан тортиб, бошига чуп билан уришга урганиб қолган. У уз отасининг соқолини эшакнинг жилови, деб уйлаб тортган, бошига эса эшакнинг боши, деб ёғоч билан туширган».

Фарзандни жаҳл зимистонидан илм рушнолиги томон етаклагинки, илм инсон фахри, жоҳиллик эса гафлатдир.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Угил-қиз кичиклигида нимани урганса,
То қариб улмагунча унутмайди.

Юсуф Хос Ҳожиб

Оталарнинг уз фарзандларига нисбатан булган муҳаббат касри асосларидан бири — бутун куч ва қувватларини фарзандларини фаросат, камолот билан безатиб, уларнинг вужудини касбу ҳунар либоси билан кийинтирмоқларидан иборатдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эрур мақсад авлоди ила фарзанд,
Икки дунёда қилгучи баруманд.
Улуғлардин бу суз бордур муқаррар,
Ки ҳар одамда фарзанд улмаса гар.
Ани булмас замири коми ҳосил.
Булур балким сабоби доғи зойил.

Ҳалибий

Жаннат она оёғи остидадир.

Ҳадис

Отамиз оиланинг узоғини яқин ва йуғини бор қилиш учун доимий ҳаракатда булади. У бизнинг яшашимиз учун уй-жой ҳозирлайди. Кийдириш учун кийим-

кесчак топади. Ичишимиз ва сйишимиз учун овқат топиш пайдан булади. Борингки, ҳар бир оиланинг равнақи учун биринчи галда ҳаракат қиладиган киши отадир.

Болалар! Ота-боболаримиз биз учун тер тукиб ҳаракат қилишни, қулидан келган барча яхшиликларни биз учун муҳайе қилиш йулида жон-жаҳд билан меҳнат қиладиганликларини билишимиз, бунинг шукронаси учун уларга итоат қилиш, айтганларини қулоқ қоқмай бажаришимиз, отамиз чарчаган онда ва ердам керак бўлган пайтда дарҳол ердамга шошилишимиз, фарзандлик бурчини уташ учун ҳамиша шай туришимиз керак.

Ҳар бир фарзанднинг ота-онага ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиши ва уларга нисбатан шафқат ва марҳаматларини ишга солиши муҳим вазифаларидан биридир. Уз ота-онасини рози қилмайдиган, уларни ранжитадиган фарзанднинг иши ҳеч қачон олга босмайди ва элнинг олдида обрўйи бўлмайди!

Мустафо Ҳомийпошшо

Уғил онаси ва отасидан
Аччиқланиб кетиб қолди.
Яна ғамгин бўлиб қайтиб келди.
«Онам насиҳатини олайин,
Отам пандини эшитайин»
Диб келди, — дейишади.
Билиб қўйинг: бу — яхши.

Таъбирнома

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир бадавлат кишининг яккаю-ягона уғли бўлиб, у ниҳоятда исрофчи ва беҳуда сарфловчи эди. Байт:

Давлат уйин учун эмас жаҳонда,
Узни сақлаш учун доим омонда!

Ота уз углининг ноқобил эканини билгани учун олдиндан чора куриб, улар пайтида унга насиҳат қилиб деди:

— Эй уғлим, мен улганимдан кейин бойликларимнинг бари сенга қолади. Ишончим комилки, сен уларнинг барини беҳуда сарфлаб битирасан. Қулингда ҳеч нарса қолмай, очлик ва ночорлик билан охири улимнинг рози буласан. Мен нариги уйнинг бурчагидаги томнинг

шипига бир арқон боғлаб қуйибман. Жондан туйган пайтингда узингни уша арқонга осгин!

Ота шу гапларни айтиб жон берди. Ноқобил угил куп утмай, барча пулларни сарфлаб тамомлади. Охири гадойлик қилишдан ор қилиб узини осиб улдиришга қарор қилди. Отаси тайинлаб кетган уйга кириб, арқоннинг учини буйнига солиб, узини осди. Том тусуни уни кутаролмай синиб кетди. Шу он тупроқ аралаш отаси атайлаб угли учун бескитиб кетган бойликлар ерга тушди. Меҳнат билан топиладиган бойлик қадрини тушуниб етган угил энди пулни уйлаб ишлатадиган, хайрли йулларга сарфлайдиган булди. Отаси хотираси учун халқни хушнуд қилишга ва саховат нуридан баҳраманд қилишга киришди. Назм:

Кишида булмаса давлат удир хок,
Давлатли кишига жаҳонда не бок!
Давлат гоҳи келиб, охирда кетар,
Бесфаҳм кишилар узни йуқотар.

«Махзан ал-улум»

Муяссар булса тиллодин сенга тахт,
Узингдин пастга зинҳор айтмагил сахт.

Суфи Оллоҳр

Болалар! Оналаримиз бизларни вояга етказиш учун меҳру муҳаббатини аямай, оромидан кечиб, кечалари ухламай, тарбиямизга машгул булган. Хафа булиб қолсак ёки кунглимиз бироз ранжиса, атрофимизда парвона булган, тобимиз қочиб қолса, ҳузур-ҳаловатини йуқотган ҳам она. Богбонсиз бирор дарахтнинг меvasи яхши булмайди. Она эса биз учун богбондир. У доимо бизни парвариш қилиш пайидан булади. Буни фаҳмлаган ҳар қандай бола уз онасини барча нарсадан устун қўяди ва ҳамиша ҳурмат қилади.

Ақлли фарзанд бир дақиқа булса ҳам она меҳрини эсдан чиқармайди, кичкина ишга қул урганда ҳам онани бундан воқиф қилиб, унинг розилигини олади, айтган сузларига қулоқ солиб, маслаҳатларига амал қилади, ҳар вақт онани миннатдор қилишга уринади.

Вояга етган болалар яхши тарбия олиб, бирор касб эгаллаб олганларидан кейин ҳар вақт оналари олдига келганларида бир вақтлар шу онасидан сут эмиб катта булганларини, унинг қучогида парвариш топганларини уйлаб, ҳеч қачон онага қаттиқ гапирмайдилар, юм-

шок сузлар билан унинг кунглини оладилар. Онанинг бир вақт узлари учун чеккан жафоларини куз унглари-га келтириб, шу чеккан жафо ва меҳнатларини унутти-ришга уринадилар, уларнинг дил розилигини олиб, бир умрга шодмон қиладилар.

Мустафо Ҳомийпошшо

Оталарнинг дустлиги болаларни яқинлаштиради.

Ота-онасини ҳурматлаган кишининг умри узун бу-лади.

«Оталар сузи»

Ота-онанинг хизматини қилиш ҳар бир фарзанд-нинг бурчи. Аммо бу бурч ота-она қачонки фарзанднинг хизматига муҳтож бўлиб қолганда амалга оширилади.

Фарзанднинг ота-она олдидаги одоблари шун-дайки, ота-она нима деса диққат билан қулоқ солади. Уларнинг олдига тушиб юрмайди. Нимаики буюрсалар ва буюрган нарсаларида ҳиснат ёки гуноҳ иш бўлмаса жону дил билан бажаради. Утирган жойларидан турса-лар у ҳам иргиб туради. Чақирсалар лаббай деб жавоб беради. Уларни хурсанд қилишга ҳамиша орзуманд бўлади. Олдиларида таъзим билан туради. Қилган иш-ларини миннат қилмайди. Ота-онанинг бир хил ишла-ри учун аччигланиб, уларга ҳумрайиб қарамайди. Рух-сатсиз сафарга кетмайди.

Яна бошқа ҳуқуқларидан баъзилари шуки, улар-нинг олдиларида одоб сақлайди. Ечиниб утирмайди. Бирор ери оғриётган бўлса, отани-онани ташвишга солмаслик учун имкони борича яширишга ҳаракат қи-лади. Шунга ўхшаш нарсаларнинг ҳаммасида одоб қоидаларини жойига қўяди.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Саодатманд ақл эгалари фарзандларни худди ки-ши аъзосига ўхшатадилар. Ҳар бир аъзо уз эгасига қанчалик иш берадиган бўлса, уша аъзони бошқала-рига нисбатан кўпроқ эъзозлайдилар. Фарзанд қанча-лик азиз ва мукаррам бўлмасин, агар у одоб зийнати-дан бенасиб бўлса, кўриш қувватидан холи кузга ўх-шайди.

Фарзанд бўлса агар ноаҳил, бадкор,

Ҳосилсиз дарахтлар бесамар, бебор!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Оиладаги иноқлик ва тотувлик ҳар қандай мушкул ва қийин ишларни бартараф қилишга ёрдам беради. Фақатгина оила аъзолари эмас, балки эллар ҳам бир ёқадан бош чиқариб иш курсалар, ҳар қандай душман устидан галаба қозонади. Бунга қуйидаги ҳикоят мисолдир.

ҲИКОЯТ. Косиб ва ҳунарманд бир кишининг бир неча уғиллари бўлиб, улар ҳар куни узаро низо қилиб уришардилар. Бир куни кекса косиб бир даста чўпларни йиғиб, маҳкам қилиб боғлади ва уғилларига бериб: «Қани, шу чўпларни синдиришлар-чи!» деди. Уғиллар қанчалик уринишмасин, бари бир синдира олишмади. Шунда ота боғланган чўпларни ечди ва бир донадан уғилларига бериб: «Энди синдириб кўринглар», деди. Уғиллар чўпларни синдиришди. Шунда ота уғилларига қараб: «Ҳозир ниманики кўрган бўлсаларингиз, у сизларнинг аҳволингизга мисолдир. Агар иттифоқ бўлсангиз, ҳеч ким сизларни синдира олмайди. Мабодо муро-са қилмай, бир-бирингиздан ажралиб яшасангиз, қийинчиликлар олдида бошингиз ҳам бўлади!» деди.

Ғулом Муҳаммад Восиф

Китобларда баён қилинишича, ота-онанинг фарзандга нисбатан саксонта ҳақи бор. Уларнинг қирқтаси тириклик вақтида ва қолган қирқтаси улгандан кейин амалга оширилади. Тириклик чоғидаги қирқта ҳақнинг унтаси танга, унтаси тилга, унтаси дилга ва унтаси молга тааллуқлидир.

Танга тааллуқли бўлган унта ҳақ ота-онага сидқидилдан хизмат қилишдир. Бу шундайки, ота-онага ҳамма вақт ҳурмат кузи билан қаралади, қилма деб буюрган ишлари қилинмайди, уларнинг маслаҳати ва розилигисиз ҳеч бир ишга қўл урилмайди, яна улар сен утирган жойда ҳозир бўлсалар, сен дарҳол ўрнингдан туриб кутиб оласан, улар утирган бўлишса, сен оёқда тик турасан, улар рухсат қилишгандагина утирасан. Улар утирадиган уринга сен утирма. Йўлда бирга кетаётганда уларнинг олдиларига утиб олма. Тупроқли, лойли, сувли еки умуман хавфли жой келгандагина олдинга утиб олишинг мумкин. Уларнинг олдида очик чехра билан утир. Қовоғингни солма, ҳумрайиб қарама, қақирганларида эса югуриб бор.

Дилга тааллуқли ун нарса шундан иборатки, *биринчи* — уларга раҳм-шафқат билан қара. *Иккинчи* — уларга доимо қўлингдан келганча яхшилик қил. *Учин-*

чиси сенинг шодлигинг уларнинг хурсандчилиги билан булсин. *Туртинчиси* улар гам тортсалар сен ҳам кайгур ва уларнинг дардига малҳам бўлиш йулини кидир. *Бешинчи* — улар ортиқча гапирсалар ҳам узингга малол олма. *Олтинчи* — улар танбеҳ берсалар, хафа бўлиш урнига хурсанд бул. *Еттинчи* — уларга қанча яхшилик курсатмагин ва ҳақларини адо қилмагин, диллари заррача озор топишини узинг учун ор, деб бил. *Саккизинчи* — қандай ниятлари булса, уша-ниятларига стишлари учун ҳаракат қил. *Тўққизинчи* — улар қанчалик узоқ умр курсалар, шунчалик қувон. *Унинчи* — қанчалик дардли булса, шунчалик кунглини олишга урин.

Тилга тааллуқли булган унтаси шундан иборатки, *биринчи* — уларга мулойим муомала қил ва доимо тавозъда бул. *Иккинчи* — уларга баланд овоз билан гапирма. *Учинчи* — уларга куп гапирма ва куполлик қилма. *Туртинчи* — отларини айтиб чақирма. *Бешинчи* — гапираётганларида сузларини булма. *Олтинчи* — айтганларини рад қилма. *Еттинчи* — фалон ишни қил, деб айтсалар сен йўқ, деб жавоб қилма. *Саккизинчи* — улар қичқириб гапирсалар ҳам, сен паст овозда гапир. *Тўққизинчи* — гапларига оҳ-ух деб хитоб қилма...

Молга тааллуқли булган унта нарса қуйидагилардан иборат: *биринчи* — узингга кийим-кечак қилишдан аввал ота-онангга қилиб бер. *Иккинчи* — уларга узинг сийдиган таомлардан ширинроқ таом қилиб бер. *Учинчи* — бир дастурхондан овқатланаётганингда емишларнинг яхшисини уларнинг олдига суриб қуй. Ҳикоя қилишларича, Ханнон ибн Атия уз онаси билан бир дастурхондан овқат сийишга қўқиб турар экан. У доимо: «Онамнинг кузи тушган ва энди смоқчи бўлиб турган мевасини билмасдан еб қўйсам, онамнинг кунглига бирор гап келса, мен гуноҳкор бўлиб қолсам, унда ҳолим нима кечади, мен шундан қўрқаман» дер экан. *Туртинчи* — қандай нарсани сотиб олиш истаклари булса, уша нарсани сотиб олиб бер, чунки сен ёш булган пайтингда нимани хоҳласанг, улар уша неъматни сотиб олиб беришган. *Бешинчи* — иморатларини яхшила ва уни жиҳозлаб бер. *Олтинчи* — сурамасалар ҳам пул бер, чунки улар буни ошкора айта олмасликлари мумкин. *Еттинчи* — уларга: «Топган-тутган нарсаларни сизлар учун, ниманики хоҳласаларингиз бемалол олаверинглар, ҳаммасини узингизникидек қўринглар», деган сузлар билан орадаги уялиш ва тортиниш-

ни йуқот. *Саккизинчи* — агар улардан узоқроқ ерда турилса, гоҳ-гоҳ меҳмонга таклиф қилиб, иззат-хурматини жойига қуйиш керак. *Тўққизинчи* — ота-онанинг дўстларини ҳам ҳурмат қил, бу ишинг билан сенинг ота-онанинг ўз дўстлари олдида юзлари ёруғ булади...

Ота-она улгандан кейин қилиниши керак бўлган қирқта ҳақ-ҳуқуқларга қуйидагилар киради: биринчи — майитни зудлик билан дафн этиш чораларини кури, чунки уликнинг иззати уни тезда дафн этишдир. Қумишдан аввал жасадни ювишни ва кафанлашни унутма. Ўзинг доду фиғон қилиб йиғлама ва ўзгаларнинг ҳам шундай қилишларига йул қўйма.

Ота-она дафн этилгандан кейин, уларнинг зиёратларига тез-тез чиқиб тур. Агар ҳафтада бир марта зиёратга чиқишни одат қилиб олсанг, улут кишилар йулини тутган бўласан. Бошқаларнинг улган ота-оналарини ёмон сўзлар билан ёдга олмагинки, улар ҳам сенинг ота-онанинг шундай ёдга олмасинлар. Ҳикмат китобларида айтилишича, кимки ўз ота-онасини улгандан сўнг ёмон сўзлар билан ёдга олса, у малъун кишидир.

Ота-она вафот этгандан сўнг ёру дўстларини уйингга таклиф этиб, улар билан бирга ота-онанинг хотирасини ёд эт, ота-онанинг яхши қурган овқатлардан тайёрлаб, унинг биродарларига нисор айла!

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Фарзанднинг ота-она олдида бурчи бўлгани каби ҳар бир ота-онанинг ҳам фарзанд олдида бурчи бор. Чунончи, ҳар бир ота ўз фарзандини номусли аёлдан тугилишига ҳаракат қилсин, токи тугилгандан кейин одамлар шу фарзандга турли таъналар қилиб юрмасин. Болага яхши ва чиройли исм қўйсин. Унга илму маърифат ургатсин. Ота-она ўз фарзандини ҳамиша ҳалол овқат билан боқсин. Ҳаромдан ейилган ҳурак болага ёмон таъсир курсатади ва ҳаромхўрликка ургатади. Ҳикоя қилишларича, бир куни Молик ибн Динор уйида йиглаб утирган экан. Бунини қурган одамлар:

— Нега йиғлаяпсан? — деб сўрадилар.

У эса:

— Яккаю-ягона қизим бор, гапдан гап чиқиб у менга: «Эй ота, менга ҳаром овқат едирганингдан кура, очдан улдирсанг афзалроқ!», деди. Мен бу ишнинг уддасидан чиқармиканман деб, йиглаб утирибман! — деб жавоб берди.

Демак, ҳар бир ота-она уз фарзандини фақат ҳалолдан топилган овқат билан боқиши лозим, бунинг учун ота-онанинг узи аввало ҳалол овқат сйиши керак. Шундагина пуштидан булган бола ҳалол ва покиза бўлиб тугилади. Она ҳомиладорлик пайтида ҳаром ва нораво овқатлардан тийилиши зарур.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Фарзандлар ота-онага итоат этиб, ҳар бир фурсатни уларнинг ризолигисиз утказмасликлари лозимдир. Ҳар бир саодатли ва азиз фарзанд ота-она кайфиятини розитик белгиси билан хандон қилади, ота-она хурсандчилигини узига келадиган яхшиликнинг дебодаси деб билади. Нажот эшигининг калити ва саодат гулзорининг насими ота-она туфайли ҳосил булади. Фарзанд устиришдан муддао шулки, улар имкони борича ота-она хизматини қилсинлар ва ҳеч қачон уларга уят ва шармандалик келтирмасинларки, уят ва шармандалик ота-онанинг фарзандга булган меҳру муҳаббат ойнасини хиралаштиради. Бундай ёмон фарзанддан беғона яхшироқ деб ҳисоблайдилар.

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Оллоҳ ҳар бир ишда мулойимликни яхши куради.

Ҳалис

Бола етти ёшга етгач, уни илм олишга ва жоҳиллик ботқоғидан қутқаришга уринилади, агар унга илм ургатишнинг иложи булмаса, бирорта яхши ҳунар ургатилади.

Сенинг молинг қанча куп булса, уларни фарзандининг илм ва ҳунар олиши йулида сарфла, чунки молу давлатга ишониб булмайди, ҳунар эса ҳеч қачон улмайди. Илм ва ҳунар урганмай утирувчи кишилар ҳақида олимлар учта сабаб борлигини гапирадилар. Бундай кишилар ё зоҳид, ё танбал ёки такаббур кишилардир. Агар у зоҳид булса, тез кунда тамаъ балосига гирифтор булади. Агар танбал булса, гадойлик куйига тушади. Агар такаббур булса, ночорликдан охири угирлик иулига киради. Кимки касбу корга эга булса, бундай иллатлардан узоқлашади.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Бировнинг ота-онасини суккан одам уз ота-онасини ҳақорат қилган булади.

Ҳалис

ХИКОЯТ. Қиз йигитнинг саволига жавобан деди:

— Кишининг қалбида қуйидаги бустонлар булади. Биринчи — илм бустони, иккинчи — мулойимлик бустони, учинчи — ихлос бустони, туртинчи — камтарлик бустони, бешинчи — саховат бустони, олтинчи — ризо бустони, еттинчи — умид бустони!

Йигит:

— Бу бустонларда нималар булади? — деб суради.

Қиз деди:

— Киши равнақ топай деса, аввало илм бустонига киради ва у сздаги нодонлик ва жоҳиллик хашакларини юлиб, узоққа отади. Сунг мулойимлик бустонига киради ва бустонда адоват ва ҳасад тиканлари усган булса, уларни олиб ташлайди. Сунг ихлос бустонига киради ва бу бустонда риё, бадгумонлик хашаклари булса, уларни юлиб, бустонни тозалайди. Сунг камтарлик бустонига киради ва бу бустонда такаббурлик ва мағрурлик хашаклари булса, уларни юлиб тозалайди. Ундан сунг ризо бустонига киради ва бу бустонда манманлик, қайсарлик тиканлари булса, бустонни улардан холи қилади ва тушкунлик тиконлари булса, уларни юлиб отади.

Йигит қизнинг ақлига яна ҳам қойил қолди ва шунча ёшга кириб, бундай оқила қизни кўрмаганини хис этди. Сунг қиздан суради:

— Эй қиз, ёш булатуриб, шунча илму ҳикматни кимлардан ургангансан?

Қиз:

— Ота-онамдан! — деб жавоб берди.

Муҳаммад Жабалтудий

Агар она янги туғилган болага сут беришда узрли булмаса, узи сут бергани маъқул. Чунки онанинг сути бошқаларнинг сутига нисбатан ҳазмтироқ булади. Сут берганда ҳам ҳар икки кукракдан сут бериш лозим. Бири нон урнида булса, бири сув урнида булади. Агар она сут беришда узрли булса, доя қабул қилмоқ керак. Аммо хунук, тентак ва айбли доялардан сақланмоқ керак, яъни сут берувчи доя ҳар қандай нуқсонлардан холи булсин. Чунки сут болага катта таъсир курсатади.

Болани эмизиш муддати икки йил булади. Аммо йигирма бир ойни ҳам жоиз топганлар. Болани етти ёшгача эркин қуйилади. Етти ёшдан эса илму одоб ва олий фанларни урганишга тарғиб қилмоқ лозим.

Болаларни ёмон, билимсиз кишилар билан ҳамсух-

бат булишларига йул қуймаслик даркор. Чунки улар нимани курсалар ва кимга эргашсалар, уша нарсаларга тезда куникиб қолишади. Агар шу ҳол рӯй берса, ундан сунг Луқмон ва Афлотуннинг мингта панду-насихати билан ҳам уларнинг кунглидан урганган нарсаларни чиқариб бўлмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳақиқий фарзанд ҳар бир соҳада уз отасининг ҳукмига тобс булади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ота-онага итоат этиш билан бирга уларга чин дилдан ишониш ва барча соҳада сирдош, деб фаҳмлаш ҳам лозим. Чунки болаларга нисбатан ота-она қўпни қўрган, ақл ва тажриба ҳосил қилган ва яхши-ёмон йўлни билган булади. Шунинг учун ота-она болаларга тўғри йўлни курсатиб, насихат ва маслаҳатлар бериши, болалар эса унга амал қилишлари керак.

Ота-онанинг сузларига ишонмаган, улардан узини ақлли ва ишбилармон деб ҳисоблаган болалар қўпгина қийинчиликлар ва ҳар хил оқатларга дучор буладилар. Чунки ишончсизлик одамда алдов ва ёлгончиликни тўғдиради. Ёлгончилик эса барча қабиҳликни юзага чиқаради. Бировга ёлгон гапириш энг буюк айб булиши билан бирга ота-онани алдаш энг ярамас одатдир. Ота-онани гафлатда қолдириш, ҳар бир ишнинг ҳақиқатидан бешабарлик ота-она учун зўр укубат ва ҳақоратдир. Болалар қийин аҳвол ва огир қулфатга дучор булганларида уз ота-оналарини бундан огоҳ қилсалар, ота-она узининг ақли, тажрибаси билан бу қийин ҳолатдан чиқиш йўлини курсатиб берадилар.

Ҳаётда хоҳ кичик бўлсин, хоҳ катта бўлсин, бирор болага қараб: «Буни ота-онангдан яшир, уларга айтма» деса, у дўст эмас, балки душмандир. Бундай одамни қўрган бола душман сифатида ундан қочиб кетишни уйлаши керак. Сузнинг қисқаси шуки, ҳар бир фарзанд ота-онасини уз аҳволдан, қилаётган ишидан воқиф қилиш билан бирга уларнинг панду насихатларига қўлоқ солиши ва амал қилиши зарур. Уларнинг яхши ишларидан ибрат олиши, тажрибаларидан ҳаётда фойдаланиши керак.

Ҳар бир бола бирор тасодиф туфайли хатога йул қўйса, дарҳол бу хатони тўғрилашга киришиши, бутун куч-қудратини ишга солиб, узини оқлашга, иккинчи

марта бундай ишга қул урмаслик учун жон-жаҳди билан курашиши лозим.

Фарзанд ота-онанинг бахти ва қувончи булишига қарамай, агар у ота-она ризолигидан ташқари иш турса, ундай бераҳм фарзанддан ақлли бегона яхшидир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Отага итоат — Оллоҳга итоат қилишдир.

Ҳалис

Фарзанд эрур давлат богига ниҳол,
Ундан кулиб боқар бахт ила иқбол.
Қолдирса агар у яхши деган ном,
Эл ичра обруйи ошар батамом.
Фарзанд булса ҳамки хуршиди тобон,
Безори булса у, юз бур уша он.
Одамлик йулидан юрса гар узоқ,
Меҳру муҳаббатга лойиқмас мутлоқ.
Хато йулдан юриб, қилмай орият,
Авлод-аждодингга келтирар уят.
Ноқобил фарзанддан ота қалби зор.
Ундан бегоналар яхшидир зинҳор!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Болалар ҳаётда ушиб улгаяр эканлар, уларнинг голсаълари икки нарсадан айри булмайди: ё бахт-саодатли булади ёки гумроҳлик йулига кириб, бахтсиз булиб қолади.

Болалар қандай қилиб бахтли булишлари мумкин? Агар бола ота-онасининг гапига қулоқ солса, уларнинг айтган йулидан чиқмаса, берган маслаҳатларини жон деб қабул қилса, уларга шунчаки қулоқ солиб қўя қолмай, бутун кучи билан амал қилишга уринса ва доимо ёдида турса, бундай бола катта булганда албатта бахтли булади.

Бола қандай қилиб бахтсиз булиб қолади? Агар бола ўз ота-онасининг бегараз чин кўнглидан меҳрибонлик қилиб айтган сўзларига қулоқ солмаса, берган маслаҳатларини қулоққа олмаса, бошқаларнинг панду насиҳатларини тингламаса, бора-бора йулдан адашади, оқибат натижада бахтсиз булиб қолади. Бахтсиз болалар катта булганларидан кейин ўз бахтсизликларига ўзларини айбдор, деб ҳисобламай, ота-оналарига тухмат тошларини отишади, бахтсизликларининг сабабчиси қилиб уларни курсатишади.

Болалар! Сиз ҳаётда куриб турганингиздек, илмли ва маърифатли кишилар ҳамиша иззат ва икромда, билъақс, пули куп, манман деган бадавлат кишилар эса обру жиҳатидан уларнинг олдида пастдир. Бундан кўриниб турибдики, илм кишини эл олдида азизу мукаррам қилар экан.

Мустафо Ҳомийпошшо

Ота ёки бобонгнинг наслу насаби билан эмас, балки уз меҳнатинг ва ҳунаринг билан керил!

Азизим, лоф урма наслу насабдан,
Насабдан кечгилу, лоф ур адабдан!

Яхши сигирнинг боласи ҳам яхши бўлади.
Ёқиннинг яхши бўлиши уруғнинг тоза бўлишидан.
«Оталар сузи»

Қучи-қушни, қариндош,
Қурсин сендан яхшилик.

Маҳмуд Кошғарий

Ота-она, қариндош-уруғларни иззат-икром қилиш фақат ёшлик айёмимизда ёки бой-бадавлатлик пайти-миздагина эмас, балки умр бўйи кучимиз тугагунчадир. Катталарнинг узаро алоқалари ва муносабатлари бошқаларга кучли таъсир қилади ва ёшлар бу муносабатлардан ибрат олишади.

Биз ота-онамизнинг ёнида бирга яшаётганимизда уларни доимо хушнуд этишимиз, уларга қўрсатиладиган иззат-икром қоидаларига нуқсон етказмаслигимиз, доимо ҳол-аҳволларини сураб туришимиз керак. Уйланганимиздан ва бошқа ерга ҳовли жой қилиб чиқиб кетганимиздан кейин эса тез-тез ёнларига бориб туришимиз, қўлларидан упиб, дуоларини олишимиз, кесолмаган тақдирда эса хат орқали ҳол-аҳволларидан хабардор бўлиб туришимиз шарт. Агар бизнинг илмимиз ва касбимиз ота-онаникидан юқори бўлса, биз бунга асло мағрурланмаслигимиз инсоний фазилатлардан ҳисобланади. Ота-она олдида амал ва касб билан мақтаниб керилишдан кура, жоҳил ва илмсиз бўлган афзалроқдир.

Ота-она тириклигида уларни хушнуд этиш, вафотларидан кейин эса тирикликларида айтган насиҳатлари ва маслаҳатларига амал қилиш, уларнинг яхши

хислатлари билан ёдлаб туриш содиқ ва вафодор фарзандларнинг бурчидир. Шуниси ҳам махфий қолмасинки, ота-онадан ташқари валийнсѣматлик қилган ва яхшилик қулини чузиб турган инсонларнинг иззат-икромини ҳам бажо келтиришда нуқсонларга йул қўймаслик керак!

Мустафо Ҳомийпошино

ҲИКМАТ. Бир улуг киши уз укасига насиҳат қилиб дерди: Дўст жафо билан душманга айланади, душман эса яхшилик билан дўстга! Агар душманни яхшилик ва ҳадялар билан дўст қаторига киргизолмасанг, жафо билан душманлар қаторига киргизма!

Одам яхшиликка бандадир доим,
Душману-дўстлар ҳам огир келмайди,
Ҳеч кимнинг дилига огир келмайди,
Душман меҳр билан дўст булгани дам!

Мажидиддин Хавофий

Бир киши бир улуг одамдар суради: «Ака-ука дилга яқинми ёки дўст?» У деди: «Уз ака-укам садоқат йулини тутгандагина дилимга яқин».

Дўст булмаса яқинларинг кечгил улардан,
Бегоналар меҳр қилса, дўст тут уларни.

Муиниддин Жувайний

ҲИКОЯТ. Бир улуг киши келтирибдир: «Мен бир қавмни кўрдим. Уз ака-укаларини узоқ вақт кўрмай юраверишар экан. Кўрганда эса ҳол-аҳвол сурашмас. Фақат ишдан гапиришиб, пул-мол керак булса бир-бировидан аямас экан. Бундай яхшиликни эса бир-бировларига ҳеч қачон миннат қилишмас экан.

Яна шундай бир қавмни кўрдим. Агар бир-бирини бир кун кўрмай қолишса, ҳол-аҳволини, қандай яшаётганини, бола-чақа, хотин-халажларини ва бошқа нарсаларини зўр эътибор билан суриштиришар экан. Ҳатто агар уйида жужа булса, жужанинг аҳволини ҳам сурашар экан. Агар гап пулдан чиқиб қолса, тезда чап беришиб, қочиб қолишаркан. Арзимас бир нарсани бир-бирига беришга оғринишар экан. Байт:

Юз марта ҳол-аҳвол сурагандан кўра,
Бир тийин ҳадя қил дўст экан ночор.

Юзлаб ширин суздан яхшироқ эрур.
Бир марта яхшилик айласанг бир бор.
Ёрдам қилиш агар булмаса дилда,
Тилингни тийгину, сузлама зинҳор.
Қуп-қуруқ суз билан алдаса ҳар ким.
У одам эмасдир, тулкидир айёр!

Мажидиддин Хавофий

Ёнида қушниси туриб, фақат уз қорнини туйгазиб
юрадиган одам мумини комил эмасдир.

Ҳадис

Қариндош-уруғларингни узингдан узоқлаштирма,
уларга марҳамат кузи билан боқ, гапига қулоқ сол ва
ҳамиша яхшилигингни аяма! Раҳм узоқ яшаш учун
воситадир ва у кишининг тинч, фаровон яшашига
сабабчи булади! Байт:

Кишидан рози булса гар қариндош,
Ошиб обруйи, булгай барчага бош!

Муҳаммад Ҳусайн

ҲИКМАТ. Қушни ким ва қайси миллатга тааллуқ-
ли булишидан қатъи назар, уни ҳурмат қилмоқ ва
қушни ҳақ-ҳуқуқини адо этмоқ одамлик хислатлари-
дан биридир. Қушни итига сабабсиз тош отиш, мушу-
гини ҳайдаш эса, уни ҳақоратлаш билан баробардир.

Бир киши уз дустининг олдига келиб, уйида сичқон
қуплигидан шикоят қилди. Дусту унга мушук боқиш-
ни маслаҳат берди. У эса рози булмай: «Мушук боқ-
сам, уйимдаги сичқонлар қушнимникига қочиб чиқар-
микан, деб қурқаман» деди. Узинг учун нимани но-
лойиқ деб ҳисобласанг, уни узга учун ҳам раво кўрма!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Уз қариндошларидан алоқа узиш дунё лаззатлари-
дан куз юмишдир.

Яхши қушни яхши йўлга бошлайди.

Яхши кунда ёт яхши, ёмон кунда «вой қардош».

Қушни ёмон булса, яхши қушнининг ҳам обруйи
пастлайди.

«Оталар сузи»

Қушнининг ҳақ-ҳуқуқларидан бирини айтсам, бу
қушника ҳеч вақт озор бермаслик ва хафа қилмаслик-

дир. Қушни касал булса, ундан ҳол сураш, бошига мусибат тушса, ёрдам қилиш, ғамли ва шодлик кунларида ғам-шодлигига шерик булиш, ундан хато утса кечириш, аҳлу-аслига ёмон куз билан қарамаслик. Бирор еққа кетса уйидан хабардор булиб туриш, буларнинг ҳаммаси ҳам қушнинг ҳақ-ҳуқуқларидан ҳисобланади. Бундан ташқари, қушни қарз сураса, қарз берилади, мева-чсва терилса, мева билан йўқланади.

Бир киши бир доно олдига келиб, ундан:

— Айтинг-чи, мен яхши одамманми ёки ёмонми, буни қандай билса бўлади? — деб суради.

— Қушниларингдан сура, агар улар сени яхши десалар, демак яхшисан! — деб жавоб берибди доно.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Қариндош-уруғ киши учун қанот, дустлар эса қурашда қуролдир.

«Махзан ал-улум»

Қарасангки, қушнинг соқолини олибди, сен ҳам соқолингни қисқартир.

«Оталар сузи»

Келса биров йўқланиб,
Бергил яхши озук, нон.
Қаргаб кетар меҳмонлар,
Кутар булсанг гар ёмон.

Маҳмуд Кошғарий

Кел, эй оқил, буюрсанг ақлинг ишга,
Узингдин кетмагил доно демишга.
Агар боло чиқиб, кетсанг узунгдин,
Йиқилгайсан тойиб срга юзингдин.

Суфи Олжоср

Отадан ёш қолган — ақлдан буш қолган.

«Қурқит Ота китоби»

Яхшиликнинг энг улуғи — отаси
вафотидан сунг ҳам унинг дустлари
билан алоқани узмасликдир.

Ҳадис

СУҲБАТ,
СУҲБАТДОШНИНГ
ЯХШИ ВА ЁМОН
ТАЪСИРЛАРИ

Суҳбатга арзимас ҳар бир қора дил,
Суҳбат учун яхши дўстлар пайдо қил!

Муҳаммад Ҳусайн

Фазл аҳлига ҳамсуҳбат бўлмога ибo қилма,
Ким, бўлгусидур ортарға ибo боис.

Огаҳий

Узингни ёмон кишилар суҳбатидан узоқ тут, чунки
ёмон кишилар суҳбати жаҳаннам утидан ҳам ёмонроқ-
дир. Ҳар суҳбатнинг бир таъсири булади. Чунончи,
яхши кишилар суҳбати фазилатни оширса, ёмон киши-
лар суҳбати заҳматни оширади.

Муҳаммад Ҳусайн

Суҳбатни гулистонда соз айлабон айланг соз,
Ҳам соқийи гулчехра тутсун майи саҳбони.

Бастиий

Қозонга яқин юрсанг қораси юқар, деб бежиз айт-
маганлар. Шунинг учун доимо яхши кишилар билан
суҳбатдош бўл, бебош ва ножинс кишилар суҳбатидан
парҳез қил! Назм:

Ножинс кишилардан айлагин парҳез,
Саҳийлар куйида манзил тут ҳар кез.

Паст билан паст булгунг, ёмон-ла ёмон,
Яхшидан яхши-ю, марддан қаҳрамон!

Муҳаммад Жанҳар Заминдор

Навои мутрибу хуш мажлис, анжуман яхши.

Хувайдо

Яқинлар суҳбатини излаб, фисқу-фужур аҳлидан
қоч, сабр қил, шошқалоқликни одат қилма, сирингни
хар кимга айтма, молингни уйлаб харж қил.

«Махзан ал-улум»

Ҳаромини суҳбатга ёр айлама,
Илон асрогон қайдадур бегазанд.

Мирӣй

ҲИКМАТ. Сахий ва олижаноб кишилар билан суҳ-
батдош булмоқ кишини ёқимли феъл ва чиройли хис-
латларга рағбат қилдиради. Ёмон феъллик ва фасод
табиатлик кишилар билан булган суҳбат эса ёқимсиз
сифат ва қабиҳ иллатларга етаклайди. Ёмонлар билан
яхшилар суҳбати орасидаги фарқ ва улар билан қилин-
ган суҳбат таъсири худди шамол кабидир. Шамол ёмон
жойдан утиб қолса, бадбуй ҳидларни олиб келади.
Агар ширин ҳидли жойлардан утиб қолса, муаттар
исларни келтиради. Байт:

Ҳар кимнинг бор экан танида жони,
Ким билан сузлашса, таъсири урар.
Ёмонлик булмаса кимнинг афъоли,
Доим яхши билан хуш суҳбат қураб!

Мажидиддин Хавофӣй

Азизим, жоҳил ва ноаҳил кишилар суҳбатидан қоч,
оқил ва комил кишилар суҳбатига интилкинги, фисқу-
фужур аҳлининг суҳбати бир кун иллатга зиён келти-
рувчи илон суҳбатига ухшайди. Ақлли кишиларнинг
хизматини қилиш фойдадан холи булмаган аттор ду-
конига ухшайдики, атторнинг дукони ҳамиша киши-
ларнинг димоғини уз ҳиди билан баҳраманд этади.
Байт:

Аттор каби булгин, чунончи аттор,
Узгалар либосини қилар муаттар!

Ҳожа Самандар Тсрмизӣй

Агар булса фикринг раиятписанд,
Балогат эли бирла жалис авло.
Қачон суҳбатинг лойиқи ҳар лаванд,
Тут иликини булгоч биров додхоҳ.

Мирий

Эй азиз, сен доимо олим ва фозил кишилар билан
суҳбатдош булишга интил, нодон ва бадният кишилар-
дан қоч, уларнинг тоифасига қушилма, сузларини
эшитма, ҳатто, касал булиб қолса ҳам қуришга борма!
Сен яхши дўстлар топишга урин, улар сени ҳар доим
қўллаб-қувватлайдилар.

Муҳаммад Жабалрудий

Чун бу давлат булгудек булди муяссар войким,
Суҳбатим ул лаҳза толеъ заъфидин булди газанд.

Ҳусайн Бойқаро

ҲИКМАТ. Бир ҳаким уз углега насиҳат қилиб дер-
ди: «Ҳар ким билан суҳбатдош булсанг, унга дарҳол
дўстлик сузларини изҳор қилма. Синалмаган кишига
ишониб булмайди. Орадан вақтлар утиб, эътиборингга
лоийқ булса, дўстликка арзиса, унга яқинлаш ва барча
ишда унга ёрдам қулини чуз!» Байт:

Биров дўстман деса, ишонма асло
Унинг юрагини қилмай имтиҳон.
Агар дўстликка у булса сазовор,
Суҳбатига фидо айла ҳатто жон.
Фақирликда қолса дўстларинг агар,
Бисотингда борин айлагин эҳсон!

Муиниддин Жувайний

Ғам дафъи учун соғару саҳбо яхши,
Ҳамсуҳбат анга надиму доно яхши.

Хувайло

ҲИКМАТ. Огирчилик ва ғамгинликда қурилган
оқил суҳбати базм ва ишратда утқазилган жоҳил суҳба-
тидан афзалдир. Байт:

Суҳбат учун топсанг доно кишини,
Ёмонларни яқин йўлатма зинҳор,
Дилга ёққан фақир доно суҳбати,
Нодон бойдан қура яхшидир минг бор!

Мажидиддин Ҳавоҷрий

Бир киши Молики Динорнинг суҳбатига борган эди. Караса, Молики Динорнинг ёнида бир ит унинг тиззасига бошини қуйиб ётган экан. Ҳалиги киши итни ҳайдаб юбормоқчи бўлибди. Шунда Молик унга қараб:

— Эй фалончи! Итга тегма, ундан менга ва зарар бор ва на озор, ёмон суҳбатдошдан кура у билан утирганим афзал! — деди.

Муҳаммад Зсҳний

Дафу танбуру бснай суҳбат қурмоқ онча хуб

эмас,

Қил, эй мутриб газалхонлик, бу кун айёми

ишратдур.

Ҳувайдо

Эй азиз! Билгинки, ҳақиқий суҳбат одамнинг қалбига қараб бўлади, яъни одамнинг дилидан бировнинг дилига йул очилмагунча икки кишининг орасида ҳақиқий суҳбат, муҳаббат ва пайвандлик ҳосил бўлмайди. Шунинг учун донолар: «Дилдан дилга йул бор» деган мақол туқишган. Дил дилни топгандагина улар бири-бирининг аҳволига тушунади, шундагина ҳақиқий суҳбат, соф дўстлик пайдо бўлади. Жалолиддин Румий уз маснавийларида нокиза суҳбатни қуйидагича таърифлаган. Назм:

Яхшиларнинг суҳбатин кунглингга сол.

Ҳеч ёмоннинг суҳбатин қилма ҳасл!

Кур, қизил гул бог ичин хандон қилур.

Мард киши номардни ҳам инсон қилур.

Гарчи сен булсанг агар мармар каби.

Яхши бирла булгассен гавҳар каби!

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКОЯТ. Бир фозил киши бир улут одам билан доим ҳамнафас, садоқат расмини жойига қуйишда эса бир лақиқани ҳам юс утказмас эди. Бир куни ундан: «Фалончининг суҳбат таъсири қай даражада?» деб сўрадим. У деди:

Муҳаббат нуридир кузда, ҳасли доимо дилда,

Эрур жоним томогимда ани қурмас эсам бир дам!

Мажидиддин Хавофий

Мусоҳиблар курубон ед қилгай,
Бузуқ ерларни обод қилгай.

Мажлисий

Азизим! Сен шундай йул тутки, бу билан сен ҳақиқий одамга айлангин, билим ва тажриба соҳиби бул, яхшилар суҳбатидан узинг учун бир натижа чиқар, ёмон кишилар қилаётган ишни куриб, уларга асло кунгил берма, беҳуда сузловчиларнинг бемаъни сузлари юрагингга таъсир қилиб, кунгил ойнасини хиралантирмасин! Дустни душмандан айириш йулини урган:

Дустинг учун жонни фидо айлагин,
Дустингни душмандан жудо айлагин.
Яхши ишга ундар дустинг ҳар онда,
Ёрдам берар ташвиш етган замонда!

Ҳожа Самандар Термизий

Ўзунг мажолисинг ила қарор тут, билсанг,
Булур қарога сазовор айру чоғида лос.

Шавқий Каттақўрғоний

Бир куни Анушервон танҳо утирган эди. Шу орала унинг олдига Юнон, Муъбад, Фаррухзод, Бузургмеҳр ва бошқалар кириб келишди. Анушервон уларга қараб деди:
— Бу катта анжуман булди. Келинглар, ҳар биримиз биттадан ҳикматли гап айтайлик, токи сузимиз бошқаларга ибрат булсин!

Сунг Муъбадга қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Муъбад деди:

— Икки нарса борки, улар бир-биридан яхшидир. Масалан, ҳунар билимдан яхши, иш эса суздан афзал.

Анушервон:

— Батафсил тушунтир! — деди.

Муъбад давом этди:

— Ҳар кимнинг ҳунари булмаса, у қуруқ девор билан тенг. Ҳар кимнинг сузи чиройли булса-ю, иши ёмон булса, фойдасиз шамол кабидир.

Анушервон Хуршидга қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Хуршид:

— Жаҳонда икки нарса бор, уша икки нарсадан ҳеч нарса яхши эмас, биринчиси — хурсандчилик, иккинчиси — беозорлик! — деди.

Анушервон:

— Кенгроқ тушунтир!

Хуршид:

— Ҳар ким бориға қаноат қилиб хурсанд яшаса, ҳеч кимга эҳтиёжи қолмайди. Кимки ҳеч кимга озор бермаса, ҳеч кимни хафа қилмаса, ҳеч кимдан хавф етмайди! — деди.

Анушервон Бузургмехрга қараб:

— Сен нима дейсан? — деб суради.

Бузургмехр:

— Эй Анушервон, одамлар қуйидаги нарсаларга амал қилмасалар, ҳеч қачон хурсандчилик юзини қурмайдилар: масалан, бориға қаноат қилмаса, столмайдиган нарсасига интилса, бировнинг қулидаги нарсага тамаъ кузи билан қараса! — деб жавоб берди.

Анушервон ундан ҳам кенгроқ тушунтиришни суради, у деди:

— Хурсанд шундай кишики, нима топса, ушанга қаноат қилади, топганига шукур қилиб, умрини гамсиз утказади. Тамаъ ва очкузлик эса уз жонини қийнашдир. Тамаъгир ва очкуз киши ҳеч қачон рост йулдан юрмайди, ҳамиша кунгли иллатли булади. Ҳар ким узини яхшилик йулига солса, ҳамма ёмонликдан омон булади, жаҳонда тинч ва осуда яшайди.

Анушервон Юнонга қараб:

— Сен нима дейсан? — деди.

Юнон шундай деб жавоб қилди:

— Етти нарса борки, ҳар ким бу етти нарсага амал қилса, дунёда яхши отли булади. Биринчи — дунёда донолар маслаҳати билан иш қилса, иккинчи — уз ватанида булса, учинчи — одил булса, тўртинчи — сабрли булса, бешинчи — қайсар булмаса, олтинчи — фойдасидан бошқаларни ҳам баҳраманд қилса, еттинчи — камтар булса!

Анушервон Юнондан ҳам бу сузларни кенгроқ тушунтиришини суради. Юнон деди:

— Маслаҳат марваридга ухшайди, одамларни тош деб ҳисобланса, шу тошлар орасидан бирорта марварид суз чиқиши мумкин. Ишни уз жойида муносиб ҳолда қилмасанг, зиёни етди. Одиллик билан иш қилсанг, бу ишга ҳеч ким қарши чиқмайди. Сабр ва ҷидам барча мушкул ишларни енгиш калитидир. Қайсарлик эса энг ёмон ҳислат. Камтарлик барчанинг ҳавасини ва ҳурматини қузғотадиган ёқимли одатдир!

Анушервон бу ҳикматларнинг ҳаммасини ёзиб қолдиришга фармон берди.

«Жовидони хирад»

Суҳбатдошнинг фикри уз суҳбатдошига катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам донолар: «Урик урикни кўриб ранг олади» деб айтганлар. Назм:

Яхшиларнинг суҳбати шодон қилур,
Кўр, қизил гул бог ичин хандон қилур!

Муҳаммад Жабалрудин

Дуст билан суҳбат кўрмоқ гуллар орасида сайр қилмоқ ва гузаллар нагмасига қулоқ солмоқдан хушдир.

«Оталар сузи»

Эй биродар, мунофиққа булма улфат,
Ким улфатдур боши узра юз минг кулфат.

Аҳмад Яссавий

Уйларига меҳмон кўнмайдиган кишилар энг ёмон одамлардир.

Ҳалис

Доно суҳбатидан сира қочмагил,
Таъсирин утказар сенга ҳам у тил.

Носир Хисрав

Бу дунёда бемаъни гапларни кўп гапирадиган одамнинг гуноҳи қиёмат куни кўп бўлади.

Ҳалис

ДЎСТ, ДЎСТЛИК
ҚОИДАЛАРИ,
ДЎСТУ ДУШМАННИ
ФАРҚЛАЙ БИЛИШ

Содиқ ва вафодор дуст улким, уз дустидан ранжи-
майди, дустининг душманини уз душмани деб билади.
Агар ксрак булса, дусту учун жонини ҳам аямайди.

«Амир Темур уғитлари»

Доимо дустлар билан бул ҳамнафас,
Курма душманнинг юзини бир нафас!

Фаридиддин Ағтор

Булгин давомат хублар билан ер,
Қоч аҳли шаррдин, албатта, зинҳор.

Ҳалиб Ҳалибий

«Нодон дустдан зийрак душман яхши» деб бекорга
айтишмаган. Агар сен биров билан дуст тутинмоқчи
булсанг, уша кишининг вужудида учта хислат булмаса,
дустлигинга арзимади. Улар мана булардир.

Ҳар дустки, дилида уч хислат булмас,
Кеч ундан, дустликка асло арзимас.
Бири вафодорлик, бири сир сақлаш,
Бири — молин сендан аямаса бас!

Муҳаммад Жабаилулла

Чун булур ҳар лаҳза бегона бирла ошно,
Ошнолардин кунгул бегона булмай найласун.

Ҳусайн Бойқаро

Ҳар нарсанинг янгиси, аммо дустнинг эскиси яхши.
«Оталар сузи»

ХИКМАТ. Бир киши бир улуг одамдан: «Бир киши узоқ вақтдан буён менга муҳаббат изҳор қилиб, дустлик ва ихлос даъвосини урмоқда, унинг рост ёки ёлгон эканини қандай билмоқ керак?» деб суради. Улуг киши унга: «Юрагингни тубига боқ, агар у ерда дустлик учун жой булса, дустлаш!» деди. Байт:

Биров сенга меҳр йулини тутса,
Кунглинг ойнасига боқиб, қулоқ сол.
Агар юрагингда нафрат қузғолса,
Аканг булса ҳамки ундан қочиб қол!

Мажидиддин Ҳавофий

Кимники айлай дер эрсанг маҳраминг,
Куп синамай айламагил ҳамдаминг.

Навоий

Душман агар мур булса, курма ҳақир,
Ҳар нечаки булса олингда асир.

Саид Қосимий

Дустлар дилини ранжитиш душманни муродига ст-
казишдир.

Кошифий

Душманинг ожиз булганда кунгилчанлик қилма, у
қудратга кирса, сенга шафқат қилмайди.

Кошифий

Бир дона душмандан ҳазар қил ҳар дам.
Мингта булса агар дустларинг оздир.
Душман битта булса, купу-носоздир!

Муиниддин Жувайний

Мувофиқ шева золим дустлардин,
Мухолифтаб душманлар куп ортук

Навоий

Ақл соҳиби булган дуст араз туфайли уз дустини ташлаб юбормайди, имкони борича аввалги дустликни қайта тиклашга ҳаракат қилади. Кимки айбдор булса, айбдор томон аввал узр сураса ва айбига иқрор булса, аввалги дустлик яна қайта тикланади. Аммо ҳар икки томон бир-бирига ҳумрайиб, «сен узр сура» қабиллида юрса, иттифоқлик нифоқ билан, муҳаббат эса ҳақиқий адоват билан алмашиши муқаррардир.

Абулбаракот Қодирий

Дустларим булсун десанг аҳли жаҳон,
Хулқи хушлукни қил одат, эй Азиз.

Авал Утар

Бирор кимса билан дустлик йулини тутиш ва суҳбатдош булишда саккизта ҳақ мавжуд булиб, уларга тула амал қилиш муҳимдир. Биринчиси мол ҳақи булиб, унда учта даража мавжуд. Биринчи даража шундайки, сен уз аёл ва фарзандларингни қандай муҳофаза қилиб, бекаму-куст яшашларини буйнингга олган булсанг, дустларга нисбатан ҳам шундай йул тутасан. Иккинчи ва учинчи даража шундайки, сен дустларингни ҳам узингдек тасаввур қиласан, масалан, сен уз мол-мулкингга қандай эғалик қилсанг, уларни сарфлашда қанчалик эркин булсанг, дустларингни ҳам худди шундай йул тутишларига имкон берасан. Учинчи ва олий даража шундайки, дустларингнинг ишини ва уларнинг манфаатини уз манфаатингдан юқори қўйсан.

Иккинчи нафс ҳақидир. Бу шундан иборатки, дустлар бошига иш тушиб, сендан нарса ёки ёрдам сўраб келмасидан аввал сен уларнинг ҳожатларини раво қилишга киришасан.

Учинчиси тил ҳақидир. Тил дейишдан мурод нутқдир, яъни дустга қаттиқ гапирилмайди, унинг айблари юзга солинмайди, камчилиги одамлардан бекитилади, яхшилиги мақталади, ёлгон муомала қилинмайди, унинг шодлиги ва сурурига сабаб буладиган ҳақ гаплар гапирилади.

Туртинчи ҳақ аъзолар ҳақидир, яъни унинг жисм аъзоларидан бирор ёмонлик ёки нуқсон ҳосил булса, уни кечиради. Бирор ишда узрни пеш қилса уни кечиради.

Бешинчиси вафо ҳақидир. Вафонинг маъноси эса дустлик бобидаги сабот, унга улгунча риоя қилинидир.

Улгандан кейин эса бу ҳақни унинг болаларига ёки дўстларига нисбатан давом эттиришдир. Шунинг учун донолар: «Тириклигида курсатилган куп вафодан улгандан кейин курсатилган озгина вафо афзалдир!» дейдилар. Чунки улгандан кейин ҳам давом этган вафо тириклик пайтидаги вафога қараганда соф ва тоза, риедан холи булади.

Олтинчиси ихлос ҳақидир. Бу шундан иборатки, дўст узоқда ёки олдида бўлган пайтларда ҳам бир хилда туради, узгармайди, икки уртада бўлган муҳаббат ва садоқатга риоя қилишда заррача нуқсонга йўл қўймайди.

Еттинчиси йўқлаш ҳақидир. Бу шундан иборатки, улик ёки тириклигида унинг узини ҳам, авлодини ҳам яхши сузлар билан тилга олади. Уларга ҳамиша омад тилайди, узига ёки яхши нарсаси тиласа, уларга ҳам қўшиб тилайди.

Саккизинчиси ўзни тия билиш ҳақидир. Бу шундан иборатки, тақаллуфни умуман тарк этади, ноўрин ҳар қандай тақаллуфларга йўл қўймайди. Чунки тақаллуф носазо иш бўлиб, унинг узини ҳам, дўстларни ҳам қийнайди ва ноқулай аҳволга солиб қўяди.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Эй еронлар, норасолар бирла қилманг ихтилот,
Мардуми бемарҳаболар бирла қилманг ихтилот,
Гумраҳи бераҳнамолар бирла қилманг ихтилот,
Йўл йитурган нобинолар бирла қилманг ихтилот.

Толиб Толибий

ҲИКМАТ. Дўстсиз яшаш мумкинмас, аммо ҳамма ҳам дўстликка арзийвермайди. Байт:

Дўст ҳазина-ю, дўстлик гавҳардир.
Гавҳарни йўқотмоқ айб ила нуқсон!

ҲИКМАТ. Мингта дўст кам, битта душман купдир.
Байт:

Қўлингда бор экан токи имконинг,
Бировнинг кўнглига бермагин озор.
Минглаб кишиларни дўст тутмоқ яхши,
Аммо битта душман ундан ҳам бисёр!
Куп дўстнинг танида жони бир булар,
Жудо бўлишмайди улим келса ҳам.
Бирининг бошига тушса бир бало,
Жонни фидо қилар дўстига шул дам!

ҲИКМАТ. Бир ҳакимдан сурадилар: «Қандай сафар энг узоқ сафар?». Жавоб берди: «Садоқатли дустни қидириш сафари!» Байт:

Қидирган нарсани топиш мумкиндир,
Бироқ содиқ дустни топмоқ муаммо!

Муниддин Жувайнӣ

Адувдин дустликни тутма умид,
Ки, булмас жамъ ҳаргиз ут билан сув.

Оразий

Яхши дуст атторга ухшайди, у уз атридан сизга бермаса-да, сиз унинг атрлари ҳидидан баҳраманд булаврасиз. Ёмон улфат темирчига ухшайди, унинг олови сизни куйдирмаса-да, бироқ қора тутуни сизга таъсир қилаверади. Шунинг учун ёмон улфатдан қочинг! Уларнинг дустлиги илон заҳаридан ҳам ёмонроқдир. Бу маънони ҳаким Фирдавсий қуйидагича назмга келтирган:

Анбар сотувчининг олдидан утсанг,
Либосинг анбарнинг ҳидин олади.
Темирчи ёнидан утганинг замон,
Қора дуди сенга юқиб қолади.

Муҳаммад Жабалрулий

Ғами дунёга чирмашгон сари ҳолинг забун булғай.
Ҳарифи сода табылар куп балога мубтало.

Мужрим Обид

Доноларнинг айтишича, уч гуруҳ кишилар билан дустлик йулини тутиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчиси, илм аҳли булиб, улар уз ҳаётларини илму одоб билан утказган ва ҳаётнинг барча аччиқ-чучугини тортган буладилар.

Иккинчиси, бахтиср, табиати саодатманд кишилар, улар уз дустларининг айбларини одамлардан яширадилар ва ҳеч қачон ошкор қилмайдилар. Хилватда дустдан содир булган хатоларни юзларига айтиб берадилар ва улардан ҳеч бир насиҳатларини аямайдилар.

Учинчиси, бегараз ва бемаъ кишилар булиб, уларнинг дустликлари ҳақиқий, бирор фойда топиш эъзаига қурилмаган булади.

Абулбаракот Қодирӣ

Ҳамроз дуст топилса-ю, жонлар фидосидур,
Орзу шулдурки: камина кунгул муддаосидур.
Хуш суҳбати мажруҳ дилим давосидур,
Мақдами кузима айни шифо, хоки посидур.

Басний

ХИКОЯТ. Бир ҳакимдан сурадилар: «Дустларингдан қайси бири сенга купроқ ёқади, қайси бири эса акалик даражасига стиб борди, ҳаммасидан қайсисига муҳаббатинг баландроқ?» Ҳаким шундай жавоб берди: «Уришиб қолсам, ярашадигани ва узр сурасам, кечирадигани!»

Муиниддин Жувайний

Ҳар ким бсайд дуст истаса, анга дуст
топилмагай
Ва кимки дустга ҳар хитоб учун итоб қилса,
душман купайгай.
Сидқий Хондойлиқий

Букрот ҳаким айтади: Икки оқилнинг дустлиги ақл тақозосича булиб, бу дустликнинг умри боқий булади. Аммо икки нодоннинг дустлиги эса барқарор булмайди, чунки улар уз манфаатлари юзасидан тездагина уришиб қоладилар. Икки жоҳил дустлиги эса ҳеч қачон боқий булмайди, улар бирор нарса устида бир қарорга келолмайдилар, натижаси эса зарар билан тугайди.

Абулбаракот Қодирий

Узумдинму, фалакданму ва ё иқболи пастимдин,
Туну кун дустдин озору душмандин ситам токай?
Увайсий

Доноларнинг айтишича, ҳар кимни ҳам дуст тутиб булавсрмайди. Дунёда дустдан кура азизроқ ва қимматлироқ нарса йўқ. Айтишларича, Абу Жаъфар Муҳаммад ибн ал-Ҳусайн уз отаси ҳақида қуйидагиларни айтган:

— Дадам бир куни менга: «Эй углим, беш тоифа киши билан дустлик ва улфатлик қилма, улар билан ҳеч вақт суҳбат қурма!» деди. Мен ундан: «Эй дадажоним, улар қайси тоифалар экан?» деб сурадим. Дадам деди: «Биринчиси — фиску-фужур аҳли. Улар сени ҳақ орасида расво ва шарманда қилади. Бир луқма

нон учун сени сотишдан қайтмайдилар. Уларнинг одатлари шуки, сендан доим бир нарса тамасида бўлишади, агар бермасанг, халқ ичида сенинг ҳақингга ёмон гаплар тарқатишади, обруйингни туширишади. Одамлар эса гапнинг тагига етмасдан сен билан ёмон муомала қила бошлайдилар»...

Мен дадамдан иккинчи тоифа қандай бўлишини сурадим. Дадам деди:

— Иккинчиси бахил ва хасис кишилар. Агар сен бирор нарсага муҳтож бўлиб қолсанг улар ҳеч қачон сенга бермайдилар. Сенинг молу-давлатингни эса уялмай ейдилар. Тугаса, душманингга айланадилар. Мен буни уз бошимдан кечирганман. Пулим куплигида дўстларим куп эди. Камбагалликка тушиб қолганимда эса душманга айланишди, таъна тошини отишди. одам қаторига қушмай қуйишди!

Дадам давом этиб деди:

— Уларнинг учинчиси ёлгончилар. Кимда бу ҳислат борлигини сезсанг, ундан узоқроқ юр. Улар сени уз яқинларингдан айиришади ва бегоналарни яқинлаштиради. Туртинчи тоифа эса жоҳил, нодон ва аҳмоқ кишилардир. Улар билан бўлган суҳбат кишига аста-секин таъсир эта бошлайди, тугри йулдан оздиради, одамнинг ниятини бузади. Бешинчи тоифа эса лақма, лаванд ҳамда дилида меҳри йуқ кишилардир. Бундай кишиларни малъун деб аташ муносибдир!

Муҳаммад Жабалрудӣ

Қулингдан келса дўстим, бевафога асло дил берма,
Жаҳоннинг моҳи бўлса, норасога асло дил берма.
Жафою жаврпеша сержафога асло дил берма,
Бало купроқ истар ошнога асло дил берма.

Машраб

Доноларнинг айтишича, дўст уч хил бўлади. Биринчиси «жони дўст» бўлиб, бундай дўст ҳақиқий ҳисобланади ва у уз дўсти учун жонини ҳам аямайди. Иккинчиси «тил дўст» бўлиб, у тилда дўстлик изҳор қилади, аммо бошга бирор кулфат тушса узини олиб қочади. Учинчиси «нон дўсти» бўлиб, бундай дўст еб-ичиш — дастурхон учунгина дўст бўлади. Пулинг тутагандан кейин эса қорасини курсатмайди.

Абулбаракот Қодирӣ

ҲИКОЯТ. Дўст уч хил бўлади. Биринчиси овқат кабидир, улардан ҳеч ажраб бўлмайди. Иккинчиси до-

рига ухшайди ва уларга гоҳ-гоҳ ишинг тушади. Учинчиси лардга ухшайди ва улардан ҳеч қандай яхшилик келмайди. Байт:

Толси ер билар дустликни қадрин,
Муҳаббат мсхрини тақиб жонига!

Муиниддин Жувайний

Аҳли дониш бирла ҳар дам айлангиз базми китоб,
Жамъи нодонлар бирла изҳори улфат қилмангиз.
Дуст улдурким, ёмон кун юз эвурмас дустидин,
Мунис аҳволин куруб тарки муҳаббат қилмангиз.

Мунис

ҲИКОЯТ. Бир улуг кишидан сурадим: «Нечта дустинг бор?» У деди: «Билмайман, чунки ҳастим ҳозир яхши, молу-колим эса кун. Дустнинг кимлиги огир кунда билинади.» Байт:

Кулиб боқса кишига толсъ,
Камаяди душманлари ҳам.
Бсвафолик қилса толсем,
Душманларга тулар ҳар қадам!

Муиниддин Жувайний

Булма инъоми бирла хом тамаъ,
Дустум деганига алданма.

Мирин

Баъзи ҳақимларнинг айтишича, бир дуст иккинчи дустнинг айбларидан огоҳ булиб қолса, уни ҳаргиз бировларига айтмайди. Аммо дустнинг битта яхши хислати ва ҳунари борлигини билса, уни унта қилиб курсатади. Шеър:

Бир ҳунару булса, стмишта айбинг,
Дуст айбингни курмас, курар ҳунаринг!

Абулбаракот Қодирӣ

Душманингга душман булади дустинг,
Душманингга ул ҳам булади агёр.
Душманингга дустлик айласа дустинг,
Душмандир у аканг булса ҳам зинҳор!

Муиниддин Жувайний

белгиси, хусумат эса адоват келтириб чиқарувчидир.
Душманлик мевасини берувчи дарахтни экишдан нима
фойда?! Шундай мақол бор: «Таъна ва итоб-уқубат ва
азоб белгиси»! Байт:

Юрагингда муҳаббат булса,
Ачитиб гапирма, кунгил бузилар.
Аксар вақт уланган дўстликнинг ипи,
Таънадан бошланиб, сунгра узилар!

Муиниддин Жувайний

Дўстнинг шапалоги душман ошидан яхши!

«Оталар сузи»

Кимки меҳру аҳлдин бегонадур,
Кунгли ичра ошнолиг буйи йуқ.

Оразий

Инсониятнинг стказадиган фойдаларидан ва ода-
мийлик дастгоҳини зебу зийнат билан безатиб туради-
ган еқимли сифатларидан бири бу зиёфат ва дўсту
биродарларга меҳрибонлик курсатишдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКОЯТ. Ешлик онларимда дадамдан: «Муҳаббат
даъвосини қилиб, ака-укаликдан лоф урган кишилар-
нинг уз сузларида содиқ ва қалбан мустаҳкам эканлик-
ларини қандай билса булади?!» деб сурадим. Дадам:
«Уз бахти ва ҳаётини сенга таклиф қила олиши билан!»
деб жавоб берди. Байт:

Киши булса нафси куйида гирён,
Даъвойи дўстлиги пуч ила ёлгон!

Муиниддин Жувайний

Дўстлар ва хайрихоҳлик қилувчилар ёмонни яхши
қилиб курсатишга, ҳалал етадиган йулни тўсишга, гу-
залликни изҳор этишга ва яхшиликларга нисбат бе-
ришга тиришадилар.

Абу Райҳон Бсруний

Нодон дўстдан ақлли душман яхши.

Жонингга қасд қилган душманинг доно
Булса, нодон дўстдан минг карра аъло!

Нодон қилган ишнинг барчаси зарар,
Фойдаси булса ҳам эрур бессамар!

Муҳаммад Жабалрудий

Дуст жамоли дардни аритади.
Дустнинг смони шундайки, яхшилигингни унута-
ди, смонлигингни эслаб юради.

«Оталар сузи»

Ез фасли, ер васли, дустларнинг суҳбати,
Шеър баҳси, ишқ дарди, боданинг кайфияти.
Дустларнинг суҳбатида нехуш улгай баҳси шеър,
То билингай ҳар кишининг таъби бирла ҳолати.

Бобур

ҲИКМАТ. Уч нарса уч нарсада булмайди: дустлик
лақмала, шафқат сергазабда, ҳатоллик очкузда!

Байт:

Ғазабни сундириш, гапни кам қилиш,
Яхши кишиларнинг эзгу хислати.
Нафсингдан ҳазар қил имкон борича,
Очкузнинг дилида булмас ҳиммати!

Мунииддин Жувайний

Дустни ҳайдамоқ акадан ажралмоқдир!

«Оталар сузи»

Аҳбобо, йигилмоқни фароғат тутингиз,
Жамиятингиз борини давлат тутингиз.

Бобур

ҲИКОЯТ. Бир оқил йигит ҳақида ҳикоя қилишлар-
ича, у дустлари билан ҳамиша улфат, улар билан
доимо ҳамдаму ҳамсуҳбат экан. Йигит уз дустларидан
мехрибонлигини ҳеч вақт дариг тутмас экан. Тилида
эса қуйидаги шеърни зикр қилгани-қилган экан:

Бугун қулда бор экан йигитликни даврони,
Ғайрат қил, оғримасин сендан ҳеч кимнинг жони!
Яхшиликнинг баҳори доим бир хил турмайди,
Бир кун нуқсон етару, пайдо булар хазони!

Ширин ҳулқи туфайли барча киши унинг ҳузурида
бандалик камарини боғлаб, хизматида ҳозир у нозир
экан:

Гузал юзларига агар чиройли ҳулқ бўлса ёр,
Қайга қадам қуймасин, халқдир унга талабгор!

Хуррамий

ҲИКМАТ. Дуст шундайки, суҳбатингни малол олмайди, узоқда юрсанг унутмайди, бойлик ва камбағалликда ўзгармайди, ҳожатинг бўлса амалга ошириш учун жон-жаҳди билан киришади, яхшилигини миннат қилмайди, бирор ҳожати бўлса сендан яширмайди, аҳволини сир тутмайди, сенга қанча кўп яхшилик қилса, уни шунча кам деб ҳисоблайди, сендан озгина яхшилик курса, уни кўп дейди, барча ишда узини сенга ҳамнафас деб ҳис қилади. Байт:

Савдогар дилидан меҳр излама,
Ҳар ким билан қилар алоқа ҳар он.
Хуш овоз қушни кўр, ҳар бир лаҳзада
Ўзга гул олдида куйлар беармон.

Муиниддин Жувайнӣ

Дустлар сузи дoston бўлди,
Дустсиз дoston жаҳонда қани?

Ҳофиз Хоразмӣ

Тинимсиз зиёратдан малоллик тугилади.
Йулдошинг ит бўлса, калтакни ташлама.
Йулга чиқишдан аввал йулдош қидир.
Туякаш билан дуст бўлган кишининг дарвозаси
кенг бўлиши керак.
Дустнинг келиши байрамдир.

«Оталар сузи»

Минг киши муттафиқ этса ишини,
Босар, албатта, бу юз минг кишини.

Муҳаммад Солиҳ

ҲИКМАТ. Уч тоифа одамлар борки, улар билан дуст тутинишдан эҳтиёт бўлмоқ керак. Биринчиси фиску фасодли одамлар бўлиб, уларнинг ҳиммати нафси аморасининг остида бекитган бўлади. Иккинчиси аҳмоқ кишилар бўлиб, бошга тушган зарарни даф қилишда ҳам, бирор фойдага стишишда ҳам уларга ишонмаслик лозим. Кўп ҳолларда уларнинг нафи зарар, хайрли иши эса шарорадан баттар бўлиб чиқади. Учинчиси ёлгончилар бўлиб, улар билан бўлган суҳбат

жонга азоб, улфатчилиги эса дил уйини хароб қилади.
Бегона кишиларга сен ҳақингда ёмон гапларни еткази-
шади, улар ҳақида эса сенга даҳшатли хабарларни
келтиришади.

Байт:

Ҳар кимсада сероб булса ҳар хил дуст.
Бироқ ҳаммасига ишонмоқ хато.
Ёғочу чуп бир хил жинсдан булса ҳам,
Уду сандал булмас тол चुпи асло!

Муиниддин Жувайний

Мен вафо шиор айлаб топмадим висоли дуст,
Ҳамнишину улфатлар бас жафога урганган.

Басний

Иттифок аҳлига давлат келишур,
Иттифок аҳли ҳам они билишур.

Муҳаммад Солиҳ

Душман сузларига ишонса киши,
Пушаймон тортишдир оқибат иши!

Хожа Самандар Термизий

Душманнинг кулгани — сирингни билгани.

«Амир Темур уғитлари»

Қилмаса душман элидин ким ҳазар.
Оқибат кургай ҳисобсиз ул зарар!

Фаридиддин Аттор

ҲИКМАТ. Муҳаббат ва дустлик лофини урса ҳам,
душманга ишонмоқ хато, жонажонлик лофини ҳаддан
оширса ҳам сузларига учмоқ жонга бало! Сув гарчи
утга яқинлашиб, совуқлигини ташласа ҳам, имконини
топса, утни бутунлай учиради. Байт:

Душманлардан асло чиқмагай дустлик,
Кулмак сувдан оби ҳаёт чиқарми?!

Муиниддин Жувайний

Тузган пахта буз булмас, қадимий ев дуст булмас.

«Қурқит Ота китоби»

Ализим, душманнинг узрнамо сузларини эшитиб.

гурур отига минмагинки, у қанчалик тамаллуқ қилмасин, ялиниб ёлбормасин, барибир унинг сузлари макру ҳийладан холи булмайди. Адоват ниҳоли унинг сийнасида барқарор экан, бу ниҳолнинг меваси зарардан узга нарса булмайди Байт:

Душманга ишонмоқ самараси гам,
Ғафлат тухмин эккан тортажак алам!

Хожа Самандар Тсрмизий

Билгинки, душман насиҳатига қараб иш тутмоқ хато, аммо нима демоқчи эканини билиб қуймоқ раво. Унинг айтганига қарши иш тутсанг, тугри йулдан юрган буласан. Бирор кимсанинг дуст ёки душманлигини билмоқчи булсанг, унга маслаҳат сол. Берган маслаҳатининг тугри ёки нотугрилигига қара, шундан хулоса чиқариб оласан!

Абулбаракот Қодирий

Бадхоҳлар ҳамиша оламда хор булғай,
Ҳар кимки булса душман хору зор булғай.
Адл айлабон карам қил, шудир худо ризоси.

Нодира

Душмандан эҳтиёт булувчи заиф киши кучига мағрур булган кучли кишига нисбатан саломатликка яқин булади.

Муҳаммад Зсҳний

Туртта нарса бор буюгу муътабар,
Узи кичик курунур боқсанг агар.
Биттаси душман, бири оташ эрур,
Ҳам касаллик бирла кунгил гаш эрур.
Сунгги донишки ул бергай оро,
Курунур кичик бу туртта доимо.
Ҳар киши уз душманин кучсиз санар,
Бир куни кучли зиёндан ёнар.
Бир кичик учкун оловдин илашур,
Оқибат буткул жаҳонга қалашур.
Илм гар оз булса, оз тутма хор,
Оз илмнинг қадри ҳам оламча бор.
Дард агар оз булса ҳам қилгин даво,
Оқибат булмай десанг сен бенаво.
Ким бош оғриққа агар қилмас илож,
Оқибат хавфга тушар буткул мижоз.

Арзимас утни сув била тезда учир,
Вой ушал ҳолингга ут ҳар ен кучар!

Фаридиддин Аттор

Олам аҳли билингким, иш эмас душманлиг,
Ёр улунг бир-бирингизгаки эрур ёрлиг иш.

Навоий

Ақлли душман нодон дўстдан яхши.
Имтиҳондан киши ё қадр топади ё қаҳр.
Кишининг тойиши оёғини қонатади, тилнинг
тойиши барча нсъматдан маҳрум этади.

Душманнинг сузига ишониб иш тутувчининг ҳоли
таажжублидир. Душман ҳеч қачон яхшилиқни раво
курмайди.

Муҳаммад Зсҳний

Чу душман қавий бўлса тадбири хуб,
Ки тадбир этар ишни таъсири хуб.

Мирий

Душман агар дўстлик лофини урса,
Ақл соҳиблари санамас ҳеч дўст.
Илон илонликча қолади доим,
Тери узгартириб, ташласа-да пуст!

Хожа Самандар Термизий

Сен душманни бечора санама. Чунончи Шайх Саъ-
дий айтади:

Пашшалар қутирса йўгон жуссали,
Филни ҳам қулатиб ғамга солади.
Узаро бирлашса агар чумоли,
Шернинг терисини шилиб олади!

Душманни заиф деб узоқ гофил булма,
Нега курқайин, деб суз билан керилма.

Юсуф Хос Ҳожиб

Азизим, сен душман сузларига дарҳол ишониб қуя
қолма, унинг сузлари ҳийла ва алдовдан иборат бўлиб,
у уз мақсадига эришиш учун узини ниҳоятда мулойим
қилиб курсатади. Ички оламини ташқи олами билан
буяб курсатади. Сени ғафлатда кургач, тадбир уқини
мақсад нишонига уради. У пайтда чора-тадбир куриш

фурсати утган булиб, ҳасрат ва надомат ёрдам бер-
майди!

Душман иши аввал ҳийла-ю найранг,
Сунг хужум бошлайди, қилади гаранг.
Бу селнинг йуллари тусилмаса гар,
Юзланар беҳисоб фитна-ю зарар.
Фитна йулин бугун тусмасанг маҳкам,
Эртага кучаяр булиб мустаҳкам!

Хожа Самандар Термизий

Зиён стказмайдиган душман яхшилик қилмайдиган
дустдан афзал.

Отангни душмани сенга ҳеч вақт дуст булмайди.
Душмани купнинг роҳати кам булади.

«Оталар сузи»

Душманни узингга маҳрами жон қилма,
Уз жонингга мунча жабру нуқсон қилма.
Эл машварати бирла ҳар иш топар салоҳ,
Иш қилма уз олдингча, пушаймон қилма.

Мужрим Обид

Оллоҳ таоло наздида туғри суздан кура яхши садақ
йуқ.

Ҳадис

Душман қасд айласа йуқотмоқ учун,
Оқил булсанг жидду-жаҳд айла тамом.
Мақсад ҳосил булса бахтга старсан,
Акси булса, маъзур тугарлар мудом!

Хожа Самандар Термизий

Мингта дустинг булса, уни куп курма,
Битта душманинг булса, уни оз дема.

Аҳмад Юғнаки

Душманнинг куплиги огир хасталикдан ҳам хавфли.
Душмандан сунг бир кун булса ҳам яшамок мақсад-
га стмоқ билан тенг.

«Оталар сузи»

Ҳакимлар айтади: «Синалмаган дустга ва синалган
душманга ишонмоқ катта хато».

Хожа Самандар Термизий

Дустлар ҳолимга йиглар, душманим курса кулар,
Дард куп, ҳамдард йуқ, душман қави, толсэ забун.
Машираб

Ҳақимлардан бири айтади: «Душманлар билан шун-
дай муомала қилки, бордию душманлиги дустликка
айланиб қолса, сирларинг ошкор бўлмасин».
Абулбаракот Қодирий

Кимнинг дуст ва кимнинг душманлиги огир кун-
ларда билинади. Душман юзига кулиб боқ.

Гоҳи кулиб боқса, гоҳи тунд инсон,
Ундан узоқ юрган маъқул ҳар қачон!

Душманга буйин эгиш улимдир.
Душманга қарши ҳийла ишлатмасанг, душман
ҳийласидан уласан.

«Отатар сузи»

...Душман фирибин сма,
Ва маддоҳ ҳушомадин чин дема.

Навоий

Тажрибакор оқил киши душман номини шамшир-
нинг уткир тиги билан ҳаёт саҳифасидан учирмагунча
осойишталик келишини тинчлик йули билан қучол-
майди. Мард киши ҳасм қадаҳини зафар тоши билан
синдирмагунча мурод шаробини нуш этолмайди!

Душман зараридан буларсан омон
Мозорга чироқ ёқилган замон!

Ҳожа Самандар Термизий

Кичик теб бермагил душманқа фурсат,
Улуг булур қачонким топса руҳсат.

Қутб

Азизим, киши ганимга мубтало бўлса, то ундан
кутулмагунча кечани-кундуздан, кундузни эса кечадан
ажрата олмайди. Чунончи айтадиларки, бемор тузалиб
кетмагунча смиш неъматидан баҳра тополмайди, мард
киши у душманларидан қутулмагунча хотиржам на-
фас ололмайди. Байт:

Ботир бул, майдоннинг соҳиби — ботир,
Тулки дадил булса шерни қулотир!

Хожа Самандар Термизий

Бсҳуда кишига қасд қилмоқ,
Бсҳуда ўзни ҳалокка солмоқ.

Увайсий

Бир кишига «сен» деганингдир чу тиг,
Яхши сузунг қилма кишидан дариг.

Саид Қосимий

Яхшилик эт эмдики дастинг стар,
Яхши-смон ҳар наким қилсанг утар.

Саид Қосимий

Дусти бор кишилар эмасдир ғариб,
Уйидан юз фарсанг узоқ булса ҳам.
Ўз шаҳрида дустсиз булганлар ғариб,
Бошидан аримас бир зумгина гам!

Муиниддин Жукайний

АҚЛ, АҚЛНИНГ
ФАЗИЛАТЛАРИ,
ДОНОЛИКНИНГ
ФОЙДАСИ ҲАМДА
НОДОНЛИКНИНГ
ЗАРАРИ

Инсоннинг шарафи ақлдан маҳкам,
Ундан обру топар ҳар қандай одам!

Хожа Самандар Термизий

Бу куннинг тадбири сабабли эртанинг тадбирига
эҳтиёжи қолмаган киши ақлидур.

Абу Райҳон Бсруний

Нечаки хирад ичра булса ками,
Йилондин ямонроқ эмас одами.

Навоий

Ақлу идрок ила қилгин машварат ҳар корга,
Буладур бемаслаҳат иш онча душвор, эй кунгул.
Ақл вазирдур, ҳар қасн йул бошласа ҳамроҳ бул,
Ҳар суз айтса сузига сен қилма инкор, эй кунгул.

Муазжимхон

Юз ганж кишига ақлдин ҳосилдур,
Йуқдур анга факру фано, ким оқилдур.

Навоий

Айтишларича, ҳар бир нарса ақлга муҳтож. Ақл эса
тажрибага муҳтождир. Ақл билан тажрибанинг алоқа-

си сув билан срнинг алоқаси кабидир. Сув билан ср
узро бирга булмаса, срда бирор нарса униши
маҳол!

«Фавоқих ал-жуласо»

Ки ақл, тадбир била айлагил кор,
Буларни бил, булур ҳар вақтда даркор.

Сайқатий

Энг ақли киши шундай кишики, уз нафсига ҳо-
кимлик қила олади. Тириклигида у шундай бир иш
қиладики, бу қилган иши улгандан кейин ҳам уни
тириклар қаторида олиб юради. Энг аҳмоқ одам шун-
дай одамки, нафси қасққа бошласа, уша ёққа кетавсра-
ди... Улганимдан сунг одамлар мени кечиради, деб
уйлайди.

«Махзан ал-улум»

Барча инсонлар ақлга муҳтождир. Ақл эса тажриба-
га суянади. Чунки тажриба ақлнинг ойнасидир. Ҳас-
тий тажриба куп умр куриш натижасида пайдо булади.

Кошифий

Билим дарёсининг гавҳари ақл,
Оз булса ҳам ундан стар куп фойда!

Муиниддин Жувайний

Ақл фақат инсонгагина хос булган тугма қувват-
руҳий куч билан боглиқдур.

Абу Наср Фаробий

Луқмони ҳаким айтади:

— Кишининг ақли шараф ва улуглик асосидир!
Кимнинг ақли куп булса, айблари яширин ва дустлари
ундан рози булади.

«Фавоқих ал-жуласо»

Кундан-кунга саодатли булай десанг, қанчалик до-
но будмагин, бари-бир узингни нодон деб тасаввур
қил! Шунда купроқ уқиб, донороқ буласан. Илмни эса
уз жойида сарф қил.

«Махзан ал-улум»

Мард элига узгача ойин керак,
Қаълигау фсълига таҳсин керак.
Ақлинг агар сенга булса раҳнамун,
Жисминг аро жон эрур ул қофу нун.

Нишотий

Баъзи ҳакимларнинг фикрича, одамнинг ақлли эканлигининг белгиси ҳамма билан муроса қила билишида, одамлар билан тил топа олишида ва уларни туғрилиқ томон юргиза билишидадир. «Халқ билан тил топа олмаган киши ақл нсъматидан маҳрум киши», дейишади. Халқ билан муроса ва мадуро деганда шундай нарсани тушуниш керакки, унда ёлгончилик булмайди, ҳеч кимни алдамайди, тили билан дили бир-бирига мувофиқ булади, каттаю кичик билан бирдек муомала қилади, барчани яхши ишлар сари ундайди, ҳеч кимга зарари тегмайди.

«Фавоқид ал-жуласо»

Ақли расолаар йулдан адашмас,
Марди хирадманд ҳеч ҳаддин ошмас.
Соҳибфаросат ҳар срда шошмас.

Талиб Талибий

Утган ишга қайгуриб, беҳуда фиғон чекмоқ ва узигизига озор стқазмоқ ақлли кишилар одатидан эмас. Ақлли киши барча огир ишлар олдида довдирамайди, узини маҳкам тутаети, сабот ва ирода туфайли галабага эришади.

Абулбаракот Қодирий

Ақлли киши бир ишга киришишдан аввал, агар у шу ишнинг устаси булса ҳам, бошқа кишилар билан маслаҳатлашади. Чунки уз ақлига бино қуйган киши адашади, уз тадбирига ишонган киши тубанлиқ сари кстади.

Айбни эътироф этиш ақлли кишининг иши.

«Оталар сўзи»

Ақлли ва иймонли кимсаларга
Бағишлайман шодлиқ, бардам руҳ,
Эътиқодман, Митраман,
Мудом сабоқ бермоқчиман,
Иймон билан фикр айласин.

Иймон билан суз суйласин,
Ва иймонга амал қилсин.

«Авссто»

Ақлли киши шундай кишики, покизалик ва садоқат анхорининг суви билан эгрилик ва қингирлик оловини очиради. Чунки хато йул тутувчи ва эгри уйловчи кишилар катта-кичикнинг эътиборидан ва ёшу қарининг назаридан қолади. Обруйининг огзи диллардаги муҳаббат нъматининг лаззатидан бебаҳра, лаби эса мақсад ҳамда ҳаёт шодлигининг зилол сувига ташна булади. Фард:

Эгри учун давлат сари йул йукдир,
Эгри уқ ҳам бориб тегмас нишонга!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Хусну суратга боқиб ошифта булма, эй кунгул,
Ақли булмай ҳур талъат булса ҳам даркор эмас.

Оразий

ҲИКМАТ. Одамларга ҳурмат кузи билан боқмоқ ва раҳм кузи билан қарамоқ ақллилик ва донолик белгисидир. Байт:

Яхши назар билан қара ҳар кимга,
Либоси чиройли с хунук дема!

Муиниддин Жувайний

Ақлли одам шундай одамки, қийин вазиятда осонгина кутулиб кетади. Доно шундай одамки, қийин вазиятга асло тушмайди.

Ҳар бир халқнинг ақли уз замонасига нисбатан булади.

Ақлли киши қадру қамол, нодон киши эса давлатумоҳ қилдиради.

«Оталар сузи»

Хирадманд улдур балият чоги,
Дуруст эрса шарафу ҳикмат чоги.

Мирин

Эй азиз, билгинки, мусибат айёмида кунгли тамга
тулмаган, хомхаёл ва бемаъни режалар тузиб, уз ишнинг
барбод қилмаган киши ақлли киши ҳисобланади. Ақл
устоддан кура меҳрибонроқ ва қўллаб-қувватловчи дастлар
булмайди. Киши учун ақл оғир кунларда чора-тадбир топа
билиш учун инъом этилган:

Ақл нима? У-да кумакчи дилдир,
Ақлинг булса, сенда барча нарса бор.

Абулбаракот Қодирӣ

Хирадманд одамий ухшар ҳумоя,
Етар давлатга кимга солса соя.

Хужандӣ

Айтадилар:

— Ақлли одам етти хил киши билан узаро маслаҳат-
лашмайди. Улар нодон, душман, ҳасадчи, ёлгончи,
қурқоқ, бахил, нафсига берилган кишилардир. Чунки
нодон йулдан адаштиради:

Ҳар киши уз ақлидан огоҳ булар,
Узидан гумроҳлиги гумроҳ булар!

Душманинг сенинг зарар топишингни уйлайди:

Ҳар киши уз душманини кучсиз санар.
Бир куни кучли зиёнидан ёнар!

Ҳасадчи бор-будингдан ажралишингни истади:

Ким ҳасад қилса бировнинг молига,
Охири булгай анинг вой ҳолига!

Ёлгончи фикрингни бузиб курсатади:

Кимки ёлгон сузласа ризқи кетар,
Бир куни ёлгон сузи бошга етар!

Қурқоқ дадилликдан қайтаради. Бахил бойлик туп-
лашга хирсманд булади ва ундан бировга фойда ет-
майди:

Молу қолинг аслида душман эрур,
Зоҳиран боқсанг неча равшан эрур!

Нафсига берилган киши ҳою ҳаваснинг асири бў-
либ, нафс домидан қутулишга кучи етмайди:

Меҳнатинг бирла нафсга бер жазо,
Килмасин токи балога мубтало!

Муҳаммад Зсҳний

Ақл ва фаросат шундай бир гавҳарки, унинг мадади
билан кишиларнинг сузи ва феълу ҳаракатига қараб,
уларнинг ақли доирасини, касбини, яхши хислатли
ёки қабих иллатли эканини билиб олиш мумкин.

Муҳаммад Жабалрудий

Қанчадан-қанча одамлар ақл билан пастликдан
юқорига кутарилади, қанчадан-қанча қадрли одамлар
нодонликка йул қуйиб, пастлик сари қулайди. Байт:

Эй угил, бу сузим синалган бешак,
Бошида ақли йуқ мисоли эшшак!

«Оталар сузи»

Халифа Мансур уз углига деди:

— Эй угил, мендан икки нарсани урган, бу нар-
салар ҳаётингга керак бўлади. Биринчиси шулки, нима
иш қилсанг, аввал роса уйла, кейин ҳукм чиқар. Ик-
кинчиси шулки, нима ишга қул урсанг, аввал уни
йулга сола оладиган ёки қувватини қайтара оладиган
чора-тадбирини куриб қуй!

Бир ҳақимнинг айтишича, яхши ҳулқнинг унта бел-
гиси бор. Улар қуйидагилардир: ақл, инсоф, илм,
ҳилм, олижаноблик, куркам феъл, эҳсон, сабр, шукр
ва мулойимлик.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Сабрлилик мусибатнинг биринчи дақиқаларида би-
линади.

Ҳадис

Нафсининг тизгини ақлнинг қулидадир, ақл нафс
устидан ҳукм юргизиб, уни ёмон йулдан асраб туради.
Одатда қайси нарса купайса, қадри камайиб кетади.
Аммо ақл купайган сари қадри ошаверади. Ҳамма
нарсанинг чегараси ва тухтайдиган жойи бор, аммо
ақлнинг чегараси йуқ.

Арслон уз қуввати ва шижоати билан овқат топиб,
кун кечиргани каби инсон ҳам қайда бўлмасин уз ақли
билан кун кечиради. Агар кишида молу дунё куп бўл-
саю, ақли бўлмаса, қадр қиммати ҳам бўлмайди.

Ақлнинг аломати камтарлик, аҳмоқликнинг белги-
си эса такаббурликдир.

«*Фавоқих ал-жуласо*»

Ҳасми доноки, офати жондур,
Яхшироқ дустдинки, нодондур.

Оризий

Доно ҳар диёрда азизу мукаррамдир,
Нодон азиз бўлган диёрга лаънатлар бўлсун.

Нодир

Кишиларнинг оқил ёки жоҳил эканлиги уларнинг
сузидан ва тутган ишидан маълум бўлади. Шунинг
учун ҳам донолар: «Қозонда бори чумичга чиқадилар», —
деб бежиз айтишмаган. Назм:

Ҳар кимсанинг бўлса ёмон одати,
Узи билмас, такрорланар бу одат.
Чаён тошга урар уткир нишини,
Ваҳоланки, стказолмас ҳеч заҳмат!

Муҳаммад Жабалрудий

Ақлли одамнинг узини мақташидан кура ёмонроқ
айби йуқ. Агар унинг сузлари рост бўлса, мақтанган
бўлади, ёлгон бўлса қадри кетади.

Ақлли киши уз нуқсонлари учун уэр сўрайди.
Нодон одамнинг гапи куп бўлади.

«*Оталар сузи*»

Бир ҳақимдан: «Сиз кишининг ақлини қандай қи-
либ биласиз?» деб сурадилар. Ҳақим уларга: «Агар мен-
да бундай истак пайдо бўлса, аввало уша киши билан
суҳбат қураман, баъзи нарсалар ҳақида баҳс этаман,
агар сузлари рост ва хатоси кам бўлса, демак ундай
кишида ақл бор деб тасаввур қиламан» деб жавоб
берди. Яна ундан: «Борди-ю, уша киши билан сузлаша
олмасангиз, сиздан узоқда бўлса, унда қандай қилиб
аниқлайсиз?» деб суради. «У пайтда, — деди ҳа-

ким. — уша киши юборган дуст билан гаплашаман,
дуст орқали гапи еки хатидаги фикрлардан мазкур
кишининг ақл доирасини текшираман!»

«Фавоқид ал-жуласо»

Ақлли киши шавкатли ва моли куп булишига қара-
май, душман билан ортиқча адоват йулини тутишдан
парҳез қилади. Байт:

Ҳаддидан оширма жавру-жафони,
Душманинг булса-да заиф, нотава.
Мол-мулкинг душмандан ортиқ булса ҳам,
Хорлама ортиқча уни ҳеч қачон.

Муиниддин Жувайний

Бсақл булма ҳеч, бсақл киши,
Оқсиз қурт каби юриш-туриши.
Тузишу, йуқ булиш бу нифоқдандир.
Ғалаба доимо иттифоқдандир.

Низомий Ганжавий

Ҳакимлардан бири айтади:

— Одамнинг дилидаги нарсани ақлимиз сеза олиш
қувватига эга. Дилдаги нарсани аввало кишининг ти-
ли, сунгра эса кузи билдиради. Шунинг учун: «Куз
кунгил ойнаси» дейдилар.

«Фавоқид ал-жуласо»

Сержаҳл бошда ақл булмайди.

Ақлли киши одоб қоидаларини мукаммал урганиш-
га интилади. Ақлсиз киши эса одобга амал қилмаслик-
ка интилади.

Ақлликка бир ишора кифоя қилади.

«Оталар сузи»

Азизим, улуғликнинг сабаби ақл ва одобдир. Ким-
ки соф ақл ва комил фаросатга эга булса, пастлик
диражасидан улуғлик мартабасига эришиши мумкин.
Байт:

Кимда уткир ақлу фаросат бордир,
Ғалаба байроғини тикар осмонга!

Азизим, узоқни курувчи ақлни ва оламни бс затувчи
тафаккурни ҳар қандай ишда узинг учун одил ҳоким ва

комил синовчи қилиб олқи, инсонийлик шарафининг жавҳари бошқа ҳайвонлардан ақлининг уткирлиги билан ажралиб туради.

Хожа Самандар Термизий

Бузургмехрдан сурадилар: «Одам учун энг бебаҳо нарсa нима?» Айтди: «Ақл!» Яна сурадилар: «У булмасачи?» Айтди: «Одоб ва ахлоқ». Сурадилар: «У ҳам булмасачи?» Айтди: «Куркам хулқ». Сурадилар: «У ҳам булмасачи?» Айтди: «Бойлик», чунки бойлик билан яхшилик қилиб, ҳар турли тоифалар ичида тинч яшаш мумкин. Яна сурадилар: «У ҳам булмасачи?» Айтди: «Жимликни одат этиш, чунки жим туриш билан одамнинг айблари очилмайди ва узгaлар таънасини ва маломатини эшитмайди?». Сурадилар: «У ҳам булмасачи?» Айтди: «Чақмоқ ва яшин яхши, чунки юқоридаги шунча хислатлардан бирортаси булмаган одамнинг чақмоқ ва яшин ути остида улгани маъкул!»

Абулбаракот Қодирий

Шошилмай, ақлу тadbир билан иш тутиш мақсадга этишни тезлаштиради:

Жом ичра чумоли тушса бечора,
Халоскорга кучмас, керакдир чора.
Ҳар кимда уткир раъй ва тadbир бордир,
Жанг ичра галаба доимо ёрдир.
Тadbирдан ҳар кимга қуп нажот стар,
Баҳор ҳар дарахтдан вақтинча кетар.

Муҳаммад Зехний

Бошида ақли йуқ одамнинг ҳайвондан фарқи йуқ.
Ақлли одам шундай одамки, бировдан насиҳат эшитиш урнига узи ибрат кузи билан боқиб билиб олаверади.

«Оталар сузи»

Энг ақлли киши шундай кишики, давлат ва мартабага эришган пайтда ҳам доимо камтарликни узига шиор қилиб олади ва таъзим-тавозъда булади, сабр-қаноатли, парҳезгар булади. Бадасл кишилар эса бундай кишининг тамоман аксидир. Улар давлат ва мартабага эришди дегунларича кеккая бошлайдилар ва мағрурлик кучасига кириб, ҳеч кимни менсимай қуядилар!

Муҳаммад Жабалрудин

Ақл агар кўзга куринувчи жисм булганда дунёни қоронгулик босмас эди.

Ақлилиқнинг аломати ёлгон гапирмаслиқдир.

Ақл билан одоб жисм билан жон.

Ақл одамни яшнатади, нодонлик эса қақшатади.

«Оталар сузи»

Доноларнинг айтишича, ақлли кишилар беш нарсани яширишлари лозимдир: Биринчи, молу давлатига нуқсон етса, уни халқ олдида гапириб юрмаслиги керакки, уни айтган билан бойлиги қайтиб келмайди, узини очкузликда ва бефаҳмликда айблайдилар, ҳурмати кетади. Иккинчи, ақлли ҳисобланган киши узгалар қошида ғам-андуҳдан шикоят қилса, унинг беқарорлиги ва кулфатга чидамай йуқлиги маълум булади, унинг изтиробини курган одамлар аҳли тадбир эмаслигидан огоҳ буладилар. Учинчи, ақлли кишининг узидан ёки қавму қариндошидан бирор яхши ёхуд ёмон иш содир булса бу ҳақда мақтанса ёки, аксинча, нолиса, бу ҳам ақллилик сифати саналмайди. Бундай пайтда ҳам ақлли кишига жим туриш ярашади. Ақлли киши биров учун яхшилиқ қилса ва ёрдам қулини чузиб кулфатдан халос етса, бу пайтда ҳам жим турмоғи ва бу қилган яхшилигини барчага айтиб юрмай, пинҳон тутмоғи керак. Шёър:

Бировга яхшилиқ қилса ҳар инсон,

Ҳар ерда мақтаниб юрса зур нуқсон!

Абулбаракот Қодирий

Ақлли одам аввал маслаҳатлашиб, сунг ишга қул уради. Аҳмоқ эса аввал ишга қул уриб, кейин маслаҳатлашади.

Ақлли киши уз фикрининг меваларидан баҳраманд булади.

Ақлли одам уз дардини тушунадиган ва бунга йул-йуриқ курсата оладиган кимсага айтади.

Ақлли одам оч қолмас.

«Оталар сузи»

Бирор киши сен билан утирганда қимирлаб, у ёқ бу ёққа қарайверса, билгинки, у сенга нимадир демоқчи бўлиб турган булади. Баъзи киши бировга бир нарса демоқчи булса, гапиришдан аввал лабини қимирлатиб туради. Агар биров олдига бориб узоқ утириб қолсанг,

ҳалиги киши урнидан турса ёки бориб кийимини ушлаб қўйса, у одам сенинг узоқ утирганингдан эрикканини билдиради.

«Фавоқих ал-жуласо»

Одамнинг ақли сузидан билинади.
Ақли, шуурли бўлса ҳар киши,
Фақат керак сузни сузлашдир иши!

«Оталар сузи»

Ақли киши дунёнинг гам-алами ва бор-йўгига қайгурмайди, ортиқча мол топишга интилмайди. Мол ва пул учун фақат жоҳил кишиларгина интиладилар. Такаббурлик билан тумшуқларини кўтариб, иззат ва обрў топиш кетидан қувадилар.

Муҳаммад Жабалрудин

Ғийбат гуноҳи зино гуноҳидан ҳам улкан.

Кошифий

Яхшилар билан ҳамсуҳбат бўлиш ва донолар билан мулоқот қилиш саодатга элтади.

Кошифий

Бир сандиқ олтиндан бир зарра ақл яхши.

Ақли киши одамларни мисол ва далил билан ишюнтиради, аҳмоқ эса қасам билан.

Ақли кўп бўлиб, ўзи одобсиз бўлган киши овга қуролсиз чиққан кишига ўхшайди.

Ақл бахтга стиш воситаси.

«Оталар сузи»

Оқил улгон билгай оқил қадрини.

Толибий

Нодон нодон билан дўст бўлса, бунинг асло таажжубли жойи йўқ, бироқ ақли кишининг нодон билан ҳамсуҳбат бўлиши таажжублидир. Чунки ҳар бир нарса ўзига зид бўлган нарсадан қочади. Мос бўлганлари эса яқинлашади.

Муҳаммад Зсҳний

Доно ҳаргиз қилмади нодон била баҳс.

Мунис

Хулоса шулки, нодон ва жоҳил, нопок ва ноасл,
каттоб ва фосиқ кишилар суҳбатидан мутлақо қоч! Улар-
дан узоқлашиш йулини қидир! Уз тоза табиатингни но-
пок кишиларнинг ёмон хислатларига булғама! Шеър:

Киши ҳар ишга чин дилбаста булгай,
Тикан ҳам қулида гулдаста булгай!
Муҳаммад Жабалрудий

Нодонлик эрур элда маломатга далил,
Доно улус олдида хижолатга далил.
Навоий

Нодонга насиҳат қилсанг, бир қулогидан кириб,
иккинчи қулогидан чиқиб кетади.

Нодоннинг фойдасига гапирсанг, жаҳли чиқади.

Ақлни кишида учта хислат булади: биров нарса
сураса одоб билан жавоб беради, бировдан ёмонлик
курса ҳам яхшилик қилади, халқи учун фойдали фикр-
ларни олга суради.

Ақл одамга ҳамиша ҳамдам ва дуст, мол-дунё эса
ташлаб кетувчи бевафо меҳмон.

Пулни ишлатсанг озяди, ақлни ишлатсанг сайқал
топиб, купаяди.

Ақлликлик икки нарсадан иборат: газаб келганда
узини босишдан ва бировдан қучли булганда уни кечи-
ришдан.

«Оталар сузи»

Нодонга шахд берсанг ани заҳр этар гумон,
Ҳар барги гулни, войки, ниши тикан билур.
Роқим

Нодонлик ургатилмаган ҳайвонга ухшайди. Кимки
унга минса хор қилади ва кимки унга яқинлашса туғри
йулидан оздиради.

Нодон одам молни, ақли одам эса фазлу камолни
қидиради.

Муҳаммад Зсҳний

Мақсад юзин ҳамиша анго кургузур жаҳон,
Ҳар кимки, чашми нури хираддин тиҳи эрур.
Комил Хоразмий

Ҳар ким ҳунар қадрин билмаса куп дод,
 У қуруқ сувратдир, дасифат бунёд!
 Алафхур мисоли эмасдир инсон,
 Зийраклик, ҳушёрлик пайида ҳар он.
 Ҳар ким уқимоқдан қилмаса гар ор,
 Тошдан лаъл чиқарар, сувдан дур-гавҳар.
 Неча ақли тезлар қилиб беҳушлик,
 Нодонликдан қилди сафолфурушлик.
 Аммо таълим олиб нечатар нодон,
 Ҳоким булди етти иқлимга чунон.
 Обиҳаёт сувин ичганинг замон,
 Узни Хизр дея айлагин гумон.

Низомий Ганжавий

Нодонга неча яхшилик этсанг, билур ёмон,
 Деманг галат сузумни, муни қилдим имтиҳон.

Роқим

Арасту айтади: «Нодон узига узи душман булади,
 шундай булгач, у узгага қандай дуст булсин!»

«Фавоқид ал-жуласо»

Инсон юксак камолотга эришув йулида ҳаракат
 қилганидек, ақлий билишга ҳам ҳаракат қилса, ҳеч
 шубҳасиз узи интилаётган сунгги даражадаги бахт-сао-
 датга эришади.

Абу Наср Фаробий

Аҳли донишлар тушарга буре топмайин,
 Хайли нодонлар солиб маснадлар уза деболар.

Мунис

ҲИКМАТ. Курлик нодонликдан яхшироқдир, чун-
 ки курлик уз эгасини чоҳга қулатса, бирор аъзосини
 синдиради, нодонлик эса уз соҳибини ҳалокатга маҳ-
 кум этади. Байт:

Нодоннинг кузи бор, курмайди аммо,
 Курлар бор, курмайди, лскин куп доно!

Муиниддин Жувайний

Ҳуш улким, суҳбати ножинслардин,
 Қочиб ултурғали зиндона яхши.

Камил

Энг огир дард нодонлик.
Энг кучли хасталик пасткашлик.
Огир балодир ким булса нодон,
Нодон учун йуқдир дори-ю дармон!
«Оталар сузи»

Билсанг, топсанг иложин, булмагил нодонга дуст,
Иттифок булсанг, изҳор этмагил асрордин.
Оразий

Неким қилди жоҳилки, эрди ёмон,
Тутуб аксини, топдим андин омон.
Навоий

ҲИКМАТ. Сузни ҳакимлардан эшит, суҳбатни до-
нолар билан қил, саволни олимларга бsr! Ҳакимлар
сузида маърифат жам, донолар суҳбатида бойлик,
олимлар жавоби саломатлик йулидир. Байт:

Оқил билан булсанг агар ҳамсуҳбат,
Ҳар ишда мақсадинг булгай муяссар.
Муиниддин Жувайний

Бировким узни билмас, билгувчи йул бошласа юрмас.
Совургон, пир ургон жумла нодонликдан авлодур.
Оразий

Бефаҳмга суз тушунтиришдан кура елкада тош та-
шиш афзал.

Нодонлик бойуглидир, бойугли эса доим харобани
излайди.

Нодоннинг вақти фойдасиз утади.

Эшак оз овқат еб риёзат чеккан билан ақлли булиб
қолмайди.

«Оталар сузи»

Ёинки бир аср зиндонда ётмоқ,
Нодон суҳбатидан кура яхшироқ.
Паҳлавон Маҳмуд

То кажлик ила буйла мадор этди фалак,
Бераҳмлик ишини шиор этти фалак.
Нодонни азиз ҳам мукаррам айлаб,
Доно кишиларни асру хор этти фалак.
Талибий

Аристатолис ниҳоятда қариб ва букчайиб қолганда, ҳаётининг гулзорида ҳазон мавсуми бошланганда ва улим элчиси хавфу хатар солиб турганда мусиқа илминини урганишга киришди. Дустларидан бири унга: «Гуру кафан ҳақида уйлаш лозим булган бир пайтда, танбур чертишдан уялмайсанми?» деди. Байт:

Уқишу урганиш ёшларнинг иши,
Кесксаларга созу тараб ярашмас!

Ҳаким унга: «Билмаслик огир айбдир. Ана шундан уялиш ксрак», — деди.

Нодон ссвар замона, дод илкидин нстай,
Бошим олиб фигон ила бир томон кетай.

Басини

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир доно киши бор эди. У камбағаллик куйига тушиб қолиб, бир мартабали одамнинг уйига уғриликка тушди. Қараса, уй эгаси қимматбаҳо матолар устида ухлаб ётар, атрофида эса турли хил бойликлар ястаниб турарди. Доно кишининг кузи мартабали одамнинг устида қилич ушлаб турган маймунга тушди. Маймун ургатилган бўлиб, шу онда уз соҳибининг юзида кетаётган чумолини қилич билан уриб улдиришга шайланиб турган эди. Буни курган доно киши чопиб бориб, маймуннинг қулидан тутиб қолди. Уй соҳиби шарпадан уйғониб кетиб, воқеадан хабар топди:

Эй чархи фалак, замонайи дунпарвар,
Тескари юришинг туғрига хатар:
Нодон бош устидаю, доно поймол,
Ё раб, бу фалакни эт зеру забар.

Паҳлавон Маҳмуд

Узича хулоса чиқариб деди: «Кишига толсё кулиб боқса угри унинг учун посбонга айланади, душман эса меҳрибон дустга!» Байт:

Дустинг булса агар беақл, нодон,
Ундан оқил душман яхши минг чандон!

Хожа Самандар Термизий

Ҳар нечук нодон табибдан сурма дардингта даво,
Излагил ҳозиқ табиб, дардингта дармондин тила.
Ҳувайдо

Сардорлар улди бехирадлар,
Ақл аҳли юраги тулди қона.
Бағиний

Дониш ила мен топиб мулки маонига даст,
Бугз қилурлар аён аҳли жаҳолат манга.
Мунис

Аларки муддаи норасоу дундурлар,
Мудом аҳли хирад онда забундирлар.
Нодира

Нодон одамдан алоқани узиш — ақлли одам билан
алоқа қилишга баробар:

Нодон суҳбатидан айласанг ҳазар,
Вужудингга асло етмагай зарар!
«Оталар сузи»

Доно билан зиндон ичида хуррам,
Нодон билан ҳатто бустон жаҳаннам!
Хожа Самандар Термизий

Жаҳолат аҳлига харгиз қушилма, то тириксан,
Жаҳолат аҳлидин минг йул фузундир мисли
ҳирсу ит.
Оразий

Аҳмоққа салом берсанг, мендан қурқаяпти деб
уйлайди.

Аҳмоқнинг юраги огзида, ақлли одамнинг тили эса
юрагида булади.

«Оталар сузи»

Шубон булмаса қуйдин бохабар,
Буридин етар анга ҳар дам зарар.
Пошшоҳужа

Аҳмоқлик тарбиясизлик туфайли кишининг табиятига урнаб олган иллатлардан биридир. У мустаҳкамланиб олгач, ҳеч бир ҳийла ёки даво билан йуқотиб бўлмайди. Байт:

Барча иллат учун даво муҳайё,
Аҳмоқлик иллоти аммо бедаво!

«Фавоқих ал-жуласо»

Илонни киши тутса сар куфта,
Балодин қилур уз йулин руфта.

Навоий

ҲИКОЯТ. Жолинус ҳаким вафот этгач, унинг хонасидан қуйидаги ёзувни топибдилар: «Энг аҳмоқ киши шундай кишики, топган емишини тухтатмай оғзига солаваради. Ваҳоланки, табобатда уртача сийиш саломатлик гарови!» Байт:

Танпарварлик булса доим ҳаёлинг,
Қачон сенга кулиб боқади иқбол?
Гар гадосан, гарчи шоҳнинг лашкари,
Нафсинг орзусини йуқотгил дарҳол.
Дунёдан умидинг бор экан тезда,
Ҳавас қонин тукиб айлагил беҳол.
Қаноатни бойлик деб бил узингга,
Шунда бахтинг кулиб, топасан иқбол!

Муиниддин Жувайний

Кур уз айбунг, азиндин изламагил,
Киши айбин қатиглан кузламагил.

Қутб

Узига узи мафтун булиш аҳмоқликдир.
Аҳмоқ одамдан аччиқланмоқ улик устида ашула айтмоқ билан тенг.

Аҳмоқ амалдан тез қулайди.

«Оталар сузи»

Агар чандеки, урнунг булса афлок,
Қуёшдек уп, юриб рухсораи хок.

Суфи Оллоср

Ҳақимлар одамнинг аҳмоғини ташқаридан кузатиб билиб оладилар. Аҳмоқ киши кўнглига нима келса оқибатини уйламай қилаверади. Таҷрибадор ва ақлли одамларнинг гапига қулоқ солмайди. Ақлсиз одамлар нима деса, улга рози бўлади, ўзига бино қўяди. Кимки уни мақтаса, уша кишини яхши қўради. Сўралган нарсага уйламай жавоб бераверади. Ҳар бир ишда шошқалоқликка йўл қўяди. Илмдан холи, хатога эса қон бўлади. Бойиб қолса ёки бировга ҳожати тушмайдиган бўлиб қолса ҳеч кимни менсимай, мағрурланиб юради. Сўқиниб гапирарди. Биров савол берса жавоб бергиси келмайди. Саволга қўполлик билан жавоб беради. Ўзи сурамоқчи бўлса ялиниб сўрайди. Қулса қаҳ-қаҳ уриб қулади, йигласа ундан утказали.

«*Фавоқид ал-жуласо*»

Агарчи кўрсатса лутфу ниёз,
Кин аҳлига тақя қилмоқ ёмон,
Инонмоқ зиёндур, зиёндур, зиён.

Оразий

Замона талабига тескари юрган одам сув ичидан олов қидирган кишига ухшайди.

Аҳмоқ газабланса, шайтон унга ақалик қилади.

«*Оталар сузи*»

ҲИКОЯТ. Бир аҳмоқ киши йўлда кетар эди. Ногоҳ бир ойнага кузи тушди. Ойнага қараб, ўз аксини кўрди-ю, дарҳол ўз жойига қўйди ва деди: «Авф эдинг, бу ойна сизники эканини билмабман!» Қитъа:

Ақлсиз қўлига тушганда ойна,
Ўз аҳмоқ юзини кўргай ҳамиша.
Қизиқким, ўз юзини кўрса ҳамки у,
Ўзганинг юзи деб қилар андиша!

Мажидиддин Ҳавофий

Ҳар кимсанинг макони улса саҳро,
Қуруқ чўлдек қурутғуси ҳарорат.

Оразий

Билгали сўз хотири доно керак,
Кургали йул дидаи бино керак.

Саид Қосимий

Кишиким аямас хуш сўз кишидан,
Эмас гофил дамс тангри ишидан.

Саид Қосимий

Булар одам ёшида бош булар,
Булмас одам қирқида ҳам ёш булар.

«Амир Тсмур уғитлари»

ХАЛҚ, ВАТАН,
САФАР, САЁҲАТ,
ЁШЛИК,
ЙИГИТЛИК,
КЕКСАЛИК

Ҳар киши эл учун тортса агар ранж,
Оқибат муяссар булар унга ганж!

Мажидиддин Хавофий

Аржумандлик байрогини кутарувчилар ва сарба-
ландлик ногорасини чалувчилар шундай кишиларки,
улар халқнинг тинчлигини ва осойишталигини уйлай-
дилар ва кеча-кундуз шу ҳақда фикр қиладилар, барча
кишиларни ўз ака-укаларидек курадилар, бировнинг
дил шишасини газаб тоши билан синдирмайдилар,
адоват ва жафо тиканини бечоралик саҳросида юрган
ялангоҳлар оёғи остига ташламайдилар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Одам эрсанг, демагил одами,
Оники, йўқ халқ гамидин гами.

Навоий

Узунгни уйлама танҳо, эл ичра содиқ бўл,
Наҳудча етса зиснинг, узинг ҳаётдин кеч.

Дилшоди Барно

Ҳар кимки узин уйлади, элдин хабари йўқ,
Ул аблаҳи бедин ила савдо қила кўрма.

Анбар Отин

Дардману жафокаш элга қилур,
Назм ила дардини шуаро.

Мунис

Даврон элининг жисмида ҳам жон булгил,
Ҳам жонларига мояи дармон булгил.

Навоий

Азиз халқингга доимо яхшилик қил, қилган яхши-
лигинг улардан сенга қайтади. Ҳеч кимсага қасддан
ёмонлик қилма, кимки ёмонлик қилса, қилган ёмонли-
ги, шубҳасиз, узига қайтади.

Муҳаммад Жабалрудий

Не яхши уйлаким, маъқулу манзур,
Аваз халқим учун тукулса қоним.

Аваз Утар

Халқ кимдан қурқса, демак, уша одам ёмондир.
Халқ билан хато қилиш якка-ёлғиз ҳолда хайрли иш
қилишдан афзал!

Сен халққа қанча аралашсанг, халқ ҳам сенга шун-
ча ёндошади.

«Оталар сузи»

Одамларсиз яшама, одамлар орасида бул,
Одамлар айбини қурма, уз айбингни қур.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ундаб улуг чақирса,
Тезлик билан чопиб кел,
Очликда бирга булгил,
Не ҳолда булса юрт, эл

Маҳмуд Кошғарий

Ақл ва ҳушёрлик қабиласининг саркардаси, равнақ
ва нажот майхонасининг соф майидан ичувчиси шун-
дай кишики, меҳру-муҳаббат асали билан умумхалқ-
нинг роҳат огзини ширин қилади. Фард:

Асорат айлагай эсру-забар тинчлик асосини,
Вале бечоралар оҳи зулмни қилгуси барбод!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Кимки халққа қандай муомалада булса, халқ ҳам у
билан шундай муомалада булади.

Нонсиз эл булмас, куппаксиз қишлоқ.

«Оталар сузи»

Уз гуноҳингни сураб элдин утин,
Нафрат ути ичра булмасдин утин.

Анбар Отин

Яхши ҳаёт ва узоқ яшаш учун халқнинг дуоси ва
шодлигидан кура яхшироқ посбон ва қуриқловчи йуқ,
Фард:

Бечоралар нафратидан эмин бул,
Бир лаҳзада барбод қилтур оламни!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ватанни шод этиш учун куп қайгуринг.

Дилшоди Барно

Пишай десанг, сафар қил. Сафарда беш фойда бор:
кунгил сзиш, куч туплаш, мол йиғиш, илм ва одоб
урганиш, доно кишилар зисратида булиш.

«Оталар сузи»

Кел эмди, Собиро, азми сафар қил,
Неча кун сайр тоғу баҳру бар қил.
Ватаннинг кулфатин токай чекарсан,
Ютарсан табакай хуни жигар сан.

Сайқатини

Сафардан куп тажрибатар ҳосил булади ва беҳисоб
фойдалатар қулга киреди, деб эшитган эдим мен. Менда
уша тажрибатар ҳосил булди. Энди то ҳаёт эканман.
бошқа сафар қилиш ҳақида уйламайман.

Байт:

Ғарибликни энди хавас қилмайман,
Дустлар дийдори-ла булиш куп хушдир.

Хожа Самандар Термизий

Одамнинг яхшиси сафарда билинади.

«Оталар сузи»

Азизим, сафардан купгина тажрибалар ва беҳад фойдалар юзланади. Курмайсанми, осмон доимо айла-ниб тургани учун ҳамма нарсадан юқори, ер эса бир ерда тургани учун ҳар қандай нокас оёғи остида хор.

Байт:

Уйида юраги гуссага тулган
Кишига ҳаммадан яхшиси сафар.
Сафарким қанчалар огир булмасин,
Уйда сиқилишдан яхшию, беҳтар!

Хожа Самандар Термизий

Ватан сориға сткурдим қадамни,
Кунгулға сабт этиб сонсиз оламни.

Хуррамий

Ҳаёт лаззати — саёҳат!

«Оталар сузи»

Азизим, гурбат алами сенинг вужудингга стгани ва айрилиқ гармесли гулшанинг сари эсгани йуқ. Сафар шундай дарахтки, фироқдан узга мсва қилмайди, гарблик эса шундай булутки, гам смгиридан узга томчиларни ташламайди. Йул азоби — гур азоби дсганларидск, ҳақиқатан ҳам у дилни куйдирувчи бир шуъладирки, жигарни пора қилади. Демак энг яхши йул шуки, кишининг азиз дустлари була туриб, улардан сафарни устун қуймайди, натижаси оҳу фироқ ёшидан иборат булган ёру диёр айрилигини ихтиёр этмайди. Чунончи, айтадилар:

Ватанни тарк этмоқ хазил иш эмас,
Бу иш учун ҳар ким тоб бсравсрмас!
Жудолик дарахтдир барги йуқ, елгиз,
Барги булса ҳамки, аммо мсвасиз.
Бугун айрилиқдан юрагим гирсн,
Азиз ёрни қулдан чиқариб ҳайрон.
На кузда уйқу бор, на дилда роҳат,
Азоб ути барин айламиш горат!

Хожа Самандар Термизий

Тарк эт бу ватанни, кургил они,
Уд уз ватанида бир утундир.

Басний

Айрилиқ ути жаҳаннам утидан кучли,
Айрилиқ улимдан ёмон.

«Оталар сузи»

Элу ҳалқимдин айрилдим,
Оташи ҳижрона тушдим.

Ризоий

Хуштур кишига булса муқим уз ватанида.

Отоий

Ватан надир, туққан ерим, тургон ерим,
Усиб-униб, уйнаб-кулиб юргон ерим.
Ватан менга ҳақиқатда қундоқ каби,
Тарбиянинг негизини кургон ерим.

Сидқий Хондойлиқий

Утар кунлар, утар замон,
Эй Ватаним, булма ҳижрон!
Мен кетсам-да, сен бул омон!
Омон — Ватан, Ватан — омон.

Авлоний

Ватан менинг жону таним саждагоҳимдур. У менинг тулин ойим, тинч-омоним, иззатим, шарафим. Каъбам, қиблам ҳамда гулистонимдур.

Фитрат

ҲИКМАТ. Азизим, кимки улуглик тожи бошимга қуниб, саломат булай деса, ҳаракат камарини белига боғлайди. Курмайсанми, пиёдалар шоҳмотнинг каттагини босиб утганларидан сунг, мардоналиклари туфайли, фарзинлик даражасига эришадилар. Кичкинагина ой эса ун тўрт кунлик сайрдан сунг ҳилоллик даражасидан тулин ойлик мартабасига етишади. Байт:

Покиза инсонлар курмайди хорлик,
Лаъл ҳам кондан чиқиб, зарга етишди.

Хожа Самандар Термизий

Ҳамиша халқингга меҳрибон булгил,
Яхшиликка тириш ва омон булгил.

Носир Хисрав

Кубизини сайратган бахшига ҳалқи керак.

«Қурқит Ота китоби»

Гар олтин қаср эса жоҳинг, улус ҳолига раҳм этгил.

Комилт Хоразмий

Истасанг кунглумга осойиш, қадаҳ тут, соқие,
Ким дамс йуққим, улусдан юз туман озори йуқ.

Ҳусайн Бойқаро

Раият эрур мевалик бир яғоч,
Сув берсанг анго, мева берур санго.

Пошшоҳужа

Ки ҳар ишники қилди одамизод,
Тафаккур бирла билди одамизод.

Навоий

Кимки эл гамидадур суҳансанж,
Анинг ҳар сузи дунёда улуг ганж.

Анбар Отин

Ростликка завол улмас эмиш, билинг,
Халқинггни ҳалок этмагил, эй ер.

Дилшоди Барно

Улки зафар шевасини тавр этар,
Элга демаким, узига жавр этар.

Навоий

Агар халқнинг бошчиси яхши булса,
Унинг хизматчилари яхши булади.

Юсуф Ҳос Ҳожиб

Ушалким элди айбини ешурса,
Худо ул бандани мағфур тутқай.

Нодира

Узунга айла тавозуъ тариқасин пеша,
Юзунгни қилма совуқ халқ ичра, мисли калос.
Шавқий Каттақургоний

Подшолик истасанг бул эл гадоси,
Узингни униту бул эл ошноси.
Эл тож каби бошга кутарсун дессанг,
Эл қулин тутгину бул хокипоси.
Паҳлавон Маҳмуд

Оти чиқар кимдаки бор лутфу жуд,
Давлати шоиста дагул бевужуд.
Лутфу мурувват йулина ур қадам,
Ким бу дурур шохию таблу алам.
Кимдаким бордур лутфу карамдин нишон,
Улса узи, оти қолур жовидон.
Саид Қосимий

Ҳар сшки эгадир ҳусну жамолга,
Осмонда қушдир етгач камолга!
Хуррамий

Ёшликда шундай иш қилки, қариганингда фойда
берсин ва унинг беҳуда утганидан афсусланма.
«Оталар сузи»

Ёшлик сенга бир йул келиб, яна кетар,
Қадрига етиб уйнамогинг даркор.
Дилшоди Барно

Агар кишидан бир ёдгорлик қолмаса, уни одам
ҳисоблаш нораводир. Агар инсондан дунёда бир китоб
ски иморат қолса, у тириклар қаторида йуқланади ва
ундай киши ҳаргиз улмайди.
«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Йигитлик мавсуми, даврон ганимат.
Сайқалий

ҲИКМАТ. Узини ҳусну жамолининг қадрини ва
сштигининг бебаҳолигини англамаган йигит бу фази-
латнинг самарасидан бебаҳра қолади. Бир кекса киши
сшлар билан суҳбат қурганда уларга доимо шундай дер

эди: «Уз ешлигингиз қадрини билинг, ундан гофил булманг, эртага кексалик навбати етгач, надомат бармоғини тишлаб қолишдан фойда йуқ!»

Тириклик богидек бог йуқ сафолиг,
Йигитлик мевасидек ҳам азолиг.

Қутб

Ешлик мастлиги шароб мастлигидан ортиқ,
Йигит йигитдан йиқилади, аммо таслим булмайди.
«Оталар сузи»

Сафар қилинглар — соғлом ва насибали буласизлар.

Ҳадис

Қарилик мавсуми меҳнат, йигитлик вақти роҳатдир.
Ҳувайдо

Богбондан парвариш курмаса ниҳол,
Улғайиб усолмас, тополмас камол!

Хуррамий

Йигитликда йиг илмнинг маҳзани,
Қарилик чоғи харж қил ани.

Навоий

ҲИКОЯТ. Насаф фуқароларидан булмиш бир гуруҳ йигитлар базм ташкил қилишган эди. Базмга мен ҳам таклиф этилган эдим. Бориш истаги кунглимдан ҳеч урин олмаса-да, аммо қолиш ҳаёли ҳам унинг урнини босолмас эди, чунончи, бу ҳақда шундай хикматли сузларни келтирадилар: «Уйнаб-кулиш ешлар учун фазилат, қарияларнинг зийнати эса узлатдир!» Уша пайтда шу ерли бир еш йигит булиб, малоҳатда маъруф, латофатда машҳур, соғлому самимий эди.

Уни ҳам базмга таклиф этишган экан. Йулда ҳамроҳ булиб бирга кетдик.

Хунук, бадфёъл, бадхулқ кишилар билан,
Жаннатга бормоқлик аблаҳлик эрур!
Аммо пари пайкар, ҳурлиқо билан,
Дузахга бормаслик гумраҳлик эрур!

Базмга келгач, суврати инсон, сийрати ваҳший ҳай-
вон каби кишиларни курдим. Менга маълум бўлишича,
базмдагилар утириш тутагач, шу ерда ётиб қолишар
экан. Рухсат сураб, кетиш пайига тушдим. Ҳалиги
йигитга: «Тур, менга шерик бул, бу ерда қолма!» деб
қанча қистамай, гапимга кирмади.

Пандга қулоқ солса агар ҳар йигит,
Ақли раҳбар булар доим узига.
Ақлдан кам булса баҳрамандлиги,
Асло қулоқ солмас кекса сузига!

Шундай қилиб, ёлғиз узим кетдим. Тонг отгач,
эшитсам, базмдагилар ҳалиги йигитга қалтис ҳазил
қилишибди. Йигит эса ёнидан пичоқ олиб, бир неча
кишини ярадор қилибди.

Хуррамни

Машаққат чекмайин асло камола етмас инсонлик,
Йигитликда ярашмас ҳар ишда булмоқ

паришонлик.

Оразни

Умр ешдин утар, ҳавас дилдин,
Аёгинг ҳеч узилмагай гилдин.
Кору боринг эрур пушаймонлиг,
Бори суду зисн паришонлиг.

Мужрим Обид

Мумин киши бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди.

Ҳалис

Жоҳил кексадан ақли ёш яхши.

«Оталар сузи»

Неча дам ғанимат йигитлик чоги,
Юз онча ғанимат тириклик чоги.

Хиромни

ҲИКМАТ. Қарилик зийнати гапираверишда эмас,
балки жим утиришдадир.

Сенга айтай бир насиҳат, эй угил,
 Сол қулогинг сенга булғай жону дил,
 Кексаларнинг пандини ёдинга ол,
 Не деса «хуп» деб тилингни айла бол!
 Ёшлигинг сарф айла ҳар бир кексага,
 Ёрдамингни курсат, айлан ҳассага!
 Кексаларни курганингда қочмагил,
 Мард кишилар одатидан кечмагил,
 Эй йигит, эл бирла булсанг яхшидир,
 Чехранг очиб, шод кулсанг яхшидир.
 Шундайин йул тутки, қолма беҳунар,
 Кимда булса гар ҳунар ризқи унар.
 Яхшиларнинг суҳбатидан тортма бош,
 Ёки оқиллар юзига отма тош.
 Мард кишиларга қушил, мардона бул,
 Яхшиликнинг бобида дурдона бул!
 Ёшлик айемида ҳар иш осон,
 Қаригач кучдан қолиб аҳвол ёмон.
 Ҳул шохни қайирмоқ мушкул эмас,
 Шох қуриб қолгач ёқилғай ҳар нафас.
 Ёш ниҳолга сув бериб хуп боқишар,
 Қаригач арра солиб сунг ёқишар.
 Ёшлигингни бил ганимат бебаҳо,
 У билан мақсадга стмоқдир раво.
 Айни меҳнат пайтидир, ҳушёр бул,
 Барчани ҳурмат қилу бедор бул.
 Уйлама шундай қолурман деб абад,
 Ёшлик айемингга бордир чеку ҳад.
 Этагингни кексалик қули тутар,
 Беҳисоб ғамлар уша онда стар.
 Бунда сенга лозим улғай ул ҳунар,
 Ул ҳунар фазли била ғамлар ёнар.
 Сен шунинг-чун дангаса булма, угил,
 Ғайрат айла, беҳунар қолма, угил.
 Гар кишига яхши инсон ёр булар,
 Яхши инсон бирла бахтиёр булар!

Хуррамий

Эй йигит! Ён-атрофингга қара, манман деган забар-
 даст кишилар ажал шарбатини ичмоқдалар. Куни ке-
 либ сенга ҳам бу қосани сипқориш навбати стади.
 Шундай экан, азиз умрингни гафлат билан утказсанг,
 бундан ҳам огирроқ шармандалик ва нобакорлик бул-
 майди!

Муҳаммад Жабалтрудий

Қарилар ҳолига боқ лутфинг кузидан эй йигит,
Ким, камоли ҳусн ожизлар дуосидин санга.

Отаҳини

Уз юкини узи тортмай, бошқаларга ташлаб қуйган
киши охири хор булади.

«Оталар сузи»

Ғанимат тут жамолу ҳусн даврин.
Масалдурким: «Яна бу дам топилмас».
Вафо қилким, йигитлик бустони,
Ҳамиша тозаю хуррам топилмас...

Отоини

Эй фарзанд! Агар дунёда доимо бахтиёр булай десанг,
айтилган насиҳатларни ҳеч қачон ёдингдан чиқарма!

Луқмони Ҳаким уз углига насиҳат қилиб айтаркан:

— Эй угил, бирор киши олдингга бир ҳожат билан келса, ундай кишини ноумид қилиб қайтарма. Қулингдан келганча ҳожатини раво қил. Ёнингда старли маблағинг булса, ҳожатманд одамларга қарз бер! Баъзи кишилар бисотида булса ҳам қарз беришдан огринадилар. Керак бўлиб қолганда қарз бериб, ҳожатмандларнинг ҳожатини чиқармоқ дунёда энг яхши фазилатлардан ҳисобланади.

Луқмони Ҳаким доимо қарз олар ва пули булса бошқаларга қарз берар экан. Унинг, ҳиммати ва сажийлигини эшитган кишилар узоқ шаҳар ва қишлоқлардан қарз сураб келишаркан. Кунлардан бир кун номаълум бир савдогар унинг ҳузурига келди ва деди:

— Эй Луқмон, мен машҳур савдогар эдим. Давр ҳодисотлари туфайли бутун мол-мулкимдан ажрадим. Ҳозир қулимда ҳеч нарсам йуқ. Қулимдан ҳеч бир иш келмайди, касбу ҳунарим ҳам йуқ. Сендан қарз сураб келдим!

Луқмон уйидан минг динор чиқариб, савдогарнинг қулига тутқазади. Буни кузатиб турган Луқмоннинг угли отасига қараб:

— Эй ота, шунча пулни ҳеч вақоси йуқ нотаниш одамга бериб юбордингиз, у тониб кетса нима қиласиз? — деди.

— Эй углим, — деди Луқмон, — одамлар ҳеч қачон яхшилигинини унутмайдилар. Вақтинча улар сендан юз утирсалар ҳам вақти билан инсофга келади. Ҳар бир инсон қулидан келса бошқаларга яхшилик қилмоғи ва қилган яхшилигини унутмоғи зарур. Аммо бошқаларнинг узига қилган яхшилигини эса унутмаслиги керак.

Муҳаммад Жабалрудий

Ишга киришиш уйиниб утирганган яхши, гафилда қолиш эса қусидишнинг баттар!

Муҳаммад Засхний

Ишни пайти келгач, айлагин оғоз,
Замоннинг зайлига қараб бошла боз.
У угри кишики тортиб неча ранж,
Талаб қилиб тунда қидиради ганж.
Тараннум қиламан чиройли суруд,
Белидан узилмай турсагина уд!
Дехқон деб уйлама ҳар ким сочса дон,
Донидан дон чиқса ушадир дехқон!

Низомий Ганжавий

Умр чун борди ҳаводис, гофил одам билмади,
Ою кун оромига бир лаҳза фурсат эмас.

Маишраб

Қудратга эга булган пайтингда ихтиёсинг жиловини нафс қулига тутқазмаки, у сени ҳалокат жарига қулатади. Ғолиб булган пайтингда мурувватни ҳам уйла. Қул остингдагиларга шафқат билан қарасанг, улар ҳар куни келиб сенга шафқат кузи билан боқишади.

Ибн Камолтошшо

Хорлик йуқликдан келиб чиқади.

«Оталар сузи»

Одамдин нур олди ҳар лайлу наҳор,
Тарихнинг ҳисобин топгон ҳар одам.

Дилшоди Барно

Талаб қил булса ганжи беэиёни,
Санга булгай чу умри жовидони.

Ҳунайдло

Эски бузук харобада чугздек айладим ватан,
Бир тузук ошиена йук, келмаса-келмасун нетай.

Басниш

Хуш ул чоқким вафо қилса бу ожун,
Умур уксулмаса, кечмишча бу кун.

Қутб

Одам эрсанг ташқи суратга берма эсб,
Она юртингни ҳамиша айла эсб.

Анбар Отин

МАРДЛИК,
ШИЖОАТ, ҒАЙРАТ,
ҲУШЁРЛИК
ФОЙДАЛАРИ ҲАМДА
НОМАРДЛИКНИНГ
ЗАРАРИ

Ҳар ким тута олса улимни ҳам хор,
Шижоат бобида булур улуғвор.

Абулбаракот Қодирӣ

Азизим, ботир деб шундай кишига айтиладики, у ўз элининг тинчлиги учун ҳар қандай машаққат қадаҳини қабул қилиб, шоду хуррамлик билан нуш этади. Марди майдон деб шундай кишига айтиладики, бундай кишининг ақли бирор ишни қилишга қарор топса, жонидан ксчиб, ҳаётидан қул ювиб, мақсад майдонига қадам қуяди. Байт:

Жондан ксчиб майдон сари сурган от,
Бахту-иқболига буларсан муяссар!

Хожа Самандар Термизӣ

Довюррак бола найза ва ёйи билан
Тик қояларни ксзиб
Ёлғиз юради дейишади,
У мана шундай ботир экан.
Билиб қуйинг: бу — яхши.

«Таъбирнома»

Маъмуннинг вазири Муҳаммад ибн Довуд кунлар-

дан бир кун бир одамнинг шундай дсб турганини эшитиб қолди:

Ақл эгаси булсанг журъатга ҳам эга бул,
Чунки журъат булмаса иккиланиш юз бсрар.

Шунда у куйидаги байтни илова қилди:

Журъат эгаси булсанг шошил ишга солмоққа,
Чунки журъат бузилса ишни орқага сурар!

Муҳаммад Зсхний

Олам фили қайтаролмас журъатимиз,
Чархдан зурроқ шавкатимиз — қудратимиз.

Гар чумоли кириб қолса сафимизга,

Шер этажак уни дарҳол давлатимиз.

Паҳлавон Маҳмуд

Кишиким бозусида бордур зур,
Узиндин айламас озори бир мур.

Саид Қосимий

Тутқуз куклин утсанг ҳам этма гурур,
Ки фақр аҳли олдида ҳечдур бу тутқуз.

Эмас мард тургонни йиқса киши,

Агар келса қулдин йиқилгонни турғуз.

Мунис

Анушервон Бузургмехрдан сўради:

— Шижоат нима?

Бузургмехр унга:

— Юракнинг қуввати! — дсб жавоб берди.

Анушервон яна ундан:

— Нега қулнинг қуввати эмас? — дсб сўради.

— Агар юракда қувват булмаса, — дсб жавоб берди

Бузургмехр, — қулда ҳам қувват булмайди, қул қуввати юрак қувватига боғлиқ!

Шеър:

Юракнинг кучидан қул куч олади,

Кимда юрак кучли, қул ҳам кучлидир!

Абулбаракот Қодирий

Матонат бу ҳар бир инсоннинг уз фикрида ва сузида саботли бўлиши, бир ишга қул урганда уни охиригача етказиш учун маҳкам туриши ва барча ишда сабр қилишидир. Матонатсиз одам бир ишни бошлайди, бироқ салгина қийинчиликдан сўнг уни ташлаб юборди. Бирор киши уни салгина койиса ёки камчилигини

танқид қилса, дарҳол иродаси букилади ва ишончини
йўқотади, шубҳа остида қолиб, қилаётган яхши ишини
ҳам чала қолдиради.

*Ҳасиддин ал-Ҳасаний**

Мардона бул, эмди яхшидур иш келиши,
Тангрига сени, элни сенга топширдум.

Бобур

Аллоҳ ғайратли одамни яхши куради.

Ҳадис

Азизим, ҳар қандай семиздан ботирлик умид қилиб
булмайди ва ҳар қандай зур овозли ва йугон жуссалидан
қувват тамаъ қилиш ноуриндир. Курганмисан, қамиш
қанчалик йугон булмасин, барибир ингичка чупдек си-
нади, лайлакнинг қадди қанча дароз ва баланд булма-
син, бургут қулида ожиз булиб қолади. Байт:

Мардлик кичиклигу йугонликдамас,

Қара, лайлак йугон, бургут кичикдир!

ҲИКОЯТ. Тулки урмонда яшар эди. Бир куни эрга-
лаб овқат излаганича ҳар томонни кеза бошлади. Тасо-
дифан бир товукқа кузи тушиб қолди. Уни тутишга бел
боғлади. Шу пайт қулогига баланд бир овоз эшитилди.
У чор-атрофга қараб, дарахт тепасида турган йугон гавда-
ли, семиз бир нарсани курди. Иштаҳаси очилиб кетди.
Уша семиз нарсага эришиш мақсадида юз ранжу кул-
фат билан дарахт тепасига чиқди ва унга чанг солди.
Уша нарсанинг ичи бум-буш булиб, ҳаводан узга нарса
йўқ эди. Тулкининг очкузлиги туфайли бу ногора унинг
кузига семиз ҳайвон булиб куринган эди. Шамол таъси-
рида дарахт шохлари тебраниб, унга урилар ва чиқаёт-
ган овоз ҳайвон овози булиб туюлган эди. Тулкининг
дили ҳасрат утидан куйиб, надомат ёшларини тукди.
Сунгра узига деди: «Эссиз, бу ҳаводан шишган нарсани
деб ҳалол сайдимни қўлдан чиқардим, фойдасиз бу йу-
гон гавдадан ҳеч манфаат етмади!». Қитъа:

Ногора даранглар тинимсиз, вале,
Ичи бушдир, бунда нима фойда бор?
Ақлинг булса ишнинг танини уйла,
Ялтироқ ташига қилма эътибор!

* XV аср охирилари — XVI аср биринчи ярмида яшаган адиб. Ҳикма-
лари мумтоз пандномалардан жой олган.

Инсонни унинг лисони, яъни тилидан синамоқ керакки, ҳикматларда: «Одамнинг кимлигини либоси ва салласидан эмас, тилидан билинг!» — дейилadi.

Хожа Самандар Термизий

Эй азиз фарзанд! Билгинки, шижоат барча фазилатларнинг онасидир. Кимда шижоат бойлиги булса, унда хилма-хил фазилатлар булади. Шижоатли кишини барча яхши куради. Шижоатли киши жангда ҳам душман дилига ваҳима солади, бошқаларни олга юришга илҳомлантиради.

Мард билан улфат булган мардликка стади, номардга яқин юрган киши гамдан боши чиқмайди.

Мард одамнинг ваъдаси ҳам нақд, ҳам тез булади.

«Оталар сўзи»

Мард келдинг, мард кетгил, тоқатинг тоқ булса
ҳам,
Утма номард купригидан сув сени оқизса ҳам.
Оразий

Азизим, бургутга шоҳлар қулидан жой тайин этилганининг боиси шулки, у узини бойугли каби уй ичига олиб утирмайди. Бойуглининг деворлар орасида қолиб кетганининг боиси эса харобалардан умид узиб чиқа олмаслигидир. Байт:

Бургут каби жавлон уриб сайр қил,
Бойуглидек тоқай жойинг вайрона?!

Хожа Самандар Термизий

Гар мард эрсанг тилингни сақла,
Гийбату бухтону дилозорликдан асра.
Кошифий

Яна билгил кимунким гайрати бор,
Тиши эрса эрур (ул) эрди тақи эр.
Эрур гайратсиз эр мен тегали мумун,
Ул эрдин бесрак улгайратли хотун.

Қутб

Марди майдон шундай одам буладики, эртаю кеч душманга зарару, дўстга фойда келтиради.

Абу Райҳон Беруний

ҲИКМАТ. Мақсадни қўлга киритишда гайрат иш беради. Ҳар кимда гайрат бўлмаса, унда узгаларга ибрат бўла олиш қобилияти бўлмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Булмоқ керак ҳамиша инсонда тоза гайрат,
Қўл ушлашиб иш ишланг бир-бирингга бомуҳаббат,
Оразин

Бир куни бир ҳакимдан: «Ботирлик яхшими ёки ақлу тадбирми?» деб сўрадилар. У эса: «Ботирлик тиг бўлса, ақлу тадбир қўлдир. Агар уларга иш қилиш топшириладиган бўлса, қўл тигсиз ҳам уни амалга ошира олади, аммо тиг қўлсиз бирор ишни амалга ошира олиши муаммо!» деб жавоб берди. Қитъа:

Ақлу тадбирсиз киши қўлдан берар мол-мулкни,
Ақлу тадбирга суян бойлигим турсин десанг!

Абулбаракот Қодирни

Ҳушёр шундай одамки, қўлида борини диққат билан сақлайди. Бугунги ишни эртага қолдирмайди.

Йигитликка ярашгай қаҳрамонлик бирла полвонлик.

Тенгу туш фазлу ҳунар топмоқда мактабда юриб,

Куча-қўйда сен юриб чекмоқ алам даркор эмас,

Кундалик умрингни урганмоғу ургатмоққа бор,

Бу жаҳонда ҳеч бир иш курки нодаркор эмас.

Оразин

— Йигит йигитдан нимаси билан ортиқ?

— Ҳушёрлиги билан!

Ҳушёрлик улкан бойлик, танбаллик эса вақтни бекорга ўтказишдир.

«Оталар сўзи»

Азизим, жанг они ва уруш соатларида баҳодир киши фақат шуҳрат ҳақида уйламаслиги, ҳаётим ва мол-мулким ҳеч нарса эмас, деб ўзи учун ўзи ҳукм чиқариши зарур. Жанг пайтида арзимас нарсалар ҳақида уйлашдан қўра енгил ҳақида уйлаш афзал. Байт:

Номусдан афзалроқ бўлса агар бош,

Салламас чимматни ёпингин, эй ёш!

Хожа Самандар Термизий

Кишиларнинг суқига ишингни бермагин,

Вафосиз кишиларга ошингни сдирма.

Юсуф Хос Ҳожиб

Айтишларича, бир араб саркардаси бор эди. Қариб қолишига қарамасдан унинг дилида ҳамон шижоат йуқолмаган эди. Бир куни отга минмоқчи булди. Икки киши келиб, унинг қултигидан олиб, отга зур-базур миндириб қўйдилар. Улардан бири таъна қилиб: «Отга зурга миндириб қўйдигу, унинг қулидан нима иш келарди?» деди. Буни эшитган саркарда бояги одамга деди: «Ҳа, отга икки киши миндирди, аммо уни минг киши ҳам тушира олмайди!».

Буни эшитиб турган Анушервон унга таҳсин уқиди ва деди: «Ҳа, у рост айтади, қул юрак қувватига тобсиздир, унинг юрагида ботирлик кучи бор!»

Абулбаракот Қодирий

Азизим, бсақл киши шундай кишики, жанг вақтида сулҳ тузишни истайди, тинчлик пайтида эса жанг қилишни хоҳлайди, қаҳрини сочиш лозим булган пайтда лутфу қарам эшигини очади. У оқилларнинг мана бундай деганини билмайди:

Бемаврид жангу сулҳ фойдасиз, зиён,
Гулга гул булгину, тиконга тикон!

Ёки:

Тинчлик истасалар, тинчликдан кечма,
Жангга талаб қилса юз буриб қочма!

Ҳожа Самандар Термизий

Бир кунлик адолат юз кунлик тоат-ибодатдан афзал.

«Амир Темури уғитлари»

Афросиеб уз лашкарларига: «Жангга ҳарис булинг, узоқ яшайсиз, улимга ҳозир булинг, бахту иқболингиз кулади!» дер эди.

Келтиришларича, Искандар жангга отланиб кетиш олдидан устози Арастудан насиҳат ва маслаҳат олар экан. У бир куни Арастуни чақирди ва унга деди: «Эй ҳаким, мен узоқ юртларга бормоқчиман, у ерларда турли хил одамларга дуч келаман, улар билан қандай муомала қилишим керак?» Ҳаким унга шундай насиҳат қилди: «Эй Искандар, иложи борица одамларда ўзингга нисбатан душманлик ҳиссини уйғотма, дўстларингни эса ҳар хил суз ва феълнинг билан ҳафа бўдишларига йул қўйма. Биров сенга душманлик қилса, унга ёмон куз билан қараш урнига яхши суз ва ҳадялар

билан хурсанд қил, натижада дустга айланади. Дустларингни гапига қулоқ сол, уларнинг иззат-хурматини жойига қуй, шунда улар душманга айланмайди». Исқандар унга: «Яна давом эттир», — деди. Ҳаким деди: «Душманинг битта, иккита булса ҳам уларнинг нима қилаётганидан бехабар булма, юмшоқлик билан қилиш мумкин булган ишни қуполлик билан амалга оширма!»

Абулбаракот Қодирий

Оқил ақли ҳисга гирифтор булмас,
Ҳасад қилган билан тилло хор булмас.
Номард — ит кабидир, мард буюк дарс,
Дарс ит дамидин ҳеч мурдор булмас.

Паҳлавон Маҳмуд

Елгончилик кишини адолатдан юз утиртиради.

Абу Райҳон Бсруний

Номард одам ҳақни қуйиб, ноҳаққа майл этади.
Номард киши узрингни қабул этмайди, хатоингни эса кечирмайди.

Разилона яшагандан мардона улган яхши.

Заиф одам эҳтиёткорликни қўлдан бермаса душманини йиқади.

«Оталар сузи»

Номард хизматига ёндошма зинҳор.

Паҳлавон Маҳмуд

Қурқоқнинг жанжали узоқ булади
Бировни қурқитмаган бировдан қурқмайди.
Кучли одамларга ярашмайдиган иш кучсизлардан қасос олиш,

Чикмагил маккорликнинг томига,

Тушқасен аду балонинг домига.

Арфа экиб дашт билан роғда,

Бугдой олғум дема урар чоғда.

Алманӣ

Одамига тажриба доя этар,

Ростлик эр уғлина моя этар.

Ҳайдар Хоразмӣ

Олам иши бошида булмайди бир мард,

Номарднинг бошидан чиқарарди гард.

Олам иши доимо мисли нард уйин,

Найранг билан ютади мардларни номард.

Паҳлавон Маҳмуд

ИШҚ, МУҲАББАТ
БАЁНИДА

Муҳаббат аҳлининг жуени булгил,
Ушалким ушлади, қурбони булгил.
Муҳаббатсизки булди ҳар қаю зот,
Агар фарзанди шириндур, эрур ёт.

Суфи Оллоер

Ёрнинг васли эмас озорсиз,
Гулшан ичра гул топилмас хорсиз.
Тан бузулди эмди роҳат қолмади,
Соя пайдо булмагай деворсиз.

Нодири

ҲИКМАТ. Ишқ либосини кийишдан ор қилиш ва муҳаббат лаззатидан бебаҳра булиш табиатнинг огир жафоси ва касаллик тақозосидир.

Мажлиддин Хавҳарӣ

Муҳаббат баҳри ошиқлар сридур.
Анга кирган тақи эрнинг эридур.
Муҳаббат шарбатин ичган унутмас,
Анга ҳар ким насиҳат қилса тутмас.
Керак ошиқ чиройи заъфарондск,
Нигори фикрида барги хазондск.
Эрур чун ишқ дарси муаззам,
Кира олмас анга ҳар қайси одам.

Мажлисӣ

ХИКОЯТ. Келтиришларича, ҳижрон гамидан уқсган бир киши ночорлик туфайли гоҳ йиглар, гоҳ кулар, гоҳо нола чекиб, бошига тупроқ сочар эди. Уни курган бир киши: «Ажабо, бу одам жинни булибди, уни бандга солиб, даволаш керак, токи бу номақбул киликдан қутулсин!» деди. Бироқ унинг дардидан вокиф бир киши утиб борар экан, шундай деганини эшитдим:

Ошиққа на занжир, ва на банд писанд,
Унга таъсир қилмас, на таъна, на панд!
У шундай ҳолдаки, ут ичра гуё
Ташлаб юборилган бир сиқим сипанд!

Хурракий

Ҳамдами ишқ булмади ҳар булҳавас,
Утга сувқ келса, куяр ҳар хору хас.

Санд Қосимий

Жон бериб абнои даврондин вафо куз тутмаким,
Йуқтурур бу шева не маҳбуб, не аҳбобда.

Ҳусайний

ХИКМАТ. Киши уз ерини агер билан кургандан
кура жудолик меҳнатиини тортгани афзал. Байт:

Умрбод жудолик курганим афзал,
Сени узга билан кургандан бир он.

Муниддин Жувайний

Васл истама ҳажр ранжи чекмай,
Ким комини топти бериъзат.

Комил Хоразмий

Кунгул севганларига лутф этгай,
Севаганлар жаҳаннамга кетгай.

Сайедий

Ошиқ була билмас кишики жонин аяса
Ушшоқ кузина сару дастор курунмас.

Ҳофиз Хоразмий

Мукулмони комил булишингиз учун бир-бирингизга муҳаббат қуйишингиз шарт. Урталарингизда муҳаббат пайдо булишлиг учун саломни ошкоро берингиз ва бир-бирингизга жаҳл қилишдан сақланингиз, чунки

жаҳл тарашлагучидир, яъни у сочни тарашламайди,
балки динни тарашлайди.

Ҳадис

Ишқ рамзидин агар бир қилча фаҳм этса фақиҳ,
Тарқ этар эрди қамуқ фатвою қилу қолни.

Отини

Тугри юрган ошиқлардан худо рози,
Ошиқ иши осон эмас, қилма бози.
Ёлгончилар «ошиқмен» дер, Оллоҳ қози,
Имонини пуҷак пулга сотар эрмиш.

Аҳмад Яссавий

ҲИКМАТ. Сурадилар: «Ошиқ учун энг огир уқубат
нима?» Жавоб берди: «Узоқ муддатли умиддан ксйин-
ги ноумидлик!» Байт:

Умидвор булса-ю, ноумид қолса,
Бундан ортиқ дард йуқ ошиқ-маъшуққа!

Мажидиддин Ҳавофий

Муродим булмасун ҳаргиз муяссар,
Кунгулда сендин узга булса матлуб.

Отини

Муҳаббат маслаҳатсиз пайдо булади.

«Оталар сузи»

Бир бузуқ вайронадур ул уйдаким ёр булмаса,
Ёр ила обод эрур, ул уйда ағёр булмаса.

Ҳувайдо

ҲИКОЯТ. Мажнун ҳақида ҳикоя қилишларича, у
ҳар куни Лайлини кургани келар, аммо Лайли ундан
юзини яшириб олар экан. Бир куни Лайлидан: «Нега
юзингни ундан яширасан?» деб сурадилар. Лайли:
«Ҳар куни юзимни курсатаверсам, унинг дилида менга
нисбатан булган муҳаббатни камайиб қолишидан қур-
қаман!» деб жавоб берди.

Хуррамий

Зинҳор ишқ ишин усал тутма, эй кунгул,
Осони мушкул эрур анинг мушкilotтин.

Отини

Бирор нарсага ортиқча муҳаббат қуйиш кузни қур,
қулоқни қар қилади.

«Оталар сузи»

Ошиқи содиқ эсанг жонон учун жон уйнагил,
Неча мушқил булса жон уйнамоқ, осон уйнагил.
Чунким айладинг жигар бирен муҳаббат утина,
Бошни бир ён солгилу жонингни бирен уйнагил.

Ҳофиз Хоразмий

ҲИКОЯТ. Айтишларича, Хусрав Парвиз узининг қонхур душманини улдириш мақсадида кучли заҳар тайёрлатган эди. Заҳарни шишага қуйдириб, ҳеч ким қурмайдиган жойга осиб қуйди. Сунг Ширинга тайинлаб деди: «Зинҳор бу шишанинг оғзини очма, ҳеч кимга курсатма, ҳақимлар ҳикмат юзасидан қуп йил уринишлардан сунг ушбу нарсани юзага чиқардилар!»

Айтишларича, кунлар утиб Ширин Фарҳод билан учрашиб қолди. Ширин унга илтифот тариқасида уша шишадаги нарсадан қуйиб узатди ва деди: «Бу шундай шарбатки, Хусрав унинг ҳар қатрасини жонидан азиз қуради, ҳеч кимга бир томчисини ҳам раво қурмайди». Ширин унинг қаттол заҳар эканини билмас, аксинча, жон бағишловчи обиҳаёт шарбат деб ҳаёл қилар эди.

Фарҳод Ширин қулидан пиелани олди ва уни оддий сувдек сипқариб юборди.

Ҳар киши ишқ йулида лоф урса-ю,

Жонидан қурқса агар ошиқ эмас!

Ширин ундан: «Қалай, асал эканми?» деб суради. Фарҳод «Билмадим, аммо уни сенинг қулингдан ичганим учун асалдан ширин!» деди.

Кимнинг юрагида ишқ булса пинҳон,

Заҳарни шакар деб қилади гумон!

Хуррабий

Агар маъшуқа майли йуқ, билингиз

Ета билмас анга ушшоқ ҳаргиз.

Мажлисий

Ақл ила ишқ ҳаргиз туз келмади бу йулда,
Ошиқ қошинда сигмас чун зоҳиди мувабас.

Ҳофиз Хоразмий

Муҳаббатсиз киши одам эмасдур,
Гар одамсен, муҳаббат ихтиёр эт.

Нодира

Жавру жафо йуқтурур ишқда,
Айни вафо турур қаму озори ишқ.

Ҳофиз Хоразмӣ

Гар қабулиятга қобил тушса жон жоним санга
Жонима миннат фидо булсун, бегим, жоним санга.

Гадонӣ

ҲИКОЯТ. Бир киши уз углини ҳаёт учун зарур
булган баъзи фанларни урганиш учун бир муаллимга
топширди. Байт:

Дуненинг қарори илм биландир.
Илмсиз кишига йуқдир эътибор.

Бир куни муаллим онасига шикоят қилиб: «Углинг
илм урганишга унамаябди, вақтини уйин-кулги билан
зос утказмоқда», деди. Байт:

Ҳар инсон илмдан топса баҳра,
Иши уқиш ила саволу жавоб!

Онаси муаллимдан: «Билолмадингми, унинг табиа-
ти қайси касбга мойил, ҳаракати қайси ишга қобил?»
деб суради. Муаллим: «У касб урганишдан утиб, қоби-
лиятдан маҳрум булган. Билишимча, унинг хотири
маҳбуб учун нигорон, дили эса маъшуқ юзига ҳайронга
ухшайди:

Узи меҳнатга ожизу, боши савдога лиқ тула.
Бутуну эртанинг фикри ҳақида уйламас сира!

Мен илму иймондан савол қилсам у васлу ҳижрон-
дан гапиради, мен ҳалолу ҳаромдан ҳикоя қилсам, у
зулф ила холдан огиз очади!» Онаси деди: «Ишқ куча-
сидан юришнинг оқибати саломатлик булмаса ҳам,
аммо бу йулдан юриш маломат ҳам эмас! Ишқ изти-
робли булса ҳам, аммо ошиқ булиш ихтиёрий эмасдир!»
Байт:

Домга тушган ночор қушнинг ҳолини
Озод юрган бургут билмас ҳеч қачон.

Қафасдаги булбул нолишин эса
Ёр-ла юрган каптар сезмас бегумон.

Уни озод қил! Ишқда шундай хосият борки, у
кишини латофатли, назокатли ва ҳушёр қилади! »
Байт:

Ҳар кимсанинг бог ила бустонлари булса ҳам,
Хушнуд эмасдир ҳаргиз унда ёри булмаса.
Кунгил бермоқ бировга, ҳаётнинг узи шулдир,
Жонсиз сувратдир кимнинг гулузори булмаса!
Мажидиддин Ҳавофий

Муҳаббат мулкина ким булса восил,
Булур ул маъно ичра пири комил.
Муҳаббат мулкани изла одам ичра,
Уюб қолма бу олам ичра гофил.
Ҳофиз Хоразмий

Гар табассум айласанг гулшандаги гуллар аро,
Лабларингнинг рангига гул барги хандон ухшамас.
Ҳувайдо

Яширин тutilган севги
Айрилган кун билинар.
Оғриқ кузни беркитма,
Ёши ошкора қилар.
Маҳмуд Кошгарий

Узинг биродар кунглини билмоқ истасанг,
Суз билан газабини келтир ва қовогингни сол.
Сени севиши, севмаслигини билайин десанг,
Севимлироқ нарсасини сура, дарҳол тушунилади.
У бу икки нарсага қовогини солмаса,
Ушбу кишини жон билан тенг тутиш керак.
Юсуф Хос Ҳожиб

ҲИКОЯТ. Айтишларича, Лайли ишқ ва ҳуснда
машҳур булиб кетгач, уша давр подшосининг кунглида
уни куриш истаги туғён уриб, шунча гап-сузга сабаб
булган Лайлининг жамоли қандай эканини билмоқ
истади. У Лайлини кургач, ҳафсаласи пир, хилватга
равона булди ва яқинларига қараб: «Лайли чиройли
эмас экан, Мажнуннинг унга шунчалик мафтун були-
шининг боиси нима?» деди. Улар «Лайлининг гузалли-

гини пайқаш учун унга Мажнуннинг кузи билан бо-
қиш керак!» деб жавоб беришди.

Хуррамин

Табибо, сен даво топмакни қилма ихтиёр ким,
Муҳаббат дардига ҳеч кимса топкан йуқтур дармони.

Увайс

Ёр айласа ёри бирла ифтор,
Йуқ рузада мундин узга давлат.

Нодира

Севгининг кузи кур.

«Оталар сузи»

Тиламагил жаҳондин нушдору,
Асалнинг таъми чун орқамда йуқтур.
Вафо излама ҳар мужримдин, эй дуст,
Вафо ҳоли чун ҳар мужримда йуқтур.

Ҳофиз Хоразмий

Ваъдага вафодорлик иймондандир.

Ҳадис

Ишқ ути ҳар ердаки урса алам,
Билки қилур жумла вужудни адам.
Ишқ жон мулкида султон эрур,
Шоҳу гадо анга чу яксон эрур.

Дурбск

Хувайдо, ҳар ишеки бемашаққат булмагай ҳосил.
Машаққат тортмагунча ёр васлига стиб булмас.

Хувайдо

Гофил эллар ошиқ ула билмади,
Ишқким манинг бикин нодон тилар.

Ҳофиз Хоразмий

Улусқа раҳм этиб гамхур булгил,
Ҳамиша шоду бархурдор булгил.

Хоразмий

Ошиқ эрсанг, кеч бу шондин, алвидо,
Жону дилдин, хону мондин, алвидо.

Сайидий

Гадони шоҳ қилур, шоҳни гадо ишқ.

Сайқалий

Аюр: ишқ бирла тирик ушбу олам,
Агар ишқ булмаса булмас эрди одам.

Қутб

Умрингнинг баҳорида муҳаббатни сугоргил,
Қуз мардумининг гиряси борони ганимат.

Увайсий

Агар булсанг висолин гадойи,
Муяссар булса, булмагил жудойи.

Сайедий

Ишқ ути ҳам кимда булса нолаю фарёд этар,
Булбули бонолаям, оҳу фигона тушди ўт.

Увайсий

Деманг тарки ишқини қил ихтиёр,
Бу ишда менинг ихтиёрим қани.

Бобур

Бузма ошиқ кунглини, биллаҳки, ишқ атворида,
Ҳеч журм аҳли муҳаббат кунгли озорида бор.

Ҳусайн Бойқаро

Жаҳонда жаврлар ошиқ учундир,
Валс, билгил, алар лойиқ учундир.

Мажлисий

Ҳазар қил, куп жафо қилма, эй ҳур,
Ки ошиқ аҳлининг оҳи ёмондур.
Кечасиз руз булмас, шодсиз ғам,
Равиши даҳр илан бу ҳола одам.

Сайқалий

Иғлиса ошиқ кулари, бас, маҳол,
Кулса тақи билгил ялгон кулар.

Ҳофиз Хоразмий

Хирад элига куксин тутди қоғоз,
Ҳам ирфон ишқида қон ютди қоғоз.

Анбар Отин

Кузларинг гар тукса қоним, жон анга булсин фидо,
Ким, жафо айни вафодур ерга севган еридин.

Отойи

Ишқсиз камол булмас ушбу оламда.

Паҳлавон Маҳмуд

Кимдаки ишқ бордур, зор тақи низордур,
Гарчи гадойи хордур, ишқ ани подшо қилур.

Ҳофиз Хоразмӣ

Ошиқ эрмас ул маҳвашким, тилар зар бирла васл.

Отойи

Бу ишқ савдосининг поёни булмас,
Агар ошиқ улар, товони булмас.

Сайёдий

Бсвафюларга кунгул берса агар ҳар кимсаким,
Мубталойи меҳнати ҳижрон экандур билмадим.

Талибий

Отойига биҳишти жовидондур,
Ссвар ери бирла бир лаҳза дийдор.

Отойи

Фироқдин сунгра хуш булур қовушмоқ,
Қоришмиш янглиг ул шаккарга қаймоқ.

Қутб

Мен нетай боғу биҳишту қасри хулду ҳурни,
Чун менга бир дам висолинг яхшироқтур боридин.

Отойи

Тилар эл мансаби олий ва лскин,
Отойи сарви озодингга банда.

Отойи

Киши жаҳонда ризо бирла тарки жон этмас,
Магарки сендин айиргай, бегим, қазо бизни.

Отойи

Чун ҳашр қисмат кунинда булди таъйин, эй,
Неча манъ этгайсан охир ошиқи авбошни.

Гадонӣ

ХУШХУЛҚЛИК,
ШИРИНСЎЗЛИК,
РАҲМ-ШАФҚАТ,
МУРУВВАТНИНГ
ФОЙДАСИ,
МИННАТНИНГ ЗАРАРИ

Кимки билиб сузласа уз сузини,
Билди яқинки таниди узини.
Ҳар кишиким билди узин сузламас,
Ҳақдин у чун узгани кузламас.

Саид Қосимий

Мулойимлик — ризқ сари стакловчи калит!

Муҳаммад Зеҳний

Эй биродар, булса идрокинг мудом,
Элда булгин доимо ширин калом!
Хумрайиб ҳар кимса аччиқ сузлагай,
Дустлари ундан қочишни кузлагай!

Фаридиддин Аттор

Ҳалимликни қилсанг агар ихтиёр,
Булур халқи олам сенга дуст-ёр.
Булур мевали шохнинг боши паст,
Ҳалим улғуси оқилу ҳушёр.

Сайқалий

Болалар уз оталаридан мерос қилиб оладиган уч
афзал нарса бор: хушмуомалалик, одоб ва садоқат.

Муҳаммад Зеҳний

Ҳакимларнинг айтишича, хушмуомалаликнинг ун-
та белгиси бор. Улар қуйидагилар: инсоф, ақл, илм.

ҳилм, олийжаноблик, куркам фёъл, яхшилик, сабр,
шукр, мулойимлик.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Ажаб тути такаллум хушсуханлар,
Аларнинг шонида кел эй суханвар.

Сайқалий

Баъзи ҳакимларнинг фикрича, хушхулқликнинг ун-
та нишонаси бор. Улар қуйидагилар: биринчи, яхши
ишларда одамлар билан ҳамиша бирга булиш, иккин-
чи, нафс куйига кирмаслик, учинчи, узгалар айбини
қидирмаслик, туртинчи, бировдан бирор айб содир
булса, уни яхшиликка йўйиш, бешинчи, айбдор узр
сураса, айбини кечириш, олтинчи, муҳтожлар ҳожати-
ни чиқариш, сттинчи, узи ҳақида уйлайвермай, бошқа-
лар ҳақида ҳам қайгуриш, саккизинчи, уз айбига иқ-
рор булиш, туққизинчи, очиқ юзлик булиш, унинчи,
хушмуомала булиш.

Жаҳонла қидириб, кимдан сурмадим,
Яхши хулқдан яхши нарсa курмадим!

Абулбаракот Қодирий

Инсон гузаллигининг асоси унинг чиройли хулқи-
дир.

Чиройли хулқ билан инсон инсондир,
Четдан боқсанг шакли ҳаммаси бир хил.
Рангу ҳиди билан фарқи билинар,
Ёзилишда бир хил булган «гулу гил!»

Хурракий

Хуш қилиглиқ булур саодатманд,
Хоҳламаски, етургай элга газанд.

Сидқий Хондойлиқий

Ширинсузлик ва мулойимлик балони қайтаришга
кодир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Кулса киши юзингга,
Курклик булиб курингил.
Ширин, очиқ суз сўйла,
Ёқмоқ учун урингил.

Маҳмуд Кошгарий

Азизим, дилингга мулойимлик ва сабот нури билан
оро бергинки, ҳалим кишининг дили малоҳатли була-
ди. Маънолар гавҳарининг хазинадорн мавлавий Жа-
лолиддин Румийнинг қуйидаги сузлари бу маънога
ғувоҳдир:

Ҳилм тиги пулат тигдан уткирроқ,
Ҳилм юз лашкарни снгар бсяроқ!
Хожа Самандар Термизин

Заҳру шакар хосияти суздадур,
Меҳру муҳаббат томури куздадур.
Саид Қосимий

Ксчира олишлик — мардлик, ксчира билмаслик
номардлик саналади.

«Амир Темур утитлари»

Ҳикмат. Бир ҳакимдан: «Қуркам хулқли киши
ким?» деб сурадилар. У эса: «Ёмон хулқига сабр қилган
киши!» деб жавоб берди. Байт:

Олий ҳиммат билан покиза кунгил,
Кишини стказар бахту камолга.
Ҳар кимнинг дилида булса бадфёълик,
Умрини совурар бир кун шамолга!
Хуррамин

Ки ҳар ким аён этса яхши қилиқ,
Етар яхшилиқдин анга яхшилиқ.
Навоий

Айтадилар:

— Агар сен ҳаётим яхши утсин десанг, дустга ҳам,
душманга ҳам очиқ юзли бул, узингни баланд тутишга
уринма, утирганда бармоқларингни бир-бирининг ора-
сига суқиб утирма, узутингни уйнама, тирногинг би-
лан тишларингни кавлама, бармогинг билан бурнини
ни ушлама, одамларга қараб керишма!

Абулбаракот Қодирин

Яхши фёъл билан кишилар кунглини олиб, узингни
ёмон қилиқлардан сақлаб яша.

Аҳмад Югнакин

Ҳар бир иш мулойимлик билан қилинса, рӯёбга
чиқиши аниқ ва равшандир.

Ҳалис

ҲИКМАТ. Уч кишини уч жойда таниш мумкин.
Мулойим одамни ғазаб келганда, ботир одамни жанг
майдонида, ҳақиқий дӯстни ҳожат тушганда! Байт:

Дӯсларинг муҳтож бўлса пул ила қилгин мадад,
Душманинг қилса ҳужум тиг ила жонин сугур.
Ҳар қачон ёдингда бўлсин: ҳар киши мардман деса,
Мардлигин билмоқчи бўлсанг мардлигин майдонда
кур.

Муиниддин Жувайний

ҲИКОЯТ. Ардашер Бобак уз юртини адолат зийна-
ти билан безатган эди. Бир куни у уз углининг гоят
қимматбаҳо кийимлар кийиб олганини курди. Уни
олдига чақириб: «Уғлим, киши шундай либос кийсин-
ки, бундай либос ҳеч бир ҳазинада бўлмасин!» деди.
Угли ундан «Эй ота, у қандай либос, нимадан тикила-
ди?» деб суради. Отаси унга: «У шундай либоски,
матоси яхши хулқ ва яхши ишдир, ипи эса муроса ва
сабрдан булади!» деди. Байт:

Доимо яхшидир ишбилармонлик,
Муроса ҳам доимо яхшидир аммо!

Абулбаракот Қодирӣ

Улуғлигинг ошса хушхулқ бўлгил.

Маҳмуд Кошгарӣ

Ҳар ким билан кулиб туриб, очиқ юзлик билан
сузла.

Муҳаммад Ҳусайн

Яхши хулқдек олий насаб йуқ.

Ҳалис

Табиатга ҳар неки одат бўлур,
Чу эскирди одат табиат бўлур.

Навоӣ

Куркам хулқ қуйидагича булади: олиб кетса берила-
ди, яхшиликдан маҳрум этилса яхшилик қилади, зулм

қилса, мурувват курсатади, шундай қилган кишига одамлар ибрат кузи билан қарайдилар.

Бир доно киши бир улуг олимнинг куйидаги сузларини келтиради: «Ёқимли хулқ кишининг барча айбларини қуёш қорни эритиб юборгандек эритиб йуқотиб юборади».

Абулбаракот Қодирий

Гузал сузла ва ёқимли булган тил агарда кунгил билан бир булса, яхшироқ булур.

Навоий

Раҳм ва шафқат инсонларнинг энг яхши фазилатларидан биридир. Раҳму шафқатли киши доимо одамларга ёрдам қулини чузади, ожиз ва нотавон кишилардан хабар олиб туради. Байт:

Ожизларга ёрдам қилмоқ улугликни оширади,
Сулаймон ҳам назар қилгай эди доим чумолига.

Мурувватли ва шафқатли одамни ҳамма ҳурмат қилади, номини эса эҳтиром билан тилга олади. Байт:

Нияти пок булса ҳар кимни агар,
Гул-гисёх урнига гавҳар устирар!

«Махзан ал-улум»

Вайрон кунгулларни карам ганжи била обод қил.

Оғаҳий

Бир ҳакимдан: «Хушхулқ киши қандай киши?» деб сурадилар. Ҳаким: «Ҳеч нарсадан ранжимайдиган киши!» деб жавоб берди. Ёмон хулқли киши ҳақида сураганларида эса: «Ёмонлик билан яхшилик уртасидаги фарқни билмайдиган киши!» деб жавоб берди.

Ҳуҷраминӣ

Тутма бадгу бирла суҳбатким, ёмон суз захридир,
Неши занбури киби ҳар дам берур озорлар.

Мунис

Хайрли ва савобли ишлар инсонни турли ҳалокатлардан сақлайди.

Ҳадис

Ас дустлар, нодон бирла улфат булуб,
Бағрим куюб, жондан туйиб, улдим мано.

Тугри айтсам, эгри йулга буйин тулгар,
Конлар ютуб, гам захрига туйдим мано.

Аҳмад Яссавий

Кимки мулойим булса саодатлик, кимки камгап
белса саломат булади.

Тили ширин одамнинг дусти куп булади.

«Оталар сузи»

ХИКОЯТ. Бир ота уз фарзандини дустлари билан
улфат булишдан ман қилар, ёронлар илтифотидан маҳ-
рум қилишга уринар эди. Фарзанд эса унинг сузига
кирмас эди. Бир куни унга десдим: «Ота кунглини
огритишини яхшими?» У деди: «Юзлаб одамларнинг
кунглини укситишдан кура бир дилни огритганим
маъкул!»

Гавҳар учун пайдо булгач харидор,
Дурнинг садаф билан нима иши бор.

Хуррамий

Ҳар кимсаки андуҳ анинг кунглида йуқ,
Таҳқиқ бил ани яхшики, одам эмас.

Талибий

Фаридундан сурадилар: «Одамларни узингдан узоқ-
лаштирмасликнинг чораси нима?» У деди: «Чидам ва
мулойимлик». Яна ундан: «Мушкул нарсаларни қан-
дай ҳал қилса булади?» деб сурадилар. У яна «Чидам ва
мулойимлик билан!» деб жавоб берди. Бу борада шоир-
лар шундай деган:

Сузлашув, муроса билан битажак,
Ҳар қийин масала, ҳар бир қийин иш.
Қатқону тиг билан битмаган ишни,
Юмшоқ сузлик билан мумкин битирмак.

Абулбаракот Қодирий

Ширин суз одамларнинг қалбини богдовчи занжир-
дир.

Кишида илм билан ҳалимликининг бирга булиши
буюк фазилат.

«Оталар сузи»

Юзинг хуршеддек тобанда булсин,
Жамолинг то абад поянда булсин.

Такаллум қил, сочилсун дурру гавҳар
Табассум қил, жаҳон пурханда булсин.

Отини

Емон ҳулқлуг бирла ултурма зинҳор,
Отинг чиқгай «ёмон» теб, ҳуш бил, эй ер!

Қутб

Ҳакимларнинг айтишича, шижоат, саховат ва ҳуш-хулқлик энг аъло фазилатлар булиб, бу сифатларга эга булган кишилар доимо улуглик сармоясидан баҳраманд булганлар. Мазкур сифатлар ичида ҳушхулқлик алоҳида диққатга сазовордир. Негаки, шижоатга аҳён-аҳёнда иш тушади. Саховат олий фазилат булса-да, у барчага муяссар булавермайди, унинг уддасидан чиқиш учун кишига ҳар хил шарт-шароитлар керак. Аммо ҳушхулқлик шундай нарсани, унга барча одам ста олади. Ёқимли ҳулқ эгасидан барча катта-кичик хурсанд булади. Бундай ҳулқ эгаси бошқаларни хурсанд қилишидан ташқари, ўзи ҳам доимо хурсанд юради, бошқалардан эса ўзига муҳаббат ва мулоиймлик қайтали. Қитъа:

Абадий саодатнинг калити ҳушфёъликдир,
Аммо унга баъзилар доим муяссар эрмас!

Абулбаракот Қодирини

Табассум қилса лаълинг жон бағишлар,
Магар Исои Рухуллоҳ сен-сен.

Отини

Ростдан ҳам, барча нарсадан ёқимли сифат ҳушфёъликдир. Ҳушфёълик одамга доимо керак. Чунки ҳушфёъликка ҳамма одам муҳтож! Байт:

Ўз миллатнинг китобин уқиса ҳам омидир,
Одамийлик китобин уқимаса ҳар киши!

Абулбаракот Қодирини

ҲИКМАТ. Лутфу карам аҳлига ўз қул остидагилар билан ёмон муомала қилиш, уларга беҳуда азоб бериш, булар-булмасга хафа қилавериш нораводир. Аксинча, уларни ўз лутфу карами билан парвариш қилиш, тугри йул курсатиши ва айбларини афу этиши лозим. Дунё йули текис эмас, биров ўз ақли билан тугри

юротса, биров қоқилади. Қоқилганни эса суяш керак.
Байт:

Бировга қилмагил жабру-жафю охир хатар бордир,
Ҳамиша яхшиликдан кунгил шоду, зафар бордир.
Муҳаммад Жанҳар Заминдор

Бир табассум бирла хушдил қил, мани дессанг агар,
Кунгли абтар, ранги чун зар, дийдаси тар булмасун.
Басний

Тулкидан: «Қачонгача овқат тополмай оч юрасан,
шернинг хизматини қилсанг булмайдими, барча жони-
ворлар шернинг мулозиматини қилиб, овқатидан баҳ-
раманд буляптилар» — деб сурашди. Тулки: «Мен ҳам
куни келиб бошқа ҳайвонларга овқат булиб қолишдан
қурқаман», — деб жавоб берди. Байт:

Яхши феъли киши душманинг булса,
Бадфеъл дустдан кура афзалроқ эрур!
Хуррамий

Кишига ҳасад қилма, узингни яхши тут,
Бу қилиқдан доим гам-ташвиш келади.
Юсуф Ҳоҳ Ҳожиб

Эй угил! Токайгача сен уз осойишталигинг ҳақида
уйлайсан? Шундай иш қилки, сен сабабли бошқа
одамлар ҳам осойишталик топиб, роҳатга етсин!
Абдибск Шерозий

Эпчиллардан эпчилдир Митра,
Аҳли сахо ичида мумтоз,
Довюрақлар ичида шердил,
Тукинликлар яратгучидир.
«Авссто»

Кулфат тушуб бошига, оғу тушуб ошига,
Келмай киши қошига, акрону меҳрибонлар.
Басний

Адлу эҳсон билан жаҳон гулшани обод булади.
«Амир Темур уғитлари»

ҲИКОЯТ. Сулаймон Барроқ шундай ҳикоя қилиб-
ди.

— Кунлардан бир кун халифа Маъмун олдида утирган эдим. У заргарни чақиртирди ва унга каттагина ёқутни бериб, ундан узук тайёрлашни буюрди. Эртасига худди шу пайтда унинг олдида утирган вақтимда узук эсига тушиб, заргарни йуқлатди. Эшикдан кириб келган заргар терак япроги каби титрар эди. Маъмун ундан нима воқса булганини сўради. Заргар қалтираб деди:

— Узукни тайёрлаб, энди унга кўзни урнатаётган эдим, кўлимдан тушиб, сандонга тегди ва тўртга булиниб кетди!

Катталиги ва нобилиги жиҳатидан камдан-кам ҳукмдорда буладиган бундай ёқутнинг сингани Маъмунни қайғуга солмади ва заргарга қараб:

— Майли, хафа бўлма, бориб ундан тўртта узук яса! — деди.

Маъмундан содир бундай муомала чидам ва мулоимликнинг юксак даражаси эди. Байт:

Юмшоқликдир камолотнинг мояси,
Иззат билан улугликнинг сояси.
Хижолатли кузларгадир тутисъ,
Синган юрак ойнасига мумиё!

Абулбаракот Қодирий

Инсонийлиги булмаганнинг мулоимлиги ҳам булмайди.

«Оталар сузи»

Анушервон Бузургмехрдан: «Мулоимлик нима?» деб сўради. У деди: «Мулоимлик ахлоқ дастурхонининг тузи. Ҳилм, яъни мулоимлик сузини тескари уқисанг, милҳ, яъни туз булади. Ҳеч бир овқат тузсиз таъмга эга булмайди. Ҳеч бир хулқ ҳам ҳилм, яъни мулоимликсиз камол тополмайди!» Анушервон яна ундан: «Мулоимликнинг белгилари қандай булади?» деб сўради. «Унинг уч аломати булади», — деб жавоб берди Бузургмехр, — биринчи — биров сенга қовоғини солса ёки аччиқ сўзларни айтса ҳам, унга нисбатан ширин сўз айтасан, агар у уз фёъли билан хафа қилса, уни хурсанд қилишга уринасан. Иккинчи — газаб ут олиб, осмонга урлаган пайтда ҳам, сукут қилиб, хомуш булиб турасан. Учинчи — бирор кимса кирдикори билан газабга лойиқ булса ҳам газабни ичга ютиб, узингни босасан!» Байт:

Ёмонликка яхшилик қилмоқ,
Оқилларнинг наздида хушроқ.
Бу маънига ҳар кимки етди,
Ёмонликка яхшилик этди.

Абулбаракот Қодирий

Эркак учун энг яхши либос — ширинсузлик. Хотин
учун энг аъло кийим — очик юзлик!

Муиниддин Жувайний

Икки нарсани киши узидан қувиши қийин: бири —
соя, иккинчиси — бадфёзлик!

Хуррабий

Узингдан улуглар сенга раҳм қилишин хоҳласанг,
узингдан пастларга раҳм қил.

Мехрибонлик фақат инсонни эмас, ҳатто ҳайвонни
ҳам ром қилади.

«Оталар сузи»

Луқмони ҳакимдан: «Сен узинг курган иллатлар ва
айблардан қайси бирига даво тополмадинг?» деб сура-
дилар. Луқмон: «Мен барча иллатларга ҳикмат юзаси-
дан даво топдим, аммо даволай олмаганим бадфёзлик
булди!» деб жавоб берди. Байт:

Ҳар ким яхши хислат топмоқчи булса,
Фақат яхши фёзни изласа создир.
Бадфёзлик баданга ёпишган дардки,
Қанча даво қилма, барибир оздир!

Хуррабий

ҲИКОЯТ. Бир еш йигитдан: «Гузаллар нима учун
бунчалик қупол ва гиначи буладилар?» — деб сурашди.
У эса: «Кимки хусни ва ешлигига мағрур булса, му-
лойимлик нсъматидан маҳрум булади!» деб жавоб бер-
ди. Байт:

Эй узининг хусни-ла мағрур,
Мендек хаста ҳолини бир кур.
Тикан ушиб чиққач гулингдан,
Қадру қиймат кетар қулингдан.
Бедил ҳолин билурсан шунда,
Аммо фойда бермас ушанда!

Хуррабий

ҲИКОЯТ. Бир барно йигит пайваста шароб ичар, гулдек юзини сулдириб, еру дустларининг жонига жафо тигини санчар эди. У сархушлик туфайли бечоралар дилини ендирар, жигарсухталар танини азоб уқи билан поралар эди. Натижада дустлари уни даволашдан куз юмдилар, гулгун жамолига боқишдан эса дил уздилар.

Эшитишимча, бир куни унинг хузурида Лайли ва Мажнун ҳақида суҳбат бўлибди. Шунда у йигит: «Лайли унчалик гузал эмас, нега энди Мажнуннинг дили унга шунчалик ром бўлган экан?» деб қолибди. Шунда дустлари: «Мажнунни ром қилган нарса Лайлининг чиройли жамоли эмас, балки чиройли хулқи!» деб жавоб беришибди. Байт:

Дилраболар ошиқ аҳлин улдирур тош дил билан.
Лек қайта тиргизур хушхулқу, ширин тил билан!
Сен ғазаб бирла бирор филни енголмассан бироқ.
Булса юмшоқлик уни ром айлагунг бир қил билан!
Хуррамий

Булмадим умримда бир дам хотири хуррам била,
Гар иликдин келса бир дамни кечурманг гам била.
Бобур

Не тараф азм айласам олдимда истиқбол гам,
Боқмай утсам ҳам келур соя каби дунбол, гам.
Мужрим Обид

Сузда сеҳр бор, шеърда ҳикмат.
Ҳалис

Ҳар ким одати нечук бўлгай,
Бсиродат зуҳр этар андин.
Гулханӣ

Кузгумга берардим кечқурун сайқал,
Боқдим унга тиниқ бўлган бир маҳал.
Шунча куп кўринди уз айбимки, мен,
Узгалар айбини унутдим тугал.
Паҳлавон Маҳмуд

ВАЪДА, ВАЪДАГА
ВАФО, ҲАЁ,
ИФФАТ ВА
КАМТАРЛИК

Қисмат кундаги одамларнинг ёмони — беҳасилиги
сабабли назардан четда қолдирилган одамдир.

Ҳадис

Вафо эрлик нишони, ул бил эй ёр,
Талим эрда чиқмаз бир вафодор.

Қутб

Ҳакимлар айтади:

— Ваъдага вафо қилмайдиган кишини яхши куриш-
дан кура хавфлироқ ва яхшилик қилсанг билмайдиган
одамга яхшилик қилишдан кура зиёнлироқ нарса йуқ!

Муҳаммад Зехний

Олам элида вафо топилмас,
Бу гавҳар эрур жаҳонда ноёб.

Нодира

Йуқ даҳрнинг вафоси, ибрат кузи билан боқ,
Субҳнинг йуқ бақоси, гар фикри шом қилдинг.

Мирний

Ҳар ерда расм меҳру вафо купроқ улғуси,
Жамиятда ҳузуру сафо купроқ улғуси.

Оразий

Бировга ваъда берган булсанг, ваъдангга вафо қил!
Ваъдага вафо қилиш мард кишилар иши, улуг киши-
ларнинг эса чиройли хислатларидан биридир! Байт:

Ваъдага вафодан кура яхшироқ
Нарса йуқ жаҳонда, мундоқ уйлаб боқ!

Муҳаммад Ҳусайн

Қилсалар ҳар ваъда онинг эътибори йуқтурур,
Олданиб ул ваъдага беъэтибор улмоқ абас.

Огаҳий

Бу чаманнинг гулларида йуқ вафо, эй хублар,
Бас, вафо қилмоқ ганимат, ҳусни давронин курунг.

Ҳусайн Бойқаро

Жаҳон гулзорида буйи вафо йуқ,
Замон бустонида ранги бақо йуқ.

Талибий

Ҳас имондандир, ҳас доимо яхшилик келтиради.

Ҳадис

Кимки босар ҳаддидин ортиқ аёқ,
Келтурур узига кучун ул таёқ.
Бошни талаб йулида сен хок қил,
Пироҳани танни чу гул чок қил.

Саид Қосимий

Вафоли одамнинг дустлари ҳам самимий бўлади.

«Оталар сузи»

Кишидан ҳас кетса, тездагина бало етиб келади!

Муҳаммад Зехний

Келса қулдин ҳар ким аҳдин вафо қилмоқ ксрак,
Сидқ ила оинаи дилни сафо қилмоқ ксрак.

Талиб Талибий

Ҳас кишиларни ёмон йулдан қайтарувчи ва яхши-
лик сари ундовчидир. Кимнинг ҳасси булмаса, унинг
уяти булмайди. Барча қабих ишларни қилишдан ҳам
қайтмайди. Кишида ҳас булса, нафс унинг устидан
ҳоким булолмайди ва уз йулига сололмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳар бир ақл эгаси шарму ҳаё йулида мустаҳкам ту-
ришни ўз ҳаёти равнақининг сабаби қилиб олса, замо-
нанинг катта-кичиги унинг ҳузурига ва суҳбатига хари-
дор буладилар, одамларнинг муҳаббати унга нисбатан
кундан-кунга ошаверади, ҳурмат ниҳоли эса дўстлар ба-
ҳорининг тарбияси билан мақбуллик боғида нашоу на-
мо топаверади. Эҳтиром боғининг гуллари ҳамиша кўз
шамолининг зараридан таназзулга юз тутмайди.

Ҳаё соҳиблари иззатда булғай доимо хуррам,
Ҳаёсиз булса ҳар ким куни қолғай надоматга!

Барҳурдор ибн Маҳмуд

ҲИКОЯТ. Куршапалакдан:

— Оламга нур таратиб, ҳаё бағишловчи қуёшни
қуришдан нечун ор қиласан, бунинг сабаби нима? —
деб сурадилар.

— Ҳаё! — деб жавоб берди у.

Рубоий:

Куршапалак ҳолидан сурадилар бир куни,
«Нечун офтобга боқмай, учасан фақат туни?»

Деди: «Ҳақиқий офтоб ёримнинг жамолидир,
Ёр жамоли турганда нечун ёқтирай кунни?»

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ваъда бериб бажармаслик нақадар қабих иш, га-
пирмай туриб иш бажариш эса қандай чиройли!

Қитъа:

Гапирмай бажарган мард киши булар,
Гапириб бажарса, ярим марддир у.
Гапирсаю, бироқ бажармаса гар,
У тулиқ номарддир, эл ичра кулгу!

Абулбаракот Қодирӣ

Эй ҳаё маъданию кони адаб,
Сари қуйинг эрур дукони адаб.
Адаб эрмаски отинг зикр этмак,
Деса булғай сани жаҳони адаб.
Оразингдан ҳаё булур зоҳир,
Талъатинг фош этар нишони адаб.

Рожӣ

Вафосизда ҳаё йуқ, ҳаёсизда вафю йуқ.

Навоӣ

Ҳасю шарму одобу тавозъ,
Эмас ҳайвонаким, инсона яхши.

Камий

Қила олгунча таъзим ва одоб биносин йиқма,
Ҳас ва ҳурмат хилватидин ташқари чиқма.

Навоий

Ҳас, номус имона далилдур,
Ҳассиз доимо хору залилдур.

Абдулла Авлоний

Иффатингги пардаси, виждоннинг ниқоби
ҳасдир...

Ҳас пардаси ила уралмиш инсонларнинг иффат
пардаси йиртилмас.

Абдулла Авлоний

Шарм-ҳас ҳамма ярамас ишлардан тияди,
Уятсизлик киши учун жуда ярамас иллатдир.
Ростлик, шарму ҳас ҳамда гузал хулқ,
Учаласи бирикса, бу севинч демакдир.
Яна бири — софлик ва ростфёъллик, булар,
Икки оламда кишини бахтиер қилади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Карам ва мурувват ато ва анодурлар,
Вафою ҳас икки ҳамзод фарзанд.

Навоий

Айбни иқрор айламас,
Ҳеч номус ор айламас,
Панд этсангиз кор айламас,
Суз садқаи увол экан.

Басний

Уятли киши одамларнинг сарасидир,
Уятсиз киши — кишиларнинг тубани,
Уятсиз тили туғри суз сузламайди.
Уятсиз кишидан йироқ тур, йироқ,
Уятсизнинг кузи қаттиқ бўлади.
Ор-номуссиз кишининг юзи гуштсиз сунгакдир,
Ор-номуссиз кишининг узи битмас мараздир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Кишилар орасида етуги уятли кишидир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ҳаё билан камсуханлик имоннинг икки булагидир.

Ҳалис

Бузуқ деворлардан ташвиш бор, лекин,
Синиқ кунгиллардан купроқдир ташвиш.

Паҳлавон Маҳмуд

Улуғлик айлама зинҳор, узингни камтар тут,
Бировда булса бу хислат, ажаб саодатдур.

Хувайдо

Дедимки, мабодо хижолат стар,
Хижолат эрур юз улимдан баттар.

Хиромий

Хилоф этган забунлардин забундир,
Бу дунёю у дунёси нагундур.
Хилоф этсанг агар айгон сузингдин.
Кутар эркаклик отини узингдин.
Чиқормагил огиздин қилмас ишни,
Қилурман дема қулдин келмас ишни.
Керак эрман деганни ваъдаси туз,
Агар туз булмаса андин кунгил уз...
Сузни бузгон киши бузмасму имон,
Улумса бирла қилма аҳду паймон.

Суфи Олжоср

Агар орадан шарму ҳаё кутарилса ва киши кишидан
уялмаса, олам низомига ҳалал етади.

Кошифий

Бошинг гардунга етса, булмагил зинҳор хурсанд.
Узингни ҳар хасу хошоқдин, эй банда, камтар тут.

Машраб

Тутай дессанг яхшилар йулин,
Ваъда қилсанг айлагин вафо!
Ваъда қарздир ҳар инсон учун
Фарздир қарзни айламоқ адо!

Муҳаммад Засҳний

ЯХШИЛИК,
ЁМОНЛИК,
ТУҒРИЛИК ВА
ЭГРИЛИК

Яхшилик кузловчи буйнига зинҳор
Қилич тортма булса ҳамки гунаҳкор!

Низомий Ганжавий

Жаҳонда яхшилик инсон юзига зийнатдур,
Набот берса, заққум бил, бари ямондин кеч.

Дилшоди Барно

Яхшига қушилган кишилар яхшилик томонга юрадилар, шунинг учун сен олим, фозил, доно ва билимдон кишилар билан ҳамсуҳбат бул, уларнинг суҳбати кишининг дил ойнасидан ҳирс, тамаъ ва бахиллик губорини супуриб ташлайди. Назм:

Софдиллик, хушхулқлик булар ҳаммаси.
Билгинки, одобнинг берган меваси!

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Ким яхшилик қилса, яхшилик топади,
У жабру ситамларга қарамайди.
Кимда ким смонлик кўриб, яхшилик қилса,
Эй эзгу киши, мен сени орзу қиламан,
Эй эзгу, сенга ким тўяди, айтиб бер менга
Энди бери кел, мен сенга жуда чанқоқман.

Юсуф Хос Ҳожиб

Луқмони Ҳаким уз углига деди:

— Эй углим, қилган хатоларингни улгунингча куз
унгингда тут! Аммо қилган яхшиликларингни куз ол-
дингдан нари қил!

Муҳаммад Зсҳний

Мурувват бирла жонни нисор эт,
Ҳамиша яхшиликни шиор эт.

Сайқатий

Қулингдан яхшилик келмаса, ёмонлик қилишдан
ҳам қоч!

Агар огзингда яхши гапинг булмаса тилингни бұх-
тон ва гийбат билан булғашдан асра! Байт:

Бировга яхши гап гапиролмасанг,
Заҳар ҳам қушмагил ҳар бир сузингга!

Муиниддин Жувайний

Меҳрки равшанлик этар фош ани,
Кимга кунаҳ курмаса хуффош ани.

Навоий

Одамларнинг яхшироғи уз қалбида яхшиликка йул
очгани ва ёмонликни ҳамда очкузликни ҳайдаб чиқар-
ганидир!

Муҳаммад Зсҳний

Дунё чаманининг булбулисен,
Гул шоҳида ошён этиб кет.

Нодира

Аблаҳни қургилки, талашиб бир санг,
Узаро урушиб қилишади жанг!

Низомий Ганжавий

Ки ҳар ким аён этса яхши қилиқ,
Етар яхшиликдин онга яхшилиқ.

Навоий

Яхши ишлар денгизининг гаввослари шундай ки-
шилар буладики, яхши ишлар жавоҳирини ҳусну-хулқ
риштасига териб, ширинзабонлик шакарини катта-ки-
чик ошноларидан дариг тутмайди ва худди обиҳаёт
каби барча мижозларига тинчлик ва ҳаловат бахш эта-

ди. Қуполлик ва тундлик ниши билан ҳеч кимнинг
роҳат сийнасини мажруҳ қилмайди! Фард:

Агар бир дилни огритсанг, сени ҳам огритар
кимдир,
Ки битта сўзни тиги юзта шамширдан эрур утқир.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Қозининг пора олиши динсизликдир.
Ҳадис

Ҳакимлар айтмишлар: «яхшиликни асоси уч нарса-
да: биринчи, барчага нисбатан риёсиз камтарликда,
иккинчи, миннатсиз саховатда, учинчи, ҳақ талаб қи-
линмайдиган хизматда. Одамлар турт нарсани қидир-
масликка иложсиздирлар: биринчи, яхшилик ва ёмон-
ликни ажратишга ёрдам берадиган илмни, иккинчи,
тирикчилик утказишга керак буладиган асбоб-анжом-
ларни, учинчи, кайфиятни яхши тутадиган воситалар-
ни, туртинчи, одамлар билан муросани.

Буқрот ҳаким айтган эди: «Ортиқча ширин бўлма-
гинки, сб юбормасинлар ва ортиқча аччиқ бўлмагин-
ки, туфлаб ташламасинлар».

Абулбаракот Қодирий

Менга не ёру не ошиқ ҳавасдур,
Агар мен одам эрсам, ушбу басдур.
Навоий

Шарар оздурур сув била барҳам эт,
Улуғ булса, туфроғ сепиб, ут кам эт.
Мирий

Купчилик бирор киши ҳақида ҳукм чиқармагунча,
уни яхши ёмон дейишдан тилингни тий. Инсон агар
қулфланган сандиқ булса, уни тажриба аҳлигина оча
олади.

Шаббода гулзор ичидан утса гул ҳидини, сассик
срдан утса, бадбуй ҳидни келтиради.

«Оталар сўзи»

Бошқаларга зиён истама, узинг ҳам зиён курма,
Фақат яхшилик қил, ҳавас ва орзуни билгин.
Юсуф Хос Ҳожиб

Жолинус вафот этган пайтда унинг чўнтагидан бир
хат чиқди. Унда қуйидаги сўзлар ёзилган экан:

«Яхши одам ушбу дунёни тарк этса-да, бироқ у тирик ҳисобланади. Ёмон одам тирик бўлса-да, барибир улик қаторидадир».

Муҳаммад Зсҳний

Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидур.
Ҳар кимки жафю қилса, жафю топқусидур.
Яхши киши курмагай ёмонлиг ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидур.

Бобур

Келтиришларича, Анушервон замонасида икки киши бор эди. Бу икки киши Анушервон ташкил этган утиришларда ҳозир булар эдилар. Бир кун утиришда улардан бири баланд овозда қуйидаги байтни уқиди:

Яхшилигим қайтсин десанг сен,
Яхшилик қил, яхши уй уйла!

Иккинчиси эса қуйидаги байтни уқиди:

Ёмонлигим қайтмасин десанг,
Ёмон бўлма, ёмон уй қилма.

Бу байтлар Анушервонга ёқиб қолди. У биринчи байтни уқиган кишига минг дирҳам ва иккинчи байтни уқиганга беш юз дирҳам бериб юборишни тайинлайди. Ҳозир булганлардан бири Анушервондан:

— Эй одил амир, уларнинг байтлари битта маънога эга, нега тухфани икки хил бердинг? — деб суради.

Анушервон унга шундай деди:

— Сузлашда тафовут катта, биринчисининг сузи бошдан-оёқ яхшилик ҳақида бўлди, иккинчисиники эса фақат ёмонликни эслатди. Яхши гап ҳам ёмоннинг оғзидан ёмон бўлиб чиқади, кимнинг юрагида яхшилик бўлса, доимо яхшиликка зикр қилади, ёмон кишилар эса ёмонликдан ганирадилар. Байт:

Чинни коса қачон садо қиладир,
Уз сифати мадҳин адо қиладир!

Муҳаммад Жабалрудий

Қил яхшилиғу, демакни дохил қилма,
Миннат била яхшиликни ботил қилма.

Навоий

Яхшилик йулида ҳекилган меҳнат ерда қолмайди.
Яхши одам узини ҳам ранжитмайди, узгани ҳам
хафа қилмайди.

Тарих яхшини ҳам ёзди, ёмоини ҳам.

«Оталар сузи»

Одам бул, одамга одамийлик қил,
Одам деган отни, мақтовни ол.

Юсуф Хос Ҳожиб

ҲИҚМАТ. Уч хислатга эга булмоқ олий даражага
етмоқдир. Биринчи, сенга ситам қилган кишини ке-
чирмоқ. Иккинчи, сенга ёмонлик қилган кишини
ёмонлаб юришдан тийилмоқ. Учинчи, ёмонлик қил-
ганга яхшилик қила билмоқ:

Меҳрсиз, гиначи душман дилини
Тулдирсанг мумкиндир сен эҳтиромга.
Овчини кургилу ибрат ол ундан,
Дон билан қушларни туширар домга!

Муиниддин Жувайний

Эй фарзанд, сен панду насиҳатларга қулоқ солсанг
ва улардан ибрат олсанг, яхшилаб амал қилсанг,
дилинг доимо шод булади, кундан-кунга усавра-
сан!

Айтишларича, Луқмони Ҳакимнинг олдида бир гу-
руҳ кишилар меҳмон булиб келишди. Ундан ҳиқма-
тга оид нарсалардан сурашди. Шунда келганлардан би-
ри:

— Эй ҳаким, сен фалон ерда чупонлик қилган
киши эмасмисан? — деб сураб қолди.

— Ҳа, уша чупонман, — жавоб берди Луқмон, —
ҳозир куриб турибсанки, ҳакимман.

— Бу даражага қандай эришдинг? — суради яна
у.

Луқмони Ҳаким унга:

— Тугри сузлашдан, одамларга яхшилик қилишдан,
омонатга хиёнат қилмасликдан, ёлгон сузламасликдан,
бехуда гапирмасликдан, мусибат ва қийинчиликларга
мардона чидашдан, узини барчадан кам олишдан! —
деб жавоб берди.

Муҳаммад Жабалрудий

Яхшилиг куз тутма ондин ким эса
Бадсиёқу бадсиёқу бадсиёқ.

Дуст булса они гар, булмай санга,
Бенифоку бенифоку бенифоқ.
Сирри пинҳонинг билурга айласа
Иттифоку иттифоку иттифоқ.

Увайсий

Бордир инсон зотида онча шараф,
Ким ёмон ахлоқин этса бартараф.

Навоий

Енгил утсин десанг уз кунингни сен,
Ёмон билан улфат булма, юр йироқ,
Йўлингга дон сочиб қўяди тузоқ
Ёйни эгри қўриб, туғрилигидан
Уқ ундан қанчалик қочганига боқ.

Паҳлавон Маҳмуд

Бировки тамаъ риштас қилгуси,
Унинг бирла бугзидан осилгуси.

Навоий

Яхшилиги йўқ одам ёлғизликда жон беради.
Сен емасанг ҳам, авюдинг есин!
Утганлар захмат-ла эккан бу богдан
Мева ер келажак авлодларимиз!

«Оталар сузи»

Эй фаразд, агар сен узгалардан яхшилик қўрай
десанг, фақат яхшилик қил! Бу ҳақда шундай дейиш-
ган:

Дунёда топайин десанг ёмонлик,
Бировга заррача қилма ёмонлик!

Демак яхшилигинг хоҳ катта, хоҳ кичик бўлсин,
уни бировлардан дариг тутма. Арзимаган бир яхшилик-
ни ҳам бировга раво қўраманми деб уйланиб утирма!
Дунёда ким нимани экса, ушани уради.

Муҳаммад Жабалрудий

Яхшилик ёмонликни қўйдирувчи олов.
Яхши билан дуст бўлган ёмонлардан қутилар.

Бирор кимсага катта яхшилик қилган булсанг, уни
кичик деб бил, биров сенга яхшилик қилган булса, уни
катта деб бил!

«Оталар сузи»

Бировнингким бировдин кунгли қолур,
Киши юз суз била кунгулни олур.

Бобури

Ҳакимлардан баъзиси шундай дейди: «Купчилик
сенга, ёмонсан деса, демак ёмонсан, агар яхшисан
деса, демак яхшисан».

Муҳаммад Засхний

Яхшилик эт эмдики дастинг стар,
Яхши-ямон ҳар наким қилсанг утар.

Сайд Қосимий

Бировга яхшилик қилган булсанг, яхшилигининг
айтиб, уни камситма, бировга ичирган ва сдирганинг
ни миннат қилиб, заҳарга айланторма!

Ёмондан ошна тутма, зинҳор йироқ тур.

Ёмон дуст сени йулдан оздиради.

Узинг эзгу отли булайин десанг,

Ёмонга қушилма, ҳушёр бул, уйла.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ёмонликка отланма,
Тилдан чиқар эзгу суз.

Маҳмуд Кошгарий

Ёмон бирла умрни зос этма,
Қуру найдан киши шаккар смиш йуқ.

Сайфи Сароий

Эвазига нарсa кутиб қилинган яхшилик ҳисоблан-
майди, балки у оддий олди-бердидан иборат холос.

Халққа хайру эҳсон қилиш нақадар улуг фазилат!
Бироқ бу хайру эҳсон бегараз булса яна ҳам яхши!

Мурувват майдонининг шахсувори булай десанг,

гараз билан иш қилиб, эвазига бировдан фойда олиш-
ни уйлама!

Абдибек Шерозий

Нафъинг агар халққа бешак дурур,
Билки бу нафъ узингга купрак дурур.

Навоий

Кима бир хизмат этсам айлагай урнига юз тухмат,
Асалга захру, гул урнига сончар хор бир соат.
Кимаким ошнолиг айладим изҳор бир соат,
Этар афгонки нодон дустларнинг ихтилотидан.

Комил Хоразмий

Дунёда яхшилик ва ёмонликдан кура узоқроқ
яшайдиган нарсa йуқ.

Инсон яхшиликнинг қулидир.

Яхшилиги куп одамнинг дустлари сероб булади.

Одамларни давлатинг старли ва ишинг юришиб
турганда эмас, балки камбағаллик ва ночорлик пай-
тингда сина, шунда уларнинг яхши ёки ёмон эканини
биласан.

«Оталар сузи»

Ҳаром билан усиб унган ҳар бир тан дузахга лойиқ-
дир.

Ҳадис

Яхшиликни қанча катта қилсанг ҳам, уни шунча
кичик деб бил.

Бировга яхшилик қилсанг, қилган яхшилигингни
яшир, биров сенга яхшилик қилса, эл орасига ёй!

Абдибек Шерозий

Одам улғон эбу зоҳирдин эмас,
Кимки андин фахр этар, одам эмас.

Навоий

Яхшилик қила олмасанг,
Бори ёмонлиқ ҳам қилма.

Навоий

Ҳар кишиким зулмдан ханжар чекар,
Даҳр узининг они бирла бош кесар.

Оразий

Кишини кунгли келишган ва тартибли ҳар нарсага
қизиқади, тартибсиз нарсалардан нафратланади.

Абу Райҳон Бсруний

Яхшилик қилишга бўлмаса имкон,
Ёмонлик қилмагин, қайтар узингга!
Қуполликни ташла, лутфингни курсат,
Мусибат боқмагай нурли юзингга!

Муиниддин Жувайний

СЎЗ, СЎЗЛАШ
ҚОИДАСИ, ЎЙЛАБ
ГАПИРИШ, ТИЛНИ
ТИЙИШ, СУКУТ
БАЁНИДА

Ростгуйликда хавфу хатар курсанглар ҳам, рост сузланглар.

Ҳадис

Доимо тугри суз булинглар, чунки у жаннатда яхшилик билан биргадир. Ёлгончиликдан сақланинглар, чунки у ёмонлик билан бирга дузахда бўлади.

Ҳадис

Инсоният одобининг ва одамийлик асосининг улут қасри устунларидан бири сузлаш ва нутқнинг қимматбаҳо гавҳарини мулойимлик ва одоб пармаси билан тешмоқдир. Ахлоқ аркининг юқорисида утирувчиларнинг айтишича, инсоннинг камолоти ва билимининг баланд мартабаларидан бири чиройли гапириш ва чиройли сузлаш булиб, бу богнинг гули ақл баҳористонининг насими билан очилади ва саодатнинг еркин жавоҳир дастурхонини ақл савдогаригина еза олади. Ёқимли ва қимматбаҳо сузлари донолик ва иқбол арбобининг тожи бўлган юнон ҳақимларининг айтишларича, тил ҳар бир ақл соҳиби фазилати хазинасининг калитидир ва ҳар кимсанинг билими миқдори унинг сузлари орқали маълум бўлади:

Ҳар киши гапирмай тургани замон.

Айб ила ҳунари бўлади ниҳон!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Бесфойда сузни куп айтма,
Чин айта олур тилни ёлгонга булгама.

Навоий

Ҳакимлардан бири деди:

— Қадимий ҳикматларда айтилишича, инсон уз
тутилиши хосияти билан ҳайвонлардан афзал булди.
Унга бир огизу, икки қулоқ ҳадя этилди. Шунинг учун
у бир марта сузламоғи ва куп марта эшитмоғи керак!
Қанча куп билсанг ҳам оз гапир, бироқ,
Биттани юз дема, юзни битта қил!

Ибн Камолпошшо

Куп сузлаб киши доно булмайди,
Куп эшитиб, доно барчага бош булади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Айтур сузни айт.
Айтмас суздин қайт.

Навоий

Суз улчаб сузлатилса, сузга ухшар,
Укуш суз юк эшакка теб масал бор.

Қутб

Бир куни Бузургмехрдан: «Сузлаш яхшими ёки су-
кутми?» деб сурадилар. У эса: «Сузлаш!» — деб жавоб
берди. Ундан: «Нега булмаса утмиш ҳакимлари доимо
аксини айтиб келдилар?» деб сурашди. Бузургмехр:
«Сузлаш афзал деганимнинг маъноси шуки, агар бу
восита булмаганда эди, сукутдаги беқийс хислатлар
очилмай қоларди!» — деб жавоб берди.

Абулбаракот Қодирин

Имкони бор ҳар бир яхшилик — суз орқалидир.

Навоий

ҲИКОЯТ. Бир киши бир ҳакимнинг зисратига бор-
ди. У беҳуда сузларни ҳаддан ортиқ валдирарди. Сунг
суз орасида: «Энди сузлашни бас қилтай» деди. Ҳаким
ушга: «Йуқ, сен суз сузлаганинг йуқ!» — деди. Байт:

Беҳуда сузларни суз деб булмайди,
Суз улки, эшитган олсин бир фойда.
Сузласанг, сузингни куп узоқ қилма,
Малоллик стади узайган жойда!

Яна байт:

Ҳар ким кам сузласа яхшидир сузи,
Ундайин кишида инсон фазли бор.
Бехуда сузловчи палид забондир,
Куп сузда куп маъно булмайди зинҳор.
Рост сузни хоҳласанг қулоқ сол менга,
Лақмадан гунг киши афзалдир минг бор!

Мажидиддин Ҳавофий

Уйлаб сузлаган кишининг сузи тугридир, уринсиз
куп вайсаган тил шафқатсиз ёвдир.

Оғиз ва тилнинг безаги тугри суздир, тугри сузла,
тилингни беза.

Аҳмад Юғнакий

Сен узингга эсонлик тиласанг,
Тилингдан яроқсиз сузингни чиқарма.
Билиб сузлаган суз донолик саналади,
Нодоннинг сузи уз бошини сйди.
Сузни куп сузлама, бир оз озроқ сузла,
Туман минг суз тутунин бир сузда қузла.

Юсуф Ҳос Ҳожиб

Эй биродар, билгинки, уйламасдан гапиришдан
кунгилга озор стади. Жимлик ва хомушликдан эса ҳеч
кимга озор етмайди.

Муҳаммад Жабалруд

Одам эрсанг маъни бил дона-дона,
Ватан эрур сенга иккинчи она.
Сузламасдин олдин сузингни сина,
Ҳар бир суздир умринг ичинда сина.

Анбар Отин

ҲИКМАТ. Бир ҳакимдан сурадилар: «Ақлли киши
ким?» Ҳаким деди: «Сузни меъъри билан сузлаган, ҳаёт
қадрини англаган, бутун куч ва қудратини илм ва
камолот ҳосил қилишга сарфлаган кишидир!» Байт:

Чекланиб қолмагин мансабинг билан,
Билим ва фазилат изласанг агар.
Нокаслар қулидан шакар егандан,
Золим шоҳ қулидан сен ичгин заҳар.

Мажидиддин Ҳавофий

Сузда керак маъною маънида завқ,
Сузлагувчида суз учун дарду шавқ.

Ҳайдар Хоразмий

Мағрури дунё бемарҳабодир,
Бехуда ҳар суз боди ҳаводур,
Ҳар номуносиб иш нораводур.

Талиб Талибий

Бехруз Боқлий шундай деган эди: «Дунёда менга
икки нарса хушдир: бири дилга ёқадиган суз, иккинчи-
си суз ёқтирадиган дил. Шодон кунгилли киши шун-
дай кишики, унинг дили суздан файз топа олади.
Ёқимли суз шундай сузки, у кишининг дилига шодлик
еткиза олади!» Байт:

Жону таннинг қуввати ёқимли ширин суздир,
Масиҳнинг нафасидан гувоҳлик берар элга!

Абулбаракот Қодирӣ

Одам улки жаҳонда яхши суздин панд олур,
Қолмас ушбу одам, аммо олам ичра суз қолур.

Пошшоҳуҷа

Мард булсанг, уз сузингни қилма куп беъътибор

Оразӣ

Сузлаш йули нотекис ва хавfli булиб, куп хатар-
ларга эга ва уйламай, фикр қилмай лабни ҳеч бир
сузни изҳор қилишга очмаслик керакки, уйламай
айтилган суз куп бошларни фано чавгонининг гуйига
айлантирган, жон хазинасини заволлиқ ва нуқсон қи-
морига ютқазган.

Сузлашда бир неча қоида булиб, уларнинг ҳар би-
рига риоя қилмоқ лозим. Биринчиси шуки, бесабаб ва
бесавридлик калити билан тақаллум қулфини очмас-
лик лозимки, суз гавҳари туғри ва аниқ булса-да, бева-
қт ва бемаҳал айтилса, идрок бозорининг гавҳаршунос-
лари ва қоида билувчилари назарида эътибордан четда
қолади ва ҳеч ким уни эшитишга рағбат қилмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Инсоф ила сузга қил наззора,
Фарқ айла дур ила санги хора.

Шавқӣ Каттақургонӣ

Жароҳатким етар кунгилга тилдин,
Қилолмас ҳеч марҳам ани барҳам.

Алмай

Сузингга эҳтиёт бул, бошинг кетмасин.
Тилингга эҳтиёт бул, тишинг синмасин.

Юсуф Хос Ҳожиб

Фойдасиз сузламаса қайси тил,
Она тил булгай уша тил — она тил.

Анбар Отин

Ҳар кимнинг болалар ногораси каби ичи буш бул-
са, унинг беҳуда овози халқ мясини, узининг эса
ҳалқум дарвозасини қиртишлайди. Яхши суз бебаҳо
бойлик асоси, камгаплик эса саломатлик сармоясидир.

Ибн Камолшошо

Сузинг булса кумуш, жим турмак олтун,
Миси чиқгай сузинг куп булса бир кун.
Купайган сузни булгай туғриси оз,
Шакарнинг купидин ози булур соз.

Абдулла Авлоний

Суз ақлнинг тарозусидур.
Суз борки, тоққа кутаради, суз борки, ғорга итара-
ди.

Суз ақл улчовидир.

«Оталар сузи»

Жисм бустонига шажар суздур,
Руҳ ашжорига самар суздур.
Гулшана келди жисми инсоний,
Нутқ онинг булбули хушалҳони.
Булмаса суз ажаб бало булгай,
Булбули нутқ бенаво булгай.

Навоий

Айтишларича, Баҳром Гур бир дарахтнинг остида
утирган эди. Ногоҳ шоҳлар орасидан бир қушнинг
овози эшитилди. Баҳром бир уқ билан бемаврид «суз-
ловчи» бу қушнинг ишини тамом қилди. Қушнинг
тани мих мисол шоҳларга урилди ва жони эса уқ-
ейнинг иссиқ сихи билан тилинди. У деди: «Қуш ҳам,
инсон ҳам уз тилини сақласа омон буларкан!» Байт:

Гарчи куш булсин у ва ёки инсон,
Тилини сақласа булади омон.
Шамни кургач шамдон огзин бекитди,
Чунки шамнинг тили бошига етди.

Хурозни курмайсанми, бемавриду беҳангом қич-
қирди-ю, субҳи шомга айланди. Байт:

Хуроз қанот қоқиб бевақт қичқирди,
Мурувват урнига боши қирқилди.
Ибн Камолпошшо

Сузни кунгулда пишқармагунча тилга келтирма,
Ва ҳарнски кунгулда бор — тилга сурма.
Навоий

Туз булбон тилни тузлукка оч,
Тушса дағи теша смас туз йиғоч.
Ҳайдар Хоразмий

Донишмандлар сузни жавохирга, одамни эса конга
ташбиҳ қиладилар.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Гар худ эрур ханжари пулод тил,
Суфта дағи инжулари сузни бил.
Тил бу чаманнинг варақи лоласи,
Суз дурарилин булбон жоласи.
Тил суз била то қизитди ҳангомамни,
Бир ҳам тия олмадим бу худ комамни.
Ҳар неча итикроқ айлади хомамни,
Ул хома қаророқ айлади номамни.
Навоий

ЭЙ УҒИЛ, сен ҳарвақт гапирмоқчи булсанг, аввало
гапингни яхшилаб уйла, сунг гапир. Зарурат пайдо
булгандагина гапиришга одатлан. Булмаса жим утир!
Куп уйлаб, оз сузлашда ҳикмат катта.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Ёмон суз кескир қиличдан баттардир.
Кошифий

Ақлли одамнинг сузи жонга озиқ, ақлсиз одамнинг сузи жонга қозиқ.

Кишининг фазилати тилидан билинади.

«Оталар сузи»

Маъдани инсон гавҳари суз дурур,
Гулшани одам самари суз дурур.

Навоий

Бахт келтирувчи мусаффо рух манбаи ҳам тил,
Ёмонликлар наҳс юлдузининг чиқар урни ҳам тил.

Навоий

Лофу ёлгон суздан қочмоқ ва бемаъни даъводан
кечмоқ лозимлиги ҳақида хайрли кишилар ва илмли
донишмандлар асарларида куп суз айтилган. Байт:

Фойдали сузласа киши тортмас ғам,
Шунинг-чун уйламай сузлама, укам!
Уйлаб гапирувчи сузи соир. ёр,
Лақма ҳозиржавоб сузидан минг бор!

Ибн Камолшоношо

- Агар суз жона пайдо қилмаса суз,
Ани суз демагил, эй мажлисафруз.

Гулханий

Сузки малоҳат билан марғуб эрур,
Зийнат анга булса агар хуб эрур.

Ниспоти

Заковат кўрки суздур, бу тилнинг кўрки суздир.
Кишининг кўрки юздур, бу юзнинг кўрки куздир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Эй азиз фарзанд, билгинки, киши уз тилига доимо
эҳтиёт булмоғи, ҳар бир гапни уйлаб, сунг гапирмоғи
лозим. Киши қасрда булмасин ва қачон булмасин ти-
лини ёмон суздан асраса, уйлаб, мулоҳаза билан гапир-
са, доимо фойда топади. Айтилган суз отилган уқ. уни
қайтариб булмайди. Куп сузда куп хато булади, дейди-
лар. Куп киши тили туфайли узини бало домига мубта-
ло қилади. Сийнага қадалган найзани чиқариб олса
булади, аммо дилга қадалган суз захрини чиқариб бул-

майли. Сузни уйлаб гапирмоқ ва тилни ёмон суздан
асрамоқ ҳақида ҳикоятлар купдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Тил ширинлиги — кунгилга ёқимли, юмшоқлиги
фойдали.
Чунки тил аччиқликка айланса, зарари умумий бу-
тур.

Навоий

Суздин эрур маънини рангин мурод,
Булмаса ул сузни дегил гирдбод.

Нишотий

ҲИКОЯТ. Нуъмон ибн Мунзир араб халифалари-
дан эди. Бир куни чарчаб, ариқ лабига келиб утирди.
Шу пайт унинг лақмағуй ходимларидан бири:

— Агар бир кишини шу ариқ лабига келтириб
суйилса, қони қайси томонга қараб оқаркин? — деб
қолди.

Нуъмон:

— Бунӣ сенда синаб куриш керак! — деди-да, уни
шу ариқ лабида суйишга буюрди.

Уз мақомида ва жойида айтилмаган суз одамнинг
узига душман булади.

Бошида ақли кам булса кишининг,
Тилида сузи куп булади, бемадор!

Ибн Камолпошшо

Гавҳару дурни қулоқ озорӣ бил,
Сузни қулоқнинг дурри шаҳворӣ бил.

Навоий

Ҳақиқатан ҳам сузнинг лаззати уни гапиришда
мас, балки эшитишдадир:

Жимликка қасамки, суз иссиғидан
Таним шам мисоли куйиб боради!

Абулбаракот Қодирий

Сувнинг мазаси муз била,
Ошнинг мазаси туз била,
Одамнинг яхшилиги суз била.

Навоий

Тилим тинч булса, дилимда укинч булмайди.
Эй тилим, жим ётгин, дилим тиглама,
Мени утга ёқиб, узинг йиглама!

Сергаплик уз душманингдир, чунки у сенинг айбларингни ошкор этади, душманингни эса жойидан қўзғатади.

«Оталар сузи»

Кушодруй улубон, айлагил тилингни чучук,
Агар десанг булгайки олам ичра сарвари нос.

Шавқий Каттақургоний

ХИКОЯТ. Сузлари адаб гавҳарининг тожи, узи араб ҳакимларининг устоди булган Собит ибн Қуррадан қуйидаги ҳикматларни нақл қиладилар: «Жисм роҳати овқатнинг озида, руҳ роҳати кам сийишда, тил роҳати кам гапиришда!» Лекин суз айтиш лозим булган жойда жим утирмоқ зиёнга йул қўймоқ ва маломатга қолмоқдир».

Агар курсанг йулда куру чоҳдир.

Агар хомуш утирсанг зур гуноҳдир!

Байт:

Агарчи жим утирмоқ хирадманд наздида хушдир,
Валекин маслаҳат пайтида хуш булгай фикр айтмоқ.
Билиб қуй, икки пайтда жим утирмоқ

бефаҳмликдир,

Керак пайтида суз айтмай, нокерак пайтида дам урмоқ!

Яъни жим турмоқ пайтида сузламоқ оқибатини уйлаб иш тутувчилар учун нолойиқ ишдир. Шунингдек, гапириш лозим булган вақтда индамай турмоқ оқил кишилар наздида номувофиқдир.

Ақлу тадбир билан уйлаб қарадим,
Сергап булса ҳар ким доим хор экан.
Айтмагайман лабу кузни юм доим,
Аммо ҳар бирининг жойи бор экан.

Ибн Камолтоишо

Суздур бу жаҳонаро қулзуми жарф.
Покиза маони ангадур дурри шингарф,
Бу баҳр топар қунгуларо гунжойиш.
Лекин анга ҳар қунгул була олмас зарф.

Отаҳий

Сузаро булдим ниҳон хушбуй гуллар баргидек,
Кимки курмоқ истаса суз ичра шон курсе мени.
Зебуннисо

Сенга бор эса суз билурдин мазок,
Узум сари боқма, сузум сари боқ.
Навоий

Андиша бирла суз деским, пухтани,
Ташларлар эл огзига олмай хом, дсб.
Мунис

Бузургмехрдан сурадилар: «Эй ҳаким, киши учун
энг яхши нарса нима?» Айтди: «Жим турмоқ, беҳуда
сузларни айтишдан кура индамай турмоқ!» Яна суради-
лар: «Агар у ҳам булмаса-чи?» Айтди: «Агар у булмаса
киши учун адаб яхшидир!» Яна сурадилар: «Агар у ҳам
булмаса-чи?» Айтди: «Ёқимли хулқ, одамлар билан очиқ
юзли булиш, дусту душман билан муроса қилиш!» Яна
сурадилар: «Бу хислатлар ҳам булмаса-чи?» «У пайтда
одамнинг улгани яхши!»

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКОЯТ. Бир елгончи ва беҳуда сузловчи киши
лоф кучасига кириб, дерди:

«Мажастий» бирла «Уқлидус» билурман,
Бу фан бобида юзни мот қилурман!

Замона саҳифасида ва замини осмон теграсида,
умуман, эл орасида, нимаики булса, менинг кузларим-
га равшан ва аёнدير!

Унинг беҳуда сузлигидан на паришон аҳволидан
вокиф бир доно деди: «Куп баланду пастга учма, елгон-
чилик қуйига тушма, узоққа бормай айт-чи, иягингда-
ги соқолинг толаси нечта?» Байт:

Беҳуда сузларни гапирса киши,
Гапидан ортади бошда ташвиши!
Ибн Камолпошшо

Сузунг дурру жавоҳирдур кунгуллар ганжина
лоянат.

Сайфи Саройи

Куп гапиришдан сақлан, чунки куп гапирсанг,
ширин сирларинг ва айбларинг уз-узидан очилиб қо-

ва сукут ҳақида гапираркан, қуйидагиларни қайд этган: «Камгаплик ва сукутда шундай хислатлар бор: камгаплик тақинчоқсиз зийнатдир, сиссати йуқ халбат, девори йуқ қалъа ва либоссиз айб спувчи!»

Абулбаракот Қодирӣ

Жим туриб саломат булиш, гапириб маломатга қолишдан афзал.

Муҳаммад Зехний

Нотик элнинг ҳар бири инсон эмас,
Аҳли маоний они инсон демас.

Нишотӣ

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир олим киши уз умрини наҳв илмига сарф қилган эди. Бир куни у дарё сафарига чиқди ва мусофирлик либосини кийди. У кема тахтасида утириб, бироз юрилгандан кейин кема даргасидан: «Наҳв илмидан ҳеч нарса уқиганмисан?» деб сураб қолди. Дарга: «Йуқ, уқиган эмасман» деб жавоб берди. Олим: «Тамом, умринг зос утибди», деди унга. Байт:

Бу гап огритса ҳам унинг дилини,
Жавобига тийди дарга тилини!

Ногоҳ кема катта гирдобга дуч келди. Дарга наҳвий олимдан: «Сузишдан ҳеч нарса биласанми?» деб суради. Наҳвий олим: «Йуқ, билмайман» деб жавоб берди унга. Дарга: «Тамом, умринг зос булди!» деди. Байт:

Жавобни эшитгач ул наҳвий киши,
Наҳв билан узга булмади иши!

Ибн Камолпошшо

Қайси бир кунгул қаттиқ суздан яраланган булса, аччиқ тил заҳарли найзадек булур.

Сендан тил одоби қандай бўлади, деб сурасалар, шундай жавоб бер: яхши фикрни ифодалаш учун оғизни очиш лозим, ёмон гап учун оғизни берк тутгин. Агар сендан: нималардан тилни тийиш даркор, десалар, шундай дегин: биринчи — ёлгон гапиришдан, эро ёлгончилик одамнинг узига душмандир; иккинчидан — ватдага хилоф иш қилишдан, чунки бу икки юзламачилиқдир; учинчи — гийбат ва бухтондан. Эро

бу фикрлар ишидир; тўртинчи — жанжалдан, хусу-
матдан, мактанчоқликдан, ёмон дуо ва ҳақоратдан,
одамларнинг ранжишига сабаб буладиган кулпу ва мас-
харалашдан тилни тиймоқ лозим.

Кошифий

Бу масалдур, Обидо, халқ ичраким, қайси ятим,
Оғзи тегди ошқак, бурнидин қачон қон келмади.

Мужрим Обид

Сўзлаш одоби шундайки, сўзни кам сўзласин, чун-
ки лақмалик тентақликнинг нишонларидан биридир.
Бузургмехр: «Бир кишини курдинги, ниҳоятда куп
гапирмоқда, билгилки, у девонадир!» деган эди. Киши
демоқчи булган нарсасини ақл тарозусида яхшилаб
тортмагач, уни баён қилиш номақбулдир. Ҳақимлар:
«куп уйла, сунг сўзла», дейишган. Эҳтиёж пайдо бул-
масдан бир сўзлаган сўзни такрор гапирмасин. Бирор
киши бирор воқеани баён қилишга киришса, эшитув-
чининг бундан хабари булса-да, хабардорлигин ундан
яширсин. Чунки гапирувчи хижолат чекиши мумкин.
Узга кишидан сўралган сўзга жавоб бермасин. Агар
савол купчиликка ташланса, у мазкур саволга жавоб
беришга қодир булса ҳам, ҳаммадан аввал жавоб бе-
ришга шошилмасин. Бирор киши жавоб айтса, қони-
қарли булмаса ёки унга қўшимча қилишга қодир бул-
са, оҳиста жавобини айтсин. Утиришда булаётган му-
юкара ва мунозарага дахли булмаган ҳолда аралашма-
син. Катталарга кинояли сўз айтмасин. Тушунилиши
қийин булган сўзни мисоллар воқитасида равшан қил-
син. Мунозарада чегарадан ташқари чиқмасин. Ҳар
бир кишига унинг фаҳми стадиган даражада сўзласин.
Бир ҳақимдан сурадилар: «Нега сен гапиришдан кура
купроқ эшитасан?» У деди: «Чунки менга иккита ку-
лоқ, битта тил ҳадя этилган».

«Махзан ал-улум»

Тил ва кунгул яхшироқ аъзолардин инсонда.

Навоий

Тилингни уз ихтиёрингда асра.

Навоий

Ҳеч қандай кишини, хоҳ у тирик булсин, хоҳ у улик

булсин, ёмон сузлар билан камситиб гапирмаслик керак!

Муҳаммад Хусайн

Танга озукдур ҳамиша тугри лафз,
Миллату тилга хиёнат угри лафз.

Анбар Отин

Аҳли суҳан ким эдилар нуктасанж,
Топпи алар ранж чекиб, мулки ганж.

Низиотил

Ким синса кунгул захми забон оғригидин,
Кам эрмас анинг оғриги жон оғригидин.

Навоий

Киши булмаса маънидин хабардор,
Ани дема одам, де нақши девор...

Хувайдо

Куп демак сузга гурурлик,
Куп смак нафсга маъмурлик.

Наликов

Сузни сузламаса, у соф олтинга тенг,
У тилдан чиқарилса, сариқ чақага тенг.

Юсуф Хос Ҳожиб

Суз айтсанг сен фақат фойдали суз айт,
Бу билан жой олгин элнинг дилидан.
Булмаса сузламай жим утир, чунки,
Инсонга не келса келар тилидан!

Ибн Камолпошю

ИЗЗАТ, ОБРЎ,
УЛУҒЛИК,
ҚАДР-ҚИММАТ,
БУЮКЛИК, АМАЛ,
БАХТ-САОДАТ

Уз ҳаққини ҳимоя қилиш йулида қурбон бўлган одамнинг улими яхши улимдир.

Ҳадис

Фақат уч амалгина инсон билан охират манзилига ҳамроҳ бўлиб боради. Биринчиси жорий садақа дейилади ва масжид қуриш ва хонақоҳ, мадраса солиш, меваги дарахт экиш, қудуқ қазилар ва куприк солишдир иборат. Иккинчиси халққа наф келтирадиган ишлар қилиш. Учинчиси солиҳ фарзанд тарбия қилиш.

Ҳадис

Қадр ва улуглик чуққисининг арзанда гавҳарини қидирувчилар, эътибор ва роҳатнинг ёқимли маъшуги ви-солини изловчилар учун лозим, балки зарурки, фақат мақсад манзили томон ета оладиган йулдан юрсинлар ва хотир бустонига шундай дарахт экинларки, то унинг мевагидан ва соягидан бемалол фойдалана олинлар!

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКМАТ. Арасту шундай ёзди: «Иzzат тиласанг ифбатли бўл, улуглик тиласанг мулойим бўл, кифар тиласанг адолат йулини тут, қадр тиласанг ростгуй бўл, нажот тиласанг сабр қил, илм урганмоқчи бўлсанг жасду жаҳд қил». Байт:

Дунс моли гус булут сояси,
У ендан, бу ендан утар ҳар замон!
Шунинг учун молнинг эътибори йуқ,
Бир онда узгариб қолар ногаҳон.
Ҳушёр киши шундай кишики, доим,
Топпанини элга қилади эҳсон!

Мажидиддин Хавофий

Агар иззат тилабсан камнамолиг орзусин қил,
Каю ажнос бисёр, суди йуқ, зиён булди.

Басний

Маҳмуд Худобанда шундай деган эди: «Улуғлик шундай кишига ярашадики, у киши уз муруввати билан озод кишиларни ром этади, асир кишиларни эса озод этади. Рустами Достон куч ва қудрати билан душманларни яксон этди, бечораларни эса озодликка етказди. Бир киши ундан: «Шундай улуғ мартаба ва олий даражага қандай қилиб етишдинг?» деб суради. У эса мен ҳаётда узимга шундай деб буюрардим: «Эй жон, мард бул, агар жангда ботирлик кўрсатиб улсанг яхши деган номинг қолади, енгсанг эл ҳурматини қозонасан, шунинг учун улимдан қурқма, улимга ҳарис бул!» Шеър:

Қулимда дори-ю заҳарим бордир,
Бири дусту, бири душманам учун!

Абулбаракот Қодирий

Кимки, улуғроқ анга хизмат керак,
Кимки, кичикроқ анга шафқат керак.

Навоий

Инсоннинг ҳақиқий қиммати унинг илми ва шу илмига қилган амали орқали билинади. Демак, инсон ҳақиқий қимматга эга булиши учун илм урганиши ва одобли булиши зарур!

Муҳаммад Засҳний

ҲИКМАТ. Иззат ва шуҳратпарастликдан қочсанг,
Хорлик ва хорликка тушмайсан. Ширинликни камроқ
есанг, саффо сундирувчи дорига муҳтож булмайсан!
Байт:

Ҳазм қилиш қувватинг етмайдиган таомни —
Ема, жисму жонингга стар ундан қуп нуқсон!

Ғазаб келган пайтда уйламасдан сузлама,
Сунгра узр сурамоқ булмайди сенга осон!

Муиниддин Жувайний

Яхши одамлар ишидан ибрат ол,
Ибратормуз хизмат айлаб, иззат ол.

Анбар Отин

Эй фарзанд! Сен ҳеч қачон улуглик кетидан қувма!
Улугликни излаш ва барчадан устун булишни хоҳлаш
чин инсон хислати эмас. Кийиниш ва ясан-тусан би-
лан обру топишни уйлама. Чунки бундай қилиш ясама
обру топишга уринишдир.

«Жовидонни хирад»

Жаҳон узбошимчалари майдонда обру қозонол-
майди.

Иттифоқда бириккан бармоқлар қиличнинг ишини
қилар.

Ноҳира

Айтишларича, иззат ва улугликнинг сабаблари беш-
тадир, яъни мазкур бешта сифат кимда булса, у одам
улуглик ва иззат отига минади. Улар қуйидагилардир:
туғри сузлик, сирини яшира билиш, ваъдага вафо,
насиҳатни қабул қилиш ва омонатга хиёнат қилмас-
лик.

Давлат учун кунгилни зор этма,
Иззат учун узингни хор этма.

Бобур

Банда булсанг манманликни зинҳор ташла.
Саҳарларда жонинг қийнаб тинмай ишла.

Аҳмад Яссавий

Ҳакимларнинг айтишларича, ҳар ким бадавлатлик
пайтида дустларига ердам қулини чузмаса, бечоралик
найтида ҳеч ким унга ҳам қулини чузмайди. Суради-
лар: «Дуст ким?» Жавоб берди: «Огир кунларда қули-
ган киши!»

«Маҳдан ал-улум»

Ҳақиқий дустунг ерингдур улким,
Қулунг тутса оёқдин тушганингда.

Саифи Сапоҳи

Дустларнинг гамини сгил доимо,
Дустлар хурсанд булса дуст ҳам хурсанддир.
Хар кимса дуст учун кисса банд қилса,
Билгинки, узи ҳам лойиқи банддир!
Муниддин Жувайний

Хувайдо ҳар кишини дуст тутай дер,
Анинг бсҳимматлигидин ет булур уз.
Хувайдо

Эй азият, билгинки, дуст дустнинг сннда булса ҳам
эки узоқда булса ҳам улар бир-бирларига нисбатан ҳеч
узгармайдилар, бир-бирининг шодлигига ҳамдард була-
ди, гам келса, бирга куйишади, дустига яхшилик қилса
уни унутади. Дуст унга яхшилик қилса ҳеч қачон унут-
майди, агар дустда хато содир булса кечиради, дустига
яхшилик қилса у қайтарармикан деб тамаъ кузини
тикмайди. Фақат молпараст кишилар бойлик билан
барча нарсани улчайдиган кишиларгина шундай ҳаёл-
да юриши мумкин.

Абулбаракот Қодирий

Гарчи зоҳирда барча дустдурур,
Булма эминки, душманинг йукдурур.
Мунис

ҲИКОЯТ. Бир улут кишининг дуст тунда эшик
қоқиб келди. Улут киши урнидан турди, бир халта пул
олди, уткир қилич осди ва канизагига шам олиб бирга
юришни тайинлади. Эшикни очиб дустига деди: «Се-
нинг келишингни уч нарса тахмин қилдим. Биринчи,
бирор ҳодиса юз бериб, пулга муҳтож булдингми деб,
пул олиб чиқдим. Иккинчи, душман сенга ҳужум қил-
димикин деб, қилич кутариб чиқдим. Учинчи, бирор
муҳим ишинг чиқдими деб, канизагимни олиб чиқ-
дим».

Дуст тундан узр суради ва кунглида унга нисбатан
дустлик ва ишончи яна ҳам ошди. Байт:

Дустларнинг ҳожатин чиқаргил тезда,
Кам уйла, демагин фойда с зарар.
Муниддин Жувайний

Еру дустларнинг кунглини синдирма, юкини кутар.
Киши кунгли юпқа шиша мисолдир,

Уни эҳтиёт қил, қузгатма, синади.
Кишининг кунгли қолса, ҳаловат кетади,
Яқинлик узилади, фойда йироқлашади.
Яқинлик истасанг, кунгил олгин, кунгил
Кунгил синса, яқинлик кетади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бир ҳаким буюради: «Дустинг сенга насиҳат қилишдан эринса, туғри йул курсатишга уринмаса, айбнигдан сени огоҳ қилмаса, ундай дустдан кечмоқ ва узоқлашишдан ғамга тушмоқни ҳаёлга ҳам келтирмаслик керак». Шеър:

Кимки айбларингни айтса агар юзингга,
Кузларидан шод бўлиб упанг ҳамки оз эрур.

Абулбаракот Қодирӣ

Мингта одамни узингга дуст қиламан деб, битта одамни душманга айлантирма, чунки дуст мингта бўлса оз, душман битта бўлса кундир.

«Оталар сузи»

Қариндош номувофиқ ошнодин,
Мувофиқ етти бегона яхши.
Муқаррар дустеки бўлса нодон,
Ки андин душмани фарзона яхши

Камий

Донолардан бири айтади:

— Ёмон кишилар билан улфат булишдан қочгин. Одамнинг табиати уғридир. У яхши кишилар билан суҳбатдош булганда яхши хислатлардан баҳраманд бўлгани каби, ёмонлар билан улфат булганда ҳам улардан озгина булса-да ёмон хислат уғирлаб олади.

Муҳаммад Жабалрудӣ

ҲИКМАТ. Дуст шундай кишики, у ҳеч қачон у дустидан нарсасини аямайди. Мол учун ҳасис ва баҳил булган кишидан дустлик кутиб булмайди. Маснавий:

Ҳар ким уз нафсининг булса дилбанди,
Ёмон деган номга булгуси банди.
Агар одам булсанг дунёда оқил,
Умрингни муҳаббат йулида сарф қил.
Ҳар ишда айлагин фикру андеша,
Яхши одатларни айлагин пеша.

Бировга ҳеч қачон ёмонлик қилма,
 Ахир сен одамсан, ҳаёслик қилма.
 Гулни хордан қутқар, хорни баргдан,
 Омон булгунг шунда хорлигу маргдан.
 Душманинг дилини исит, қилма хор,
 Дўстни айланторма душманга зинҳор,
 Яхшилик душманни қайтарур йулдан,
 Ёмонлик дўстларни чиқарур қулдан.
 Дўстларнинг миқдори юз минг булса ҳам.
 Амал асосини гар қўйсалар фароғатга,
 Фароғат эшиги кунгул юзига очиладир.

Оразий

Уз қадрини билмаган киши узгалар қадрини бил-
 майди! Байт:

Уз қадрини билмаган киши,
 Узга қадрин билмас ҳеч қачон.
 Шакар, ҳанзал фарқин билмаган,
 Шакар дейди ҳанзал курган он!
 Зилол сувни курмаган киши,
 Мақтаб ичар кулмакни шодон!

Муиниддин Жувайний

Кимки санинг айбингни айтур санга,
 Шафқат ила лутфу карам қил анга.

Пошшоҳужа

Қасрдаки одамнинг қадри булмаса, сузламай жим
 утиргани маъқул!

«Махзан ал-улум»

Етишни жазм этиб ҳар ишда булсанг бул сабот ила,
 Агарда қилмасанг ҳар ишингни эҳтиёт ила,
 Қачон юз бергай, углум, бу жаҳонда шоду хандон-
 лик.

Оразий

Арасту ҳаким айтади: «Улугликка эришмоқ гоятда
 қийин, аммо хорлик ва забунликка тушиб қолиш жуда
 осон. Одамларнинг айбини қидириб юрган киши улуг-
 лик даражасига эришолмайди!»

«Фавоқнх ал-жуласо»

Қишни курмаган булбул баҳор қадрини билмайди.

«Оталар сузи»

Букрот сузи: «Элдан уялмаган кишининг эл олдида қадри булмайди».

Батлимус сузи: «Хушбахт шундай кишики, у узгаларнинг феълу ҳаракатидан ибрат олади. Бадбахт шундай кишики, унинг аҳюлидан бошқалар ибрат олади!»
«Махзан ал-улул»

Огир тош срдан минг азоб билан кутариб олинади, уни ташлаб юбориш эса жуда осон, ушиб мартабага эришиш худди тош кутаришга ухшайди. Мартабадан тушиш эса тошни ташлаб юборишдек гап.

Юсуфий

Мажлисада: «Бу срдан тур», демаслари учун жойинг-ни билиб утир.

Шараф наслу насаб билан эмас, фазлу адаб билан топилади.

Суви йуқ анҳорнинг қадри йуқ.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Ой нурли булса ҳам, ҳар куни курина-верганидан қадрсиздир.

Хуррамий

ҲИКМАТ: Агар обруйим ошсин десанг амалга шундай кишини тайинлаки, у ҳеч қачон сотқинлик қилиш-га журъат этмасин! Байт:

Обруйим зиёда булсин десанг сен,
Содиқ кишиларга иш буюр ҳар доим!

Ҳар кимса ишонса узбилармонга,
Эл аро шарафи кетиб булар кам!

Муиниддин Жувайний

Тиларман доимо бедор аниким,
Саодат доимо бедор яхши.

Ҳофиз Хоразмий

Одам нима билан равнақ топса, ушанга епишад.
Бола уйнинг зийнати.

Инсон номи улмай яшайди такрор,
Ортидан фарзанди қолганда ёлгор!

Юксалиш қийин, пастлаш осон, негаки огир тош-ни кутариш қийин, ташлаб юбориш осондир!

Бахт, давлат қасрда булса, унга буйин бsr, яраш,
Агар бахтга эришсанг, қайгу билан кураш.

Юсуф Хос Ҳожиб

На мулк билан, на мол билан, шараф фазлу камол
билан!

«Оталар сузи»

Агар киши эҳтиром ва эътибор гавҳарини қидирув-
чилардан булса, гавҳар каби яширин булсин, токи уни
изловчилар орзу гаввоси билан қулга киритсинлар.
Агар, аксинча, эътибор тамгасини нафс итининг
буйнидан олиб, гадолар каби, қулини очиб, уткинчи-
ларга тамаъ кузи билан боқадиган булса, тегирмондек
саргардон айланиб, қорин туйдириш пайида булса,
яхшиси обру тилашни бир чеккага йигиштириб, тилан-
чилик қилгани маъқул.

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Бахт ҳийла билан топилмайди, бахтиёр булмоқни
истайсану, кеча-кундуз ётасан, гаввослардан ибрат ол,
мақсадга стиш ва марварид топиш учун узларини ден-
гиз тагига отадилар.

«Оталар сузи»

Туртга нарса бахтиёрлик белгиси,
Кимда булса ушбу турт купдир эси.
Асли поклик бахтиёрликка далил,
Бадаслга тожу тахт эрмас ҳазил.
Бахтиёрларнинг иши доим савоб,
Кимки бадбахтдир иши доим азоб.
Қалби покликдир яна бошқа далил,
Кимни қалби нок булмас залил,
Умримиз беш кун каби дунёда оз,
Уйламайдир кимники ақли саъз,
Яхшимас қувмоқ даҳрнинг лаззатин,
Айламоқ лозим эрур эл хизматин.

Фаридиддин Аттор

Бахт емирур нарсанинг турт белгиси,
Танбалу нодон — булардур иккиси.
Бекасу нокас ила булди тамом,
Ушбу турт нарса нишондур, вассалом.
Кимки обру дeб иморатлар қилур,

Топган обруйин ҳам горат қилур.
Ҳар киши уз лаззатини уйлаган,
Нафсининг айбин демак хаспушлаган.

Фариiddин Аттор

Бир кишини амалдан туширдилар. Одамлар ундан
қоча бошлади. Дўстлар эса алоқани узди. Байт:

Огир булса ҳар кимсанинг рузгори,
Ундан қочар бола-чақа, нигори!

Кунлар утар, ҳеч ким ундан ҳол сурамас эди. Тунни
кунга улар, дўстларидан эса хабар булмади, ҳаёт уз
қилмишидан пушаймон булиб, унинг ихтиёрига яна
вазирлик лавозимини топширди. Байт:

Бсқарор фалакнинг одати шулдир,
Бир кун тортиб олиб, бир кун беради.
Иззати ҳаддин кам эса ҳуб эмас,
Ҳаддидин ортуқ дағи марғуб эмас.

Қочиb кетган дўстлари яна қайтди ва юз бурган
амалдорлар бош букиb салом айтди. Бир куни таниш-
ларидан бири келиб, узр суради ва узининг арази ва
узоқлашишини ҳаётга тункади. Улуг киши деди: «Но-
кас кишиларга молу давлатинг учун тобеълик қилиш
ва аҳмоқ кишиларга бахту иқболинг учун муомала
қилиш одатдир. Узр сурашнинг ҳожати йўқ!» Байт:

Нокас кишилар доим дунё ортидан қувар,
Билимдон кишиларга бир қайрилиб боқмас ҳам.
Пашшаларнинг олдида куплаб шира булса-да,
Аммо тери ошловчи уйида куп булғай жам!

Муиниддин Жувайний

Инсон юксак камолотга эришув йулида ҳаракат
қилганидск, ақлий билишга ҳам ҳаракат қилса, ҳеч
шубҳасиз узи интилаётган сунғи даражадаги бахт-сао-
датга эришади.

Абу Наср Фаробий

МЕҲМОН,
МЕЗБОН,
МЕҲМОНДОРЧИЛИК
ОДОБИ

Уйларига меҳмон қўнмайдиган кишилар ёмон одамлардир.

Ҳалис

Агар уйингга меҳмон келса «хуш келибсиз» деб очиқ чехра билан кутиб ол, меҳмонни очиқ юзлилик билан кутиб олиш, катта зиёфат қилиш билан баробардир!

«Фавоқих ал-жуласо»

Меҳмондорчиликнинг қоидаларидан бири шундайки, меҳмоннинг олдига кираётганда, чиқаётганда ёки таом ёйилаётганда очиқ юзли, ширин сузли ва хушфеъл бўлиш лозим. Меҳмонлар олдида ҳеч бир ходим ёки мулозимни хафа қилмаслик, қаттиқ гапирмаслик, улар томонидан бирорта айб ёки нуқсон бўлса танбех ва таъна сузларини айтишдан тийилмоқ лозим. Шунинг учун донолар: «Меҳмондорчиликдаги олий иззат очиқ юзлилик ва ширин сузлик» деганлар.

Бахил меҳмон меҳмонни угри кураар,
Берганини миннат қилиб юзга ураар.

Маҳмуд Қошғарий

Уйингга меҳмон келса, меҳмонлар миқдори оз бўлса, бирга утир. Купчилик бўлса узинг туриб хизмат қил. Гоҳо уларга: «Қани, нарсалардан сб утиринглар» деб таклиф қил, аммо қисташни ҳаддан оширма!

«*Фавоқих ал-жуласо*»

Меҳмондорчилик қоидаларидан яна бири шундайки, меҳмон меҳмонлар ҳузурида одоб билан туради, меҳмонларнинг ҳар бирини эъзозлайди, уларга ҳурмат ва эҳтиром курсатишдан бирор дақиқа бўлса ҳам тўхтамайди. Меҳмонларга узи туриб хизмат қилади. Меҳмон ташқарига чиқса бирга чиқади, кирганида бирга киради.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмон ҳижолат чекар неча меҳмондур таниш.

Меҳмонни эшиккача кузатиб қуйиш суннатдир.

Кошифий

Меҳмонларнинг олдида уз яқинларингни уришма, табассум қилиб утир, очиқ юзлилик киши учун катта неъматдир.

«*Фавоқих ал-жуласо*»

Меҳмон келгач ундан нима сўйишини, кунгли нима тусаётганини сураш лозим. Агар унинг истак ва хоҳишига қараб нарса тайёрланса, меҳмоннинг хурсандчилиги зиёда бўлади. Бироқ меҳмондан: «Бирор нарса сўйсизми, бирор нарса олиб чиқайми?» деб сураш жуда ёмон одатдир. Шунинг учун сурамасдан уйда борини олиб чиқиб, меҳмон олдида қуйиш керак.

Меҳмонга хос бўлган одоблардан бири шундайки, кимки меҳмонга таклиф этса рад қилмай бориш керак. Утиришга борганда эса унинг юқорисига утиришга уринмай, уй эгаси қасрни курсата уша ерга утириш зарур. Кираётганда ва утираётганда таъзиму таъовзъни унутмасин. Узлари хоҳламай турган икки одамнинг орасига суқилиб утирилмайди, чунки уларнинг суҳбатига тўсқинлик қилади.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Мехмони йуқ қора уйдан дала-туз яхши.

«Қурқит Ота китоби»

Мехмонда улуг одамлар утирган булса, овқатга улардан олдин қул узатма, овқат олиб чиқиладиган томонга қарайверма.

«Фавоқих ал-жуласо»

Мезбон, уйида овқат тайер булгач, куп булса атайлабдан мехмон олдида озгина олиб чиқмаслиги ски ортиқча келтирмаслиги лозим.

Мехмонни куп сйишда айбламаслиги керакки, бу мехмондорчилик қондасига хилоф ва мехмон ҳақида хиёнат булади. Кушни уйдан таом чиқса бир қисмини ичкарига болаларга киргизиши мумкин. Ёки мехмон олдида қуйиб, мехмон қул артгач, киргизса ҳам булав-ради.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Мехмонга борсанг уй эгаси курсатган жойга утир, нима келтирса индамай с, мезбон ташқарига чиқса урнингдан турма, рухсатсиз нарса қидирма, гоҳ буни, гоҳо уни ушлайверма, аммо китоблари турган булса куриш мумкин.

«Фавоқих ал-жуласо»

Агар мехмон яқин дуст булса, таклиф қилинмаган ҳолда келган булса, унга такаллуф ва ҳашам қилин-майди, бисотида нима булса ушани келтириб қуяди, нарса булмаса мехмон қилиш учун қарз олинмайди. Уйида нарса бор булса-ю, бироқ бола-чақага старли булса, мехмонга қуйса, болалар оч қоладиган булса, у ҳолда ҳам мехмонга қуйилмайди. Мехмон келдими, тезда овқат олиб чиқишга уринилади, кутдириб қуйил-майди, даъват этилганларнинг купчилиги келмастган-лари кутиб утирилмайди.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Мусофир дили шикаста мехмоннинг,
Дилини шод айламоқ мехмона яхши.

Камий

Меҳмонга борганингда уй эгасидан сув ёки тузгина сураб олишинг мумкин. Булардан бошқа нарсаларни сураб олиб сийиш беодоблик ҳисобланади.

«Фавоқих ал-жуласо»

Меҳмон хотин-қизлар кириб-чиқадиган томонга қараб эмас, бошқа томонга қараб утиргани яхшироқ. Уй соҳибининг рухсатисиз айтилмаган ёки нотаниш одам бошлаб келинмайди. Агар соҳиби хона ишончли ва синалган киши бўлмаса, унда бунинг йуриги бошқа. Утиришга киргач ён-ёридаги кишилар билан ҳол-аҳвол суралади.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Бир меҳмон: «Меҳмон учун меҳмоннинг туқлигидан кура зарарлироқ нарса йўқ» деб ҳазиллашган эди.

Чунки меҳмоннинг олдига овқат олиб келинса-ю, меҳмон овқат еб, туйиб олган бўлса меҳмон билан бирга сийишолмайди, натижада меҳмон уялиб, бемалол ея олмаслиги мумкин.

«Фавоқих ал-жуласо»

Ғам нари тур, шодлиг тахтида меҳмонман бу кун.

Узайсий

Меҳмонга овқат тезда келтирилади. Ҳотам Осим шундай деган эди: «Беш ишдан бошқа ишда шошилиш ёмон ҳислат. Бу эса қуйидагилар: таом келтириш, уликни кумиш, эрга бериш, гуноҳдан кечиш, қарзни адо қилиш!»

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Ётни ерлақагин ва смиш бергин,
Мусофирни эзгу тутгин, эй билагон доно.

Юсуф Хос Ҳожиб

Чақирилмаган ерга келган меҳмон, супурилмаган ерда утиради.

Меҳмон севган кишининг смиши бол булади.

«Оталар сузи»

Дустлар билан меҳмонда сйилган таом лаззатли бўлади. Ажлодларимиз дастурхонга биратула барча нсъматлардан келтириб қуйишни одат қилганлар. Бунинг сабаби шуки, ҳар ким узиға еққан нарсадан сйди. Хабарлардан маълум бўлишича, киши эрталаб бирор нарса смаса касалга чалинади. Эрталаб чой ичилмаса, бош огришининг сабаби ҳам шу.

«*Фавоқих ал-жуласо*»

Бир улуг кишини меҳмонға айтганларида «Таклифингни уч шарт билан қабул қиламан! Биринчиси шуки, бозордан атайлаб нарса сотиб олмайсан. Иккинчиси шуки, уйингда борини атайлаб яширмасдан олдимға қўясан. Учинчиси шуки, аёл ва болаларингнинг ҳақини менға сдирмайсан!» — дер эди.

Бировким сенға булса гар меҳмон,
Ишинг бормидур — меҳмон кўнгли қон.

Хиромий

Бир кишининг уйига бир неча меҳмон келган эди. Меҳмон уларни яхшилаб меҳмон қилди. Овқат еб, чой ичиб бўлдилар. Улар яна узоқ утиришди ва туришни ҳали ҳаёлларига ҳам келтиришмасди. Уй эгасининг меҳмонларға рухсат бергиси келар, аммо бскорчи меҳмонлар ҳеч қўзғолмс эдилар. Меҳмон: «Энди сизларға рухсат» дейишға ҳеч ботина олмасди. Улар тушуни шармикан деб, либосини счиб, оёқларини узатиб утирди. Меҳмонлар шунда ҳам кетиш ҳақида огиз очишмади. Шунда у эшигини очди, ичкари ҳовлиға қараб, уз хотини билан гаплашайтган киши бўлиб: «Ҳозир-ҳозир туришяпти!» деди

«*Фавоқих ал-жуласо*»

Бир кўпи бир азиз кишининг уйига бир қон қовун олиб келишди. Меҳмонлар қовундан бир-иккитасини суйиб сдилар. Азиз киши бестоқат бўлиб, қолган қовунларни ичкариға киргизишни буюрди. Утирганларнинг ичида бир зукко табиатли киши бўлиб, у ҳам урнидан тура бошлади.

— Сен қасққа? — деб суради ундан.

— Ичкариға болалар билан қовун сйишға! — деб жавоб берди у.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Ўтни эзгу тутса, эр кузи ёришади.
Мусофирни эзгу тутса, овозаси ёришади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Икки нафарнинг овқати уч нафарга стади.
Яхши одамнинг меҳмони куп булади

«Оталар сузи»

Мугийра ибн Абдуллоҳ ас-Сақафийнинг дастурхонига эчки боласининг пиширилган гушти қуйилган эди. Унинг ёнида бир араб меҳмон бўлиб, у эчки гуштини шиддат билан сийишга киришиб кетди. Буни курган Мугийра:

— Уни газаб билан сийишингга қараганда онаси сени бирор марта сузганга ухшайди! — дейди.

Араб ҳам унга:

— Сен меҳрибонлик қилиб, смай утиришингга қараганда, унинг онаси сени эмизганга ухшайди! — деб жавоб берибди.

Муҳаммад Засҳний

Бир ёш бола катталар билан меҳмонда бир товоқдан овқат ер эди. Овқат иссиқ бўлиб, боланинг қули қуйиб ея олмади. Сунг йиглашга тушди.

— Нега йиглаяпсан? — сўради ундан.

— Овқат иссиқ экан, ея олмаяпман, — деди бола.

— Булмаса бироз сабр қил, совийди, — дейишди унга.

— Сабр қилишга-ку қиламан-а, аммо сизлар тухтаб турмайсизлар-да! — деди бола.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Меҳмон рия қилиши лозим булган одоблардан яна бири шуки, меҳмон мезбонга иш буюрмасин. Чунки буюрган ишини бажариш мезбон учун огир бўлиши мумкин. Агар меҳмон қандай овқат қилиб бериши ҳақида сураса, енгил овқатни танласин. Улуг кишилар доимо шундай қилишган.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмонли уй баракали уй.

Меҳмонсиз уй суви қуриган тегирмонга ухшайди.
«Оталар сузи»

Меҳмондуст булмаган одамдан яхшилик кутил-
майди.

Ҳалис

Меҳмон келса утқазгил,
Ҳордиқ олиб тинч булсин.
Оти ҳам ёруғликда
Арпа, сомонга туйсин.

Маҳмуд Кошғарий

САБР, ЧИДАМ,
ҚАНОАТ, УМИД
БАЁНИДА

Сабр қилсанг агар, сабрдан бешак,
Давлатинг купаяр бунга қилма шак.
Сабрингни қилмасанг сует ила маҳол,
Оҳиста ер булар бахт ила иқбол!
Сабрни ўзингга айла-ю шиор,
Ва сабр йулида тургин барқарор!

Ниъомий Ганжавий

Сабрнинг аввали аччиқ, охири эса ширин!

Муҳаммад Зехний

Билгилки, сабрда хосият ва манфаат куп. Сабр шундайки, мусибат ва бало айёмида дод-фарёд қилинмайди, қовоқ солинмайди, юз узгартирилмайди. Унинг яна бир қуриниши шундайки, одамлар орасида бечораликдан шикоят қилинмайди, тоқат ва чидам қулини тутеди.

Муҳаммад Жабалруддӣ

Сабр ила барча эшиқдур кушод,
Сабр ила эранлар топди мурод.

Гулханий

Огирчиликда сабр қилиш энг улуг нъмат!

Муҳаммад Зехний

Сабр қилган киши бир кун топар ком,
Сабрсиз қиз эрга ёлчимас мудом.
Мурданинг бошида солмагин куп дод,
Мурда сабр тилар, наинки фарёд.
Отни ургатмоқчи булсалар мудом,
Шошиб эмас, аста қилинади ром!

Низомий Ганжавий

Ишга шошиб киришма, сабр қил, эҳтиёт бул,
Шошилиб қилинган ишнинг охири вой булади,
Шошилиб қилинган ишлар нечоғли ярамас булади.
Шошқалоқлик барча адашган кишилар иши

Юсуф Хос Ҳожиб

Оч булсанг-да оч курунма, тамаъгирлик қилма.

Муҳаммад Сиддиқ Рӯшдий

Кимики шошилмай, сабр, қаноат билан иш қилса,
қилган иши тўғри чиқади.

Ҳадис

Ранжу гам юз берса, қилма куп фарёд,
Ундан ҳам баттари келмасин бошга!

Муҳаммад Жабалрудий

Сабр билан банддан қутулар киши,
Сабр калит эрур бекилса иши.
Сабр қилмоқ била талх булса комим,
Сабр каъбаси де сен менинг номим!

Низомий Ганжавий

Қачон қаҳринг келса, узингни тут, бардошли бул,
Сабрли кишининг севинчи олдида.
Киши сабр қилса, бузилган ишини тўғрилайди.
Киши сабр қилса, уз тилагини топади,
Сабр қилиб тургувчи оқ қушни тутди

Юсуф Хос Ҳожиб

Сабр — бу барча меҳнат ва оғирликни енгил ва
қидамдир. Бечора ва ночор булса-да, узини бадавлат
кишидек тутиш, куринган кимсага аҳволи ҳақида ши-
коят қилавермаслик, гамли айёмда ҳам узини хандон
ва очик юзли қилиб курсатишдир.

Муҳаммад Жабалрудий

Сабрли одам узоқ яшайди.
Сабри куннинг дусту куп.
Ёмон кунда сабр қилган киши яхши кунга тез
стади.

«Оталар сузи»

Яхшидур қониъу қашшоқу гани тамаъидин,
Тутти бу вайҳдин оини қаноат шуаро.

Комил Хоразмий

Қаноат ақлли одамларнинг фазилатидир. Аммо қаноат қилиш ризқ қидириш ва касб билан шуғулланишдан тийилиш ва ортиқчасига интизмасликдир. Қаноатли одам доимо зифат ичида ва завқу сафо орасида юрган кабидир. Чунки қаноат йулини тутган одам ҳар нарсага қайғу ғам чекавермайди. «Фалончи уни олибди, пистончи буни олибди, мен ҳам олишим керак, нега унда булади, менда булмайди», деб жонини койитавермайди.

Муҳаммад Хусайн

Равнақо, кунжи қаноатдин этиб узи фароғ,
Югуриб ит каби қилмоқ талаби мол недур.

Равнақ

Қулингни силка-ю боқма жаҳонга,
Қаноат айлагин битта қоқ нонга!

Низомий Ганжавий

Ризоу сабр йулида булунг собитқадам, аҳбоб.

Комил Хоразмий

Доно кишилар: «Қаноат туганмас бойликдир, қаноатли киши ҳеч қачон камбағал булмайди, чунки уни ҳеч кимга иши тушмайди. Қаноатсиз киши эса гадойга ухшайди, унинг ҳамма нарсаси булса ҳам кузи туймайди, купроқ топишга интилади, нарса учун одамлар олдида бош эгади», — дейдилар.

«Махзан ал-улум»

Сабр била боғлиқ иш очилур,
Ишда ошиққан куп тойилур.

Навоий

Бировнинг олдига боргандан нон деб,
Уйда жим утирган яхшидир жон деб.
Ҳар ким тамаъ йулин тутса агар пеш,
Оқибат бир куни булгуси дарвеш!

Низомий Ганжавий

Қаноат қил, эй нафс, андакка ҳам,
Ки келтургуси ҳирс бешак алам.

Алмай

Ҳасиснинг хонидан сгандан ҳалво,
Уйингда қотган нон сганинг авло.
Шод булса қаноат бирла ҳар киши,
Улгунча булмаган асло ташвиши!

Низомий Ганжавий

Ҳар на ишинг битмаса тоат била,
Ҳосил булур сабру қаноат била.

Саид Қосимий

Чархи фалак неча менга қилса жабр,
Мен қилайин ушбу бало ичра сабр.

Дурбск

ҲИКМАТ. Дил бойлиги ва руҳ озиги уч нарсада-
дир: биринчи илмда, иккинчи ризода, учинчи қаноат-
да! Байт:

Дунё нсъматини айласанг ҳавас,
Илм, қаноатга интил ҳар қачон.
Бундан бошқасига тамаъ нодонлик,
Бошқасини излар ким булса нодон!

Муиниддин Жувайний

Сабр била топқасен охир мурод,
Ғам сган одам булур, албатта шод.

Дурбск

Қаноатли киши оч ва яланғоч булса ҳам бойдир.
Доно булса ҳам амирдур.

«Махзан ал-улум»

Агар дунёда энг яхши лаззат мавжуд булса, у ҳам
қаноат лаззатидир. Қаноатли киши роҳатда яшаши
билан бирга бошқа кишиларга ҳам яхши муомалада

булади, уларни ҳам узи каби шодлик сари етаклайди.
Бошқалар ҳам қаноатли кишини ҳурмат қилади.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Сабр била банда топар коми дил,
Коми дил истар эсанг, уш сабр қил.

Дурбаск

Улуғ кишиларнинг ёқимли хислатларидан бири қаноатдир. Қаноатли киши ҳеч қачон хор бўлмайди. Аксинча кишида қаноат бўлмаса топган-тутганига сабр қилмай, купига интилса оқибат хорлик тортади. Шунинг учун ҳам шоирлар дейдилар:

Булса агар суву парча қотган нон,
Узга косасига куз тикма инсон.
Булсанг агар тожу тахт учун муҳтож,
Заминни тахт деб бил ва қуёшни тож.

«Махзан ал-улум»

Топар кимса сабр айламакликдин муфид,
Эрур сабр хурсандликка калид.

Хиромий

Азизим, ҳар ким қаноат бойлигига эга бўлса кимсга ялинмайди. Ҳар ким хирс балосига мубтало бўлса, унинг ҳаёти доимо озор ичидадир.

Хожа Самандар Термизий

ҲИКМАТ. Қаноат меваси роҳат, камтарлик меваси муҳаббат. Байт:

Қаноат айлагин, эй ҳушёр киши,
Қаноат роҳатдан беради нишон!

Мажидиддин Хавоҳрий

Қаноатли кишининг ҳамиша қорни туқ

«Оталар сузи»

Кеча-кундуз тилайдурман худойимдан саодатни,
Ки даф айлаб тамаъ утин узи бергай қаноатни.

Сайедий

Қаноатнинг яна бир куриниши сийиш-ичишда билинади. Озгина овқат сийишга қаноат қилган киши кам касал булади. Байт:

Куп ема гурдаги қуртлар мисоли,
Оз срга бел богла гуе чумоли,
Бир табиб бир куни бир ажиб ҳикмат,
Эл учун айтганмиш қилиб марҳамат:
«Егин, ичгин доим кунгул тортгунча,
На фақат бугзингдан тошиб ортгунча!»

«Махзан ал-улум»

Сурадилар: «Қаноат нима?» Айтди: «Бировларнинг қулидаги нарсани куриб маъюс булмаслик. Таъмагирликдан қочиш, чунки таъмагирлик албатта камбағаллик сари етаклайди!»

Муҳаммад Зсҳний

Мен деб эдим атайин сабр маконин,
Нодон элким, айлади вайрон қаноат.

Увайсий

Хомтамаъ одами одам дагул,
Ақлу басорат била ҳамдам дагул.

Санд Қосимий

Киши учун энг фойдали диоли еритувчи нарса қаноатдир. Энг зарарли ва нафратли нарса ҳирс ва газабдир.

«Жовидони хирад»

Сабр-бардош — Оллоҳдан, шошқалоқлик шайтондан.

Ҳадис

Ҳар кимса бориға қаноат қилса,
Ажабланма, тушмас бировға иши.
Юрагида кимни тамаъ булмаса,
Ҳеч кимсадан булмас қурқув, ташвиши!

Мунниддин Жувайний

Сабр шундай бир кучли нарсадирки, газабни шижоатга, шиддатни ҳалимга, катталикини тавозеъга, ёмонликини яхшиликка айлантирмакликка қуввати стар.

Абдулла Авлоний

Оз овқатга қаноат қилмоқнинг фазилатларидан бири шундаки, одамнинг илм ва ҳунарга булган интили-

шида дангасалик ва ҳафсаласизлик қопламайди, ошқозон овқатни ҳазм қилишдан ожиз бўлмайди, кишининг сезги аъзоларининг сезувчанлиги бузилмайди.

Байт:

Сув гарчи булса-да ширину зилол,
Ортиқча ичилса келтирар малол
Тароқни курдингми минг тиши бордир,
Ҳар сочга чанг солиб доимо хордир.

«Маҳзан ал-улум»

ҲИКОЯТ

Уқигандим, икки зийрак бир юртда,
Бир чашма қошига келган вақтда.
Бири оз ичишдан улди ногаҳон,
Бири куп ичишдан таслим қилди жон.
Еб-ичиш йулини билмайин қандай,
Очлигу туқликдан улдилар шундай.
Қутулай десанг гар тезда улмоқдан,
Қорнингни шиширма ортиқ смоқдан.

Низомий Ганжавий

Ҳар киши замона ҳодисаларининг зарбасига сабр этса, албатта, умид уқи мурод нишонига тегар. Сабр қилувчига балолардан ҳеч зарар етмас. Чунки сабр шодмонлик калитидир ва роҳат эшиги бундан бошқа калид билан очилмас.

Кошифий

Машҳур садафсен, гавҳари ноёб эрур кунглинг.
Мусаффосен бу ҳижрон шомиди моҳтоб эрур

кунглинг

Увайсий

Машҳур Юнон исмли ҳакимнинг олдида бир киши:
«Инсон учун уз орзусига стишдан буюк саодат йуқ!»
деб қолди. Шунда Юнон унга: «Оз-купга қаноат қилиб
яшашдан кура буюкроқ бахт йуқ!» деб жавоб берди.

Муҳаммад Засҳиний

Ташлагил ҳирсни, қаноат пеша қил,
Шум улимнинг панжасин андеша қил!

Фаридиддин Аттор

Икки тоифа одам булади: бири топганига қаноат қилмай қидиришда булади, иккинчиси эса тополмайди, бироқ қидиришда булади.

Қаноатли киши қийинчиликка, виждонли киши бечоралик куйига тушмайди.

«Оталар сузи»

Сабр билан ишлар битар, шошқалоқлик бошга стар.

Кошифий

Очликнинг гамидин урма бошингга тош,
Урснлик учун олма икки кўзингга ёш.
Қонё булу узни ҳақга таслим этгил,
Туппи топилур агар эсон бўлса бош.

Рожий

Ҳакимларнинг айтишича, қийинчилик пайдо бўлганда доду фарёд қилиш урнига ва бу воқеадан дўсту душманларни хабардор қилишдан кўра, сабр ва чидам йўлини ихтиёр қилиб, қаноатни шиор қилмоқ яхши. Негаки бундан хабар топган дўстларнинг кўнглига хижолатлик тулади, душманлар эса хурсанд булади. Шунинг учун чидам йўлини тутиб, бу батодан қандай қутилиш йўлини уйлаш керак.

Абдулбаракот Қодирий

Қаноатли қул озод, озод тамагир эса қулдир.
Умидсиз одам равнақ тополмайди.

«Оталар сузи»

Неча ким қуш ҳавода қанот урса,
Булур тушмоққа охир тўр қурса.
Қойиқ оқгон сув кўпруклар йиқар тарк.
Сан акрунлуқ бирла бунёд қил барк.
Уруғниким солар ерга экинчи,
Сабр бирла бошин кутарур экинчи.
Ошўқгон терк орар, югуриб йўл олмаз,
Ким акрун сурса тун-кун борса толмаз

Қутб

Нафс йўлига кирган киши расво булур,
Йўлдан озиб, тойиб, тузиб, гумроҳ булур.
Нафсинг сени охир дамда гадо қилгай,

Дин уйини горат қилиб, адо қилгай,
Оқил эрсанг, нафси баддин булгил бозор.

Аҳмад Яссавий

Худойим ҳар не берса қил қаноат,
Юракни қилма миннатдин жароҳат.
Бу меҳнат бирла топсанг парча нон,
Кишининг миннатидин улдур осон.

Суфи Оллоҳ

Одамийга сабру қаноат керак,
Сидку иродат ила тоат керак.

Саид Қосимий

ТАКАББУРЛИК,
ХУДБИНЛИК,
ҒАРАЗ, РИЁ,
КАМТАРЛИК,
ТАМАГАРЛИК

Кучинг борки кибрга булма йулдош,
Кибр бир кун кузингдан туккуси еш.
Такаббур булмаса одам жаҳонда,
Яшар иззатлаю, булгай омонда!

Муҳаммад Ҳусайн

Худойим ҳар на берса қил қаноат,
Юракни қилма миннатдин жароҳат.
Бу меҳнат бирла топсанг парча нон,
Кишининг миннатидин улдур осон.

Суфи Олжоср

Кимда-ким манман дсб, узини баланд тутса, уни на
халқ, на тангри севяди.

Аҳмад Юғнакий

Кибрнинг либосини счгил устингдан,
Бир кун қилмасин зор ила ҳайрон!

Муиниддин Жувайний

Кибр ва гурурдан узоқ бул, кибр кишини эл ораси-
да хор, беқадру беътибор қилади.

Муҳаммад Ҳусайн

Чун қадам қуйдинг бу йулга булма бематлаб вале,
Фахри зиллат бул, талашма гурбати мансаб вале.

Анбар Отин

Эй угил, ҳар кимда булса ушбу турт,
Бошқа бир турт туғилур нохушу мурт.
Кимки худбиндир охир расво булур,
Сергазаб доим пушаймондан улур.
Ҳам такаббурнинг купаюр душмани,
Сарғаяр хорлик туфайли бу тани.
Чунки хорлик кимсада пайдо булур,
Шумлигидан эл аро расво булур.
Жаҳлини ютмас эса ичга киши,
Доимо пушаймон смоқдир ташвиши.
Кимни кибрдин баланддур гардани,
Айланур дустларни бари душмани!

Фаридиддин Аттор

Такаббурга салом берма, саломга жавоб қайтариш
унга огирлик қилади, жавоб бермагани эса сенга огир
туйилади. Ростгуйлик охират кунда нажотга муяссар
қилур.

Кошифий

Қилма ҳаддингдан тажовуз, топмайин десанг шикаст,
Кибр ила мағрурлар, курдингми, қандог булди паст.

Оразий

Худбин булма, худбин самарсиз булар,
Ҳунарбин бул, худбин ҳунарсиз булар.
Дононинг огзидан чиққан сўздир кон,
Осмону срдан ҳам улкан бегумон!

Муҳаммад Зсҳний

Тор кунгуллик беслар, ман-ман деманг, кенглик
қилинг

Туқсон икки бовли узбек юртидур, тенглик қилинг.
Бирни қипчоқу хитоу, бирни юз, найман деманг,
Қирқу юз, минг сон булиб бир жон ойинлик

қилинг.

Турди

Худбинлик инсонга заволлик келтиради. Кимки
худбин булса халқ назаридан қолади. Эй азий, агар сен
инсон булай десанг худбин булма, йуқса сен уз жо-

нингни хатарга ташлаган буласан. Агар сен улугликни
хоҳласанг камтарлик йулини тут! Шейр:

Узни паст олди-ю усиб чиқди дон,
Қамиш бош кутариб эзилди гирён!
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Қилсанг такаббур шармандадурсен,
Ҳар гову хардин ҳам гандадурсен.
Толиб Толибий

Инсон узини бошқалардан ортиқ деб билмаслиги,
узини ақли, узгаларни ақлсиз деб тасаввур қилмасли-
ги, ҳар қандай яхши ишни узига лойиқ ва узгаларга
нолойиқ деб ҳисобламаслиги зарур. Борди-ю юқорида
айтилганларга йул қуйса, демак, бу худбинлик булади.
Худбин одамлар уз камчиликларини курмайдилар, кур-
салар ҳам уни камчилик деб ҳисобламайдилар ёки тан
олишни истамайдилар. Бошқаларнинг камчилигини
куриб қолсалар, шов-шув кутаришга уринадилар. Байт:

Яхшилар айбидан куз юмгин ҳар он!
Ҳасад кузи билан боқмагил зиён.
Уз айбинг курмоққа юз марта куз оч,
Узгага бир бор ҳам куз очишдан қоч!
Муҳаммад Ҳусайн

Гурур этма аслинга, қил касби фазл,
Эрур муътабарроқ насабдин ҳасаб.
Мунис

Минсанг, эй шоҳ, фалак маркабини кун янглик
Булма мағрурки, ул ашҳаб эрур асру асов.
Мунис

Таъмагирлик уламолар қалбидаги ҳикматни ҳам
кеткизади.
Ҳалис

Ҳар кимсага менсимаслик назари билан қарама.
Ҳар бир ожиз чумолига ҳақорат кузи билан боқма.
Эҳтимол уларнинг куринишлари аянчли булса-да, ву-
жуди одамийлик хислати билан лиммо-лимдир. Шейр:
Катта-кичик бу йулда бир-бирига муҳтождир.
Баъзан ургимчак ини пинҳон тутар одамни!

Ерга қуйган бошини срдан дона олади,
Кимки бурнин кутарса, қонатиб олар уни.
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Найза булуб тузлигидин сарбаланд,
Чирмаш учун банд аро қолмиш каманд.
Навоий

Биров сени узингда йуқ сифатлар билан мадҳ этса,
ундай одамга ишонма, чунки уша сенда йуқ ёмон
сифатлар билан узга ерда сени ёмонлашга қодир.
«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Қайдаким чубчуқ малахни курса булур шаҳбоз,
Валс шаҳбоз олдида бордур малаҳдин ҳам забун.
Пошшоҳужа

Ҳар қуш уз овозидан шодланади.
«Оталар сузи»

Кимки бировни унда йуқ яхши сифатлар билан
мақтаса, бу мақтов эмас, балки хавф, яъни унинг
устидан кулиш билан баробар.
Муҳаммад Ҳусайн

Айбни айлаб хазар қил, Оғаҳий касби ҳунар,
Ким эса жинси булмоқ эмас маъюб хуб.
Оғаҳий

Улгандан сунг мақталиш иккинчи ҳаёт. тирикликда
ёмонланиш эса улимдир.
Одамни унда йуқ сифатлар билан мақташ ута таҳ-
қир этишдир.
«Оталар сузи»

Камтарлик дарахтин утқазсанг агар,
Муҳаббат мевасини сйсан ҳар қачон!
Муиниддин Жувайний

Қор қанча қалин ёққани билан ёзга етмайди.
«Қурқит Ота китоби»

Одам улгон зеби зоҳирдин эмас,
Кимки андин фаҳр этар, одам эмас.
Навоий

Чекмасмен оқшомлар шамнинг миннатин,
Чунки, фикрим шамдан шуълалироқдур.

Паҳлавон Маҳмуд

Бир доно шундай деди: «Риёкорлик билан қилин-
ган яхшиликдан ҳеч кимга билдирмай, хилватда қи-
лингунуноҳ афзал!» Байт:

Риё билан эл кузида булгандан, яхшироқ
Хилват ичра май ичиб, юзлаб гуноҳ қилганинг!

Абдулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Иккиюзламачи дустдан қотил душман
яхши! Байт:

Дуст улки, доимо ростни гапирар,
Душман эса айбинг тутади пинҳон!

Муниддин Жувайний

Такаббурлик калтабинлар ва инсонийлик тариқи-
дан чиққанларнинг хислатидир.

Кошифий

Ғаразғуйга салом беру қоч!
Танқид булмаган ерда юксалиш ҳам булмайди.

«Оталар сузи»

Ғийбат қилувчилар улимтик егувчи қуртларга ух-
шайди.

Кошифий

Қайда курсанг кунгли синуг марҳам булгил,
Андоқ мардум йулда қолса ҳамдам булгил,
Умнат булсанг ғарибларга тобеъ булгил,
Оят, ҳадис ҳар ким айтса, сомеъ булгил.

Аҳмад Яссавий

Мумин кишида қуйидаги икки хислат булмаслиги
керак: бахиллик ва ахлоқсизлик.

Ҳалис

ПАНДУ
НАСИХАТГА ҚУЛОҚ
ТУТИШ ВА
МАСЛАХАТЛАШИБ
ИШ КЎРИШ

Бирон ишни қилмоқчи булсам, кснгашиб олиб,
кейин Қуръондан фол очардим ва Қуръон ҳукми
билан иш қилур эрдим.

«Амир Тсмур уғитлари»

Носиҳи содиқ эрурки бсгараз,
Бил анга оламда топилмас эваз.

Навоий

Насиҳатнинг яхшиси шундайки, у одамни ёмон-
ликдан узоқлаштиради.

«Оталар сузи»

Ҳар кимнинг феълу атворида нуқсон булса, унинг
қилган насихатини ҳеч ким қабул қилмайди. Байт:

Сузларингни эшитмаса ҳеч кимса,
Беҳудага чекма жабру жафони.
Уз нафсингга уқи аввал насихат,
Бузмай юрсин токи аҳду вафони!

Мажидиддин Хавофрий

Айла мустаҳкам ишингни эй улуг угул,
Ҳар на ким ҳикмат эли дер айла қабул.

Оразий

Бир ҳаким зарурат юзасидан бир ҳокимнинг олдиға борган эди. Ҳоким унга: «Мен учун бир икки огиз панду насиҳат сузларини айтсанг, токи ундан ўзимга хулосалар чиқариб олсам», деди. Ҳаким унга шундай жавоб берди: «Панду ҳикматни эшитиш жуда осон, аммо уни амалга ошириш қийин. Панду ҳикмат ҳар ким учун ҳар хил таъсирга эга. Панду ҳикмат нодон учун шўр срга ёққан ёмгир, олим учун жилови йўқ от, адолатли булмаган подшо учун ёмгири йўқ булут, инсофли ҳоким учун сурур ва бахт тулпоридир!»

Ҳоким бу сузларни зарҳал билан ёздириб қуйди ва доимо уни ўқиб турадиган бўлди.

Абулбаракот Қодирий

Ҳеч бир ишни донишмандлар билан маслаҳатлашмасдан бурун бошламагил.

Кошифий

Эй угул, булма ёмонлар улфати,
Толиби дунё, аёл ҳамсуҳбати.
Меҳри дунё оташи сузон эрур,
Ҳам ёмон улфат балойи жон эрур.
Заҳри бор дунёни гуёки илон,
Гарчи зоҳирда эрур нақши аён.
Курунур зебо ажаб қилсанг назар,
Заҳридан жонга бироқ бордир хатар,
Золи дунё бил келиндек безанур,
Ҳар замон янги куёв деб изланур.
Мақбул улдулки, бу жуфтдан бўлса тоқ,
Орқасин утирсаю, қилса талоқ.
Ул куёвга боқур кулиш билан,
Сунг ҳалок қилгай заҳарли тил билан!

Фаридиддин Аттор

Бир ҳаким айтди: «Иигилиш ёки утиришда баъзи кимсаларга насиҳат қилиш тўғри эмас. Аввало ул кишининг фёълу атворини ҳисобга олмоқ зарур. Шундай кишилар буладики, насиҳат қилсанг ва айбидан огоҳ қилсанг, уз камчилигини оғзингдан эшитиб билиб олади. Лекин раҳмат айтиш урнига сенга бир умр душманлик қилиб юради!»

Абулбаракот Қодирий

Машваратсиз, бетафаккур қилса ҳар иш ҳар киши,
Ул кишининг оқибат бўлгай паришонлиқ иши.

Толиб Толибий

ҲИКОЯТ. Бир дустим олдимга келиб, деди: «Менга насиҳат сузларидан айтиб, бир маслаҳат берсанг! Мен унга дедим: «Эй рафиқ, менинг ҳам дилимда шу нарсанга етмоқ ранжи, насиҳат анинини топмоқ ранжи бор!» Мисра:

Айтгил, менинг учун қилсин насиҳат!

Лекин ҳакимларга тақдид қилиб, бир неча огиз суз айтишим мумкин. Шояд шунча сузлар сенга таъсир қилса:

Амал қилмас эсанг айтмаган сузимга,
Қабул қилмас эса узга жаб йуқ!

«Улар қайси сузлар?» — деб суради у. «Кам егин, — дедим унга, — токи узинг ранж тортмагайсан. Кам ухла, то идрокинг маънодор ганжни фаҳмлашдан ожиз булмагай. Кам смоқ яна кам демоққа боғлиқдурким, кам сйилган вақтда кишида га пириш учун қудрат ва ҳавас кам булади». Қитъа:

Душманингдир нафоси амморанг,
Кучайишга йул қўйма асло!
Ҳаддан ортиқ оч тололдирма ҳам,
Туйдирмагин ортиқ кча аммо!
Қочиб кетса буларди душман қулидан,
Агар душман узимда булса найлай!

Ҳаким Қооний

Носихо дарди дилимни билмасанг, маъзурсан,
Чунки билмайдур, баласо соҳилдаги ҳоли гарик.

Ғадоний

ҲИКМАТ. Қилинган насиҳат қабул шарафига мушарраф булмаса бунинг иллати купроқ насиҳатгуйининг нуноқлигига боғлиқ. Чунки олим комил булса, қилаётган ваъзу насиҳатининг остида бирор гарази булмаса, эшитувчининг қабулсига муяссар булади. Байт:

Насиҳатнинг таъсири булмаса ҳеч кишига,
Таажжубмас, дилида гарази бор кишининг.
Яхши камон булса-ю, камон монгар уста булса,
Уқи нишонга тегмай қомилмас зинҳор кишининг.

Мажидиддин Хавофий

Бухл элига демагил, эй зубдаи даврон сўзунг,
Хайф этар, қадрини билмай, сифлаи нодон сўзунг.
Комил Хоразмий

Бир ҳаким уз углига шундай насиҳат қилган экан:

— Эй углим. Қилаётган ишингда кичкина гуноҳ булса ҳам уни кичик деб ҳисоблама. Одамларга яхшилик қилишининг толиби бул, бу ишингдан сенга фойдалар стади. Кучинг борлиги учун душманни ҳадсб эзасрма. жонидан туйгач пайт пойлаб, узингни ҳалок этади. Бировнинг елгончи эканини билсанг, гапида жон бордир деб, яна унинг гапига чиппачин ишонма! Шубҳали ва гумонли ишларга қул урма, суровчини ноумид ҳолда қайтарма. Узингга ёқмаган нарсаларни бировга раво курма. Бировга қилинган ҳар бир яхшилик ёки ёмонлик куни келиб узингга қайтишини эсингдан чиқарма!

«Жовидони хирад»

Маслаҳат шошмаслик билан, иш эса суръат билан булади.

«Махзан ал-улум»

Илм, ҳикмат ургангин, булма мағрур.
Мақтанчоқни шармандаси чиқди, кур.

Маҳмуд Кошғарий

Азизим, доно одамнинг ҳушёрлари гафлат шаробидан маст булган ёшларга насиҳат ва танбеҳ жазосини беришлари муносиб ҳолдир. Билим майдонининг бедорлари эса ахлоқ кучасидан адашган беҳабар кишиларга адаб шапатоғини уришлари лойиқ ишдир. Ҳақиқат юзасидан айтилган ҳақ гап гузаллар юзидан уят терини оқижа-да, шояд улар шу туфайли уз обру эътиборлари ҳақида мулоҳаза қилиб, ёмон феълларидан кечишар ва ёмон кишиларнинг суҳбатидан қочишар. Байт:

Терлар чиқди юзингга қилган насиҳатимдин,
Мендан хафа булмагин, обруйингни уйлайман.
Ёмон билан кам утир, десам терга гарқ ботдинг,
Келажагинг уйлаб мен ҳақ гапларни суйлайман!

Хожа Самандар Термизий

Фийсоғурус ҳаким насиҳатларидан сайланма. У айтди:

— Эй азиз, сен доим фозил кишилар билан дуст тутин, уларнинг суҳбатини қидир, уз нафсингни куп ейишдан сақла, газабланишдан, куп ухлашдан, қабих ишларни қилишдан қоч! Улимни ҳамиша ёдда тут, шунга қараб иш қил, касбу маишатда уртача йул тут.

Яна унинг сузи:

— Ҳар ким дуст тутишга қодир булмаса, душманга қарши иш тутишда ҳам ожиз булади. Кишини сузига қараб эмас, ишига қараб билиш мумкин!

«Жовидони хирад»

Урганишни истамаган кишига насиҳат қилма!

Аҳмоққа насиҳат айлаган инсон,

Шур ерга уруғни ташлагансимон!

«Оталар сузи»

Форс донишмандларидан Барзу ал-Ҳаким насиҳатлари. У ёзади: «Ҳар бир нарсанинг пайдо булиши учун бир сабаб булади. Шунинг учун нимаики пайдо булган булса, аввало унинг сабабини қидирмоқ лозим, яхши ҳаёт кечириш сабаби муроса, сирнинг ошкор булмаслик сабаби бировларнинг сирини очмасликда, иффат сабаби узгаларга ёмон ният билан куз тикмасликда, гина сабаби бадфъэлик, дустлик сабаби очик юзлилик, жудолик сабаби азоб, адоват сабаби хилоф, хорлик сабаби тамаъ, иззат сабаби қаноат, нажот сабаби ростлик!»

«Жовидони хирад»

Насиҳатчининг калтаги ёмон саломидан афзал.

«Оталар сузи»

Искандар Юнон заминидан сафарга отланар экан, устози Арастатолисга қараб деди: «Менга насиҳат бер!» Арастатолис унга деди: «Илм урган, ҳар қандай илмни урганишдан ор қилма!» Байт:

Уқишдан тийилма, уғлим, бир замон,
Бесаводлик ути куйдирар ёмон!

Агар обру ва шарафим зиёда булсин десанг, ҳақ нарсани ноҳақ дема. Агар равнақ топай десанг, уз фойдангни уйлаб иш тутма. Уз айбингни қуришга урин, айбли киши доим хижолатда булади. Кимки

ссени айбингдан огоҳ қилса, унга газабингни сочма,
балки уни хурсанд қил!

«Махзан ал-улум»

ҲАКИМЛАР ПАНДНОМАСИ

Келтирибдурларки, Искандар Зулқарнайн кунлардан бир кун Арасту, Афлотун ва Буқротга ҳикматли сузларни уз ичига олувчи бир «Панднома» ёзишни буюрди. «Мен уларни ўқиб, — деди Искандар, — саволимга жавоб топиб, бошимга тушган мушкул ишларимни ҳал қила олай!»

АРАСТУ ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дилингни илм билан обод қил, илм-сиз кишилар билан суҳбат қурма, умрингни бехуда утказма, муваффақиятларингга мағрурланма, ҳасадчиларни уйингга киритма, сийнангни гина-кудуратдан холи тут, бировга нисбатан гина сақлама, ёмонлик қилишдан қоч, яхшилик қилишга интил, яхши кишиларни яхши суз ва яхши ҳадялар билан сарафроз қил, тарбия таъсир қилмайдиган кишилар билан яқинлик қилмагинки, бури ёки илон аҳён-аҳёнда зарар етказадди, аммо зарари ҳалокатли булади.

Эй Искандар, биров билан маслаҳатлашадиган булсанг ақлли ва доно кишиларни топиб маслаҳатлаш, олийҳиммат кишилардан ёрдам сура. Ҳар бир масалани шу масалани тушунган ва шу масалага дахли бор одамлар билан биргаликда ҳал қил, пастҳиммат кишилардан ҳеч вақт яхшилик қосил булмайди.

Эй Искандар, қупол кишиларга қуполликни «ҳадя» қил, куч ва тадбир билан қулга тушириб булмайдиган душманни мулоимлик ва ширин сузлик билан узингга мойил эт, бирор ерга элчи юбормоқчи булсанг айтмоқчи булган масалангни чуқур биладиган ва шу масалада билимга эга булган кишини юбор, акс ҳолда ишларинг бузилади.

Эй Искандар, мақтовларга учма, қули очик ва саховатли бул, бирор ерга етсанг у ердаги синалмаган сузлардан ичма, бирор ерда нотаниш мевага дуч келсанг, унинг фойда, зарарини билмай туриб сма!

Назм:

Ҳар ким доно булса сйиш бобида,
Билмаган нарсасин смайди зинҳор.

Бирор йулда зарар куп булса агар,
Кучи куп булса ҳам юрмайди зинҳор.
Синалмаган йуллар яқин булса ҳам,
Синалган узоқдан қолмайди зинҳор!

Эй Искандар, сафар ва саёҳатга чиққанда шунчалик юк олгинки, уни кутариб юришдан узинг бе-юр булмагин, бунинг устига кучдан ҳам қолмагин. Шароб ичишни одат қилмаки, у беҳушлик ва гофилликка олиб боради. Узингга садоқатли ва вафоли кишиларни ҳамиша азиз тут. Қийинчилик онларида узингни маҳкам тут ва умидсизликка тушма. Кимки бировларга ситам қилаверса, узи ҳам узоқ яшамайди. Биров сенга ситам қилган булса ёки сен бировга яхшилик қилган булсанг, ҳар икковини ҳам унут. Тунда берилиб ухлаб, гафлатда қолма, тун бедорлигини узингга давлат деб бил. Муродингга етган вақтларингга ханда уриб кулмаки, атрофда турганларга хунук куринади. Агар иш аксинча булса, гамгинлигингни бировларга билдирма. Бировдан қурқадиган ва жангда енгилиб қочган кишилар билан ҳамроҳлик қилма! Назм:

Жангдан қочиб келган булса ҳар киши,
Узгага ваҳима солишдир иши.
Зафар ёрим булсин десанг ҳар нафас,
Ботир кишиларга булгин ҳамнафас!

АФЛОТУН ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дунё ишларини тиг ва тадбир билан изга солиш мумкин. Аммо тиг ва тадбир узаро бирга булса, нур устига нур булади. Шунинг учун сенинг ҳар бир мажлисинг ва утиришинг доно-ю донишмандлардан холи булмасин. Дунёга ибрат кузи билан қара. Ҳушёр яша, гафлатга, ортиқча еб-ичишга ружуъ қилма, чунки улардан турли нуқсонлар ҳосил булади. Масалан, куп ейишдан ҳазм аъзолари ишдан чиқади. Куп гапиришдан эса одамнинг обрӯси кетади. Улим ҳақ булгани учун улмасдан аввал қиладиган яхши ишларингни қилиб қол

Нечун қоринни деб ҳар ён чарх урмоқ,
Очкузлик отини ҳар ёнга сурмоқ!

Ҳар бир киши ишини амалга оширишда ақлу тал-

бирни ишга солиши лозим. Жаҳл ва ғазаб юзидан иш тутмаки, охири пушаймонликдир. Қийин ишда гамгин булмаки, барча мушкуллар оҳисталик билан ҳал булади.

Назм:

Барча мушкул ишнинг бордир чораси,
Чигаллар счилмай қолмайди зинҳор.
Умид ипларини узмагил ҳеч вақт,
Булут қора булса ҳамки бегубор.
Ёмгиридан яшнаб гуллайди олам,
Сени ҳам бир куни яшнамоғинг бор!

БУҚРОТ ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дустларинг ва ҳамнишинларинг ақли ва довюрак кишилардан иборат булмоги лозим, бундай кишилардан одамнинг ақли ва довюраклиги ошади. Илмсиз ва феъли бузуқ кишилар ҳар ерда одамга панд беради, бадном қилиб қуяди. Таомни ҳеч вақт ёлғиз сма, кимдир ҳамиша ҳамроҳинг булсин. Юртингда ҳар бир кимса ўз топганини ея олса ва биров зулм қилиб, тортиб олмаса бу сенинг обруйинг-ни ошишидир. Ҳирсга кунглингдан асло жой берма, бир вақтда овқат ейишни одат қилки, доимий саяверишдан касаллик содир булади. Ҳул-иссиқ ва қуруқ-совуқ нарсалардан тенглаштириб егинки, мижозингни муътадил қилиб туради. Лутфу меҳрибонликни узингга шиор қилки, бу сифатлар инсониятнинг энг олий сифатларидир. Молу давлатни ҳам эҳтиёт қилиб ишлатки, уларнинг ҳам алоҳида уринлари бор. Назм:

Узинг еб, узгага берсанг, эй инсон,
Номинг улуг булар, вужудинг инон!

Бирор мақсадга етишни уйласанг, аммо унга етишиш қийин булса ҳеч гам сма, сабрни маҳкам ушла, золим ва ситамкор кишиларга ердам қилма! Назм:

Қиличнинг зарбаси тушмасин бошга,
Дессанг зулм қилма кекса-ю ёшга!
Золимлар зулмини йуқот жаҳондан,
Ожизлар қулини тутгин ҳар онда!

Овқат сийишдан аввал уни ҳазми ҳақида уйла, овқатнинг ширин ва ҳаловатига учиб, ҳазм қилолмай, қийналиб юрма. Сирка еганингдан кейин асло сут ичмагинки, қорнингга оғриқ туриб ҳазм қилишдан ожиз буласан. Сузни мулойимлик билан гапир, оз гапир, куп гапириш гарчи ёқимли булса ҳам девоналикдан нишондир. Шсър:

Жимликдан булмади ҳеч ким пушаймон,
Куп гапдан зарарлар юз берди ёмон!

Бойлигингга мағрурланма, унинг усти чиройли куринса ҳам, ичи ниҳоятда ифлос булиб, кишини минг турли балоларга дучор қилади. Барча ишда шошмасдан уйлаб иш қил. Сирингни ҳаммага айтаверма, илмсиз кишиларнинг айтган гапига ишониб иш тутма, утган ишга қайгурма, умрингни зос утказма! Шсър:

Дилимда қанчалар сузим бироқ,
Шакарнинг купидан озидир созроқ!
Оз суздан киши ҳеч булмас пушаймон,
Куп суздан кишига етади зиён!

Абулбаракот Қодирӣ

АФЛОТУННИНГ УЗ ШОГИРДИ АРАСТУГА ҚИЛГАН НАСИХАТЛАРИ

У қуйидагича буюради:

— Ҳамма илм пайдан булиб, қалбинг ҳам, кузинг ҳам доимо бедор булсин, уйқу ва оромни уйлаб бутунги ишни эртага қолдирма, уйқуга ётишдан олдин утказган кунинг ҳақида сарҳисоб қил, шу куни сендан қандай хато содир булди ёки шу куни сен яхши нарсалардан нимани ургандинг, шу ҳақда уйла. Бадбахт шундай кишики, ишининг оқибатини уйламайди, гуноҳ ишлардан узини тиймайди. Дунёда лаззат топса боши осмонга етиб шод буладиган, бирорта қайғуга дуч келса ҳаммадан кура купроқ фаред кутарадиган олимни олим деб ҳисоблама. Барчани бирдек сев, сержаҳл булма, жаҳлингни сочаверсанг бора-бора у сенинг одатинга айланиб қолади. Бугун биров сенинг олдингга муҳтож булиб келса, унинг ҳожатини чиқаришни эртага қолдирма. Бирор киши бирорта балога дучор булса, унга кумак қулини чуз, ҳар кимнинг гапини тутри ёки нотутри

эканини билмай туриб, текширмай туриб, ҳукм чиқарма. Дунёда ҳикматдан фойдалироқ нарсa йўқ. Ҳаким шундай кишики, унинг сузи билан қиладиган ишлари бир булади. Қайси ишда булмасин сусткашлик қилма, яхшилик қилишда чегара бор дeб уйлама! Ҳакимлар ҳикматини ёд ол, мол-дунё ҳирсини кунглингдан қув, ёқимли одоблардан куз юмма, барча ишларни уз ақли-нгга кулоқ солиб, чамалаб сунг амалга ошир, тубан ишларга қул урма, ҳамма билан гаплашганда ҳам камтарликни қулдан берма. Бировни хор санама, ҳамиша адолатни узингга шиор қил!

Абулбаракот Қодирӣ

Келтиришларича, Луқмони Ҳаким асли ҳабаш миллатидан булган экан. Унинг келиб чиқиши ва нашъу намо топиши ҳақида тарихчилар ва тазкирачилар жуда куп нарсалар ёзишган. Биз бу ерда уни келтираимиз десак, суз узоққа чузилади. У узидан қолдирган насиҳатлари билан машҳур булган. Унинг табаррук сузларидан куйидагилар келтириладиким, у ўз ўғлига насиҳат қилиб айтган экан:

— Эй ўғлим, сен доимо сабру чидамни узингга йўлдош қил, нафсингни куйига кирма, уни қийнашни энг улуг йўл дeб бил, топганингга қаноат қил, керагидан ортиқча топишга интилма, таомдан очу, ҳикматдан туқ бул, одамларга қуполлик қилма, оғзингга нима келса гапирасрма, ана шундагина сен турли хил балолардан омон буласан. Одамлар сенда йўқ сифатлар билан сени мақтаса, алданма!

Эй ўғлим, нима гапирсанг ҳикмат ва насиҳатлардан гапир, гапирган гапларингга аввало узинг амал қил, уз касбинг ва мартабангга яраша гапир, одамларни газаб пайтида сина, дустларни эса бошингга кулфат ва мусибат тушганда сина, доимо ёқимли ишларни амалга оширишга урин, гап гапирсанг далил ва ҳужжат билан гапир, ёшлигингни ғанимат бил, доно кишилар билан ҳамсуҳбат бул, дустларингни ҳурмат қил, одамларга очик юзлилик билан боқ!

Эй ўғлим, ота-онангни доимо ҳурмат қилиб, хизматида бул, устоз ва муаллимингга жону дилингдан эҳтиром курсат, ота-онадан ҳам ҳурматлироқ дeб бил барча ишларда уртача йўл тут, киришга қараб чиқим қил, сахий бул, меҳмонни эъозла, унга тилингни эҳтиёт қил, душмандан бир лаҳза ҳам гофил булма, кам тамаъ бул, бирор гапни гапиришдан аввал унинг жавобини

беришни уйла, баҳил ва такаббур кишилардан узоқ бул, қаноатни ҳақиқий бойлик деб ҳисобла!

Эй уғлим, доимо илм қидирувчи бул, қайсар булма, уз айтганингда туриб олма, узгалар гапини ҳам эътиборга ол, муроса йулини тут, ҳамиша одамлар ичида бул, улардан ажрама, кексаларни ҳурмат қил, барчани эҳтиром билан тилга олгин, кимнинг тузини топган бўлсанг, унинг ҳақини адо қилишни унутма!

Эй уғлим, уст-бошингни тоза тут, ким билан гаплашсанг, унинг узига лойиқ булган гапни гапир, тунда кишилар билан суҳбат қурсанг сузни юмшоқ ва оҳиста гапир, сузлаётган вақтингда бир кишига қараб гапираверма, ҳаммага назар сол, кам смоқ ва кам ухламоқ сенинг севган ишинг булсин! Узингга нимани раво қурсанг уни узгаларга ҳам раво кур, қилган ҳар бир ишинг эса ақлу ҳикмат юзасидан булсин! Узинг яхши билмаган ва уқимаган ҳолда бировга ургатма ва устозлик қилма!

Эй уғлим, сир сақлай билмайдиган кишиларга, айниқса, болаларга сир айтма, ҳамма ҳам яхшилик қилади, деб уйлама, кишини нокас ва бахил эканини билсанг ундан яхшилик чиқади, деб ҳасл қилма, бировнинг ҳожати тушиб олдинга келса ноумид қилиб қайтарма, узингдан катталар билан ҳазиллашма, уйда бор нарсаларингни душман кузидан яширин тут, уз ака-укаларингни ҳурмат қил!

Эй уғлим, бир куришдаёқ синамай туриб, бировга кунгил қуйма, уз қадрини билмайдиган кишилардан яхшилик умид қилма, офтоб чиққунча ухлама, ҳалсб кулаверма, бадном кишиларга суҳбатдош булма, кексалар ва улуг кишилар олдига тушиб олиб, улардан илғари юрма, одамлар гаплашаётган пайтида уларнинг сузини булиб, гап солма, меҳмоннинг олдида бировга газабингни сочма, бошингни эса қуйи солмасдан утир!

Абулбаракот Қодирин

Кимки маслаҳатлашиб иш тутса, ҳеч қачон пушаймон булмайди. Кимки тежамкорлик билан уртача йул тутса, ҳеч вақт камбағал булмайди.

Муҳаммад Засхний

Бир ҳаким шундай дейди:

— Дустинг берган маслаҳат туфайли иш тутсанг-у, бироқ натижа ёмон булиб чиқса, сен дустингни маломат қилма, унга: «Сен айтгандек қиламан деб, ишим

чаппасидан кетди, нега ҳам сенга маслаҳат солдим-а!»
демагин. Чунки яна иш юзасидан ночор унга маслаҳат
солсанг, маслаҳати тугри булса-да, оқибати ёмон були-
шидан қурқиб, сенга айтмайди.

«*Фавоқих ал-жуласо*»

Азизим, мушкул воқсаларда ва огир ҳодисаларда
маслаҳатлашишдан куз юмиб булмайди. Маслаҳат қил-
моқчи булсанг, маслаҳатни ҳикмат аҳли ва тажриба
билан қилки, уларнинг ақллари уткир ва фикрлари
теран булади. Чунончи айтадиларки:

Теран фикрни доим кексалардан қидиргин,
Баҳор сувлари кузда мусаффолик топади.

Тажрибали кексалар шижоатли ёшлардан кура чора
ва тадбирга устароқдирлар. Байт:

Ёшлар билан жангу жадал ичра кир,
Енгиш тадбирин кексадан қидир.
Гарчи ёшлар булса ботиру чаққон,
Аммо кекса дили чорагадир кон!

Хожа Самандар Термизий

Ҳакимлар айтадилар:

— Ақлли киши билан маслаҳатлашсанг, унинг ақли
сенга ҳам юқади, ундан куп нарсани урганасан. Киши
уз ақлига суяниб иш қилганда куп хатоларга йул қуйи-
ши мумкин.

«*Фавоқих ал-жуласо*»

АЗИЗИМ, машварат, яъни маслаҳат бу — ақлли ки-
шиларнинг кенгаши. Оқил кишилар қасрда булишма-
син, бир муҳим масалани ҳал қилишга киришсалар.
мушкул нарсалар ҳам оқибатда яхши натижа билан ту-
гайди. Бу сузга маънолар гавҳарининг хазинаси булмиш
мавлавий Жалолиддин Румийнинг сузлари гувоҳдир:

Мушкул ҳодисани курса хирадманд,
Бу мушкулдан қули булиб қолса банд.
Уз ақлига узга ақлин қилар ёр!
Ақл ҳал қилмоққа булар мададор!
Ёлғиз шамдан хона булмаса равшан,
Бошқа шамлар ёнар бу шамдан!

Хожа Самандар Термизий

Ҳакимлар айтадилар: «Бирор иш ҳақида маслаҳатлашмоқчи бўлсанг, битта оқил киши билан маслаҳатлаш, кўпчиликка айтилган маслаҳатли иш нуқсондан холи бўлмайди. Бир араб олими: «Ақлдан улкан бойлик, нодонликдан катта бахтсизлик ва маслаҳатдан кучли суянчиқ йўқ!» деган эди.

«Ғавоқих ал-жуласо»

Кимки ўз фикрига мағрурланиб иш тутса, йўлдан адашади, кимки ўз ақлига суяниб, ўзгалар билан ҳисоблашмаса, хорлик тортади.

Муҳаммад Засҳний

Доимо парҳезгар бўлмоқ ва доимо кишилар билан маслаҳатлашмоқ керак.

Муиниддин Жувайнӣ

Ҳар бир ишда лозим маслаҳат қилиш,
Маслаҳатсиз асло ҳал бўлмайди иш!
Синалмаган кишидан маслаҳат сурама!

«Оталар сузи»

Ҳакимларнинг айтишича, одам ўлдирган, хотинлар атрофида кўп айланадиган, қўрқоқ ва юраксиз кишилар билан маслаҳатлашиш норавадир.

«Ғавоқих ал-жуласо»

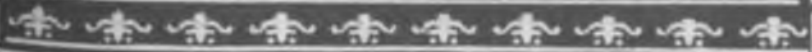
Ҳакимлар айтадиларки, ақл соҳиби бўлган киши етти хил киши билан кенгашмайди: улар нодон, ҳасадчи, риёкор, қўрқоқ, молпараст ва ҳою-ҳавасга берилган кишилардир. Чунки нодон киши бефаҳмлиги тўфайли хато ва ярамас маслаҳат беради. Душман эса сени ҳалок бўлишингни уйлаб, маслаҳат беради. Ҳасадчи эса қўлингдаги молу мулкингни совурилишини истайди. Риёли киши эса сени қандай қилиб бўлса-да, сен нимани хоҳлаётган бўлсанг, ушани қилаверишга ундайди. Молпарастнинг фикри-зикри мол йиғиш бўлгани учун берган маслаҳати орқали бирор нарса ўндириб олишга уринади. Ҳою-ҳавасга интилган нафс бандаси эса ўзининг нуқсонли ақли билан кишини тўғри фикрдан четлатади.

Олимлардан Аҳнаф айтади: «Очнинг қорнини тўйдирмай туриб, ташнанинг чанқогини бостирмай туриб, асир кишини озод қилмай туриб, камбағалнинг ҳожатини чиқармай туриб, бирор иш юзасидан маслаҳату машварат қилма!»

«Ғавоқих ал-жуласо»

A large, double-lined, eight-pointed star frame with decorative scrollwork in the corners.

**БАХИЛЛИК,
БАДНАФСЛИК,
ОЧКУЗЛИК, ҲАСАД,
ХАСИСЛИК**

Одамларнинг энг ёмони ўз аҳли аёлига бахиллик ва кизгончиқлик қиладиганидир.

Ҳадис

Бухл азиз одамини хор этар,
Эл кузида ит каби мурдор этар.

Ҳайдар Хоразмий

Бахиллик одамнинг ўз молига жону дилидан ёпишиб олишидир. Бахил одам узининг ёйиши ва қийиниши учун ҳам пул сарф этишни истамайди. Масалан, нон, мева ва шунга ухшаш нарсаларнинг янгисини олишга қудрати етса ҳам эскисини олади, либосларнинг янгисини сотиб олмай, эски ва йиртиқларини харид қилади, тоза, мусаффо срда яшаш урнига қоронғи, зах ва саломатликка зарар етказувчи жойларда яшайди.

Ҳасиддин ал-Ҳасаний

Бахилнинг юзига куп қарасанг бағритош буласан.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Ҳар киши нокас билан ҳамкосадур,
Минг шарофатни касофат босадур.

Машраб

ҲИКМАТ. Ҳинд ҳакимларининг киноя қилиб
ёзишларича, уз мол-мулкларини яхшилик йулида сарф-
ламайдиган бахил кишилар «сахий» кишилардир. Чун-
ки узлари емай, ҳаммасини узгалар учун қолдиради-
лар. Қитъа:

Туриб дарё лабида бутимор қуш,
Чекар дарё сувидан доимо гам.
Узича уйлаган ичсамми ё йуқ,
Агар ичсам булар дарё суви кам.
Дилида ҳиммати йуқ ҳар бахилнинг,
Шу қушга ухшаган феълу ҳуши ҳам.
Ҳирсининг уткирлигидан нонини,
Уз узига қурмагай лойиқ, укам.

Ҳаким Қооний

Ҳасад балоси улкан фасодлар пайдо қилур. Чунки
ҳасад бағоят жирканч хислатдир.

Кошифий

Одамларнинг олийжаноби узига нисбатан одамлар-
да муҳаббат уйғонишига уринувчи, одамларнинг бахи-
ли эса узига нисбатан дўстларида нафрат тугдирувчи
кишидир:

«Махзан ал-улум»

Барча элдан тупроқ каби паст булгин,
Барча элдан елдек тixидаст булгин.
Ҳаракат қил, элни айлагин ризо,
Қул-оёгин упу қилма норизо!

Низомий Ганжавий

Бахил яхшиликни ёмон кўради, ёмонликка эса қар-
сак уради. Бахиллик бир тикон, агар у кимга ботса
улдирмай қуймайди. Бахил одам йулдош булмайди,
борди-ю, йулдош булиб қолса, қорин шишиб улади.

«Оталар сузи»

Борма айтмаганнинг дастурхонига,
Қул узатсанг, қадринг тушар, нонига,
Қушма узгаларнинг барра кабобин,
Қотган нону совуқ сувинг сонига.

Паҳлавон Маҳмуд

Эй оқил, бахилликни узингга шиор қилиб, мол-пул

топишнинг пайдан булма. Ҳасад ва бахиллик кучасидан қоч. Узгаларга доимо мадад қулини чуз. Ҳасад ва рашкдан ҳеч ким фойда курмаган. Аксинча эл орасида хору зор булиб, эътибордан четда қолган. Мол-мулкини бскорга сақлама. Уни эл фойда курадиган нарсаларга сарфла. Фақат аҳмоқ одамларгина юз меҳнату алам билан бойлик туплайдилар. Ундан на узи фойда топади-ю, на узгалар манфаат куради! Бундай жоҳил кишилар куриб билиб туриб, курганлардан ибрат олишмайди. Нафси аммора куйига кириб, ранж ва кулфат курадилар!

Муҳаммад Жабалрудий

Бахил киши уз мол-мулкининг қоровули ва узгаларга қолдирадиган мероснинг хазиначисидир.

Муҳаммад Зсҳний

Эй азиз, араблар орасида «Бахиллик оловдир» деган мақол бор. Чунки бахиллик уз соҳибини ғам утида ендиради. Араблар бировни бахилликда айбламоқчи булсалар, уни «Нодир бахил» дейдилар. Бу сузнинг келиб чиқишига Нодир исмли киши сабаб булиб, унинг тарихи қуйидагича экан. Айтишларича, Бани Ҳилол қавми орасида Нодир исмли киши булиб, у бахилликда маълум ва машҳур булган экан. У ҳар куни уз туяларини сугориш учун қудуқдан сув тортиб олар, қудуқ енидаги ҳовузчага қуйиб сугорар ва туялардан ошиб қолган сувни ҳовуздан яна қайтариб олиб далага сепиб юборар ёки ортиқча сувни ифлослаб қуяр экан. Бундай қилишдан унинг мақсади, бошқалар мен чиқарган сувдан туясини сугормасин, дер экан. У ҳар куни шу одатини такрорлашни қуймас экан. Унинг яна бир қилиғи булиб, туялари тезгина тезаклаб, тупроққа араташтириб юборар экан. Чунки тезакдан утин сифатида бошқалар фойдаланишини хоҳламас экан. Шунинг учун уни «Нодир бахил» дейишар экан. Уша кундан бошлаб ким бахил булса уни «Нодир бахил» дейиш одат тусига кириб қолибди.

Муҳаммад Жабалрудий

Узинг муҳтож була туриб сахийлик қиламан дема.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Ҳасисдан ким эдар дурри шоҳвор тама,
Кунгул сажанжали тамаъ мукаддар эдар,

Соқий бу кузу сафосиндадур губор тамаъ.
Қаноат аҳлининг аҳволи халқдан мастур,
Эдар разолати ҳолингни ошкор тамаъ.

Нодим

Бахил одамга ҳамма одам ёмон бўлиб куринади.

Бахил учун дунёда роҳат йўқ.

Бахилнинг ўз дарди ўзига етади.

Ҳар қандай оловни сундириш мумкин, аммо бахил-лик оловини сундириб бўлмайди.

Юзинг қора бўлса айб эмас, юрагинг қора бўлмасин.

Бахилга меҳмон бўлган киши ҳеч қачон қорин огригига учрамайди.

«Оталар сузи»

Ҳар кимнинг нафси уни чегарадан чиқариб юборса, бу унинг улимидир.

«Махзан ал-улум»

ҲИКМАТ. Ҳар ким қайсар нафс куйига гирифтор бўлса, барча балолар остида хор бўлади. Фард:

Нафсини тиймаса киши булур хор,
Нафс уни қилади куча-куйда зор.

Киши тирик экан, нафси билан курашда маглуб бўлмаслиги керак. Нафс шундай душманки, манманлик ва қайсарлик унинг шиоридир. Нафс шундай тақабурки, кибру ҳаво унинг ҳамроҳидир.

Байт:

Нафсингни улдирсанг ғамдан озодсан,
Душманинг бўлмайди, доимо шодсан.

Эй азиз, ҳар ким нафсининг огзини тиндирса нафс шундагина уни саргардонликдан тиндиради. Агар мард бўлсанг нафсинг буйинини ўз, йўқса балолар домига дучор бўлиш режасини туз.

Муҳаммад Жабалрудий

Ибн ал-Ҳорис айтади:

— Бир йигит бойлик қидириб уйидан чиққан эди. У йул юриб чарчаб, бир харобанинг олдига келиб утирди. Ногоҳ унинг кузи деворга ёзиб қўйилган қуйидаги сатрларга тушади:

Эй қаршимда утирган, сени куриб турибман,
Билдимки қайғу-ғамдан юрагинг тула қондир.
Қийнамагил узингни, борингга сабр айла,
Қаноатли кишидан ғаму-кулфат ниҳондир.
Иигит бу сатрларни уқиб, бойлик топиш фикридан
қайтди ва уйига кетди.

Муҳаммад Засҳини

Оқил инсон топганига сабр этар,
Сунг узининг нафсига ул қаҳр этар!
Аблаҳ одам аблаҳи шундай одам,
Доимо нафс куйида ургай қадам!

Фаридиддин Аттор

ҲИКМАТ. Ҳар кимнинг нафси ақлига хизмат қил-
са, ундай кишига бахт ва давлат юзланади. Ҳар ким-
нинг ақли нафсига хизмат қилса, бахту иқбол ундай
кишидан юз угиради. Байт:

Нафски ақлга буйсунса агар,
Иқбол дарахтидан мева ер киши.
Ақлдан зиёда бўлса агар нафс,
Одамнинг кунба-кун ортар ташвиши.

Муиниддин Жувайний

Эй фарзанд, нафси амморанг куйига кириб, кераги-
дан ортиқча молу мулк топишга интилма, узингни элу-
юрт олдида шарманда қилма!

Муҳаммад Жабалрудий

Ҳасад аслида ҳиммат пастлигидан ва табъ ҳасисли-
гидан вужудга келади. Булар жоҳиллик натижасидур.
Ҳасад ақлнинг нуқсонли эканлигига равшан далилдир.

Кошифий

Кишига берса ким моли ҳаромий,
Умид этса савоб ул марди омий.
Булур кофир умид этган ул инсон
Билиб олиб дуо қилгон ҳам ул он.

Суфи Оллоср

Кишининг уз нафсидан қочиши шердан қочгандан
фойдали.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ: Уз нафсини дсб бойлик қидиришдан
қочиш натижаси роҳат, эл молидан таъма ипини узиш
натижаси муҳаббат, узгалар сирини билиб, айбини то-
паман дейишдан қул ювиш натижаси юксак хулқдир.

Байт:

Огир меҳнатларга йулиқди ҳар ким,
Тамаъ кузини тикса, дусту душманга.
Қилган тамасига етмаса агар,
Гина билан озор берди қуп танга.
Тамагирнинг умри гам билан утар,
Оқибат дер бир кун «эвоҳ, аттанг!»
Ҳар кими шод ила хандон яшади,
Борига сабр этса бормай «ман-санга».

Мажидиддин Ҳавофий

Ҳар ким тамаъ йулин тутса ғар пеш,
Оқибат бир кун булғувчи дарвеш!

Фаридиддин Аттор

Тамаъни тарк эт чиқ гушаи қаноатаро,
Санга йуқ узга жаҳон ичра амният.

Комил Хоразмий

Тамагирлик ёмон хулқлардан бири ҳисобланади.
Тамагир одам уз орзуларини рӯёбга чиқариш учун
турли қабихликлардан ҳам қайтмайди, ҳеч қандай гу-
ноҳдан қурқмайди, ёлгон гапирмай юрмайди, ёлгон
сузини исботлаш учун ёлгон қасамлар ичади. У ҳар хил
хийлатарни уйлаб топади ва ҳаром сйди.

Ҳаслиддин ал-Ҳасаний

Бошқалардин узини баланд тутган одамга бахт ку-
либ боқмайди.

«Қурқит Ота китоби»

Тугри юргани учун уқ уз йулида,
Эъюз топди, кургил, шоҳлар қулида.
Дилингни тугри тут, балодан қурқма,
Ёқут ич-у, асло вабодан қурқма.
Қандай создир киши кажликдан қочар,
Ростлик ғалабага доим йул очар.

Ниъомий Ганжавий

Эй АЗИЗ, билгилки, одамзод дунёда қулида бориға қаноат қилиши лозим. Шундагина у одамларға тамаъ қулини чузмайди. Кимки ортиқча нарса қидирса, меҳнатлар домига тушади, одамларнинг назаридан қолади. Натижада ундай киши надомат турига ва маломат уқига дучор булади. Билгилки, тамаъ барча балоларни келтиргувчи ва жумла офатларни қузғотувчидир. Агар қушлар одамлар қуйган донга тамаъ қузи билан боқмаганларида, дом ҳадқаси уларнинг буйнига тушмаган булур эди. Агар инсон тамаъ камарини белига боғламаса, хорликнинг ботқогига ботмайди.

Эй биродар, тамаъ қилмагил, тамаъ —
Одамни харобу хору зор қилар.
Икки огиз тингла мендек носихдан,
Сени ҳаёт ичра бахтиёр қилар!

Муҳаммад Жабалрудин

Тамагир купгина нарсаларға тамаъ қузи билан қарайди. Бироқ ҳеч нарсаға столмайди, барибир муҳтожликда қолаверади. Бойлик кишини ҳеч вақт ҳақиқий саодатга етказолмайди. Тамагир эса бахту саодат одамга салтанату кумуш орқали келади, деб уйлайди.

Эй биродар, мунофиққа булма улфат,
Ким улфатдур, боши узра юз минг кулфат.

Аҳмад Яссавий

Тамаъ орқали тупланган молу давлат тамагирнинг узигагина эмас, ҳатто меросхурларига ҳам яхшилик келтирмайди. Тамаъ инсоний хислатлардан маҳрум этади.

Ҳасиддин ал-Ҳасаний

Хорликлар боши тамаъ билгил,
Доимо аззаман қанаъ билгил.

Навоий

Неча инсон нафси деб булди хароб,
Бошига тушди ани ғам беҳисоб.
Кимни ранжитсанг бориб узрингни айт,
Чунки душман доимо пойлайди пайт.
Ҳар киши пул ила мол орзу этар,
Бас, қаноатла бу орзуга етар.

Фаридиддин Аттор

ҲИКМАТ. Қайси бир дил булмасин агар унда тамаъ тулқини бор экан, доимо домга тушиш хавфи булади. Тамаъ гафлат дсворининг пушти паноҳи, ботил андишалар дснгизининг гаввоси. Байт:

Кимда тамаъ булса унда гафлатдир,
Гафлат замирида юзлаб офатдир.

Агар киши тамаъ ипига илинса бало чоҳига қулайди. Қушларга боқ, узлари осмонда парвоз қилсалар ҳам сздаги дон тамасидан домга илинади. Фард:

Бир сиқим бугдой тегирмон тошини сарсон қилар.
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ёмонликни шахобчалари кўп булса ҳам, уларнинг асоси тамаъ, ғазаб ва илмсизликдир.

Абу Райҳон Бсруний

Тамагир булмаслик керак. Кишининг бошига тамаълан турли балолар келади. Сал нарса учун киши ғазабланмаслиги керак, чунки киши учун дунёда ғазабдан кучлироқ нарса йўқ. Ғазаб келган пайтда киши узининг нима қилаётганини ўзи билмайди. Одам кишиларни ўз фсълига мослаштиришга уринмаслиги керак. Балки одамлар қандай фсълда булса ўша фсълга мослашмоқ керак.

«Махзан ал-улум»

Тамагир билан асло яқин булма,
Шубҳасиз у сенга душман булади.

Юсуф Хос Хожиб

Кишидаги энг ёмон хислат ута бахилликдир.

Ҳадис

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир шаҳарнинг атрофидаги далада қўйлар отари булиб, чўпон ўз қўйларини қуриқлаш мақсадида итини посбон қилиб тайинлади. Ит содиқлик билан қўйларни қуриқлар, ҳеч бир жонзотни қўйлар яқинига яқинлаштирмас эди.

Кўнлардан бир кўн, далага яқин тоғда тулки ит билан тил топишиб қолди. Тулки итга иккиюзламачилик қилар, итнинг кўнглида эса, у билан айшу ишрат қилиш тамаъси жўш урар эди. Ит шу тамаъ туфайли тулкига ҳар кўни биттадан қўзи инъом қила бошлади.

Қуйларнинг камайиб бораётганини сезган чупов бир куни узича: «Садоқатли итим булса-ю, нега бундай ҳол юз берапти?» деб уйладида пойлашга тушди. Воқеадан огоҳ булгач, «узингдан чиққан балога қайта борурсан давога, тулки итни йулдан урибди», деди. Шер:

Посбон оёгига кирдию тикон,
Угри матоларни умарди осон.

Азизим, курдингми, тамаъ инсонларнигини эмас, ҳатто ҳайвонларни ҳам йулдан оздирар экан. Шунинг учун имкони борича тамаъ домига тушмасликка урин!

Муҳаммад Жабалрудий

Шикоят қилма, эй тамагир, нопок,
Тупроқдан ор этма, чунки узинг хок!
Чупни ҳам элтолмас бу сувдан ҳеч ким,
Гавҳар сенга булсин, менга бас хошок!

Паҳлавон Маҳмуд

Ҳар ким озод булиб, шармандаликдан холи бўлай
деса, тамаъдан узоқ булиши керак.

«Маҳзан ат-улум»

Тамаъси купнинг, инсофи оз булар.

«Оталар сузи»

Тамагир узи қилаётган хатони узи билмайди.
Пасткаш одам бирор кимсани севса, ё қурққанидан
свади ёки тамаъгирликдан.

«Оталар сузи»

Иззат бермас, нақду дирам борлиги,
Ким булди тамаъдин кишининг хорлиги.

Навой

ҲИКМАТ. Очкуз кишини тарбия қилмоқ уз об-
руйини тукмоқдур. Ундай киши узгаларга яхшилик
қилса, очкуз ёмонлик қилмай қолмайди. Байт:

Нокасларни қилма тарбият,
Яхшиликка ёмонлик қилар.
Чаёнларни парвариш қилсанг,
Ниши билан вужудинг тилар.

Муиниддин Жувайний

Киши уз ҳақидан бировга бериши қийин, аммо
бермаслик очкузликдир.

Олчоқ одамда номус булмайди.
Жавоҳир булса-да эшакнинг юки,
Бари бир эшакдир, ялтираб туки!

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Киши сахий дустдан сақланганидан ку-
ра хасис дустдан асрангани яхшидир. Байт:

Ҳар кимсада булса қабих бир одат,
Бу одатни қилар бир куни такрор.
Чаёни кўр тошга уради нишин,
Ваҳоланки тошга утмайди зинҳор!

Муиниддин Жувайний

Хасислик кишининг қадрини йуқотади, фалокат-
ларга дучор этади.

«Оталар сузи»

Киши қанчалик бадавлат булмасин, у хасис ва ба-
хил булса, эл ичида обрусиз ва қадрсиз булади.

Абулбаракот Қодирий

Ҳирс ва тамаъ — дунёга булган муҳаббат ва нафсо-
ниятнинг маҳсули ҳамда эгрилик ва хиёнатнинг муло-
зими. Фард:

Тугри булиб, эл кунглига ёқа олсанг агарда,
Эгри булиб назарлардан қолиб кетмоқ не учун?!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эй уғил, билгилки, ҳирсу тамаъ ярамас нарсадир. У
кишиларга хорлик ва расволик келтиради. Шунинг учун
ҳам: «Хорлик тамаъдан келади» деганлар. Бундай ёмон
сифатдан қочмоқ сарафрозлик кучасига кирмоқдир.

Муҳаммад Жабалрудии

ҲИКМАТ. Дунёнинг барча ёмонлиги қулфланган бир
уйга ҳаширинган. Унинг калити бойликка булган ҳирс-
дир. Байт:

Бойлик учун тузоқ қуйган ҳар кимса.
Ғамдан бошқа нарса кўрмади харгиз!

Муиниддин Жувайний

Ҳирсли вақтингда ҳукм чиқарма.

Тинч яшай дессанг, қулингда бориға қаноат қил.

«Оталар сузи»

Парҳезгарлик бустонининг гуллари ҳидидан фаросат бурни билан ҳидлай оладиган ҳар бир киши туген ва смонлик манзилларининг энг аввали булган ҳире ва тамаънинг тиконзор даласига азм этишни асло ихтиёр қилмасин! Уз уйининг маъмур ва молининг сероб булиши учун иблис фирибига учиб, бировларнинг маншат қасрини хароб этишга уринмасин!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Қаноатсизликдан ксладиган офатлар беҳисобдир, Шулардан бири хасисликдир. Ҳасад эса давоси йук дард. Кимки ҳасад қилиб, бу дардга илиниб қолса, улмасдан қутулмайди.

Ҳаслиддин ал-Ҳасаний

Туртта нарса борки, эй авлоди пок,
Барча элни айлағай қалбини чок.
Турттадан аввалгиси булган ҳасад,
Ундан утсанг худбинлик то абад,
Жаҳлини ичга ютолмаслик бири,
Ҳам бахилликдан кечолмаслик бири.
Эй угил, келма яқин бу турттага,
Олмасин сени бу феъллар уртага.
Кийнадан кечгилу зардек пок бул,
Хокка айланмай элингта хок бул!

Фаридиддин Аттор

Эй азиз фарзанд! Бахиллик ва ҳасад иллатига дилингда асло жой бермагинки, ҳасад давлатинг уйини вайрон қилса, бахиллик иззат чаманини пайҳон қилади:

Кимки ҳасад утин ёкса жаҳонда,
Бу ут унинг узин қуймас омонда!

Ҳожа Самандар Термизий

Эй фарзанд, билгилки, мунофиқ ва ҳасадгуй кишилар таъсири яхши одамларни йулдан чиқаради. Доно ва олимлар суҳбати эса кишига боқий умр бахш этади.

Бсхуда сузлар айтилаётган мажлисга тушиб қолсанг,
бундай мажлисдан қоч!

Муҳаммад Жабалрудий

Дунёда ҳасад ва гинадан огирроқ ранж йуқ. Чунки
ҳасадчи одам одамларнинг шодлигидан пайваста гам
остида юради. Узгалар роҳатидан доимо заҳмат торта-
ди.

Муҳаммад Ҳусайн

Ҳасадчи киши одамларнинг шод ва хушҳоллигидан
доимо гам чекади ва алам тортади! Ҳа дунёда ҳасад ва
бахилликдан кура ёмонроқ дарду алам йуқ! Шундай
экан, бундай кишилардан узоқ юр, уларнинг суҳбати-
дан қоч! Назм:

Дармон қабул қилмас иллатдир ҳасад,
Ҳасадчининг доим ғамидир бсҳад!

Муҳаммад Жабалрудий

Айбсиз одамни курган ҳасадчини жаҳли чиқади.

Баданнинг созлиги ҳасаднинг озлигидан.

Ҳасадчининг моли узига насиб этмайди.

«Оталар сузи»

Ҳасиснинг нонига узатганда қул,
Филларнинг остида улган куп маъқул!

Низомий Ганжавий

ЭЙ АЗИЗИМ, сенинг бу нафсинг сб туймайдиган
ҳасисий нарсa. Агар унга йул берсанг сени балолар
домига туширади. Унга қарши курашсанг, уни енгй-
шинг мумкин. Йуқса сени офатлар чоҳига гарқ қили-
ши муқаррардир. Шеър:

Очкуларнинг бадавлат булганин ким курибди,
Тулмагунча кузига тупроқ асло туймайди!

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКОЯТ. Айтишларича, Лоҳур шаҳрида бир илм-
ли киши булиб, ута ҳасис эди. Тийинлаб пул туплар,
ҳатто узи тузукроқ сйишга ҳам огринар эди. У жон
берса берарди-ю, аммо бировга нон бермас эди. Топ-
ган олтинларини ниҳоятда пинҳон тутар, доимо жони-
ни ҳовучлаб яшарди. Айёрликда қилни қирқ ёрадиган

шогирди булиб, уз хужайинининг олтинларидан воқиф эди. У қандай қилиб булмасин уша олтинларни қулга туширишга уринар, аммо очкуз хужайинини алдашга ожизлик қилар эди.

Орадан йиллар утиб, хужайин касалга чалинади. Улишни муқаррар эканини билгач, олтинни кузи қиймагани учун, бола-чақа қилишдан ҳам кечган хужайин нима қилишини билмай қолди. Сунг бирдан бир қарорга келиб, олтинларни юта бошлади. Ҳаммасини ютиб булгач жон берди.

Унинг улганини эшитган одамлар йигилиб, кумиш чорасини кўрдилар. Узаро пул туплашиб, барча маросимини адо қилишдилар. Орадан бир неча вақт утгач, шогирди хужайиннинг уй ва ҳовлиларини қидириб, олтинларни топа олмади. Боши қотиб, уйга толди. Узича: «Хужайин уз олтинларини ҳеч қасққа олиб бормаган, унинг на қариндоши ва на хотини бор. Олтинлари-ку уйда булиши керак, аммо ҳамма ёқни остин-устун қилдим. Ҳеч ерда йуқ. Энди нима қилиш керак? Шунча аёрлигим билан наҳотки хужайинининг хазинасини топа олмасам?» деди. У қидира-қидира топа олмагач, бошига бир фикр келиб қолди. Тугри гуристонга борди. Хужайиннинг қабрини очиб, жасадининг қорнини ёрди ва олтинларнинг ҳаммасини йигиб олди.

Муҳаммад Жабалрудин

Бир киши уғлига деди:

— Нафсингни шундай машқ қилдирки, токи у амрингга қулоқ соладиган булсин!

Угил суради:

— Мен қайси пайтда ақлли булишим мумкин?

— Нафсингга ҳоким булганингда! — деди.

«Махзан ал-улум»

Номуродлар кунглини огритма.

Муҳаммад Сиддиқ Руштин

Ҳасад шундай дардки дори-ю-дармон,

Қабул қилмас, дилни уртар бсомон.

Дейдилар ҳар ҳасад элга зиёнدير,

Аммо ҳасадчига элдан ҳам зиён!

Муҳаммад Ҳусайн

САХОВАТ, ҲИММАТ,
ОЛИЙЖАНОБЛИК,
ҲАДЯ,
ШОДЛИК ҲАҚИДА

Бул сахий сен, эй биродар, бул сахий
Булмагай ҳар хил бало бошда дағи!
Доимо мардлик била мардона бул,
Ким сахийдир қўллар они барча қўл!

Фаридиддин Аттор

Саховатли киши шундай кишики, биров сурамай,
олдиндан узи билиб ҳадя қилади.

Абдибек Шероия

Қилган ишим булмасин деса бас,
Эр фақат уз мақсадини уйламас!

Фаридиддин Аттор

Кишилар ёвузи — бу эзма кишидир.
Кишиларнинг қадрлиси — саховатли кишидир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Биров сенга муайян бир меҳнатни сингдирса.
У меҳнатни унутма, мисли улик булма.
Эй асл киши, одамгарчиликни қўйма,
Кишиларга доим одамгарчилик қилиб тур.
Кел мол деган ном олма, одамгарчилик қил.
Одамга одам бул, одамгарчилик қил.

Юсуф Хос Ҳожиб

Эй угил! Саховатингни киримингга қараб қил! Чунки снингдаги пулингни бирданига совуриб юборсанг, саховатингни кейин нима билан амалга оширасан?!

Абдибек Шерозий

Сахий одам душманлик ва адоватдан қочган, ўз қалбида муҳаббатга йул очган бўлади. Сахий киши мисдан ясалган кузага ухшайди: тез тайёрланади-ю, аммо узоққа стади. Очкуз киши муҳаббатдан қочган, ўз қалбида адоватга йул очган бўлади. Очкуз киши сопол идишга ухшайди, уни ясаш қийин-у, лекин тез синади.

Юсуфий

Халқнинг стути сахий кишидир, сахийлик шараф келтиради.

Аҳмад Югнакин

Улуглик тиласанг сахий бул, сахий
Сахийни севар ҳақ таоло, ахий.

Сайфи Саройи

Суннат эрмиш кофир булса, берма озор,
Кунгли қаттиқ дилозордан худо безор.
Оқил эрсанг эранлага хизмат қилгил,
Амри маъруф қилгонларни иззат қилгил.

Аҳмад Яссавий

Имконинг кутаришига қараб сахийлик қил, бировларга тақлид қилган ҳолда сахийлик қилма! Қарз олиб, бунинг эвазига қилинган сахийлик қандай сахийлик бўлади. бошқаларнинг молидан олиб, бировларга едиришдан нима фойда?!

Абдибек Шерозий

Бойлигинг булганда танглик қилмагин,
Йулинг очик булса, ланглик қилмагин!

Фаридиддин Аттор

Билгилки, саховат мақтовга лойиқ фсълдир. У инсонга сайқал берувчи безакдир. Сахийликнинг натижаси яхши номлилик, эзгулик берувчи безакдир. Сахийликнинг натижаси дустларнинг купайишидир. Одамзот учун саховатдан яхшироқ ва азизроқ еқимли сифат йуқ! Байт:

Кимда гар сахийлик одати йукдир,
Яхшилик кутмоқнинг ҳожати йукдир.

Бир ҳакимдан: «Кишининг барча хунарларини йук-
қа чиқарадиган нарса нима?» деб сўрадилар. У эса:
«Бахилликдир!» деб жавоб берди. Яна ундан: «Киши-
нинг барча айбларини бекитадиган нарса нима?» деб
сўрадилар. У эса: «Сахийликдир!» деб жавоб берди.

Абулбаракот Қодирий

Бахил булма, эй саховатли киши,
Саховатли деган мангу қолади, улмайди.

Юсуф Хос Ҳожиб

ҲИКМАТ. Олийҳиммат ва соҳибдавлат шундай ки-
шики, яхши хулқ ва чиройли одат билан каттаю-кичик-
ни уз муҳаббати домига илинтиради, дўстлик уругини
кўнгил ерига экади, азишлар ва улутлар йўлига ибрат
қўзи билан боқади, қариндош-уруғлар ҳақини имкони
борича адо қилади, дўстларини қўлидан келганича ҳур-
матлайди, улиб кетган ёру-биродарлари авлодини ях-
шилик билан тақдир этади.

Муниддин Жувайний

Бировким анга ҳиммат улди баланд,
Эрур одам аҳли аро аржуманд.

Навойӣ

Битиклик келди ҳимматидин нишона,
Ки ҳимматсизни паст этди замона.

Навойӣ

Халққа лутфни кам қилмагил,
Ҳеч кишига жавру ситам қилмагил.

Пошшоҳуҷа

Етушмакни узига қилса армон,
Керакким ҳиммат ила урғай ақдом.

Ҳалибийӣ

Искандар Зулқарнайн айтган эди: «Киши узининг
олий ҳиммати билан азиздир. Мард шундай кишики,
гапирмасдан туриб, қилмоқчи булган ишини адо қила-
ди. Номард киши гапириб туриб ҳам адо қилмайди.
Яна ундан сўрадилар: «Қандай қилиб жаҳонга эга бул-

динг?» У деди: «Ҳакимларнинг сузига ва маслаҳатига амал қилдим, улугларнинг ишини кичикларга ва кичикларнинг ишини эса улугларга букюрдим!»

Абулбаракот Қодирӣ

Адолат натижасида юрт обод, эл фаровон, хазина мул, шаҳару қишлоқлар яшнайти.

Кошифӣ

Обу оташу боду ток булди,
Ҳар ким танида чу пок булди.

Сайёдӣ

Саховатли булмасанг майли, аммо исрофгар булма.
Саховат билан исроф бошқа бошқа нарс.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Олийҳиммат киши Ҳумо қушига ухшайди. Пастҳиммат киши эса қузгун кабидир, улаксалар эса унинг улуши булади. Байт:

Ҳар кимсада булса Ҳумодек ҳиммат,
Ҳар иллатга ундан топила даво.
Ҳимматсизлар эрур мисоли қузгун,
Ундан келур даво урнига вабо!

Муиниддин Жувайний

Келса агар хонанг узра ғариб меҳмон,
Бор нарсангни олдиға қуй, бул меҳрибон.

Маҳмуд Кошғарӣ

Кимгаким бор ҳиммат ила эътиқод,
Оқибат ул амр топар ул мурод.

Дурбск

Кишининг қадри унинг ҳимматиға яраша булади.
Ҳадя муҳаббатни оширади.

Дустлар учун ажаб сқимли хислат,
Бир-бирин ҳадя-ла айлаб турса шод.
Узаро ҳадялар шундайин кучки,
Дилда муҳаббатни айлағай бунёд!
Ҳасиснинг ҳадяси совуннинг купиги,
Берганингни унут, берганин едда тут.

«Оталар сузи»

Кишига ҳиммати мардона ксрак.

Нодир

Ичириб элга қошуқ бирла шурба,
Чумуч сопи билан қузини чиқарма.

Сайфи Сарони

Ҳимматсиз киши эр сонида эмас
Ва руҳсиз киши тирик демас.

Навоий

Қарамсиз киши мевасиз дарахтдир, мевасиз
егочни кесиб ёндиргин.

Аҳмад Югнакий

Арратек эт базл кейин-илгари,
Теша бикин йунма уз-узунг сари.

Ҳайдар Хоразмий

Сахий кишининг таоми шифодир.

Ҳалис

Кишининг саховати унинг динидир.
Муруввати ақли, насаби эса хулқидир.

Ҳалис

Одамлар билан муросаю мадорага киришиш ҳам
садақа ҳисобланади.

Ҳалис

Меҳрибон ва раҳмдил булмоқ умрнинг ва ризқнинг
баракали булишига олиб кслади.

Кошнфий

Сахийлик бамисоли жаннатнинг дарахтларидан би-
ридир. Унинг шоҳлари дунёга осилиб туради. Кимики
шоҳларидан бирини тутиб олса, у жаннатга бошлаб
боради.

Ҳалис

ОЗ ВА КЎП ЕЙИШ
ҚОНДАЛАРИ,
ИЧКИЛИК,
САЛОМАТЛИК,
ТАБИБЛАР

Кишига ҳиммати мардона ксрак.

Нодира

Ичириб элга қошуқ бирла шурба,
Чумуч сопи билан қузини чиқарма.

Сайфи Сарони

Ҳимматсиз киши эр сонида эмас
Ва руҳсиз киши тирик демас.

Навоий

Қарамсиз киши мевасиз дарахтдир, мевасиз
егочни кесиб ёндиргин.

Аҳмад Югнакий

Арратек эт базл кейин-илгари,
Теша бикин йунма уз-узунг сари.

Ҳайдар Хоразмий

Сахий кишининг таоми шифодир.

Ҳалис

Кишининг саховати унинг динидир.
Муруввати ақли, насаби эса хулқидир.

Ҳалис

Одамлар билан муросаю мадорага киришиш ҳам
садақа ҳисобланади.

Ҳалис

Меҳрибон ва раҳмдил булмоқ умрнинг ва ризқнинг
баракали булишига олиб кслади.

Кошнфий

Сахийлик бамисоли жаннатнинг дарахтларидан би-
ридир. Унинг шоҳлари дунёга осилиб туради. Кимики
шоҳларидан бирини тутиб олса, у жаннатга бошлаб
боради.

Ҳалис

ОЗ ВА КЎП ЕЙИШ
ҚОИДАЛАРИ,
ИЧКИЛИК,
САЛОМАТЛИК,
ТАБИБЛАР

Куп дсмак бирла булмагил нодон,
Куп смак бирла булмагил ҳайвон.

Навоий

Куп сйиш оз сйишдан ҳам маҳрум қилади.
Баданнинг қуввати овқат, руҳнинг қуввати илмдир.
Қорин смоқдан завқ олади, ақл эса ҳикматдан.
Нон — ҳаёт дсмак.

«Оталар сузи»

Ҳурматли устозим айтар эди: «Иллатнинг пайдо бўлишига турт нарса сабаб булади: ёмон сув, аччиқ тутун, бадбуй ҳид ва ҳазм бўлиши қийин қаттиқ смиш!»

Ҳикмат аҳилларининг китобларида иллатни пайдо қилувчи нарса олтита дейилади: тунда кам ухлаш, кундузи куп ухлаш, пешобни узоқ тутиш, туқ қоринга яна овқат сйиш, кечаси совуқ сув ичиш ва ортиқча жинсий алоқа қилиш!

Одамзот куп сйишни асло одат қилмаслиги керакки, ҳақиқатан ҳам куп сйиш ҳайвонлар одатидир. Ҳикмат қонун қондаси буйича эса номақбулдир. Дсмак, инсон овқат сйиш борасида ниҳоятда эҳтиёт бўлиши керак, имкони борича кам сйиш, туғри келган пайтда сявермаслиги, ҳақиқий иштаҳа келган вақтда овқатла-

ниши лозим. Ана шундай қилган киши табибга асло муҳтож бўлмайди.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Икки нарса кунгилни фасодга элтур: бири — тула сйиш, бири — тула уйқуламоқ.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Оз с, ҳамиша с.

Қанчалик мусоффо бўлса ҳамки сув,

Ортиқча ичилса келтирар қайгу!

«Оталар сузи»

Десангки таомим зое бўлмагай, едур,

Ва тиласангки, либосим эскирмагай, кийдур.

Навоий

Абул Аббос қассоб шундай дер эди: «Очликдан бстоқат бўлмагунимча, асло таом емадим, шунинг учун табибга ҳеч ишим тушмади!» Фард:

Табобатда шундай сзганин курдим,

Очлик даво эрур барча иллатга!

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Куп сйдиган одамнинг саломатлиги кам бўлади:

Кимки куп сйишни айласа одат,

Ичию ташили қашлагай иллат!

«Оталар сузи»

Нафсин ултурган эр булур ғозий,

Эр эсанг ҳосил эт анинг бикин от.

Сайфи Саройи

Дард узи шахд агар заҳар эрур,

Бадр кавокиб аро анвар эрур.

Уз еридин алар қилса интиқол,

Иккиси ҳам улгуси пажмурда ҳол.

Сайфи Саройи

Ейиладиган овқатлар тоза ва соф бўлмоғи керак. Масалан, офат етмаган тоза бугдой, шу бугдой унидан қилинган овқатлар, гушт эса соғлом ҳайвон гушти бўлиши билан бирга яхши пиширилиши, шарбатлар мижозга мос бўлиши, узум ва анжир каби мевалар эса яхши пишган бўлиши лозим.

Камолиддин Исмоил Бухорийнинг тиб китобида эзилишича, кишининг қорни туқ булса-ю бошқа овқат олдига келтириб қуйилса, ундан асло емаслиги керак. Бундан ташқари қаттиқ ва оғир меҳнатдан кейин нозик овқатлардан, сут ёки балиққа ухшаган нарсалардан ёб булмайди. Чунки бу пайтда ошқозон ниҳоятда кизиб кетган булади ва унга тушган нозик овқатлар кизиб кетиб, тезда бузилади. Ошқозонда иссиқлик урнаб қолганда кишилар совуқ овқатлардан танаввул қилишлари, масалан, гур узум ёки ошқовоқ сийишлари керак.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Куп сийиш очликдан зиён.

Сув оз-оздан ичилса фойда.

Озга қаноат қилмаган купга етмайди.

«Оталар сузи»

Овқатларни бир-бирига аралаштириб ёб булмайди. Масалан, қатикни гур узум суви билан, барча турдаги овқатлардан кейин эса урик ва шафтоли ёб булмайди. Гур узум билан балиқни, сирка билан саримсоқни, пиёз билан саримсоқ пиёзни — буларни ҳам аралаштириб ёб булмайди. Барча мева турларидан кейин эса совуқ сув ичиш мумкин эмас. Бундан ташқари асал билан қовунни, товуқ гушти билан балиқни, саримсоқ, боқла, айрон, қатикни ҳам аралаштириб ёб булмайди.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Қилур мардни нафси аммора хор,

Эсинг булса, берма эътибор.

Кишининг топган овқати ҳалол ва покиза булса-да бироқ ундан куп еса, қуйидаги зарарлар ҳосил булади:

Биринчи, куп сийишда одамда эзилиш, баъзан улим ҳосил булади. Кишида фикр ботил булади. Ҳақимларнинг айтишича, меъда қозонга ухшайди ва у доим юрак остида қайнаб жушиб туради. Ундан чиққан ҳарорат ва буг юракка таъсир қилиб, унда бузилиш пайдо булади.

Бошқаларнинг айтишича, мия гуёки бир уй булиб, ақл эса уни ёритувчи чирогидир. Меъдадан ҳосил булувчи буг кучи мияга боргач, ақл чирогининг нуруни пасайтиради.

Иккинчи, одам куп сийиш, куп овқатланишга ургангани сари унда овқатга булган ҳирс ошаверади. Шунинг учун устод Абу Жаъфар: «Ошқозон ажаб аъзодир»

ки, оч қуйган саринг туқлиги ошади, туйдирган саринг очлиги купаяди!» деган эди.

Учинчи, куп сийишдан ваҳима ва касаллик купайиб, фаҳму-фаросат пасаяди. Шунинг учун олимлар: «Куп сийиш зийраклик ва доноликни йуқотади!» дейдилар. Бошқа тоифа табиблар эса: «Куп сийиш ақлни ёмонлик томон узгартиришдир!» дейишади.

Туртинчи: куп сийиш тан огирлашишига сабаб бўлади, бадан сустлашади, бундай ҳолатда уйқусизликдан қутулиб бўлмади. Шунинг учун: «Куп едингми, узингни қотган ҳисобла!» деган эди баъзи донолар.

Абулбаракот Қодирий

Овқат сийишдан аввал қулни, огизни ювмоқ лозим. Ёгли қул билан либосни ва дастурхонни ифлос қилишдан эҳтиёт булиш керак. Огизни катта очмаслик ва луқмани катта олмаслик керак. Овқатни тез ютиш ва огизда узоқ тутиш ноурин. Бармоқни овқатдан қул тортмасдан аввал яламаслик керак. Дастурхондаги ҳар хил овқатларга қарайвермаслик, овқатни ҳидламаслик ва тишлаб курмаслик керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Билгилки, барча овқатларни тури сийилиш қондасига қараб фойда ёки зарардан холи бўлмайди. «Ажойиб ал-махтуқот» китобида ёзилишича, иллат пайдо булишининг сабаби киши ўз мижозига ёқмайдиган овқатни сийишда, барча дардларнинг боши эса мижозга ёқмайдиган овқат сийишдадир. Кам овқат сийиш билан даволаниш барча овқатлардан афзалдир.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Ёб-ичиш қоидаларидан бири шуки, хон ёки дастурхон атрофига утиришдан аввал, қулни ювмоқ керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқат сийишдан аввал уй эгаси биринчи бўлиб қул ювади. Овқатдан кейин эса барчадан кейин ювади. Бундай қилишнинг сабаби шуки, кечиккан ёки тасодифан келиб қолган киши билан овқат сийишни давом эттиради. Токи янги келган киши уялиб қолмасин. Аммо қулга уй эгасининг ўзи сув қуймоғи ва меҳмон биродарларига ўзи хизмат қилмоғи керак.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Ақл ва фаҳм хонининг соҳибалари ва ахлоқ дастурхонининг лаззатшунослари шундай айтадиларки, агар икки рафиқ хон ёки дастурхон устида шерик булсалар, одамият ва инсоният одобининг тақозосига кура, овқатга бир-бировидан аввал қул узатишга шошилмаслиги ва бир-бирига таклиф ва илтифот юзасидан йул тутсинлар. Монанди ит ва тунгиз ҳамда бошқа ҳайвонлар каби узини овқатга отмасликлари керак. Кимки ёш жиҳатидан кичик булса, ёши каттароғи овқатга қул узатмагунча сабр қилмоғи лозимки, бу зарур ахлоқ қоидаларидан ҳисобланади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқатни кичик-кичик олиш, оғизни унғ томонида чайнаш, овқат билан бирга қулни оғизга тикмаслик керак. Овқатни яхшилаб чайнаб ютгандан сунггина бошқа луқма учун қул узатиш лозим. Овқат фақат уз олдидангина олинади. Таом сйилаётган пайтда киши уз олдиға қараб утириши, узгаларнинг олиши ва сйишиға қаралмайди. Овқатни иссиқ ҳолда смаслик, уни пуфламаслик лозим. Чунки пуфлаганда оғиздан тупук чиқиб, овқатга тушиши мумкин. Таом сйиш асносида яхши кишилар ва яхши ишлар ҳақида гаплашиб утириш керак.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Қул билан овқатдан олаётган пайтда чап қулни овқат олаётган қулни тагига тутиш, дон ёки ёғнинг срга тукилишининг олдини олишға интилиши, кишининг кунглини айнитадиган овқат ёки ишлар ҳақида зикр қилмаслик лозим. Косадан овқат ичаётганда овозини чиқармаслик, лаган остига нон қуймаслик керак.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меваларни сйишдан аввал ювиш керак. Чунки куп жониворлар меваларнинг устиға утирган булади. Айниқса узумни шундай қилиш купроқ таъкидланади. Ювиб смаслик баъзида улимгача олиб келади. Овқатдан кейин қул ва панжаларни ювиб тозаламоқ зарурдир. Оғизни ва қулни ашнон билан ювилса, уни хушбуй ва мулойим қилади ва панжаларда қувват пайдо қилади. Уй эгасининг қоидаси шундайки, у овқатдан аввал қулини ювиб, овқатдан сунг энг охирда ювади. Утиришларда қул ювишни чузмаслик ва бошқаларни мунтазир қилиб қуймаслик зарур. Сувдан тезда қул

тортмоқлик керак, токи бошқаларга навбат тезроқ ста-
ди. Қулни либосга артмаслик керак. Бу тамизсизлик
аломатидир. Агар даструмол булмаса, қулни юзга ёки
соқолга суртмоқлик керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқат сйиш учун утиришда аввало доно ва олим
кишилар энг юқорига утқазилади. Сунг эса ёши, илми
жиҳатидан юқорига утқазилган кишиларга яқинроқ
кишилар таклиф этилади. Бордию, урта ва охирги
даражада булган кишилар юқорига утиб қолган булса,
уларни тургизиш ва ёши ҳамда илми жиҳатдан устун
булган кишиларни тенага утқазиш мумкин.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Дастурхонда тансиқ таом булса-ю, оз булса, унга
хирс билан ташланмаслик керак. Аксинча, уни илтифот
юзасидан бошқаларга ҳавола қилмоқ лозим. Овқат сйи-
лаётган пайтда ҳар ким уз шеригининг сяётган луқмаси-
га қарамаслиги, уз олдидан олмоги, бироқ мсва-чсва
булса, бошқа жойдан ҳам танлаб олмоги мумкин.

Оғзига солинган овқатдан суяк ёки бошқа бирор
номуносиб нарсa чиқса, оғзидан олиб дастурхонга
қуймасин. Масалан, оғзида суяк булса, уни узгалар-
нинг диққатини жалб қилмасдан, бекитиб олсин. Узга-
лар иштаҳасини бузадиган ва иффатини кетказадиган
ҳаракатдан ниҳоятда эҳтиёт булсин. Оғзидан қайтариб
олинган нарсани қайтариб идишга солмасин. Шундай
йул тутсинки, ундан қолган овқатдан табаррук сифати-
да ичувчи узга кишиларнинг нафратини қузғотмасин.

Киши меҳмон булса қулини мезбондан олдин ар-
тишга ҳаракат қилсин. Купчилик қул тортса, у ҳам
купчиликка эргашсин. Оч булса ҳам бунинг аҳамияти
йуқ. Борди-ю, мезбон булса узгалар қул тортганда ҳам
у қул тортишдан тийилиб турсин. Чунки меҳмонлар-
нинг бирортасида сйишни давом эттириш хоҳиши бул-
са уялиб қолмасин.

Овқат орасида сув ичиш истағи пайдо булса, сувни
оҳисталик билан ичсин. Токи ичаётганда кишилар
унинг оғзи ва халқумининг овозини эшитмасин. Одам-
лар овқат сяётганда тишини ковламасин. Тишдан чиқ-
қан нарсани шундай жойга ташласинки, токи одамлар-
нинг нафратини қузғотмасин. Қул юваётганда қулни
ва тиш остини тозалашга алоҳида диққат қилсин.

«Хулосат ал-ҳукамо»

«Хулоса» китобидан маълум булишича, овқатни асло ҳидламаслик, овқат орасида сув ичмаслик, борди-ю ичиш лозим булиб қолса, пиёла ёки идишни ёғли қули билан булғамасликка ҳаракат қилмоғи лозим.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Ахлоқ неъматининг лаззатидан баҳрадор булган кишилар айтадиларки, чақирмаган жойга қорин туйдириш мақсадида бормоқ, шундай қудратли селдирки, бу сел обру ва иззат асосини ва томирини бутунлай қупориб ташлайди. Ёки у шундай бир шуъладирки, унинг завол қилувчи яшини иззат ва ҳурмат хирмонини ёндириб юборади.

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Овқатдан қул тортгач, овқат сунгидан ширинлик смоқ, масалан, қанд ёки асал сйиш фойдалидир.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Бутун сйишга нарсаси булмаган одам сендан нон нася олса, унга раҳм қил, аммо гушт нася олган одамга шафқат қилма. Биринчиси ҳақиқий ночор, иккинчиси эса нафс бандасидир.

Уз дардини табибдан яширган одам уз-узига ҳиснат қилган булади.

«Оталар сузи»

ҲИКОЯТ. Бир табиб бир кишининг олдида борган эди. Унинг икки хил овқат еб утирганини курди. Унга: «Икки овқатни аралаштириб ема, улар қорнингда келишолмай жанг пайдо қилишади!» деди. У киши қулоқ солмай сяберди. Аммо эртасига касал булиб қолди. Сунг уша табибга одам юборди. Табиб келиб унга «Айтмаганмидим, бу икки овқатни ема, улар келишолмайди, деб», дея таъна қилди. У деди: «Иуқ, гапинг нотугри, улар келишиб олишди, мени оёқдан қулатиш ҳақида иш олиб боришмоқда!»

Абулбаракот Қодирий

Киши олдидаги овқатга қул чузма,
Уз олдиндаги овқатни егин, эй зариф.

Ғозий

Булма коми нафс учун ҳар сифланинг олдида паст,
Обрусизлик юкин чекмакка маздур улмагил.

Ғозий

Хайф, юз минг хайф узингни айладинг расвои халқ,
Тутмайин нафсингни хирсу оздин офоқ аро.

Роқим

Бсморнинг дарди кечаси зураяди:

Кеча узун, ой ботмас,

Дардлининг тонги отмас!

Танбалдан сув сурасанг, табиблик қилади.

«Оталар сузи»

ХИКОЯТ. Бир табиб бир одамнинг олдига келиб:
«Мен сенга учта нарса олиб келдимки, улар сендан
узга кишига арзимади!» деди. «Улар нималар
экан?»— суради улуг киши. Табиб баён қилиб деди:
«Сочни буюйдиган рангни, у билан сочингни бир бор
буюсанг, умринг охиригача бошқа оқармайди. Иккин-
чиси, ҳазм дорисини, ундан истеъмол қилсанг, ҳар
қандай қупол ва қаттиқ овқатни ҳам бир онда тилка-
лаб таштайди. Учинчиси, шундай бир дорики, ундан
истеъмол қилсанг йигитлик айёминг қайтиб келади ва
гузаллар билан истаганингча айшу ишратда булишинг
мумкин!» Табиб сузини тугатгач, улуг киши унга қараб
деди: «Сени олиб келган соч буюғи алдов мояси, мағ-
рурлик нишонаси, қариганда ёшларни қилигини қи-
лиш одамга ярашмайди. Қари кишига оқарган соч ҳам
зийнатдир. Мен оқ сочларимни қора зулматга алмаш-
майман. Айтган ҳазм дорингга келсак, мен куринган
овқатни буктириб, уравсермайман, унақа одамлардан
эмасман. Менинг шиорим, кам смоқдир. Еганда ҳам
сен айтгандек кур-курона куринган овқатни эмас, ош-
қозоним ҳазмига ожиз булмаганларини сйман, учинчи
дорингга келсак, бундай дори ҳою-ҳавасга берилган
аҳмоқ одамларга керак. Узининг савобли ишларини
ташлаб қуйиб кун буйи хотинларга хушомад қилиб,
утирадиган киши бахтсиз кишидир.

Абулбаракот Қодирий

Гарчи зоҳирин туғридиндур нафс,
Жаълинг уйида уғридиндур нафс.
Нафс тавсанини ром қил узингга,
Қодир ул ҳар ва суз десанг сузингга.

Бобур

Кимки ориф эрса уз нафсига,
Даҳрни бир зарра кузга илмагай.

Толибий

Тозаликдан қочган киши хасталик домига илинади.
Оғриган куз кўр булиб қолган кўздан яхши.
Дорингга қувониб заҳар ичма.

«Оталар сузи»

Нафс ёгисин мағлуб этгил.
Ишларингни борини хуб этгил.

Бобур

Аждаҳо билан уруш қилган киши полвон эмас,
Паҳлавон улдулки, голиб булса, ким уз нафсига.

Пошшоҳужа

Олимлардан бири Низомиддин дейди: «Қуйидаги нарсалар ёқимсиз, хунук ва нораводир: узгаларни мас-харалаш, кўп қулиш, аччиқ нарсаларни кўп сийиш, мевалари пишиб турган дарахт тагига ётиш, ёки унинг остига ҳожат ушатиш, соч ёки соқолни бошқа кишилар тароғи билан тараш, қозондан қўл билан овқат сийиш, жамоат олдида тупуриш, сичқон сган нарсани сийиш, бозорда кўпчиликнинг назари тушиб турган ерда овқат сийиш, гуристонда утириб овқатланиш, у ерда қаҳ-қаҳ уриб қулиш!»

Абулбаракот Қодирини

Ема зарра ҳаром огушта нондин,
Булур гоҳи нажас бир қатра қондин.

Суфи Оллоҳр

Дустим эрталикининг ғамини сма,
Бу бир нақд нафсни ғанимат билгил.

Паҳлавон Маҳмуд

Тамоққа эҳтиёт бўлинса, умрга фойдалидир,
Овқатни оз сийилса, бу огизга лаззатлидур.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ичимлик ичма, тубанларга аралашмай юр,
Эмин юр, доим эзгу буласан.
Синалган, танилган кишини маҳкам тут.
Ундан сенга туман минг манфаат тегади.
Ҳар қанақа сузни ҳам тингла, лскин ишонма.
Кунглингагини очма, қаттиқ ва маҳкам тут.

Юсуф Хос Ҳожиб

Масти иқбол улма, идбори била оғритма бош,
Тотмагил бу бодани, зинҳор махмур улмагил.

Ғозий

Ичимлик ичма, зинҳор зинога яқинлашма, хазар
қил.

Бу икки нарса гадолик тунини кийдиради.

Юсуф Хос Ҳожиб

Хамрдин яхши йуқ жаҳонда нсъмат,
Булмаса гар хумору дардисари.

Ғадоний

Билимли ичимлик ичса, билимсиз булади,
Билимсиз маст булса, ножуя ишлар қилади.

Ичимлик ичма, ичимлик ичса, кишининг бахти
кстади,

Ичимлик ичса, киши телба, тентак булади.

Қайси нарсага меҳнат куп сарфланса,

Уша нарса севимли, азиз булади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Туграб сган гушт яхши,

Чанқаб ичган сув яхши.

«Қурқит Ота китоби»

Еш йигитлар кезибон лафкау ҳар растааро,

Қулида шишан май, оғзида куфр ила наво.

Хар каби ҳанграшибон шаҳрни айлаб гавго,

Йуқ алар юзларида ҳеч дами шарму ҳас.

Булубон хар каби утгай ҳамма хандон халойиқ.

Нодим

Ичимлик ичма, эй майпараст, бугзининг қули,

Май ичсанг, сенга гадолик йули очилади.

Маст булгач, киши телба, тентак булади.

Кимнинг ҳиммати булмаса, у уликдир,

Иккала дунёда ҳам у бебаҳра булади.

Барча халққа кунгилдан меҳрибон бул,

Доим ҳайрли иш қил, узинг эзгулик топ.

Халққа манфаат келтир, зарарли булма,

Феълингни яхши тут, ёмонларнинг касофатини

бос.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бадмастқа дамодам ичмогидан не баҳр,
Ки одабийлик қатлига ичар қадаҳ-қадаҳ заҳр.

Навоий

Улим касалликнинг натижасидир, касаллик қон-
нинг бузилиши, сафро, қора сафро ва шиллик қупайиши
натижасида пайдо бўлади. Бу турт элементнинг ҳолати
эса овқатланишга боғлиқдир, овқатланиш усимликка
боғлиқ. Усимлик ердан чиқади, чунки ҳар қандай ку-
кат ердан ушиб чиқади.

Абу Наср Фаробий

Хуш уткар умри азизинг, жаҳон гамини сма,
Май ич тириклик аро сихати бадан яхши.

Хувайдо

Ичиб заҳри қаҳрингни хушнудмен,
Ксракмастурур шаҳду-шарбат манго.

Комил Хоразмий

Сихат тиласанг қуп сма,
Иззат тиласанг қуп дема.

Навоий

Соглом булмаган киши шеър ёзолмайди.

Мискин

Ким булса табиати муолиж,
Жисмидин этар маразни хориж.

Навоий

Ҳакими ҳозиқу бодиснат,
Жами аҳли беморона яхши.

Камий

Оғримай жони ва билсун ул киши жон қадрини.
Дарди йуқ бедард на билсун дори-дармон қадрини.

Хувайдо

Ғизо смак уч турлик булур:
Орифлар ғизоси — кунда бир маҳал.
Муминлар ғизоси — кунда икки маҳал.
Ҳайвонлар ғизоси — кунда уч дафъа ва ундан ортук.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдӣ

УЙЛАНИШ,
ЭР-ХОТИН,
ЯХШИ АЁЛЛАР
ХУСУСИДА

Айлар ишинга чу булур дастрас,
Вақтидин уткарма ани бир нафас.

Навоий

Йигитни балогат ешига стиши билан уйлантириб
қуймоқ зарур. Шунда у зино қилиш пайига тушмайди,
одамларнинг номусли қиз-жувонларига ёмон назар би-
лан қарамайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКМАТ. Хотинсиз уй — жонсиз жасад. Қайси
уйда хотин булмаса, чироги йуқ базмга ухшайди. Ҳа-
кимларнинг айтишича, хотини йуқ эркак қарори йуқ
енгил нарсага ухшайди, бундай эрнинг ҳеч ерда қуни-
ми булмайди. Ҳаёт гулдастасини боғлаб турувчи шеро-
за ва ҳаё чаманини яшнатиб турувчи гул аёллардир.
Маснавий:

Уйланса-ю булса бола-чақаси,
Манманлигу кибр кстар барчаси.
Жаннатмисол обод булади хона,
Хотин одам учун булса ҳамхона.
Яккалик шарафмас, балки аблаҳлик.
Якканинг ҳаёти бсрар гувоҳлик.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳикматдур манга маҳбубу марғуб,
Киши маҳбубини маҳфий этмоги хуб.

Хиромий

Тириклик ёру дилдор ила хуштур,
Тирикликни натарсан, булмаса ёр...
Киши ёлғиз жаҳонда булмади шод,
Нечаким оламда булса шаҳриёр.

Пошшоҳужа

Шундай одамлар борки, муҳаббат бустонини ора-
лаб, уйланишга қадам қуймайдилар ва бу файз боғи-
нинг гулзоридан гуллар термайдилар, доимо гам уйида
узлари якка-ю танҳо утирадилар. Баъзи бир калтабин
ва ақлсиз кишилар эса пул кам, деб ёки аёлни эплаб
боқиш ғамидан қурқиб эбо ва бахтиёр аёллар висоли-
дан юз утирадилар. Аммо маълумки, уйланиш йулида
ва унинг сарфу харжи йулида, қанча нарса ишлатма-
синлар, буларнинг бари кейинчалик уз урнига тушиб
кетеди. Аммо бу йулни босиб утишда қуйидагиларга
амал қилмоқ керак: шундай қизга совчи қуймоқ керак-
ки, бу қизнинг чехраси очик, юзидан олижаноблик ва
иффат намоён булсин, поклик ва покизалик пардаси
орқасида тарбияланган ва чиройли иш ва одатларга
урганган булсин! Бундай қиз энг яхши ҳадя бўлиб,
ёшлик ва ҳаёт дастурхонининг лаззатини зиёда бўли-
шига олиб келади.

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Хотин содиқ ани севгил азиз эр,
Ҳар огир ишда ҳам доим сени дер.
Унга дуст булгил, уни севгил, кунгул бер.
Унинг суз баҳридан гавҳарларин тер.

Сайфи Саройи

ҲИКМАТ. Дили бузуқ, узгаларнинг покдомон ва
иффатли қиз ва жувонларига куз олайтирувчи нопок
кишилар ҳақиқий разил ва ифлос кишилардир. Улар
уз қилмишлари билан гуноҳ ботқоғига ботадилар.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Парвариш қилдим кунгулни бир узимга ёр деб,
Бсвафо хубларни севди, булди хасми жон манго.

Отоний

Қулдошингни ҳурмат қил,
Узгаларга юзланма.
Боқолмасанг товугинг,
Қуш боқай, деб сузланма.

Маҳмуд Кошгарий

Махфий қолмасинким, парҳезгарлик варақаларини
ушлаб турувчи шерозанинг таянчи бу уйланиш ва по-
киза аёлларга совчи қуйишдир. Уйланиш ва покиза
аёлларга муҳаббат қуйиш одамнинг кунгил чирогини
равшан булишига ва кишиларнинг ҳаётдан баҳра топи-
шига, таносил аъзоларининг саломатлигига сабаб була-
ди!

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКОЯТ

Бор эди ҳарис мулла нобакор,
Шаҳват тўфонидан дили доим зор,
Қулида уқирди бир шогирди ёш,
Ҳар кун шогирдидан бу мулла бебош.
Онасига тинмай салом йуларди,
Қани бир келса, деб доим уйларди.
Бир кун дадасига деди онаси:
— Қулоқ солинг, тингланг дадаси,
Мулланинг кунглида шум нияти бор.
Боплаб таъзирини бермоқлик даркор.
Маълумингиз уйда бордир тегирмон,
Тегирмонга солинг неча қопда дон,
Таклиф қилиб келай бунда муллани,
Тасодифан келиб қолинг-да сиз шунда.
Тегирмонга олиб кирай муллани,
Янчитиб олайлик барча ғаллани.
Эри рози булди келди мулла ҳам,
— Хуш келдингиз! — деди хотин уша дам.
Бир дамгина улар булганда хушҳол.
Эри тақиллатди эшикни дарҳол.
Хотин тегирмонга бошлади уни,
Мулла донни янчиб чиқарди унни.
Қийналиб ҳориган бечора мулла,
Қайтиб келди уйга тун булган палла.
Эру-хотин кулиб булишдилар шод,
Ғалла ҳам янчилди, хона ҳам обод.
Маслаҳат қилишиб бир кун ногаҳон,
Угли уқиш сари булганда равон,

Деди: «Даданг кетди бутун узоққа,
Муллага айт келсин тезда бу ёққа!»
Ғазаби жуш уриб кетди-ю мулла,
Деди: «Яна олиб келдими ғалла?!
Онангга айткил мен эшшак эмасман,
На тупроқ, на ғалла гамин емасман!»

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Таҷрибалардан маълум бўлишича, чиройли хулққа эга бўлган аёлларнинг эрлари ҳам шундай хулққа эга булар эканлар. Аксинча ёмон хулққа эга бўлган аёлларнинг эрлари ёмон хулққа эга бўлиб, уларда ёвузлик хислатлари пайдо бўлиб, бошқалар билан ҳам купол муомалада булар эканлар.

Оилавий масалада эр билан хотин уртасида тотувлик ва маслаҳатлашиб иш тутиш бўлмаса, бундай оила азоб ва машаққат масканига айланади. Бундай оиладан лаззат кетади, роҳат йўқолади, болаларнинг тинчлиги бузилади. Оила аъзолари уртасида уруш ва жанжал чиқмаслигининг олдини олиш аёлларимизнинг вазифаларидир.

Эр билан муроса ва мадорада яшаш учун аёлларимизга қуйидаги икки нарсага амал қилиш зарур. Биринчи, эрнинг табиатини, мижозини ва хулқини билиш, шунга қараб муомала қилиш, масалан, эр нимадан купроқ хурсанд бўлса, ушани қилишга уриниш, қандай нарса ғашини келтирса, уни қилмасликка уриниш зарур. Эрнинг ҳаракатларини билиш ва ушанга асосланиб иш юритиш тотувликни келтириб чиқарадиган муҳим омиллардан биридир. Иккинчи, вафодор, садоқатли ва ишбилармон аёллар ҳақидаги ҳикоя, шеър ва дostonларни куп ўқиш, ёмон, хулқсиз ва беҳаё аёлларнинг қилмишлари ва унинг оқибатида турли хил балоларга гирифтор бўлганликлари туғрисидаги воқеалардан ибрат ва керакли хулосалар чиқара олиш керак.

Олимат ал-Банот

Чунки ҳар ишда эшитган тенг эмас курган била,
Беҳуда тую тамошо ичра борғонидин не ҳаз.
Бош оқаргон, тиш тукулгон бир қари фартутга,
Суҳбати барно, жувони шуҳ жавлондин не ҳаз.

Увайсий

Энг яхши аёллар шундай аёлларки, улар куп фарзанд туғиб берадилар, эр билан муроса қилиб яшайди-

лар, эрнинг қудрати етмайдиган нарсани талаб қилмайдилар, эр нимани совга қилса, шукр чехрасини очиб, хурсанд қиладилар. Улар доимо эрнинг кунглини оладилар, эрнинг муҳаббати қушини табассум билан сайд қиладилар, одоб ва ҳаё юзасидан эрнинг ҳузури гулзорида бехуда сайр қилавермайдилар, эрнинг топганини сақлашга ва сирларини очмасликка ҳаракат қиладилар. Агар кишига бахт мададкор булиб, ҳар томонлама камолатга етган бундай хотинни тасаруфига киргиза олса, у одам шундай хотинни узининг бошидаги гавҳар тожи деб ҳисоблаб, унинг олдида утказилган чаманзор айёминини ганимат билмоғи керак. Чунки ҳеч қандай харидор бундай қимматбаҳо неъматни даврон бозоридан гайрат даллолининг ҳаракати билан ҳеч қачон қулга киргиза олмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ёрсиз эл охи гамандуд эрур,
Ёнса ёғоч ёлғуз иши дуд эрур.

Навоий

Оқила хотин уз эрининг ҳақиқий кумакдошидир. Бундай хотин уз эрининг сузларини ҳеч вақт ерда қолдирмайди. Менсимасдан қарамайди. Уни ҳар бир ишда қуллаб-қувватлайди. Аммо оқила хотин эрга итот қилиш керак экан деб, эр бошлаган ҳар хил қабих йулларга юравермайди, аксинча уз эрининг ёмон ва жиноятга олиб борадиган йуллардан қайтаради.

Бадхулқ ва беъмани эрга учраган аёлнинг асосий вазифаси шундан иборатки, у бор кучини сарфлаб, эрининг нотўғри йулдан кетаётганини тушунтириши, унга ваъзу насиҳат қилиши, барча чора-тадбирларни қуллаганда ҳам эрининг тузалишига ишонч йўқ бўлгач, ундан кунгил узиши, қутулиш йулини қидириши керак.

Олимаат ал-Банот

Чу ҳикмат бирла ёрим ёр булди,
Ҳаёл этганларим гулзор булди.

Мажлисий

Билгилки, билимли, ҳаёли ва виждонли оилада тарбия топган бокира қизлар ҳаё ва иффат, меҳр ва муҳаббат эгалари булиб, улар билан қурилган ҳаёт тотли ва тинч бўлади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Илм укумок ҳар бир эру хотинга фарздур,
Илму дониш яхши зийнатдур хотин-қиз аҳлига.
Қуй қадам илм уйига, тумор, маржонинг унут.

Абдулла Авлоний

Эр билан тинч-тотув яшашнинг яна бир муҳим шартларидан бири қуйидагилардир: эрни узига ром қилиш учун ҳамиша уз баданини озода тутиш, либосларини ҳамиша покиза қилиб юриш, сочларини тартибга солиб, уларга оро бериб юриши лозим. Шу уринда бир араб аёлининг уз қизини куёвга узатаётганида айтган гапларини келтириб утиш фойдалидир. У уз қизига шундай насиҳат қилган экан:

— Эй қизим, сен уз урганган уйингдан кетиб, нота-ниш бир хонадонга тушмоқдасан. Сен у билан шундай муомала йулини тут: сен ер бўл, у эса осмон бўлади. Демак, сен унинг олдида ер каби камтарин бўлсанг, у осмон каби олижаноб бўлади. Осмон шифоли емгири билан ерни кукартиргани каби у ҳам уз меҳру-шафқати билан сени ҳушнуд этади. Яна сен унга канизак бўлсанг, у сенга қул бўлади.

Қизим, куёвингдан кучи етмаган ва сотиб олишга қудрати етмаган нарсаларни талаб қилма! Агар шундай қилсанг, орадаги тотувлик йуқолади, турли хил жанжаллар юз беради. Узингга хушбуй нарсалар билан оро бер, нохуш ҳидлардан сақлан! Покизалик ҳамиша йулдошинг бўлсин! Узингни аччиқ пичинг сузлар айтишдан сақла, тилингни ширин қил, юзингни ҳамиша очик тут. Эринг сендан фақат юмшоқ ва ширин сузларингни эшитсин. Ярашмайдиган, эски либосда ёки юзларингга оро бермаганинг ва сочларинг тартибга солинмаган ҳолда унинг олдида утирма!

Араб аёли ушбу сузлар билан қизини куёвга узатган экан.

Олимат ал-Банот

Кимгаким эрлик асари ёрдир,
Бир демас ар қилгани минг бордир.

Навоий

Мусулмон одамнинг энг яхшиси хушхулқисидур.

Ҳалис

ҲИКМАТ: Энг яхши хотин шундай хотинки, у

ҳаёли ва ориятли булади. Энг муҳим оилада тукин-
сочинлик ва бараканинг сабабчиси булади.

Мунниддин Жувайини

Уқуш хотинким анда эр булгай,
Яна эрман теганлар зор булгай.

Қутб

Ақлли, эс-хушли аёл уз эрининг ғазаб отига минга-
нини курса сабр қилади, унинг ғазабини баттар аланга-
ланишига йул қуймайди, узини тутиб туради, эр ҳову-
ридан тушгандан кейин, унинг ноҳақ эканлигини ту-
шунтиради.

Бир араб олими уз хотинига хитобан қуйидагилар-
ни ёзган экан:

Сенга ғазаб қилиб, қаҳримни сочсам,
Сен мени кечиргин, севаман сени!
Узим тутолмайман жаҳл келганда,
Ақлим кетиб ёмон қийнайди мени!

Ақлли аёл эр жаҳлини уз табассуми ва чиройли
муомаласи билан юмшатади. Оилада буладиган ҳар хил
гапларни турли ерларда гапириб юрмайди. Эри усти-
дан ҳеч кимга, ҳатто, уз ота-онасига ҳам шикоят қилиб
гапирмайди. Мана шундай хислатга эга булган аёлга
уйланган эркак ҳақиқий бахтиёр эркак ҳисобланади.
Шунинг учун ҳам бир шоир шундай хислатли аёл
ҳақида қуйидагиларни ёзган экан:

Кишининг булса гар яхши аёли,
Дема хотин, дегил эрнинг камоли.
Агар ул билмаса бехуда дерни,
Ширин лафзи ила шод этса эрни,
Агар ун йил уйида булмаса ун,
Уни чиқмас ани айтурга бир кун!
Кулингга тушса бундоқ нозанин гул,
Дегил умрим борича ман булай қул!

Ҳар бир ота-она уз қизларининг келажақда бахтиёр
булишини истасалар уларни ёшлиқдан тарбия қилиш-
лари, қиз юрагини илму-маърифат нур билан ёритиш-
лари зарур!

Олимат ал-Банот

Эр кишининг сузи керак булса бир,
Хоҳу гани булса, хоҳи фақир.

Дурбёк

ХИКМАТ. Араб қабиласидан булган Ҳадя Аддий уз хотининиш жонидан севарди. У уз ҳаётини усиз ҳаром дед биларди. У касалликка чалиниб, узида огир заифлик юз берганини мушоҳада қилгач, улим элчиси эса яқинлашиб келаётганини кўргач, хотинига деди: «Мен ҳаётимдан умидимни уздим, ҳаёт офтоби ботиб бормоқда, ҳозир кўнглимда бир орзудан бошқа орзу йўқ. У ҳам булса, мен улгандан кейин сен нима қилмоқчисан, шуни билмоқ истайман!» Байт:

Саволим жавобга арзиса агар,
Гапир осонгина чиқсин бу жоним!

Хотин эрининг қандай севишини биларди. У фикр билан эрининг мақсадини англади ва эрга чиқиш-чиқмаслигини сўраётганини билди. У уша ондаёқ пи-чоқни олиб, бурнини кесиб ташлади. Байт:

Севган ёри агар қулоқ солмаса,
Улик ҳисобланур ҳар тирик киши.
Тирик ҳисобланур вафо йулида,
Кимни ҳалок қилса улимнинг ниши!

Муниддин Жувайний

Хотинларнинг энг яхшиси шундаки, ҳам бола усти-ради, ҳам меҳр кўрсатади.

Эрига тик гапирмаган хотин хотинларнинг афзали-дир.

Яхши хотин эрни ёшартиради.

«Оталар сузи»

Қошки, қулбам аро якбора ёрим келсалар,
Йулларига жон нисор айлай нигорим келсалар.

Анбар Отин

Хотинларга хос булган энг гузал ва қадрли безак ифбатдир. Иффати йўқ аёл нурсиз, ялангоч бир гавда-дан узга нарса эмас. Иффатни сақлашга уринмаган аёллар ҳеч қачон муҳаббат ва илтифотга сазовор бўла олмайдилар.

Опа-сингиллар! Сизлар учун энг зўр бойлик ва энг улуг мартаба, энг улкан фазилат ифбатли булишдир. Ифбатли аёл гарчи камбағал булса-да, бироқ маънавий хўшхотдан бадавлат ҳисобланади. Ифбатсиз аёллар қанчалик бадавлат булишмасин, эл назарида фақир ва беҳурмат ҳисобланадилар. Буйнига тақилган маржон, бош ва қўқ-

ракка тақилган гавҳар, сандиқ тула пуллар билан ҳам иффатни сотиб бўлмайди. Иффат шундай зур бойликдирки, унинг асло баҳоси йўқ.

Иффатни нақадар буюк фазилат эканлигини билиш учун унинг таркибига кирадиган ва ажралмас қисми бўлган хислатлар билан танишиш лозим. Ҳақимларнинг ёзишларича, поклик, қаноат, шошилмаслик, очик юзлилик, ихлос, тартиб, саховат.

Олимат ал-Банот

Хотиннинг иффати — эрнинг иззати.

Вафоли хотиннинг баҳоси йўқдир,
Вафосиз бўлса гар кузига ўқдир!

«Оталар сўзи»

Гул гунчалигида хор иландур,
Очилди бир узга ёр иландур.

Толибий

Агар ҳар кимса сени севмас, борма анинг сори.

Аваз Утар

Агар жангчи уй томон келса, у бахтиёр аталади.

«Табъирнома»

Хотинсиз кишининг уйи тула ранж,
Хотин бўлса тулар уйга зару ганж.
Пайванд қилса ниҳол мена стказар,
Аччиқ бўлса агар уни кеткизар!

Муҳаммад Жанҳар Заминдор

СИР САҚЛАШ
ВА ТИЛНИ ТИЯ
БИЛИШ

Ошкор қилиб булмас сирларинг булса,
Дилингга жойла-ю, унга муҳр бос.
Эл огзига тушгач зиёни купдир,
Икки лаб ичидан сир чиқса беҳос!

Мажидиддин Хавофий

Қизил тил сени қисқа ёшли қилади,
Эсон булай дессанг, сен уни маҳкам богла.

Юсуф Хос Ҳожиб

Афлотун ҳаким айтади:

— Дунёда энг ожиз ва нотаъон одам уз сирини
яшира олмайдиган кишидир. Агар киши уз сирини
асрай олмаса, ҳеч қандай дуст уни асрашга қодир
эмас!

Абулбаракот Қодирий

Душман билмасин ва эшитмасин деб, яшириб юр-
ган сиринг булса, бу сирни ҳар кимга айтма. Одам ва
олам бир хил турмайди, дуст, деб юрганинг бир куни
душманга айланиб қолиши мумкин. Бундан ташқари
қўлингдан келмаган ишни қиламан, деб бировга ваъда
берма. Хайрли ишни амалга оширишга шошил!

Муҳаммад Жабалруддӣ

Агарчи тил сақламоқ кунгулга оғирдур, аммо
Сузни сочиб юбормоқ бошга офатдур.

Навоий

АЗИЗИМ, ҳар қандай одамга ишониб сирингни
айтма, ҳар қандай душманга эса зулмингни ҳаддан
оширма. Душманинг дуст булиб қолиши ва дустинг эса
душманга айланиши мумкин!

Хожа Самандар Термизий

Виждонли одамнинг қалби сирлар хазинасидир:
Эй мажлисда утирган киши,
Бундаги суз сенга амонат.
Мажлис сирини ифшо айласанг,
Амонатга булур хиёнат.

«Оталар сузи»

Сирингни пинҳон этмоқчи булсанг, бировга ишо-
ниб айтма, чунки сенга узингдан бошқа жонкуяр йуқ.
Кошифий

Киши уз сирини беш хил кишига айтмаслиги ке-
рак. Буларнинг биринчиси — макру-ҳийлали аёл, ик-
кинчиси — балоғатга етмаган бола, учинчиси — тен-
так, туртинчиси — бировга тобё киши, бешинчиси —
синалмаган дуст.

Енгилтак ва макр соҳибаси булмиш аёлга сир айт-
ган кишининг иши гуё оловга пахта ташлаб, унга
«куйма!» деб буюрган кишининг ишига ухшайди. Бола-
ларга сир айтган кишининг иши эса сувга куза ташлаб,
унга «ҳул булма!» деб буюрган кишининг ишига ух-
шайди. Тентакка сир айтган кишининг иши гуё му-
шукка гушт ташлаб, унга «сма!» деб буюрган кишининг
ишига ухшайди. Бирор тасодиф туфайли бировга қарам
ва тобё булиб қолган кишига сир айтган кишининг
иши гуё ит олдиға суяк ташлаб, унга «ғажима!» деб
буюрган кишининг ишига ухшайди. Синалмаган дустга
сир айтган кишининг иши гуё узини узи дарёға отиб,
дустига хитоб қилган ҳолда, «мени гарқ булишдан қут-
қар!» деган кишининг ишига ухшайди.

Абулбаракот Қодирий

Икки ошно булмаса иттифок,
Ҳам сирдош эмасдур эрур ул нифок.

Хиромий

Бир подшо рикобдорлик вазифасини бажарувчи мулозимга қараб: «Бир сирим бор, аъёнлардан ҳеч кимга айтишга кунглим булмаяпти, уни сенга айтмоқчиман!» деди. Рикобдор унга:

Жоним таним ичра бор экан пинҳон,

Сиринг жоним ичра яширин мудом, — деб жавоб берди. Подшо унга: «Акамдан ҳафаман, унинг зарари менга етмай туриб, вужудининг тиконини мамлакат чаманидан юлиб ташламоқчиман!» деди.

Рикобдор аҳвол саҳифасига бевафолик рақамини чекиб, унинг акаси олдига борди ва булган воқеадан уни огоҳ қилди. Подшонинг вақтида чора-тадбирни куриб қочиб қутулди.

Орадан бир қанча муддат утгач, подшо улди ва унинг урнига акаси тахтга утирди. Унинг биринчи фармони рикобдорни улдириш ҳақида булди.

У рикобдорга деди:

Тилинг булса эди сир учун йулдош,

Қиличдан узилмас эди хаста бош!

Шундай қилиб, рикобдор маломат уқига нишон булди ва кўрнамаклик қўрьаси унинг ҳаётига тамга бўлиб босилди.

Хожа Самандар Термизий

Дустим деб ишониб, сир айтма, эҳтиёт бул.

Аҳмад Югнакий

Узгалар ҳақида сенга хабар келтирган киши сенин ҳақингда ҳам бошқаларга хабар етказади.

Бировнинг сирини сенга ошкор қилган киши сенин сирингни ҳам бошқаларга ошкор қилади.

Инсоннинг сир сақлаши бировга сир айтиб пушаймон бўлишидан яхши.

Абдибек Шерозий

Дессанг улмасун ёшурун сузум ушбу олам ичида

Дема ҳаргиз олдида сирин аҳли башарни маҳрамни
роҳ этиб.
Оғаҳий

АЗИЗИМ, сир сақлашда эҳтиёт чорасини жойига қуй! Хусусан ноумид дустлардан ва сендан қурқувда яшайдиган душманлардан сирингни қаттиқ яшир! Чунончи айтадилар:

Сендан умидини узган дустларга,
Дилдаги сирингни айлама изҳор,
Сендан қурқиб юрган кимсаларга ҳам,
Сир айтмоқни асло қилма ихтиёр!

Кўп кишилар борки, улар уз сирларини сақлай бўлмасликларни туфайли ҳалокатга дучор буладилар. Байт:

Сирлар ичкаридан чиқиб ташқари,
Неча ботирларни қилар сарсари!
Қандай яхши гапни айтмиш бир ҳушёр,
«Бошинг керак бўлса — сир сақлаш даркор!»
Хожа Самандар Термизини

Сиринг ҳамон ичингда экан у сенинг асирингдир, ташқарига чиқса сен унга асир бўласан.

Уттиз икки тиш орасидан чиқишга муваффақ бўлган сир — уттиз икки маҳаллага тарқалади.

«Оталар сузи»

Кимки уз ҳаддини билса, тилини сақласа, беҳуда сузлардан қочса, дустларини ҳижолатга солмаса, унинг саломатлиги доимий ва пушаймонлиги эса кам бўлади. Байт:

Соғлигу ешлигинг бор экан бардам,
Мақсудинг муяссар бўлади ҳар дам.
Шундай яшагинки, иш қилсанг бирор,
Душман таънасини сб юрма зинҳор!

Муҳаммад Зсҳини

Инсоннинг қули қисқа бўлса, тили узун бўлади. Мушукни қурмайсанми, итдан ожиз келганда, унинг юзига чанг солади.

«Оталар сузи»

АЗИЗИМ, тинчлик тарафдори булган тил бир оғиз
суз билан юзлаб мушкул тугунни еча олади, бемаҳал
ейилган фитна қузгатувчи суз эса сузловчининг буйни-
ни сиртмоққа туширади. Чунончи айтадилар:

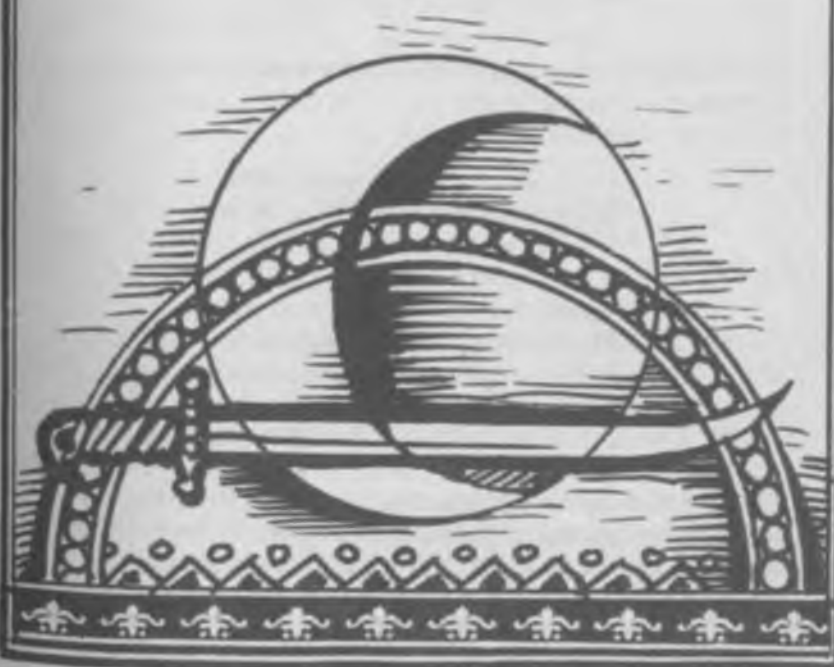
Ақлинг билан тагига боққин,
Фойда-ю зиенга тула бойлик у!

Хожа Самандар Термизий

Икки кишининг бирга утириб қилган суҳбатидаги
гаплари амонатдур. Суҳбатдошининг сирини фош қи-
лиш ҳаромдир.

Ҳадис

ҒИЙБАТ, ТУҲМАТ,
БҮҲТОН, ЎҒРИЛИК,
ОМОНАТГА ХИЁНАТ
ХУСУСИДА

Бировнинг айбини гапириб киши,
Узининг айбини қилади ошкор.
Бировни ёмонлаб гапирса сенга,
Сени ҳам ёмонлаб гапирмоғи бор!

Муиниддин Жувайний

Гийбат — биродаринг ёқтирмайдиган сузлар билан
у туғрида гапиришдир.

Ҳадис

Одат булса ҳар кимга гийбат,
Ишонмагин унга ҳеч қачон.
Ёмонласа бировни сенга,
Ёмонлайди сени ҳам пинҳон.
Қора кунгил булган-чун давот,
Икки тили бордир бегумон.
Бири — унинг қалами булса,
Ёзган хати — иккинчи забон!

Муиниддин Жувайний

Гийбат қабих феъллардан биридир. Гийбат оз булса-
да, келтирадиган зарари денгиз каби бепосн! Бирор ки-
шининг орқасидан гапириш, айбини топиш, ёмонлаш,
бола-чақаси, хотини, хулқи, бойлиги ҳақида бемаза гап-
ларни гапиришнинг барчаси гийбат ҳисобланади.

Ҳасиддин ал-Ҳасаний

Гийбат, бадгуйга солма қулоқ,
Доим ушал тоифадан бул йироқ.

Пошшоҳужа

Яхши одамнинг гийбатчилари куп булади:
Жаҳонда бир қизиқ қоида юрар,
Бол тутган ҳар қулга ари ниш урар...
Яна ҳазиналар булмас илтонсиз,
Гуллар эса булмас тиконсиз.

«Оталар сузи»

Араташдингми, фитна кутаради, кўр,
Бири — гийбатчи, чақимчилик қилувчи.
Бири — иккиюзлама киши, тамагир.

Юсуф Хос Ҳожиб

ҲИКМАТ. Бир киши олдинга келиб, бировни гийбат қилса, уни рост айтаяпти деб уйлама. Балки уни бу фёълдан қайтар. Узинг ҳам бундай суз ва фёълдан ҳазар қил!

Муиниддин Жувайний

Донолар айтадилар:

— Бирор киши олдинга келиб, биров ҳақида гийбат гапларни гапирса, ундай одамнинг гапларига ишонма, чунки у сени ҳам бировга ёмонлаб, устингдан гийбат қилиши мумкин!

«Фавоқих ат-жумласо»

Ғаразгуй агёрлар сузига бовар қилмаким,
Дилсиёҳлик келтирур уртада гаммоз озгина.

Анбар Отин

Бир киши Мусъаб ибн Забир олдига келиб, Аҳнаф ҳақида қўрқинчи, уйдирма гийбат гапларни гапирди. Мусъаб Аҳнафни чақиртириб келди. Унга хитобан воқеани баён қилди. Аҳнаф уйдирмачи кишининг ёлгончи ва гийбатчилигини айтиб, узини оқлашга киришди. Мусъаб деди: «Унинг айтган гапларига адолат юзасидан қараганда ишончга лойиқдир!» Аҳнаф унга деди: «Агар сенда ишонч ва адолат булганда эди, гийбатчининг сузига қулоқ солмаган ва уни уйингдан ҳайдаб чиқарган булардинг!»

Муиниддин Жувайний

ҲИКОЯТ. Абу Таййиб ат-Тоҳирий дустӣ Бани Самони тинимсиз гийбат қилар эди. Бир куни ибн Аҳмад деган киши унга: «Қачонгача одам гушти билан нон қушиб сйсан?» деди. Абу Таййиб шу кундан бошлаб гийбатни ташлади.

«Фавоқих ал-жуласо»

Ҳар кишинингки сузи елгон,
Айлама бовар неча ким чин деса.

Навоии

ҲИКОЯТ. Ҳасан Басрийга: «Бир киши сени гийбат қилди!» деб айтадилар. Ҳасан дарҳол гийбат қилган кишига бир товоқ хурмо юборади. У киши хурмони олгач, уша онда Ҳасаннинг олдига келди ва: «Мен сизни гийбат қилган эдим, сиз менга хурмо юбориб-сиз, сабаби нима?» деб суради. Ҳасан унга: «Сен менга яхшилик юборган экансан, мен эвазига хурмо юбордим!» деб жавоб берди. Бундан маълум буладики, гийбат гийбат қилинувчи учун туғри йул курсатиши мумкин, аммо гийбат қилувчига зарар келтиради.

«Фавоқих ал-жуласо»

Тузлик эрмас шифосию мояси ҳам,
Ким эгри кишининг эгридур сояси ҳам.

Навоии

ҲИКМАТ. Ҳар ким туҳматчилар қаторида утирса, унинг туҳматчиликда айбласалар, узидан ҳафа булсин. Ҳар ким узи сирини яширмаса, надомат ва пушаймонлик тортади.

Муиниддин Жувайний

Энг зур туҳматга лойиқ одам шундай одамки, у узининг танийдиган одамлар орасида узини таъриф этади.

«Оталар сузи»

Чақимчи шундай кишики, бирор ерда эшитган гапни дарҳол бошқа одамга бориб айтади, натижада икки одам орасида фитна тугдиради. Покдил киши бировдан эшитган гапни бировга айтмайди. Жимлик ва сукунат йулини ихтиёр этади. Агар унга биров гап ташиб келса, бундай иш қилмасликка даъват этади.

«Фавоқих ал-жуласо»

Неча заруратаро қолгон чоги,
Чин демас эрсанг, дема елгон доги.

Навоий

ҲАКИМЛАР айтади:

— Эй одамлар, дустлик ва меҳрибонлик уғрилари-
дан сақланинг, бундай уғриларга ҳақимчи ва игвогар-
лар киради. Уғрилар мол уғриласа, бундай кишилар
одамлар орасидаги дустликни, тинчликни, меҳру-му-
ҳаббатни уғирлаб, фитна-фасод қўзғотадилар.

«Ҳавоқих ал-жуласо»

ҲИКМАТ. Айбингдан хабар топиб, уни бировларга
ошкор қилмайдиган, сенга яхшилик қилса, уни таъна
қилмайдиган. унга яхшилик қилсанг, асло унутмайдиган
одам билан дустлик ипини боғламоқ керак.

Байт:

Куп ҳолатнинг булдим шоҳиди,
Айб қидирган булди айбдор.
Кимнинг булса юраги тоза,
Узга айбин қидирмас зинҳор.
Дуст айбини беркитар доим,
Ҳазилатин мақтайди такрор.
Яхшилигин улут деб билмас,
Узингни ҳам асло тутмас хор.
Шундай дустга дуч келсанг агар,
Қулларингдан чиқарма зинҳор!

Мажидиддин Ҳавофий

Ардашер ҳавасни келтирадиган улут бино қурдирди
ва ҳақимлардан бирига қараб: «Бу бинода бирор кам-
чилик борми?» деб суради. Ҳақим унга «Мен бундай
улут ва чиройли бинони қурмаганман, бироқ шундай
булса ҳам унда ягона бир камчилик бор!» деди. Арда-
шер: «У қандай камчилик экан?» деб суради. Ҳақим
деди: «Афсуски, сен учун бир чиқиш бор, бу чиқишдан
сунг сен унга абадий қайтиб кирмайсан. Ёки сен учун
унга бир кириш бор, бу киришдан сунг, ундан абадий
қайтиб чиқмайсан!»

Муҳаммад Засҳний

Агар кишининг кузи камолот нури билан мунавиқар булса, унинг кузи кишилар нуқсонини куришдан узоқ булади. Байт:

Яхшиларнинг кузига ёмон туғри куринур,
Ёмонларнинг кузига эгри курингай туғри!

Ибн Камолпошшо

Ануширвоннинг угли Хурмуз Ахвоз вилоятига борган пайтда уша ернинг ҳокими билан мулоқотда булди ва бир куни унга деди: «Сенда ягона бир айбдан бошқа ҳеч қандай айб курмадим. Аммо уша курган айбим, билгилки, унта айбни уз орқасидан эргаштириб юради». Ҳоким: «У қандай айб экан? Орқасидан эргаштириб келадиганлари эса қайсилар, айтиб бер!» деди. Хурмуз деди: «Уша айб керилиш ва ўзни катта тутиндир. Билгилки, унга эргашадиган айбларнинг биринчиси, менсимаслик булиб, унинг оқибати халқ нафратига йулиқишдир. Иккинчиси, одамларни тафтиш ва талқик қилиб, уларга дашном берган ҳолда ўзи эса касбхунарнинг бирортасига ҳам эга булмаслик. Учинчиси, ўқишдан ор қилиш, бунинг натижасида илму адабдан бебаҳра қолиш. Туртинчиси, утиришда барчадан ўзини устун ва доно деб билиш, бунинг натижасида ўзига душман орттириш ва обрўини тукиш. Бешинчиси, манманлик туфайли чегарадан чиқиш, баландроқ амални хоҳлаб қолиш, натижада хору-юр булиб, ўз мартабасидан ҳам ажраш. Олтинчиси, одамларнинг ҳақ-ҳуқуқини ҳурмат қилмаслик, беморлардан хол сурамаслик ва шунга ухшаш нарсалардан куз юмиш. Еттинчиси, одамларга ханф солиш, уларни масхара қилиш, натижада беқадр булиш. Саккизинчиси, маслаҳатсиз иш тутиниш, натижада ҳижолат чекиб, надомат тортиш. Туққизинчиси, одамлар мени улут фаҳмлайди, деб ўйлаш ва гумонда юриш. Фозил ва комил кишиларга қулоқ солмай, ҳақорат кузи билан қараш, натижада уларнинг назаридан қолиш!

«Жовидони хират»

Сукрот ҳакимдан: «Айбсиз одам борми?» деб сурадилар. У: «Одам айбсиз булса улмас эди!» деб жавоб берди.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Луқмони Ҳакимдан: «Сен ўзинг курган иллатлар ва айблардан қайси бирига даво топа олмадинг?» деб сурадилар. Луқмон: «Мен барча иллатларга ҳикмат

юзасидан даво топдим, аммо даволай олмаганим, бу бадфасъллик иллати булди!» деб жавоб берди.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Бир олим айтади: «Энг ёвуз ва ярамас одам шундай одамки. узгаларнинг айбини топишга интилади, гап ташиб, дустларни бир-биридан жудо қилади.

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Айбсиз қиз қидирган ёрсиз қолади. Гузал ҳисобланган ойда ҳам доғ бор.

Айбсиз дуст қидирган дустсиз қолади.

Билмаган айб эмас, сурамаган айб.

«Отатар сузи»

Одамларнинг ёмони узрни қабул қилмайди, камчиликларининг доимо қидиради, қоқилсанг суямайди.

Муҳаммад Зсҳний

Ҳар кишига учта иш одат эрур,
Анга ҳамдам хуш саодат эрур.
Аввало, эл айбини курган замон,
Очмагай оғзин маломатга шу он.
Ким агар кетса нотугри йул билан,
Тугри йулга бошла дарҳол қул билан.
Солма асло ранж элнинг дастига,
Уз юкинг қуйма бировнинг устига.

Фаридиддин Аттор

Сунгги давр олимларидан булган бир ҳаким шундай деган эди: «Инсон учун энг қабиҳ ҳисобланган туртга айб бор. Улардан биринчиси мансабдорнинг серғаблиги, иккинчиси — олимнинг ёлгончилиги, учинчиси — давлатманднинг хасислиги, туртинчиси — хотиннинг фоҳишалиги!»

Абулбаракот Қодирӣ

Луқмони Ҳаким: «Инсон учун энг ёмон айб кишининг уз айбини куриб билмаслигидир!» деган эди.

Абулбаракот Қодирӣ

Уз айбини курмаган узга айбни қидирар,
Дустинг оч бўлса, сен эса туқ бўлсанг, бу айбдир!
«Оталар сузи»

Ҳар ким ҳиснат ва эгрилик уругини ҳас даласига
экса, ундан омонлик ҳосили чиқмаслиги муқаррардир.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Аҳмоқ узиникини омонатга қуйиб, бировдан омонатга нарса сурайди.

Игвогарга яқин юрма, унинг таъсирига тушиб қолганлигингни узинг ҳам билмай қоласан!
«Оталар сузи»

Ошкора айтилган таъна, кўнгилда яширилган гинадан яхши.
Муҳаммад Зсҳний

Қасрда ҳиснат оёққа турса,
Уша ердан диёнат йироқлашади.
Ҳиснаткор қасрга қул урса,
Денгизни шимиради, ерни қуритади.
Юсуф Хос Ҳожиб

Кетар бировдин инсофу диёнат,
Кеча-кундуз булур фикри ҳиснат.
Хувайдо

Адаб кичик ёшдагиларни улуглар дуосига сазовор этади ва бу баракотдан умрбод баҳраманд бўлади.
Навоий

Одоб шундай узукки, агар у ҳар кимсанинг тасаруф бармогига мувофиқ келса, унинг улуглик оти ҳамма маръакаларда жавлон уради.

Одоб дебочадур инсон учун иззат китобига,
Булар ҳар ким одобсиздур нишон тири маломатга.
Бархурдор ибн Маҳмуд

Айтдилар:

— Фазилат наслу насаб билан эмас, балки одоб билан топилади.

Муҳаммад Зсҳний

Булмас адабсиз кишилар аржуманд,
Паст этар у хайлни чархи баланд.

Навойй

Одоб аҳли билан ҳамсухбат булиш — гуллар ҳидини
уфураётган тонг насмидан ҳам ширин.

«Оталар сузи»

Кишида одоб булса, илм ҳам булиши лозим. Одоб
ақлга боглиқ нарса. Ақл устига одоб ҳам қушилса, нур
устига аъло нур булади. Улуғлик ақлу одоб билан ву-
жудга келади. Ақлнинг қадри одоб билан, бойлик қад-
ри саховат билан, қувват қадри баҳодирлик билан оша-
ди.

«Фавоқини ал-жуласо»

Адаб ирфон илми ичрадур шамъ.

Анбар Отин

Одамлар одоб тутиёсини ташқи ва ички дунё ахлоқ
қузининг равшанлигини оширувчи сабаб деб билган-
лар ва бу қимматли оқ йулнинг отлиги булмай туриб
иззат ва ҳурмат мартабасининг идрок каъбасига стма-
ганлар.

Саодат мулкининг йулида доим бехатар юргай,
Одобнинг ҳассаси булса кишининг қулида ҳар дам!

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Хулқ гузал булса, барча халқ севади,
Хулқи туғри булган киши турга чиқади.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бир куни Буқротдан:

— Одобли билан одобсизнинг уртасидаги фарқ қан-
дай? — деб сурадилар.

— Гапирадиган ҳайвон билан гапирмайдиган ҳайвон орасидаги фарқ каби, — деб жавоб берди Букрот.

«*Фавоқиҳ ал-жуласо*»

Агар одам эсанг, сайр эт бу гулшанда адаб бирла,
Қадам ҳар сори қуй мулсифатким гову хар густох.

Отаҳин

Ота-онаси улган одамни эмас, одоб-ахлоқи булмаган одамни стим дс.

«*Оталар сузи*»

Омонатга ҳиснат қилувчида иймон йуқ, аҳдида турмайдиганларда диенат йуқ.

Ҳалис

АДОЛАТ,
ҲАҚИҚАТ, ИНСОФ,
ХАТО, ГУМОН.
ШОШҚОЛОҚЛИК,
ЎЙЛАБ ИШ ҚИЛИШ
ҲАҚИДА

Ақл ила олам юзин обод қил,
Хулқ ила олам элини шод қил.

Навоий

ҲИКМАТ. Суқрот ҳаким деди:
— Олам адолат билан пойдор, зулм билан эса хору-
зор! Байт:

Зулм асосига қурилган бино,
Ғазаб оташидан вайрон булажак!

Муиниддин Жувайний

Адолатдин ўлди эл осойиши,
Эл осойиши — мулк оройиши.

Мунис

Айтишларича, утмишда бир одам бир донога:
«Одамларнинг келди-кетдиси жонимга тегди, адолат
талаб қилиб келувчилардан безор бўлдим!» деди. Доно
эса унга шундай деб жавоб берди: «Иззат тушагини
тарк этиб, мансаб курсисини бушат! Сенга суз бериб
айтаманки, шундан сунг сенга ҳеч ким озор бермайди,
адолат талаб қилувчиларнинг оёғи тийилади!» Байт:

Ихтиёри булган киши олдига,
Бсихтиёр оқиб келади одам.

Ихтиёри кетгач унинг қулидан,
Келмас ҳеч ким унинг олдига бир дам!
Хожа Самандар Термизий

Шоҳ уз адли ила турдиса дойим,
Жигой бой бирла нард уйнади дойим.
Қутб

Агар ҳақ оёққа турса ноҳақни йиқади.
Ҳақиқат нури сунмайди.
Ҳақиқат отига минган барчани йиқади.
Зиён берадиган ҳақ суюнтирадиган ноҳақликдан
афзал.
«Оталар сузи»

Шоҳ улдурки, раиятга тараҳхум қилса,
Йуқ эса қондаи амну амон барча абас.
Нодира

Қарам айла етгач, қаю мустаманд,
Йиқилганлар аҳволига лутф қил,
Сени буйла ҳақ айламиш аржманд,
Яна хайли мазлум дастгири бул.
Мирий

Азизим, қийинчиликка чидаш мард кишиларнинг
иши. Шернинг ҳунари кураш. Мард кишиларнинг қу-
ли қийинчиликка тегмаса, заиф кишилар фароғат бус-
тонидан гул теролмайдилар. Чунончи, айтадилар:

Диёрингда ҳеч ким топмас фароғат,
Фақат узинг учун изласанг роҳат!

АЗИЗИМ, жафо кўрган киши сенга арз қилиб,
ёрдам сураб келса, сен асло дилтанг бўлма! Чунки
мартаба эгаси табиб ҳукмидадир. Бемор узининг барча
лардларини табибга айтмаса, табиб унинг касаллиги
сиридан воқиф булолмайди. Натижада шифо шарбати-
ни жафо чекувчига ичиrolмайди.

Хожа Самандар Термизий

Озор ила неча гуфтугу қилгайсиз,
Озурда булурни жустужу қилгайсиз.
Бобур

Агар одам эсанг оғритма одам кўнглини зинҳор,
Ки аҳли маърифат наздида Каъба қалби муминдур.
Ҳалибий

Қаю хазианага зулмнинг бир ақчаси кирса, ул хази-
нани йиқмай қуймас.

Пошшоҳужа

Оллоҳ гам-ташвишли одамларга ердан берадиган-
ларни дуст тутади.

Ҳадис

Қайс ибн Соиднинг уз углига қилган насиҳатлари-
да айтади:

— Эй углим! Шундай масал бор: «Сен бировга зулм
этсанг, сенга ҳам зулм қилгувчилар бор». Шу мақолга
амал қил, ҳеч кимга зулм қилма. Молу-давлатдан хази-
на тайсрламай, илмдан хазиана қил. Дуст-биродарла-
рингни узингдан узоқлаштирма, ҳар бир ишни масла-
ҳат билан адо қил!

«Жовидони хирад»

Зулм булгон улкада қолмайди файз,
Тонггача кун нуридин олмайди файз.

Анбар Отин

Кимки ойини зулм пеша қилур,
Узи уз буйнига каманд солур.

Оразий

Ҳаромга аралашма ва зуравонлик қилма,
Узгалар қонини тукма, хусумат ва гараз қилма.

Юсуф Хос Ҳожиб

Бир ҳакимдан: «Қандай одам жазога лойиқ?» деб
сурадилар. У эса: «Ҳеч қандай инсон жазога лойиқ
эмас. Жазога лойиқ нарсалар ваҳший ҳайвонлар, одам-
ларга зиён стказадиган илон, чаён каби газандалардир.
Аммо шундай одамлар ҳам борки, уларнинг вужудида
дарранда ва газандаларнинг хислати булади. Бундай
кишилар қилган зарарларига қараб жазоланади. Бу
тариқа кишиларни ҳатто одам, дейиш ҳам ноуриндир!»
Шеър:

Элга озор берган ҳар золим киши,
Аслида илону чаёндан баттар!

Абулбаракот Қодирӣ

Адлу эҳсон билан жаҳон гулшани обод булади.

«Амир Тсмур уғитлари»

Эл ҳақида гофил булмагин асло,
Чунки эл қулида утирган узинг.
Сендан эл нимани кўрса бир кун,
Қайтариб қуради ушани қузинг!

Муиниддин Жувайний

Меваги дарахт ман ҳар бир уткинчи —
Тош отиб утса ҳам менга булмас ор.

Паҳлавон Маҳмуд

Мойили зулм этма қузинг турқини,
Йўқса қилур мардум уйини хароб.

Нодира

Кимга айтай дарду ҳолимни, не тадбир айлайин,
Ким, мени боштин-аёқ, золим фироқинг уртади.

Гадоин

Жавобини қайтаришдан ожиз булган одамга мушт
отма.

Узингдан ожизларга раҳм билан, узинг билан тенг-
ларга инсоф билан, узингдан устунларга ақл билан боқ.

Золимнинг зулми узини йиқитади.

Кучсиз шамол ожиз гиёҳларга бурон булиб туюлади.

Кимки бировнинг пайини қирқса узиники ҳам қир-
қилади.

«Оталар сузи»

Хор жабрин ол узингга, ташла ўзни гул сари,
Ҳар ниши равон ўлсин қизил қон андалиб.

Увайсий

Жаҳонгир қушинларга қўйса оташ,
Анинг бошига булғуси балокаш.

Анбар Отин

Утмишда золим бир киши булиб, зироат ва тижорат
аҳлининг молига зулм чангалини урган эди. Халқ уни
дуоини бад қилиб, шаънига нафрат огзини очган эди.
Мазкур золим бир кун қулига бургут олиб, овга чиқ-
ди. Овдан қайтиб келгач, қуйидаги мазмунда хабар
тарқатди: «Одамларга зулм қилган ва ситам тигини
урган қулимни бугундан тийдим. Халқпарварлик йули-
да узимни собитқадам айладим. Умидим шулки бугун-
дан эътиборан ҳеч қандай золимнинг зулми ҳеч бир

одамнинг уйига етиб бормади. Ҳеч қандай ситамкорнинг қули ҳеч қандай ожизнинг эшигини топмайди!»

Бу хабардан халқ қайтадан жон топди ва бечораларнинг умид чаманида мурод гули бу башоратдан гул очди. Байт:

Муборак бу хабар етгач ногаҳон,
Юраклар қувониб қайта топди жон.

Охири унинг одиллиги шу даражага етдики, қузи-чоқ шер куксидан сут эмадиган бўлди, қуй эса уз сути билан шер огзини ювди, юз эса эчкига яхши кўз билан боқди, дашт қушлари эса дарё қушларининг ини ёнига ин қура бошлади, гошлар эса бургут билан сирдошга айланди.

Золимнинг яқинларидан бири бир куни муносиб пайт топилган вақтда унинг бу хатти-ҳаракатларидан савол қилди, феъли узгарганлигининг боисини суради. Золим шундай деб жавоб берди: «Овда юрганимда қаёқдандир бир ит келиб, тулкининг оёғини тишлаб синдирди, йулдан утиб кетаётган бир йуловчи эса тош билан уриб, итнинг оёғини синдирди. Қилмишига яраша юз бераётган бу воқеаларни кўриб узимга келдим».

Хожа Самандар Термизий

Оз иш учун банду итоб айлама,
Қатлу сиёсатда шитоб айлама.

Навоий

Ҳар кимки бир кўнгли бузугни хотирин шод
айлагай,
Онча борки Каъба вайрон бўлса обод айлагай.

Навоий

Чархи кажрав, шум замона иллати қилгач асар,
Аҳли дониш кўзларига тийра бўлди кўзлар.

Завқий

Ҳар замон юз бор дил озоридин кўнглимдадур,
Ваҳки, озори бузуқ кўнглимда бунча бор эмиш.

Ҳусайн Бойқаро

Ҳақорат қилса ким огзингни юмсанг,
Яна узга ҳақорат ёғмас асло!
Эшакни елкасига тиксалар чуп,
Отар шатта бурунгидан ҳам авло!

Ҳаким Қооний

Сенга ким стурса бу янглиг зарар,
Булур ул ҳам албатта сендин баттар.

Хиромий

Инсоф энг яхши фазилатдир:
Кимда инсоф булса, у мард кишидир,
Инсофсизлик эса номард ишидир.
Инсофсиз кишига гам ҳамиша йулдош булади.
Мен сенинг қулингдан тутсам, сен менинг оғим-
дан тортасан.

Ёмон кунда гина қутарилади.

Зиёнкор гиёҳ богдан юлиб ташланади.

«Оталар сузи»

Элнинг айбини зоҳир этмоглиг,
Йуқдир инсоф ила мурувватдин.

Нодира

Кимеки мард эрур инсоф лозим,
Билурга суз дурин сарроф лозим.

Анбар Отин

Одамларга кенг қалбли булинглар.

Ҳадис

Адоват қилур барча миллатни йуқ,
Адоват қилур меҳру шафқатни йуқ,
Адоват қилур барчани хору зор,
Адоват қилур элни безътибор.

Сидқий Хондойтиқий

Тинч кунгул бирла қатиқсиз умоч,
Беҳки биров миннати билан кумоч.

Навоий

Қушни билан яхши муносабатда булинглар.

Ҳадис

Бир калима ширин суз қилични қинга киритади.

«Амир Тсмур угитлари»

Мол-дунё мисоли чирмовчи илон,
Қулингда кам булса хуш бул, эй инсон!
Бойлигинг тезгина топади йуқлик,
Бойликнинг йуқлиги сен учун туқлик!

Низомий Ганжавий

ҲИКМАТ. Олтину зарга дил боглаган очкузу айёр
энг огир балоларга сазовор! Донолар: «Зар қидирувчи
озор қидирувчи!» деганлар. Очкузнинг кузига тикон
ҳам гул булиб куринади.

АЗИЗИМ, хайратли жойи шундаки, бундай киши-
лар улим ҳақ эканини биладилар, аммо бировга яхши-
лик қилишни ҳаёлига ҳам келтирмайдилар. Нима топ-
сам узимга булсин қабилида иш тутадилар. Уларнинг
қалби пулатдан қилинган гунчага ухшайди. Бу гунчани
эса ҳеч қандай баҳорнинг насими очолмайди. Бу ти-
рик уликларнинг жонига ҳаётнинг лаззатли шарбати
таъсир этмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Мансаб учун лоф урарлар, басе,
Мол учун жаҳд қилурлар басе.

Оразип

ҲИКМАТ. Адоватга дучор булмай дессанг мол-дунс-
дан қул юв, муҳаббат топай дессанг, яхшилик ва эҳсон
қил! Байт:

Ҳар ким дунё учун урса агар чанг,
Бало чанги уни айлайди сарсон.
Ҳар ким элга берса бойлигин агар,
Барча балолардан булади соғ-омон!

Муиниддин Жувайний

Бузургмехрдан сурадилар:

— Нега сен қулингдан кетган нарсага хафа бул-
майсан ва қулингга келган нарсадан шодланмайсан?

У деди:

— Қулдан кетган нарсани хафагарчилик билан то-
пиб булмайди, азиз умрни эса мол-дунё шодлиги билан
бехуда утказиб булмайди. Шундай экан, нега энди
фойдасиз нарса учун гам чскай, менга бир умр вафо
қилмайдиган нарса билан қувонай?!

Муҳаммад Жабалрудий

Кетган молга ачинма,
Унга озроқ укингил.

Маҳмуд Кошғарий

Бир киши Сукротга: «Сен узингни дунё неъматла-
ридан маҳрум қилгансан!» деб қолди. Сукрот ундан:
«Неъмат нима?» деб суради. У киши: «Семиз барра

гушт сйиш, шароб ичиш, чиройли кийиниш, гузаллар билан ишрат қилиш», деб жавоб берди. Сукрот унга шундай деди: «Бу нарсаларнинг ҳаммасини тунгиз, маймун ва дарранда ҳайвонларга ухшашни хоҳлайдиган кишиларга ҳавола қилдим. Бу тоифа одамлар уз қоринларини ҳайвонлар қорни каби шиширадилар, рух иморатини тиклаш урнига бадан иморатини тиклайдилар».

«Жовидони хирад»

ЭЙ АЗИЗ, қулингдан кетган нарсага қайгурма, уни қайтариб булмайди. Мол-дунёга қувонма, у бир умр сен билан қолмайди. Қайси ишга қул урсанг, унинг оқибатини уйла, бошингга қийин ишлар тушса, муносиб тадбир қўллашни урган!

Мухаммад Жабалрудий

Удугликка етишсанг — янглишма, атлас кийсанг, буз куйлагингни унутма.

Аҳмад Югнакий

ҲИКМАТ. Касалликка бошловчи қуп молдан старли булган ози яхши. Байт:

Кишининг дилида ҳикмати булса,
Унинг олдида мол мисоли сопол.
Дониш аҳли зарга назар қилмайди,
Бсқадр олдида қадр топар мол.
Қаноатни изла шараф изласанг,
Шундай йул тутадир ҳар аҳли камол.

Муиниддин Жувайний

Бадаклат кишилардан бир бечоралик билан кун утказувчи Сукротни айблади. Сукрот унга: «Агар мен хоҳласам сен каби яшашим мумкин, аммо сен ҳеч қачон мен каби кун кечиролмайсан!» деди.

Бойлардан яна бири Сукротга: «Сен жуда камбағал ва қуруқ қулсан» деди. Сукрот эса унга: «Агар сен фақирлик лаззатини билсанг эди, менга ачиниш урнига узингга ачинар эдинг!» деб жавоб берди.

«Жовидони хирад»

Ҳар кимки фақир гушаси булмиш макон анго,
Хотири ҳамиша даҳр гамидин омон анго.

Огаҳий

ҲИКМАТ. Бойликнинг яхшиси ҳалолдан топилгани ва савобли ишлар учун сарф этилганидир. Бойликнинг ёмони ҳаромдан топилгани ва ҳаром ишлар учун сарф этилганидир.

Муҳаммад Зеҳний

Ҳалол егин топиб уз ранжинг билан,
Бой булсанг бул фақат уз ганжинг билан.
Ити булма асло биров нонини,
Мушуги булма ё узга хонини.
Ким шоддир шодлиги зиёдат булур,
Тани шодлик учун вилоят булур.

Низомий Ганжавий

Бой булишни истасанг — қаноатли бул.
Бойликка интилган тезда камбағаллашади.
Керагидан ортиқча қидирган одам боридан ҳам айрилади.

«Оталар сузи»

Дунепараст хуш либосликнинг,
Юрагида гамдир уммон.
Жон роҳатин изласанг агар,
Қаноатда булгандир ниҳон!

Муиниддин Жувайний

Қардошинг эмас улки қуйиб бош сенга,
Давлат чоғи қилгай ўзни қулдош сенга.

Навоий

ҲИКОЯТ. Бир ҳаким шундай деган эди: «Ҳар кимда олтину зар қанчалик куп булмасин, агар у беҳунар булса, ҳосилсиз дарахтдир».

Хуррамин

Бир кунлик тарихга эгадир жаҳон,
Юз йиллик бойликни қилмайлик пинҳон.
Кел, бунда утириб, булайлик бир шод,
Тасаввур қилайлик ўзни Кайқубод.

Дунс роҳатидан талаб қилиб дод,
Ксчаю эртани айламайлик ёд.

Низомий Ганжавий

Сен нафсинг лаззатини уйлама,
Ушбу уткинчи ҳавасни суйлама.
Қанча давлат йигмаю, дема молим,
Оқибат олдингда бордир шум улим.
Бу азиз танданки жон булғай равон,
Хоку тупроқ бирла тулғай устухон.
Жон берар тан, чораси йуқ, бечорадир,
Йул оздиргувчи нафс амморадир.

Фаридиддин Аттор

Худой ҳар на берса қил қаноат,
Юракни қилма миннатдин жароҳат.
Бу меҳнат бирла топсанг парча нон,
Кишининг миннатидин улдур осон.
Агар тош чайнаса элдин чиқиб тош, —
Кишига эгмагай ҳимматли қул бош.

Суфи Оллоҳр

Ер остида қолган бойликдан, яширилган олтиндан
ва бекитилган илмдан фойда йуқ.

«Оталар сузи»

Фанларнинг фойдаси улар ердамида олтин ва ку-
мушларни қулга киритиш эмас, балки улар туфайли
зарур нарсаларга эришишдир.

Абу Райҳон Беруний

ҲИКМАТ. Бойлик уткинчи нарсадир. Ақлли киши
уткинчи ҳою-ҳавасга берилмайди. Байт:
Бойлигинг роҳатинг булса ҳам сенга,
Фано губоридан булади барбод.
Ҳақиқин бойликни кирит қулингга,
Икки кунлик нарса учун булма шод!

Муиниддин Жувайний

Ҳисобсиз мол йиққан билан одам сахий булол-
майди.

«Қурқит Ота китоби»

Букрот уз шогирдларига насиҳат қилиб дерди: «Бат-
тар фақир булмай десангиз, мол йигишга ҳарис булма-

нг. Могу амвол гаму андуҳнинг кузидир. Адолат энг
яхши нарса. Чунки у жамики яхшиликни мужассам
қилган!

«Жовидони хирад»

Эшитиб ота-онанинг
Сузларини қадрла.
Могу мулкинг купайса,
Мағрурланиб қутурма.

Маҳмуд Кошғарий

Киши учун ногаҳоний улим икки нарсадан келади:
ортиқча бойлик учун интилишдан ва бемаъни сузлар-
ни куп гапиришдан.

Мол-дунё тугайди, аммо яхши ишлар абадий қола-
ди.

Биров ер, биров боқар, қисмат шунда қупар.

«Оталар сузи»

ҲИКОЯТ. Бир подшо уз мол-мулкининг куплиги-
дан фахрланиб, илм аҳлини менсимай қуйган, уз их-
тиёрича иш тутиб, фисқу-фужурга берилган эди. Бир
куни у бориға қаноат қилиб, камтарлик йулини тутган
доно ҳакимга дуч келиб қолди ва унга:

— Эй ҳаким, нимани хоҳласанг тила, суровингни
муҳайё қиламан! — деди.

Ҳаким:

— Шундай қилки, ажал ҳеч қачон бошимга соя
солмасин! — деди.

— Бу иш менинг қулимдан келмайди, — деди под-
шо.

— Булмаса, — деди ҳаким, — қарилик мавсуми
кестиб, ёшлик айёми қайтиб келсин!

— Бу иш ҳам қулимдан келмайди! — деди подшо.

— Орамизда фарқ йуқ экан-ку, — деди ҳаким шун-
да, — мен қилолмайдиган ишни сен ҳам қилолмас
экансан. аммо сенда мол-давлат куп булгани учун,
кибр отиға миниб, манманликка бериласан. Мен эса
топганимға қаноат қилиб, ҳеч кимға ялинмайман, де-
мак мен ҳам узим учун подшоман!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Султондур ул гадоки бузуқ кулбаси аро.
Осудадур топилса бирор пора нон анго.

Отаҳий

Ҳакимлар айтади:

— Кувнатинг етмаган ишга қул урма, фойдасиз ишларга уринма, молу давлатинг қанчалик қун бўлсада, унга ишониб иш тутма!

Муҳаммад Засҳний

Давлат гоҳи келиб, гоҳида кетар,
Бесаҳм кишилар узини йуқотар!

Низомий Ганжавий

Пулу молга бўлган ташналик сувга бўлган ташналикдан кура даҳшатлидир.

Муҳаммад Засҳний

Ғариб дарвишни зинҳор қурмагил хор,
Ким анинг ҳам еринда иззатги бор.

Қутб

Оз мол билан хотиржам яшаш қун мол билан қурқиб яшашдан афзал. Ҳаром егандан кура камбағал бўлган яхши.

Мол-дунё асал аралаштирилган захар ва шодлик аралаштирилган ғамдир.

Оз қунга тобседир.

— Қасрга кетаяпсан? — деб сурашди оздан.

— Қуннинг олдиға! — жавоб берди оз.

Ақлли одам камбағал бўлмайди.

Муҳтожлик ҳийлалар эшигини очади.

Камбағаллик танбаллик самараси.

Оч бойдан туқ ит яхши.

Роҳати йуқ пулдор ҳеч нарсасиз камбағалга ухшайди.

«Оталар сузи»

Қурдики кимда бордур даълат анга дучордур.

Нафъи етгай ҳаселига ўзни ошно қилур.

Бировни ғам била, қайғу била адо айлар.

Бировни ишрати оламга шойдор қилур.

Бировни дийдан биносидан жудо айлаб.

Тамоми умрин асокашга интизор қилур.

Бировга симу зар беҳисоб рузи этар.

Бировни бир пул учун йул юзида зор қилур.

Мужрим Обид

Ҳалол ризқ ишташ ҳар бир мусулмон учун вожиб-
дур.

Ҳадис

Тирикликни ганимат бил, доим умринг хуш уткар.
Тспиб ут дунё молини ҳама ранжу фалокатдур.

Хувайдо

Ақлинг йитируб булма жаҳон мулкига мағрур.
Ҳукмингда агар булса Бухорою Самарқанд.

Толиб Толибий

Кимга рафиқ улмаса, жамъ эй амир,
Булгувси албатта паришон фақир.

Нишотий

Гар оқил эрсанг, сим-зар жамъига гарра булмаким.
Ғафлат била куп кимсани қилмишдур мағрур ганж.

Оғадий

Бсқайд мену хароби сим эрмасмен,
Ҳам мол йиғиштурар лаим эрмасмен.

Бобур

Мумин киши бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди.

Ҳадис

Одамлар орасида чақимчилик ва бӯхтон гапларни
тарқатишдан сақланинг.

Ҳадис

Сидку сафо тула «Гулистон» аро,
Саъдий гузал сузни айтмиш мутлақо:
«Сузни уйламасдан гапирма ҳар дам,
Яхши суз кечикиб айтилса не ғам?»

Ҳожа Самандар Термизий

Ҳар кимсаки айламас ошуқмоғни ҳаёл,
Яфроғни ипак қилур, чечак баргини бол.

Навоий

АЗИЗИМ, кенгаш булаётган вақт ақл ва фазлнинг
имтиҳони булаётган соатдир. Сен бу соатда суз гавҳар-
ларини баён риштасига аввал яхшилаб уйлаб тергач,
сунг уни узгалар диққатига ҳавола эт!

Ҳожа Самандар Термизий

Жамшид ҳам Анушервон каби туртта узук ясатиб, унинг ҳар бирига биттадан суз ёздириб қуйган эди. Биринчи узукда «Оҳисталик ва чора» деган сузлар ёзилган бўлиб, бунинг маъноси: «Шошилиш ёмон ҳислат, барча ишларни шошилмай, чора-тадбирини топиб қилмоқ керак» демакдир. Иккинчи узукнинг кузига «Одиллик ва иморат» сузлари ёзилган эди. Бунинг мазмуни: «Мамлакатда адолат билангина иттифоқлик ва равнақ иморатини тиклаш мумкин» дегани эди. Учинчи узук кузига: «Ростлик ва шошилиш» сузлари ёзилган эди. Бунинг маъноси: «Дустларга фақат рост сузлаш керак» дегани эди. Туртинчи узук кузига: «Жазо ва инсоф» сузлари ёзилган бўлиб, бунинг маъноси: «Бировни жазога тортаётган пайтда инсоф юзасидан иш қуриш керак» дегани эди.

Жамшид ҳар бир узукни шу узук кузидаги сузлар мазмунига оид ишга қўл урганида тақиб олар ва унга доим қараб турар эди.

Абулбаракот Қодирий

Узинг қайси ишни қилмоқчи бўлсанг,
Аввал сузинг, кўнглинг билан кенгашгин.

Юсуф Хос Ҳожиб

АЗИЗИМ, уйлаб айтилмаган суз ҳали қайта ишла-
ниб тозаланмаган олтинга ухшайди. Сен суз айтишдан
аввал яхшилаб уйла, фикр бойлигини имтиҳон маҳаки
билан сина, қайси суз текширувдан яхши утса ушани
тилга келтир! Байт:

Ҳар сузки яхшилаб уйланган эмас,
Айтишу ёзишга асло арзимас!

Хожа Самандар Термизий

Иш бошлашда ҳовлиқмай, диққатла бок
Чақмоқтошни шошиб чақсанг учар чирок.

Маҳмуд Қошғарий

Шошқалоқлик пушаймонликнинг синглисидир.

Бесабрлик одат бўлса инсонга,
Отган уқи тегмас асло нишонга!

Ҳасиддин ал-Ҳасаний

Ишда ошиққон куп тойилур,
Куп тойилган куп йиқилур.

Навоий

Қушиқ ярат, лекин жуда уйлаб иш қилгин,
Назм майдонининг бурилари еб қуймасин.

Шавқий Каттақургоний

АЗИЗИМ, барча ишда ҳам шошқалоқлик қилма-
гинки, шошқалоқликнинг зарарлари ниҳоясиз ва сабр
қилишнинг манфаати чегарасиздир. Чунончи айтади-
лар:

Мақсад ҳазинасин калити сабр!

«Ахлоқ» китобида келтирилишича, ҳар ким ҳодиса-
лар смгири остида узини сабр қалқони билан ҳимоя
этса, мақсад уқи тездагина мурод нишонига бориб
тегади. Чунки сабр шодлик калитидир. Бу калитсиз
ҳеч қандай мақсад эшиги очилмайди.

Хожа Самандар Термизий

Жавобга шошилган киши хатога йул қуяди.

Муҳаммад Засҳний

Янглишмас жағ, суришмас тусқ йуқ.

«Қурқит Ота китоби»

Эй фарзанд, ҳеч қачон бадгумон ва эгри фикрли
булма! Бадгумонлик сени барча дустларингдан узоқ-
лаштиради ва ёлғизлатиб қуяди.

Муҳаммад Жабалрудий

АЗИЗИМ, киши бирор кишини гумон билан жа-
лаши ноуринки, гумон билан қилинган ишдан беҳисоб
зарарлар юзланади. Чунончи айтадилар:

Гумон билан асло бирор кишига,

Уқубат етказма, булгунг пушаймон.

Ошкор булган ишнинг ҳақиқий сири.

Сунгги пушаймондан фойда йуқ ишон!

Хожа Самандар Термизий

Ғамнинг давоси дустлар дийдорини қуриш.

«Оталар сузи»

Ғамгин булмайин десанг, гиначи булма!

«Махзан ал-улум»

Арзимас ғам тортмоқ учун бу жаҳон,
Дунё шод яшамоқ учун, эй инсон!

Дунё дилхушлигу ҳам шодлик учун,
На заҳмат тортмоғу бедорлик учун.
Не учун узинга ситам айламоқ,
Йиллар аро ўзни ғамга бойламоқ?
Оғирликни асло олма буйнингга,
Олган сари кириб борар қўйнингга!

Низомий Ганжавий

«Жомеъ ул-ҳикоёт» китобида ёзилишича, ҳар бир ишни амалга оширишда гумон билан иш тутмаслик, пасткаш кишиларнинг сузига ишонмаслик, ғаразли одамларнинг гапига эътибор қилмаслик зарур. Киши ҳар қандай ишда узига ўзи ҳоким бўла олиши мумкин. Бунинг учун эса машқ қилиш керак.

Абулбаракот Қодирӣ

АЗИЗИМ, ишнинг оқибатини уйловчи кўшилар оғзаки эшитилган сузларга ишонмайдилар, эшитилган гапнинг далил ва ҳужжатини қурмагунларича шошиб ҳукм чиқармайдилар. Байт:

Ғараз эгасига солсанг қўлогинг,
Пушаймондан учар нурли чирогинг!

Хожа Самандар Термизӣ

Эй угил, тўрт нарсада бордир хато,
Сол қўлогинг, ёдлаб олгил бехато!
Кутмагил ёмон хотиндан ҳеч вафо,
Соддадилдур ким вафо кутса хато.
Ким синаб қурмай бировга сир айтар,
Эй угил, бундан кишига қуп хатар!
Феъли бад хотин, угил, сирдош эмас,
Айтма ҳеч сиррингни, у йўлдош эмас.

Фариддин Аттор

Буқрот Ҳаким шундай деган эди: «Билмаган нарсангни биладигандек гапирма, керак бўлмаган нарсани қидирма, билмаган йўлингдан юрма, яхши сузни ким гапиришидан қатъи назар тингла, яхши суз бир ғавҳарки, у ҳеч вақт узгармайди. Нимани билмасанг, сураб урган, қилган ёмон ишларингга қайғурма, бундай ишдан афсусланмаслик, яна баттарроқ хато қилишга олиб келадн.

Шеър:

Агар сендан хато юз берса, ундан куп надомат чек,
Хатодан кимки ибрат олмаса, куплаб хато қилгай!

Абулбаракот Қодирий

Мумин кишининг яхши нияти қилган амалидан
ҳам афзалдир.

Ҳадис

Йулда қараб турсам бир қуш ногаҳон,
Чумолини чуқиб, қилди чалажон.
Ҳануз тумшугидан тушмасдан сайди,
Ўзи ҳам узга қуш зарбини еди!

Низомий Ганжавий

A large, double-lined star-shaped frame with eight points, centered on the page. The corners of the page are decorated with intricate floral and scrollwork patterns.

САРФУ-ХАРАЖАТ,
ИСРОФ,
ТЕЖАМКОРЛИК,
ҒАЗАБ, ЖАҲЛ, АРАЗ,
ПУШАЙМОНЛИК

Ҳар қандай нарсада исрофгарчилик бор, аммо яхшилик қилишда бўлмайди.

«Оталар сузи»

Тежамкор одам яхши сйди, яхши ичади, покизи кийинади, хушҳаво уйларда яшайди, кераксиз нарсаларни сотиб олавермайди, ҳақиқий зарур нарсаларнинг гина харид қилади. Бировларга қулидан келганча ердам қилади. Яхшилик йулидаги ишларга пулини аямайди, саховатли бўлади. Ватани ва халқи учун молини ҳам, пулини ҳам аямайди.

Ҳаслиддин ал-Ҳасаний

Тежамкор киши пулини керагидан ортикча сарфламайди. Ун сумга олинадиган нарса учун ҳовлиқиб, юз сум сарф этмайди. Пулни фақат керакли нарсаларгагина сарфлайди. Ҳар бир ишда уртача йул тутади.

Олима ал-Банот

Исрофгарчилик ақлга зид ишдир. Исроф деганда кераксиз нарсаларга беҳудага пул сарф этиш, фойдасиз сарфлаш тушунилади. Исрофгарчиликнинг охири ҳалокат билан тугайди. Исрофчи одам қанчалик бой бўлмасин, барибир оқибатда камбағалга айланади. Чунки исрофчининг сарф эшиги очиқ бўлиб, тежам

эса булмайди. Очиг эшикдан ҳар нарса кира олгани
каби камбагаллик ҳам кириб келади.

Ҳаслиддин ал-Ҳасаний

Уйлаб ҳозирланган оз нарса исроф буладиган куп
нарсалар афзал.

Муҳаммад Зехний

Шамини кундузи ёндирган одамнинг туни қоронгу
булади.

Пулини беҳуда исроф қилган одам, огир кунда хор
булади.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Бировнинг дилини хушнуд қилиш ко-
мил кишилар иши, дил огритиш эса жоҳил кишилар
ишидир. Дил огритувчи киши купи келиб ҳасрат қони-
ни ичиши муқаррардир. Байт:

Токайгача, эй нодон, бировни йиглатарсан,

Сенинг ҳам дил ойнагани синдирувчи топилар!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

ҲИКОЯТ. Бир киши бир улуг киши ҳузурига ке-
либ, ундан: «Эй фозил киши, одам дунёда қандай
яшаши, қандай йул тутуши керак?» деб сўради. У
киши шундай деб жавоб қилди: «Шод яша, доимо
хурсандчилик пайдан бул, ҳар нарсага гам чекаверма,
яхшилик уруғини экиб, омонлик ҳосилини олишга
урин. Дунё шундайки, унда хатарли йуллар купдир,
баъзан бу йуллар устига баргу хашак ташлаб қуйилган
чоҳга ухшайди. Шунинг учун бу йулдан юрган пайтда
аввало яхшилаб уйлаш, тойиб кетмаслик чорасини ку-
риш керак. Дунё шундай бир экинзорки, экилган нар-
саларни лутфу карам суви билан сугор. Ундан топган
обру эътибор ҳосилини ҳирс ва тамаъ ҳужумидан ас-
ра!» Шеър:

Дунёга боқ, ичи жуда ажойиб,

Куз очиб юмгунча булади гойиб!

Муҳаммад Жабалтудин

Оловдан тушаги, илдан естиги булган одам қандай ухлай олиши мумкин.

Ғам-ғусса қаришни тезлатади.

Қулдан кетган нарсага қайгуриш нодонликдир.

Қулдан кетган нарсага қайгурма, улик қабристондан тирилиб қайтмайди.

Орзуси купнинг ғуссаси ҳам куп,

Ғамли айёмда угил асқотар.

«Оталар сузи»

Ақлдан барча иш яхши булади,

То ғазаб келмаса ақл барқарор.

Бу ҳикматни оқил яхши билади,

Ғазаб келса ақл булади ночор!

Хожа Самандар Термизин

АЗИЗИМ, ғазаб отини сабот жилови билан қайсарлик йулидан қайтар! Ҳар қандай шубҳа зимистонини ақл нури билан равшан эт! Шунда сен надомат ва пушаймонлик домига мубтало булмайсан!

Биров гуноҳ қилса, булсанг дарғазаб,

Жазо бермай туриб уйла яхшилаб!

Бадахшон лаълини синдириш осон,

Бироқ асли каби булмайди ямаб.

Қилинмаган ишни қилса булади,

Қилгач, надоматдан суд йуқ, несажаб!

Хожа Самандар Термизин

Ғазабнинг аввали жиннилик, охири надоматдир.

Абдулла Автонин

Луқмони Ҳаким шундай буюради:

— Бирор киши билан биродарлик ва дустлик ипини боғламоқчи булсанг уни бирор қийинчилик устида сина, асосан ғазаби келиб турган пайтда имтиҳон қил. Агар у ғазабини боса олса, шундагина дустлик қил, ғазабини боса олмаган киши билан дустлик қилиш қийин!

Абулбаракот Қодирин

ҲИКОЯТ. Бир кишининг уйида сичқон пайдо булган эди. У уй томини кавлайвериб, илма-тешик қилиб

юборганди. Мушук уни ҳеч тутолмас, уй эгаси томга қараб оҳ тортар, уни тутиш чорасини тополмас эди. Бир куни у жаҳл билан ўрнидан туриб, сичқон кириб кетган тешикка қулини тикди ва икки дона марварид топиб олди. Уй эгасининг кўнгли хушҳол бўлди. Шу пайт қайтиб келган сичқон марваридни қидириб, у ёқдан бу ёққа чопа бошлади. Тополмагач, ҳолсизланиб пастга йиқилди ва жон берди.

Эй азизим, сенинг нафсинг ҳам олтин ва бойлик туфайли доимо сакрашда бўлади. Мард кишигина нафс жоловини тортиб, уни ўз измига солади.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Энг кучли киши шундай кишики, ғазаб келганда уни боса олади, ўз нафсини эса тўғри йўлга бошлай олади. Шеръ:

Кучлигу ҳам шер юрак одамни сен мард дема,
Ғазаб келса ғазабин боса олган мард эрур!

Абулбаракот Қодирӣ

Жаҳл аҳли била кимгаки улфат булғай,
Ул улфати ичра юз минг офат булғай.

Навоӣ

АЗИЗИМ, ғазаб шайтоний оловнинг шуъласидир. У шундай бир дарахтки, меваси пушаймонликдан иборат. Шунинг учун тажрибали кишилар ғазаб оташини сундиришга уринганлар, жаҳл луқмасини эса ичларига ютишга ҳаракат қилганлар!

Хожа Самандар Термизӣ

Ардашер утмишнинг доно кишиларидан бири эди. У ўз ходимиغا учта хат ёзишни буюрди. Сўнг унга деди: «Эй ходим, агар менинг юзимда ғазаб тугенини курсанг, бирор нарса устидан қатъий ҳукм чиқармасдан аввал хатлардан бирини менга курсат. Шунда ҳам ғазабим босилмаса, иккинчи хатни курсат. Шунда ҳам таскин толмаганини курсанг, учинчисини курсат!»

Айтишларича, биринчи хатнинг мазмуни шундай эди: «Шошилма, иродангни ғазаб қулига асир қилма, шошган киши доимо афсус чекиб, кейинчалик пу-

шаймонлик тортади!» Иккинчи хатнинг мазмуни эса куйидагича эди: «Давлат қулимда деб узингдан ожизларга жазо бераверма, куни келиб, замонлар узгарса, улар ҳам сен қандай муомала қилган бўлсанг, шундай муомала қилишади!» Учинчи хатнинг мазмуни эса куйидагича эди: «Эй ғазабланаётган киши, шошиб ҳукм чиқарма, ғазабингни босиб, инсоф юзасидан иш кур!» Шсър:

Мунча қаттиқ чопма отингни, углон,
Олиб қочса уни қайтармоқ гумон.
Сендан чиққан ҳукм ҳақ ҳукм бўлсин,
Золим ғамда куйсин, ожиз шод кулсин!

Абулбаракот Қодирий

Кимики уз жаҳлу ғазабини қайтарса, Аллоҳ Таоло ундан уз аюбини қайтаради.

Ҳадис

Ғазаб шундай бир оловки, у уз соҳибини ёндиради.
Жавобнинг юмшоғи ғазабни сундиради, сузнинг қаттиғи одамни улдиради.

«Оталар сузи»

Маъмун уз даврида машҳур бўлган бир олимдан илтимос қилиб: «Бир икки оғиз фойдали суз айтсангиз, токи ундан купчилик манфаат топсин!» деди. Олим унга қуйидагиларни айтди: «Киши учун энг фойдали хислат — ғазаб келганда ўзни босиш, сукут сақлаб, жим туриш, ғазаб босилгандан кейингина фикр ва мулоҳаза билан гапириш. Жаҳлнинг чиққанда ўзингни бос, бировга фойда келтирмайдиган ва дилни оғритадиган сузларни гапирма, то ишингга қараб харж қил, кириmdан ортиқ чиқим қилсанг, ўзгаларга муҳтож бўлиб қоласан, ўзингга наф келтириб, бировга зарар келтирадиган фойдадан ксч, ишни қаҳру-ғазаб билан эмас, чуқур ўй ва мулоҳаза билан қил. Бировлар ҳақида гапирганингда уларнинг номини ёмонлаб тилга олма, оранг бузилиб қолган кишидан яхшилик кутма. Биров сенга сир айтса, бу сирни ҳар кимга гапириб юрма. Айбингни олдингда айтган ва кулфатга қолганингда ҳамроҳ бўлган кишинигина, дуст деб бил!»

Абулбаракот Қодирий

Ғазабсиз кишини синмас киши, дейдилар. Му-
лойим киши шундай кишики, ғазаб утини жидду-жаҳд
билан танидан чиқара олади. Байт:

Ғазаб келса ундан енгилмоқ нуқсон,

Ғазабин енголган ҳақиқий марддир!

Муниндлин Жувайний

Утган ишга пушаймон булиш энг оғир дард.

Охири пушаймонлик билан тугайдиган лаззатдан
фойда йуқ.

Яхшиликни куп қилган кишининг пушаймонлиги
кам бўлади.

Пушаймонлик уч хил бўлади: бир кунлик, бир йил-
лик ва бир умрлик. Бир кунлик пушаймонлик арзима-
ган пушаймонлик бўлиб, у бирор нарсани сяолмай
қолиш, арзимаган нарсага эга бўла олмай қолиш сабаб-
ли пайдо бўлади ва тезда унутилиб кетади. Бир йиллик
пушаймонлик эса қулидан келса ҳам бепарволик ту-
файли, тайёр ерга экин экмай вақтни утказиб юбориш
орқали келади. Бир умрли пушаймонлик эса адашиш
орқали узига муносиб бўлмаган мурасасиз хотинга
уйланиб қолиш орқасидан келади.

«Оталар сўзи»

Ғар пушаймон улмайин десанг, яна,

Буйла аҳволи қабоҳат айлама.

Аваз Утар

Фалакнинг гардишидан бўлма гофил,

Пушаймон бўлгосен охир, не ҳосил.

Ҳужандий

Самарасиз утса бу умринг булур тамоми абас.

Ишингни пухта қил, акнун ҳар ишнинг хоми абас.

Талиб Талибий

Кечди умрим нақди ғафлат бирла нодонлигда ҳайф.

Увайсий

Бу жаҳонга келдинг эй тан, бўлмагил андешасиз,

Баркамол куклаб туролмайди дарахти решасиз.

Айла ислоҳи ҳастинг, фикр этиб одоб қил.

Қилмагил умрингни зосъ дангаса, нобоп ила.

Оразий

Фурқат бошинга тушмайин вуслатни қадрин
билмадинг,
Ранж ила меҳнат чекмайин роҳатни қадрин
билмадинг.
Аваз Утар

Чекиб миннат ададсиз, руйи роҳат курмадим ҳаргиз,
Азалдан, эй биродарлар, жафокашга вафо булмас.
Мужрим Обид

Яна бегонасен, бори нечуксен?
Вафодин ёнасен, бори нечуксен?
Қилиб шарт аввалу охир пушаймон,
Сузингдан тонасен, бори нечуксен?
Гадоий

Кишининг бемаъни гаплардан тилини тийиши —
унинг мусулмонлиги нақадар чиройли эканлигидан да-
рак беради.

Ҳадис

Тугри булким, ундан топарсан камол,
Тугрига зафар ҳам курсатур жамол.
Рост йулдан тойилмай юрса гар киши,
Жаҳонда булмагай асло ташвиши!
Нишомий Ганжавий

Ростлик шундай зарки, у узининг мукамаллиги ва
бенуқсонлиги билан кишининг улуглик ва эътибор
бозорининг равнақ топишига сабаб булади. Агар ҳар
кимсанинг тасарруф чунтагида ундан бир диноргина
булса, обруйи ва мустаҳкамлиги силсиласининг шеро-
заси ҳеч қандай нуқсоннинг таъсиридан парчалан-
майди. Қадри ва эҳтиросининг баҳористони ҳеч қан-
дай уят ва ҳижолатликнинг сариқ хазонидан заволга
юз тутмайди! Фард:

Қуёш каби чеҳраси тулиб тобон булса ҳам,
Эгриликдан ҳилолнинг қадри доим паст эрур!
Бархурдор ибн Маҳмуд

Деб эмишсен покдомонлиг мусалламдур манго,
Пок дил аҳли назарга айлагил лутфу карам.

Осмон бирла замин фарқини дарк этмаган эл,
Тутуб одам узини бошида пиндор, недур.

Равнақ

Кунгил ва тилни туғри тут, эй билогон доно,
Уз вақтида сенинг ризқинг камаймайди.
Узинг бу дунёда бойлик истасанг,
Туғри бул, сузларингни туғри тут.

Юсуф Хос Ҳожиб

Туғри сузли киши барчанинг эътиборини қозонади.
Яхши ишидан янада улугроқ мартабаларга тавсия эти-
лади. Қадр-қиммати ортади, ҳамма срда сузи мақбул
булади. Ёлгончи эса бу фазилатларнинг барчасидан
маҳрум бўлиб, унинг орқасидан одамлар нафрат билан
қарашади. Ёлгончи ёлгон сузи билан узгаларнинг об-
руйини тукмоқчи, ҳуқуқидан маҳрум қилмоқчи була-
ди. Ваҳоланки, унинг ёлгон сузлари узи учун зиён бўлиб
чиқади.

Ҳаслиддин ат-Ҳасаний

Дунё давлат билан сени аврамасин,
Ҳамма ишларда ҳам туғрилик иста.

Юсуф Хос Ҳожиб

Туғри суз дағалдир, уни сингдиргин,
Эртага манфаати тегадир, сени суюнтиради.

Юсуф Хос Ҳожиб

Ақл эгалари, виждон соҳиблари ҳар вақт курган,
қилган ва билганларининг ҳақиқатини ва туғрисини
сузлайдилар.

Абдулла Автоний

Одамлар билан муомала қилаётганда эҳтиёт бул-
моқ, рост билан ёлгон сузни фарқлай билмоқ керак.
Хушомад ботқоғига ботган нафсга тинимсиз сайқал
бериб, уни бу дарддан халос қилиш йулини тутмоқ
лозим. Хушомад сузини кўп айтадиганлар кўп булгани-
дек, рост сузни чин дилдан эшитадиганлар ҳам кам-
дир. Бу борада ибрат кузини очиб, фаросат билан иш
тутмоқ лозим.

Абулбаракот Қодирий

Олий ниятли киши шундай буладики, ростлик ва дустлик қондасини ҳақиқатпарастликнинг биринчи боби деб билиб, то имкони борича шу йулдан юришга ҳаракат қилади ва ҳар бир ишда садоқат ва дустликни ҳамда виждонни саодат ҳазиначисининг қалити, деб билади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Вале барча чин ҳам дегулик эмас,
Хирадманд чин суздин узга демас.

Навоии

Алифдек агар рост булсанг мудом,
Сенга олам ичра топилмас назир.

Пошшоҳужа

ҲИКМАТ. Ҳар ким ростлик йулини ихтиёр қилса, сузида елгон булмаса, зафар унга доимо ер булади. Байт:

Елгон суздан сузнинг қадри кам булди,
Кимки ростгуй булса, муҳташам булди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Рост суз ар таъбингга келса ёмон,
Дема ёмонки, эрур ул нуши жон.

Пошшоҳужа

Истасангким булгосен, эй дил, неку,
Бул ҳамиша рост кору, рост ху.

Оразии

Оқиллардан бири шундай деган эди: «Улуг кишилар атрофида юрадиган кишилар ростгуй кишилар булмаги керак, улар хушомад сузларини кам айтишлари керак».

Шеър:
Заҳарли найздек булса ҳам рост суз,
Елгон ширин суздан яхшидир минг бор!

Абулбаракот Қодирӣ

Тугрилиқ одамни балодан қутқаради.

«Отатар сузи»

Тугри бул, тугри иш қил, тугри деб ном чиқар,
Халойиқ сени тугри, деб атасин.

Аҳмад Югнакий

Сарвдек оюда булу росткор,
Ё уруку олма бикин мевадор.

Ҳайдар Хоразмий

Садафдин инжу, илондин заҳар ҳосил булгани
каби,
Ростликдан ғойида, ҳиснатдан зарар ҳосил булур.

Абдулла Авлоний

Ростлиққа завол булмас эмиш, билинг!
Вафо аҳлига ичмаклик жаҳонда,
Ҳақиқатда эрур душвор савганд.

Аваз Утар

Елгон ва бухтон ахлоқ бузилишидан дарак берувчи
фесълардандир. Бу фесълар энг қабиҳ фесълардан ҳи-
собланади. Бундай фесъл соҳиблари одамлар ҳақида
турли-туман бемаъни сузларни сузлаб юрадилар.

Елгон билан бухтоннинг фарқи шундаки, елгончи
уз ишлари ҳақида елгон гапирса, бухтончи бошқалар
ҳақида елгон гапларни тарқатиб юради. Бу хилдаги
одамлар халқнинг обру-номусига, касбу-корига даҳл-
дор бемаъни сузларни тарқатишлари билан оқибат
натижада купчиликнинг нафратига учрайди. Бухтончи-
нинг сири очилгач, қилган бухтонлари учун ҳатто жа-
зога лойиқ булиб қолади. Демак, ҳар бир киши бундай
номақбул фесълардан сақланишга қаттиқ тиришиши
ва бундай фесълардан узини сақламайдиган кишилар-
дан узоқ юришга уриниши лозим.

Ҳасиддин ат-Ҳасаний

Елгончи булиб яшагандан, умр сурмаган яхши.

«Қурқит Ота китоби»

Ибни Хатиб айтади:

— Елгончиликдан сақланинг, чунки елгончилик
фитна-фасодга олиб боради. Ростлик йулини ихтиёр
қилинг, барча эзгуликка стасиз!

Бир ҳаким айтади:

— Кимки елгончиликка урганган булса, у бошқа-
ларни ҳам елгончи, деб гумон қилади.

«Ғавоқиҳ ат-жуласо»

Кимки узи айлади ёлгон сузин,
Ки ёдек эл чин деса, қолгон сузин.

Навоий

Энг разил кишилардан бири ёлгончилардир. Бундай кишилар ёлгон нарсаларни нақд қилиб, одамлар орасига нифоқ солади. Биров ҳақида булмагур гапларни сенга, сеникини эса уларга сткизади:

Ҳар киши айтса бировнинг айбини сенга қачон,
Сендаги айбни бировга айтажакдур бегумон.

Муҳаммад Жабатрудин

Ёлгон суз ила итоб этарсен,
Юз қаҳр бирла хитоб этарсен.
Гар ялғони булса зоҳир, эй дуст,
Шарманда булурсен охир, эй дуст.

Бобур

Фсёлу ҳулқу сузларида ростлик эрмас аён,
Ман мунча ҳайрон, бу не атвор экандур, билмадим.
Қилсалар ҳар ваъда шак йуқ мунда ёлгондур бори.
Мунча ёлгон суз нега даркор экандур, билмадим.

Басний

Ёлгондан ичилган қасамнинг охири хорликдир.
Улим хавфи булса ҳам ҳамиша рост сузламоқ керак.
Байт:

Эгри юрмоқ булса одатинг,
Дилингдан ҳеч гусса кетмайди.
Тугри булгил, эгри уқ ҳеч вақт,
Нишонга бориб етмайди.

Муиниддин Жувайний

Ҳар кимки сузи ёлгон, ёлғони зоҳир булгоч уёл-
гон.

Навоий

Барзу ал-Ҳаким айтади:

— Агар сен ёлгончилик балосига дучор булмайини десанг, узингга ростгуйлик хислатини шиор қил, ни-
маики айтсанг, айтган гапингга вафо қил, меҳнатга
мубтало булмай десанг, меҳнат қилувчиларга раҳм ку-
зи билан боқ! Ҳасад дардига йулиқмай десанг, узгалар.

молу-давлатга етса, хурсанд бул! Оқил кишиларга ёқмай қолишдан қурқсанг, ҳаё отига мин!

«Жовидони хирад»

Ақл аҳли макрингга қачон улғай фирефта,
Ёлгон кароматингни баён қилмагил абас.

Мунис

Ёлгончи кишининг улиқдан фарқи йуқ. Чунки тирик кишининг фазилати унинг нутқидадир. Тирик киши ёлгон сузлайвергани учун, унинг сузларига ҳеч ким қулоқ солмай қуйгач, унинг энди улиқдан фарқи йуқ.

Ёлгончининг дусти ҳам ёлгончи.

Ёлгон ваъда бериш бекорга душман орттиришдир.

«Оталар сузи»

Ёлгончилик барча гуноҳларнинг бошидир. Ёлгончи уз орзусига стишиш учун ёлгондан иборат сузларни тўқийди, уни рост деб исботлаш учун қасамлар ичади. Қасам билан ёлгонни ёпмоқчи бўлади. Бирор киши унинг ёлгончилигини ошкор қилса уни ўзига душман ҳисоблайди. Натижада икки орада адоват ва жанг содир бўлади. Бу жанг эса кўп кишиларга зарар келтиради.

«Фавоқих ал-жуласо»

Нақл ёлгон нася ошдан яхши,
Ёлгончининг дусти булмайди.

«Оталар сузи»

Арасту айтади:

— Ростлик йулида улиш ёлгончи бўлиб узоқ яшашдан афзал!

Аммо айтишларича, тўғри суз ҳар нарсадан яхши. Бироқ ёлгончи ва ҷақимчидан эшитилган тўғри суз ҳам ёқимсиздир. Чунки уларнинг айтган тўғри сузлари ҳам одамлар орасида ёлгон сузлари каби фисқу фасод қўзғотади.

«Фавоқих ал-жуласо»

Эгри дарахтнинг сояси ҳам эгри бўлади.

«Оталар сузи»

Узларида кашф-ихтиро қуввати булмаган кишилар
макр-ҳийла ва найрангбозлик санъати буйича узларига
очиқ-ойдин маълум булмаган турли жинсларни еқ-
лайдилар, ва шу жинсларга ёрдам бериб, турли таъли-
мотларга қарши оёққа турадилар.

Абу Наср Фаробий

Булма утуз олиб огир соткучи,
Унга кепак, сиркага су қоткучи.

Ҳайдар Хоразмий

Ёнмағил айтгон ҳадисингдин,
Тонмағил айтгон ҳадисингдин.

Бобур

Ҳам эрур кундабиатлар эл ичра мумтоз.

Мунис

Бул саховат боби ичра устароқ,
Чиқиминг булсин киримга мос бироқ!

Абдибек Шерозий

ГҮЗАЛЛИК, ҲАЛОЛ
МЕҲНАТ, РИЗҚ-РЎЗ,
ЯЛҚОВЛИК
ҲАҚИДА

Киши чиройига ички дунёси эшдир,
Юз курки билан унинг фёъл-атвори тенгдир.

Юсуф Хос Ҳожиб

Кишида икки гузаллик булиб, улар ички ва ташқи гузалликка булинади. Ташқи гузалликка кишининг барча аъзолари, масалан, куз, қулоқ, қош, лаб, огиз, қул, оёқ, қомат киради. Ички гузаллик эса кишининг ёқимли хулқлар билан безанишидир. Бу хулқлар мулойимлик, саховат, шижоат, илм, камтарлик, иффат ва шунга ухшашлардир!

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Икки нарса киши қулида бўлса увол: гузалликка мағрур бўлган кишига берилган хусн, иккинчиси — гузаллик қадрини билмайдиган кишига тушиб қолган хотин!

Хурраий

Гузаллик ҳам улугъ неъмат булиб, у ҳар кимсага ҳам берилавермайди.

Оти гузалнинг узи ҳам гузал булавермайди.

«Оталар сузи»

ҲИКМАТ. Чирой гузал юзда эмас, чиройли хулқда.

ҲИКМАТ. Кишини гузал қилиб курсатадиган унинг чиройи эмас, балки чиройли ҳулқидир. Чиройли ҳулқ хунук кишини ҳам чиройли қилиб курсатади. Чиройли ҳулқ чиройли кишиларда мавжуд бўлса, нур бўлган нурдир.

Хуррабий

ҲИКОЯТ. Бир мансабдор киши ҳақида ҳикоя қилишларича, унинг жаҳли жуда тез, ута золим, бадфасл ва ситамкор экан. Айтишларича, унинг бир угли бўлиб, чиройда ягона, шухликда офати замона, ақлда эса тенги йуқ экан. Аммо золим киши гофиллиги туфайли уни уйдан чиқармас, дўстларига эса қўшмас, доимо яхши-ақлликда сақлар экан.

Доимо эл кузидан пинҳон эди ганжи ҳусн,
Дарҳақиқат кимки топса ганж, пинҳон айлағай.
Ганжини эл кузидан Қорун ниҳон айлар эди,
Лек билмас эрдик, охир пушаймон айлағай!

Хуррабий

Узр сураб келса душманинг ҳар чоқ,
Уйингдан қувлама, ҳушёр бўл бироқ!

Низомий Ганжавий

АЗИЗИМ, сен кечирини хислатини узингга шиор қил, атрофингдагилардан арзимас гуноҳлари учун юз угиравсрма! Уларни афу суви ва марҳамат нуридан баҳраманл эт! Уларнинг аҳволидан доимо хабардор бўлиб тур! Марҳамат юзасидан шафқат либосини инъом айла! Чунончи айтадилар:

Узинг бунёд этган мевали шохни,
Узинг нобуд этсанг, қўп ёмон булар!

Хожа Самандар Термизий

Биров сендан узр сураса, узрини қабул эт. Уч олишдан қўра узрни қабул қилишда лаззат қўп!

Муҳаммад Ҳусайн

ҲИКМАТ. Ҳар ким гуноҳкор кишини кечира олса, бу улуғлик нишони ва олийҳимматлик аломатидир.

Муиниддин Жувайний

ҲИКМАТ. Ҳисоб ва сарф муомала учун, узр ва ихлос дўстлик ва муҳаббат учундир. Байт:

Ҳар кимсага таъна тошини отма,
Гарчи булса ҳамки қайсар ёки шум!
Айбсиз дустларни топмоқ муаммо,
Айтчи, хатолардан ким поку маъсум!
Ҳар ким дустларига хушфёъл булмаса,
Дустлик иззатидан булади маҳрум!

Муиниддин Жувайний

ҲИКМАТ. Кичиклар гуноҳини кечмоқ катталар
учун чиройли фёъл. Байт:

Гуноҳкор гуноҳин кечишдан авло,
Мукофот булмагай жаҳонда асло!

Муиниддин Жувайний

Гуноҳкор кишини гуноҳини кечир, адоват илди-
зи ни кес ва қупориб ташла.

Аҳмад Югнакий

Кечира олишлик мардлик, кечира билмаслик но-
мардлик.

«Амир Тсмур утитлари»

Ҳаддан ортиқ газаб ваҳшийлик келтиради ва бевақт
қилинган лутф ҳам обруни кеткизади.

Кошифий

Жонли мавжудотнинг барчаси, шу жумладан ин-
соннинг узи ҳам, табиий равишда пайдо булган ва у
табиатнинг ривожланиши ва узгаришининг натижаси
ҳисобланади.

Абу Райҳон Бсруний

То бани одам ила олам эрур,
Олам ичида бани одам эрур.

Навоии

Инсон баъзан мумкин булмаган нарсани ҳам қилги-
си келади, масалан, абадий булгиси келади.

Абу Наср Фаробий

Инсон уз суратини узгартиришдан ожиз булса ҳам,
тилсиз ҳайвондан орқада қолишни истамаса, нафсини
тозалашдан ожиз булмайди.

Абу Райҳон Бсруний

Табиатга ҳар неки одат булур,
Чу эскирди, одат табиат булур.

Навоий

Ҳатто (дехқонлар) ойга қараб уруглар сочиш, экиш,
кучатлар утқазиш, пайванд қилиш ва чанглатиш, ҳай-
вонларни урчитиш ва бошқа вақтларни аниқлайдилар.
Абу Райҳон Бсруний

Йуқ хунари ёлғуз эса юз киши,
Қайда киши сонда ёлғуз киши.

Навоий

Кетур элга дили аҳли дилени,
Қабул эт хидмати бир муқбилени.
Кимаким лутфу хидмат ҳамдам эрмас,
Эрур ҳайвони нотиқ, одам эрмас.
Санд Қосимий

Куп кунгулни бу чаманга боғлама эй андалиб,
Ким, гули мақсуд ҳаргиз очмади гулзори даҳр.
Ҳусайн Бойқаро

Чарх золики жаҳонда ҳеч қилмас вафо,
Оқил эрсанг айлама ул бирла ақди издивож.
Толибий

Ёв томондан бирон киши уз жонига омонлик тилаб
келса, уни улдирмангиз.
Ҳалис

Ранж чекмасдан асло ганж насиб қилмас,
Кимки меҳнат қилди бахтиёр булди!
Хожа Самандар Термизий

Бирор касбу ҳунар орқасидан ризқу насибага эга
булиб яшаётган одам, шу касбини узгартирмасун.
Ҳалис

Бир дирам олмоқ чекибон даст ранж,
Яхшироқ ондинки биров берса ганж.
Навоий

Дунёда фақат ҳалол с, ҳалол ишга, ҳаромдан топил-
ган мол ҳеч кимга вафо қилмайди.
Муҳаммад Жабалрудий

Ҳар дам чекибон минг машаққат,
Кун дема утган кунингни тундур.

Басниги

ҲИКМАТ. Икки нарса дунёда энг азиждир. Бирин кул меҳнати билан топилган бойлик. Иккинчиси дилда дустлик барқарор булган содиқ дуст.

Муиниддин Жувайний

Жафо чекмай кишига роҳат улмас,
Агар куймас утунга, жуш булмас.

Мажлиси

АЗИЗИМ, то талаб осги ранжу меҳнат тикони билан мажруҳ булмас экан висол кули мақсад гулини еқасига столмайди. Кишида кучли интилиш булмагунча муродининг офтоби Машрик умиди уфқидан нур сочиб чиқмайди. Чунки гул териш учун тикон захрини чекиш лозим. Ранж чекмасдан туриб, ганж эшигини очиш мумкин эмас. Демак, мақсадга етишмоқ учун тинимсиз саъй ҳаракат қилмоқ керак.

Хожа Самандар Термизий

Тиларсен ҳосил этсанг номи мардий,
Бошни қил фидойи аҳли дарде.
Хомтамаъ одами одам дагул,
Ақлу басарот била ҳамдам дагул.
Кимки тамаъ риштасина бастадур,
Дарди қабоҳат ила побастадур.

Саид Қосимий

Ки осон одами мақсуда етмас,
Риёзат тортмайин маъбуда етмас.

Хужандий

Эй угил! Бу дунё корхонасида шундай йул тутки.
кийган кийиминг ва еган овқатинг ҳалолдан булсин!

Абдибек Шерозий

Кимдаки ботини ҳаромдан пок эмас,
Они руҳи қобили афлок эмас!

Фаридиддин Аттор

Феълнинг кенглиги ризқнинг муллиги.

«Оталар сузи»

Ҳеч биродардан манга келган эмас буйи вафо,
Аҳли оламда манингдек пуржафос бормикин?
Меҳр излаб қаҳр курган, шарбат излаб заҳр нуш,
Руйи роҳат курмаган меҳнатадос бормикин?

Мужрим Обид

АЗИЗИМ, ҳар ким бирор ишнинг талабида қадам
қуйса, бу ишнинг қийинчиликларига чидаши керак.
Мақсад каъбаси сари йулга чиққан одам, заҳмат саҳро-
сидан чучимаслиги лозим.

Хожа Самандар Термизий

Қачон сочса тупроққа бугдой биров,
Йуқ имконки ул арпа қилгай даров.

Навонӣ

Жигаринг қонини нон қилиб с, аммо тскин нон
учун бировларнинг эшигида ит каби изғиб юрма!

Абдибек Шерозий

Неъматим ошсин десанг уст-устига,
Нон ушогин сочма оёқ остига!

Фаридиддин Аттор

Дастурхонга тукилган таом ва ушоқларни териб
сайдиган одамнинг гуноҳлари тукилади.

Ҳадис

Чекмаса деҳқон арақи пой бил,
Емишининг фойдасин топмас эл.

Ҳайдар Хоразмий

Заҳмат чеккан лаззатни яхши билади.

«Оталар сузи»

Дарахт бесамар улса боғида,
Богбон танида қолмагай ҳаловат.

Дилшоди Барно

Вазифаси юксак одамнинг заҳмати ҳам куп булади.
Заҳмат чекмаган хушбахт булмайди.

Ҳалол меҳнат билан топилган ва хайрли ишларга
сарфланган бойликдан кура яхшироқ бойлик йуқ!

«Оталар сузи»

Камол аҳли аро, албатта, топгай рутбан олий,
Маоний касбида кимсаким қилди ҳунар ихлос.

Оғаҳин

Ер юзида шундай яшашга уринки, топган пулинг
фақат тугрилиқ орқали келган бўлсин!

Абдибек Шерозин

Булмасин оламда ризқим кам десанг,
Масъиятни кам қилгил гам есанг.

Фаридиддин Аттор

Боқмаса деҳқон чаманин туни кун,
Нахли тарин англа қуругон утун.

Навоин

Ҳар ким меҳнат қилса, охири пушаймон бўлмайди.

«Маҳзан ал-улум»

Оқибатуламр бўлур ҳақ зуҳур,
Меҳнат утуб бўлгуси фасли сурур.

Дурбск

Бир ишбилармон ва меҳнаткашдин: «Ночор ва
ожиз киши қандай бўлади?» деб сурадилар. У киши
шундай деди: «Ночор, ожиз, дангаса, ялқов киши шун-
дай кишики, оилани боқишда, нарса топишда суст
бўлади. Ғайрати кам, ҳиммати эса паст бўлади, хотин-
нинг снидан чиқмай, уйда утираверади».

«Фавоқиҳ ал-жуласо»

Машаққатсиз ҳаёт йуқ бунда асло,
Эзгуликни курмасдан умр битар.

Маҳмуд Кошғарий

ЭЙ УҒИЛ, ҳунарсиз, дангаса ва ишқмас кишилар
билан улфатлик қилма, уларнинг таъсири сенга ҳам
уради, дангасаларнинг доимий фикру уйи ишламасдан
катта сѐйиш, яхши кийинишдир. Улар беҳуда сузлаш-
ни, вақтни хуш утказишни, танини семиртиришни
уйлайдилар. Семиз кишининг эса дил кузи бекилган
бўлади, доимо ором топишни уйлайди, куп еб семи-
ришни уйловчи кишиларни донолар «ҳайвон табиатли
кишилар» деидилар.

Муҳаммад Жабалрудин

Меҳнату ақлу вужуд иттифок,
Одамийда булса гар яхши тилак.
Халқ учун тебратгуси доим билак.

Анбар Отин

Луқмони Ҳаким уз углига деди:

— Эй углим, ялқовлик кучасига кирма, кўнглинг
тор булмасин, чунки кимда ялқовлик ва бесабрлик
булса, у ҳеч қачон бахтга эриша олмайди!

«Жовидони хирал»

Ҳақиқат аҳликим, чекти бу олам ичра меҳнатни,
Ушал меҳнат ила охир топар жоҳ ила давлатни.

Пошшоҳуҷа

Узгалардан тамаъ билан нарса тиламоқ кишини
танбалликка олиб келади, иззат ва обруни кеткизади,
охири кишини бахтсизлик кучасига олиб келади, ки-
шини шармисор қилиб, назардан қолдиради. Дангаса
ва пасткаш кишилар билан улфат булишнинг натижа-
си шулдир. Демак, сен қулогингга қуйиб олки, паст-
ҳимматли кишилар ва ҳасис табиатли одамлардан узоқ-
лашиш йулини қидир, улар билан яқинлик қилма,
уларнинг таъсири сенга уради!

Муҳаммад Жабалрудий

Чу деҳқон чекмаса жавру жафосин,
Емишларнинг киши кўрмас вафосин.

Мажлисӣ

Ёз офтоби — қишга дори.
Меҳнат саломатлик гарови.

Мискин

Ёд этмас эмиш кишини гурбатга киши.
Шод этмас эмиш кўнгулни меҳнатда киши.
Кўнглум бу ғарибликда шод улмади, оҳ,
Гурбатда севинмас эмиш албатта киши.

Бобур

Киши уз меҳнат ва машаққат чекишлари жараёни-
да гарчи у инсонларнинг энг ақллиси ва энг зийрағи
булса ҳам, ҳамиша шоду хурсандликни орзу қилиб,
севинч келтирадиган нарсаларга мойил булади ва ёл-
гон кўриладиган нарсалардан тортинади.

Абу Райҳон Бсруний

Давлатқа стиб меҳнат элини унутма,
Бу беш кун учун узунгни асру унутма.

Бобур

Ғаму меҳнатародур эътиборим,
Ки мумтоз улди хористон аро ут.

Мунис

Заҳмат била топқонингни узингдин аяма ва меҳнат
била йиққанингни дустлар билан душманлар учун ас-
рама.

Навоий

На хушдур эмгак ичра топса роҳат,
Чу марҳамдур, туташса гар жароҳат.

Мажлисий

Меҳнат камола етмай, роҳат нишони қайда,
Топмас иложи корин бечора осий банда.

Толиб Толибий

Келиб ишрат, яна меҳнат туганди,
Кетиб меҳнат, яна давлат уланди.

Мажлисий

Дикар наҳле чекиб меҳнат бировлар,
Вале андин кураб роҳат бировлар.

Аваз Утар

Роҳат муяссар улмас то чекмасанг машаққат.

Оразий

Билурсан заҳмина чун тоқатинг йуқ,
Қулингни суқмагил ақраб инина.

Сайфи Саройи

Куп етма, саҳар уйғона қур арзи самога,
Ғофил юрма, булма гирифтор балога.

Машраб

Тунда ухлагач, кундузи яна ухлаш умрни исроф
қилишдир.

Куп етиш хасталик келтиради.

Уйқудаги одамнинг уйгоқ одамдан хабари бул-
майди.

«Оталар сузи»

Дангасалик ҳар вақт инсонни хор қилур.

Абдулла Автоний

Ялқовлик туфайли ишламай камбағаллашган кишини барча ёмон куради, дустлари ҳам ундан узоқлашади, болалари ҳам менсимай қуяди, камбағаллик барча балоларнинг бошланишидир.

«Фавоқих ал-жуласо»

Булса танбаллик кишининг пешаси,
Теккай оёгина хорлик тешаси!

Фаридиддин Аттор

Зур бирла хушбахтлик ҳосил булмас.

Сидқий Хондойтиқий

Ёзда дангасага: «Эшикни оч!» десанг, «Ташқари совуқ», дейди. Бошингни фақат уз тирноқларинг билангина қаший оласан. Умрини дангасалик билан утказган одамга ҳеч қачон муваффақият ёр булмайди.

«Оталар сузи»

Жаҳонда ниш курмай, нуш булмас,
Муродин топмайин ошиқ қувонмас.

Мажлисий

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир ялқов қизни узидан ҳам ялқовроқ йигитга турмушга бердилар. Отаси қизига қараб деди: «Мана бу юмшоқ курпалар ва жиҳозлардан роҳатланиб фойдаланиб олинглар, имоним комилки, сизлар юз йил турсаларингиз ҳам камбағалликдан узга нарсга тугдира олмайсизлар!»

«Фавоқих ал-жуласо»

Вақтни бекор утказиш аҳмоқликдир.

Бекор юргандан кура душманга тош ташиган афзал.

«Оталар сузи»

Ҳар кимки даҳр шоҳлигин айлади ҳавас,
Бордур насиб гуссаи фикри жаҳон анго.

Оғаҳий

Эринчоқлик ва ялқовлик кишини яхши ишлар қилишдан қайтаради, ғайратни йуқотади, касбу қор би-

лан шугулланишдан қолдиради. Баъзи дангаса киши-
лар ғайрат қилиш ва ҳаракатни кучайтириш урнига
огир кунга тушиб қолганда қулни қовуштириб, айбни
тақдирга тункайдилар.

«Фавоқиҳ ат-жуласо»

Заҳматни машшота чекади, аммо лаззатни куёв тор-
тади.

Кунгли балиқ тусаганнинг оёғи совуқ сувда бўлади.

Куп етадиган одамнинг умрида барака кам бўлади.

Куп ётган оз яшайди.

Кечаси шароб ичиб, кундузи ухлашдан хонумон
барбод бўлади.

«Оталар сузи»

Булбул чекадур ҳазор нола,
Гул ёнина чунки хор бордир.

Ҳофиз Хоразмий

Ҳакимлар тайинлаб айтадиларки, ялқов кишилар
билан улфат булишдан қочиш зарур. Чунки улардан
маслаҳат суралса, улар узларининг ялқовлик нуқтан
назаридан маслаҳат берадилар. Улар бўладиган ишни
ҳам узларининг қувват ва идроки тақозоси билан бўл-
майдиганга чиқарадилар, кишини ғайрат кучасидан
четга чиқарадилар.

«Фавоқиҳ ат-жуласо»

Ки занбур кошонасин эт ватан,
Даҳонингни доим шакар айламиш.

Увайсин

Минг йил подшолик қилди-ю Заҳҳок,

«Ёмон» деган номи қолди жаҳонда.

Кисро давлатидан асар йуқ, бироқ,

«Одил» деган номи такрор ҳар онда!

Мажидиддин Хавофий

Дилозорларнинг ҳаммаси дузахга маҳкумдир.

Ҳадис

Нотинч кунгилга ширин уйқу келмайди.

Тинч яшашни истасанг, пасткаш одам билан душ-
манчилик қилма.

Молю пулинг кетса кетсин, аммо вақтингни зос
кеткизма.

Тозалик саломатликнинг энг биринчи сабаби ва иллатлардан қутулишнинг улуг йулидир.

Тозалик баданнинг қувватини купайтиради ва гузаллигига гузаллик қўшади.

Гузал юз куз нурини оширади.

Ёзувига боқма, ёзганига боқ.

Тинчликдан кура улкан нсъмат булмайди.

Муҳтожлиги кам одамнинг умри узоқ булади.

Саломатликдан кура яхшироқ бойлик йўқ.

Бели яра отнинг бошига тушган иш соғлом отга осон қўринади.

Ғамлардан, дардлардан озод ҳар юрак,

Узганинг дардини қандайин билсин?!

Тинч булай десанг, нафсинг хоҳишига қарама-қарши иш қил.

Саломатликнинг қадри кетгандан сўнг билинади.

Уйқуга кетиш жонни бир нафас хатарга топширишидир. Чунки уйқу улим элчиси.

«Оталар сузи»

Ғар қуймасанг бу олам аро накуномлиг,
Олтунга суд топмагунг отингни қўқтириб.

Комил Хоразмий

ҲИКМАТ. Ҳақиқий куз эгаси шундай кишики, уз фейл ва сузига ҳамиша танбеҳ назари билан қарайди. Доно юрак эгаси шундай кишики, дунё саройида яхши ишлар орқали маломатга қўлмайдиган яхши номга эга бўлиб кетади.

Муниддин Жувайний

Курклик тунинг узингга,

Тотлиг ошинг узингга.

Қуноққа кургиз иззат,

Ёйсин шаънинг узоққа.

Маҳмуд Кошғарий

Йигит булса-ю, ундан ҳеч кимса оз булса-да бир фойда курмаса, уни йигит деб булмайди. Агар кишидан дунёда бирор ёдгорлик қолмаса, уни одам ҳисоблаш пораводир. Агар инсондин дунёда бирорта китоб ёки иморат қолса, у тириклар қатори йўқланади ва ундай киши улик, деб ҳисобланмайди.

«Фавоқид ал-жуласо»

Кур бул, шол бул, ном қолдир,
Яхши ном қозониш улкан бойлик топишдан афзал.
«Отатар сузи»

Анушервон бир куни Юнондан:
— Энг яхши яшаш қандай яшаш? — деб суради.
— Саломат булиш ва хотиржам яшаш энг яхши
яшаш! — деб жавоб берди у ва давом этиб деди: —
Аммо яхши ном қолдириш абадий яшашдир!
«Жовидони хират»

Кимики одамлар орасини бузиб юрувчи булса, у
ҳам аҳли исломдан эмас.

Ҳадис

Бу муддатни ғанимат бил, бу фурсатда вафолар қил.
Бу иззат бирла бул куп йил халойиқнинг ссвар жони.
Сайфи Саройи

Яхшилик яхши ном келтиради, саховат эса кишини
бахтиёр қилади.

Муҳаммад Ҳусайн

Ёмон отли киши улик билан тенг,
Яхши улса ҳамки тирик эл аро.
Шундай яшагингки сен улсанг агар,
Бошга тупроқ сочиб чексинлар наво!
Муҳаммад Жабалрудий

Хулқи хушни пеш қил, халқ ичра беозор бул.
Толиб Толибий

Боқмас жаҳон совуқ суз,
Шилқим, юзсиз бахилга,
Ёқимли бул, хушхулқ бул,
Қолсин номинг куп йилга.
Маҳмуд Кошғарий

Нафс душмандурур яқин билгил,
Дустум бу сузумни чин билгил.
Бобур

Инсон ҳар доим қувноқ, ҳушчақчақ булиши ва
бахтиёр яшамоги лозим.

Абу Наср Фаробий

Мақсад на эди жаҳона келдинг,
Кайфиятини баён этиб кет.

Нодира

Ғанимат тутмади гофил, чу уткарди ҳаётини,
Вале қилмадики жонига бир зарра нажотини.
Ки йигди бу жаҳоннинг мунча асбоб-олотини,
Бу молдин зарра хайр айлаб, чу бермади закотини,
Сайедийким, бу ишларни суви йуқ анҳоре курдим.
Сайедий

Яша сен барча эл топар роҳат,
Иззат авжида накуном яша.

Сидқий Хондойлиқий

Эл ичра ишла, эл бирла тирик булгил амалда,
Ки, танҳо ном чиқармас яхшиликда, дедилар устоз.
Дилшоди Барно

Яхши авсоф била қил ушбу жаҳон ичра сулук,
То санинг авсофинг улгай олам ичра достон.
Пошшоҳужа

Қолмади ҳурмат аҳли оламда,
Оламу олам аҳлидин юв илик.

Бобур

Дехқон угли, соғ бул, мудом яша,
Шодлик билан субҳу шом яша.

Сидқий Хондойлиқий

Оқил улдурки билиб умр ила давлат қадрини,
Ҳақ риъосини тилабон хайр ила эҳсон айлар.
Роқим

Хуш улким ани жисми булғоч ниҳон,
Ки андин қолур даҳр аро бир нишон.

Хиромии

Кимики кузи ожиз одамни қирқ қадам стаклаган
булса, унинг жаннатга кириши муқаррардир.
Ҳадис

Гул тилаган хор жафосин чекар,
Кимки асал олса, араси тегар.

Дурбек

Егил эрдастлар гамин зинҳор,
Санга ҳам забардаст эрур рузгор.

Оразий

Юз хайфки зосъ утибдур умри азиз,
Афсуски ботил борадур умри азиз.

Бобур

Сенсиз манга керакмас рубъи маскун,
Гарчи қарин эса ҳар бир умри жовидона.

Бағний

Ишинг унгдан келиб зафар булса ер,
Узр суровчилар узрин қабул қил!
Гуноҳкор уз фсълин қурбони булар,
Афу ҳиди тегса тирилади, бил!

Муҳаммад Ҳусайн

МУАЛЛИФЛАР ВА МАНБАЛАР ҲАҚИДА МУХТАСАР МАЪЛУМОТ*

АМИР ТЕМУР

Соҳибқирон Амир Темур 1336 йили Шаҳрисабз яқинидаги Хужа Илгор қишлоғида барлос уругидан бўлмиш Баҳодур Муҳаммад Тароғай хонадонида дунёга келди. Амир Темур ёшлигидан барча билимларни, тарих, жугрофия, фикр, Қуръон ва ҳадисларни пухта урганди. Амир Кулол сингари шайхларнинг тарбиясини курди: ҳарбий юришларда иштирок этди; 1361 йили Кеш вилоятига ҳоким бўлди. Ҳарбий тактика ва стратегияда якто даражасига етди.

Амир Темур узоқ давом этган жангу можаролардан сунг охирги мугул ҳукмронларидан бири Ҳусайнни орадан кутариб, 1371 йили «Амири Темури Курагон» номи билан Мовароуннаҳр Хуросоннинг ягона ҳукмдорига айланди. У оз фурсатда Волгабуйи, Олтин Урда, Эрон, Туркия, Кавказ, Ироқ, Миср ва бошқа улкаларни тadbиркорлик, адолат билан бирлаштириб, ягона улкан империяни ташкил этди. Амир Темур 1405

* Китоб оммавий нашр бўлганлиги туфайли библиография қондаларига изчил риоя қилинмаган. — *Мух.*

йили Хитой юриши арафасида касалга чалиниб, Утрор шаҳрида вафот этди.

Темур ва Темурийлар даврида Хуросону Ҳиндистон, Эрону Арабистонда маданият, илм-фан, тасвирий санъат, адабиёт янги тараққиёт босқичига кутарилди. У шеърини севган, ижодкорларни эъзозлаган, Қуръоннинг баъзи оятларини тафсир этган. Узи ҳам «Темур тузуклари» номли панднома яратган.

АЛИШЕР НАВОИЙ

1441 йил 9 феврал. Ўзбек мумтоз адабиётининг асосчиси ва қусши, адабий тилимизни камолотга етказган Амир Низомиддин Алишер бинни Ғиёсиддин Навоий Ҳирот шаҳрида Темурийлар хонадони амирларидан булмиш Ғиёсиддин Кичкина оиласида таваллуд топди.

1445 йил. Мактабга бора бошлади. Мактабда булажак подшо Ҳусайн Бойқаро билан бирга ўқиди ва у билан умрбод дўстлашди.

1447 йил. Ота-онаси билан биргаликда Ироққа кучди. Йулда XV асрнинг буюк тарихчиси Шарафиддин Али Яздий билан учрашди ва унинг дуосига мушарраф бўлди.

1449 йил. Оила Тафтдан Ҳиротга қайтиб келади ва Алишер яна ўқишни давом эттиради.

1452—1457 йиллар отаси Ғиёсиддин Кичкина Абул Қосим Бобур саройида хизмат қилади. Уни подшо Сабзавор шаҳрига ҳоким қилиб жунатади.

1456 йил. Алишер Машҳадга ўқишга кетади.

1457 йил. Абул Қосим Бобур вафот этади. Абу Саид Мирзо Ҳирот тахтини эгаллайди. Алишерни саройга ишга олади.

1459 йил. Алишер Абдурахмон Жомий билан танишади. Бу танишув буюк дўстликка айланади ва умрбод давом этади. Навоийнинг Ҳусайн билан дўстлигидан чучиган Абу Саид шоирни Самарқандга жунатади.

1467—1469 йиллар. Навоий Самарқандда ўқиди. Бу ерда у машҳур олим Фазлуллоҳ Абуллайс ва бошқа стук донишмандлар қўлида таълим олди. Замонасининг жуда қўп олимлари, шоирлари, мусиқачилари, меъморлари ва санъатнинг бошқа турлари вакиллари билан танишди.

1469 йилнинг боши. Ҳирот тахтини Ҳусайн Бойқаро эгаллади.

1469 йилнинг апрели. Ҳусайн Бойқаро чақиригига

биноан Навоий Ҳиротга қайтди. Уни подшо муҳрдор этиб тайинлайди.

1472 йил. Навоий амир (вазир) этиб тайинланади.

1476 йил. Навоий вазирликдан истеъфо беради. Энди у давлат ишларидан йироқда астойдил бадиий ижод билан шугуллана бошлайди.

1483—1485 йиллар. Навоий уз ичига «Ҳайрат ул-аброр» (1483); «Фарҳод ва Ширин» (1484); «Лайли ва Мажнун» (1484); «Сабъаи сайёр» (1485); «Садди Искандарий» (1485) дostonларини олган буюк «Хамса» асарини яратди.

1487 йил. Ҳусайн Бойқаро Навоийни Астробод шаҳрига ҳоким қилиб тайинлади.

1489 йил. Шоир Астрободда икки йил ишлагач, Ҳиротга қайтди.

1488—1501 йиллар. Бу давр давомида Навоий қуйидаги асарларни яратди:

1. «Тарихи мулуки Аҷам» — 1488 йил.
2. «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер» — 1490 йил.
3. «Рисолаи муаммо» — 1491 йил.
4. «Мажолисун-нафоис» — 1491—1493 йиллар.
5. «Хамсатул-мутаҳаййирин» — 1492—1494 йиллар.
6. «Муншаот» — 1492 йил.
7. «Мезонул-авзон» — 1492 йил.
8. «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» — 1496 йил.
9. «Насойимул-муҳаббат» — 1496 йил.
10. «Ҳазойинул — маоний» — 1491—1498 йиллар.
11. Девони Фоний» — 1491—1498 йиллар.
12. «Лисонут-тайр» — 1498—1499 йиллар.
13. «Муҳокамат ул-лугатайн» — 1498—1499 йиллар.
14. «Маҳбуб ул-қулуб» — 1500 йил.

Булардан ташқари қуйидаги диний-ахлоқий асарларни ҳам ёзган:

«Назмул-жавоҳир» — 1485 йил.

«Тарихи анбиё ва ҳукамо» — 1488 йил.

«Сирожул-муслимин» — 1488 йил.

1501 йил 3 январ. Буюк Навоий дунёни тарк этди. Ҳусайн Бойқаро буйруғига қура бутун мамлакатда мо-там эълон қилинди. Қуплаб шоирлар Навоий вафоти муносабати билан марсиялар, тарихлар яратдилар.

«АВЕСТО»

«Авесто» зардуштийлик-оташпарастлик динининг муқаддас китоби бўлиб, унинг дастлабки қисмлари

эрамиздан олдинги биринчи мингинчи йилларда пайдо була бошлаган. Еттинчи асрнинг бошларига келиб купхудолик ва кунқурбонликка қарши якка худо ғояси тарафдорлари купайиб боради. Уларни Хоразмнинг туябоқар қабиласидан чиққан Зардушт бошқаради. Турон ҳокими Аржасп Зардуштни тутиб улдириш ҳақида фармон чиқаради. У 300 тарафдорлари билан Эронга қочиб утиб, Исфаҳон шаҳрида янги динга асос солади.

Оташпарастлик коҳинлари «Авесто»ни узил-кесил шакллантирадилар. У 12 минг ҳукиз терисидан қилинган қогозга битилади. Вендидод, Ясна, Виспарад, Яшт. Гот каби беш қисмдан иборат «Авесто»да зардуштийлик динининг қонун-қоидалари, ибодат даврида ижро этиладиган қўшиқлардан ташқари қадимги Турон ва Эроннинг тарихи, табиати, илм-фани, таълим-тарбия, табобат, жамоани бошқариш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, оила ва шахсий поклик, чорвачилик, деҳқончилик, богдорчилик, савдо-сотиқ, бола тарбияси ҳақида қизиқарли маълумотлар бор. Масалан, «Авесто»да табиб қасамеди, табобат рамзи, касалларнинг ун хил муолажа йўллари курсатилган. Амударё соҳилларида яшаган халқларнинг касб-кори, минтақа табиати, жуғрофияси ҳақидаги мулоҳазалари ғоятда қимматлидир.

Хуллас, «Авесто» тарихий, илмий, маънавий-маърифий қимматга молик энг қадимги манбадир

ОТОЙИ

Отойи XV асрнинг биринчи ярмида Балх шаҳрида тугилган. Исми маълум эмас. Аҳмад Яссавий авлодларидан бўлиб, стук лирик шоир эди. Қанча йил умр курганлиги маълум эмас. Ҳиротда ўқиб, замонасининг стук билимдон кишиси бўлиб етишган. Маълум муддат Мирзо Улугбек саройида хизмат қилган, деган фикр бор.

Ундан куплаб лирик шеърлардан иборат девон мерос қолган. Шоир девонининг ягона қўлёмаси Русия Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтининг Петербург булимида сақланмоқда. Унда 260 та ғазал бор.

Бизнинг давримизда Отойи девони тула ҳолда биринчи марта Тошкентда 1994 йили чоп этилди. Китобни истеъдодли олим Сайфиддин Рафъиддинов нашрга

тайёрлади. Бундан ташқари, унинг шеърлари турли тўпламларда куп марта нашр қилинган.

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ

Авлоний 1878 йил 12 июлда Тошкентнинг Мерганча маҳалласида туқувчи Миравлон ака оиласида таваллуд топди. Аввал Уқчидаги бошлангич мактабда, сўнг шаҳар мадрасаларидан бирида таҳсил олди. Бироқ купроқ мустақил уқиб-урганди, тез орада ўз даврининг саводхон, маърифатпарвар кишисига айланади. Авлоний асримиз бошларида улкамизда авж олган жадидчилик ҳаракатининг фаол иштирокчиси сифатида миллат болаларини саводхон қилиш, улардан стук олимлар, мутахассислар тайёрлаш, Ватанни озод қилиш, фаровон этиш йўлида фидойилик билан меҳнат қилди. Ана шу мақсадда жуда куп жабҳаларда фаол иш олиб борди. 1907 йил ўз уйида «Шўҳрат» номли газета нашр қилди. Бу газета саҳифаларида миллат равнақи учун куйиб-пишиб ёзилган таъсирчан мақолаларни ўқиш мумкин эди. Ўз маҳалласида янги усулдаги мактаб очди. «Усули жадид» мактаблари учун турт қисмдан иборат «Адабиёт ҳуд миллий шеърлар», «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим», «Мактаб гулистони», «Туркий гулистон ёки ахлоқ» каби дарслик ва ўқиш китобларини тузди. Мактаб-маориф ишларига ердан курсатиш мақсадида хайрия жамияти ташкил қилди. «Нашриёт» ширкати тузиб, Хадрада «Мактаб кутубхонаси» китоб дуконини очди. У ташкил қилган «Турон» группаси (1913) улкамиздаги биринчи профессионал театр труппаси эди. Адиб драматургияда ҳам унумли фаолият олиб борди. Татар, Озарбайжон драматургларининг асарларини ўзбек тилига таржима қилди, ўзи ҳам «Пинак», «Адвокатлик осонми?» номли пьесалар ёзиб, саҳнага қўйди.

1919—20 йилларда Авлоний Ҳиротдаги совет элчихонасида Бош консул вазифасида ишлади. Хизматдан қайтгач, маърифатпарварлик фаолиятини давом эттирди. Ҳарбий ўқув юртида, Урта Осиё Коммунистик университетида, Урта Осиё Давлат университетида ўзбек тили ва адабиётидан дарс берди, профессор даражасига кўтарилди. «Меҳнат қаҳрамони» унвонига сазовор бўлди.

Маърифатпарвар адиб, педагог, театршунос, но-

шир ва жамоат арбоби Абдулла Авлоний 1934 йили 25 августда Тошкентда вафот этди.

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

Абу Райҳон Беруний 973 йили Хоразмнинг Қиет қишлоғида зиёли оиласида дунёга келади. Аввал хусусий муаллимларда, сунгра Кухна Урганч мадрасасида таълим олади. Хоразмшоҳ Маъмун академиясини бошқаради. Марказий ҳокимият Ғазнавийлар қулига утгач, Султон Маҳмуд фармониға кура Беруний бошчилигидаги бир гуруҳ олимлар Ғазнаға боришға мажбур буладилар.

Маҳмуд Ғазнавийнинг Ҳиндистон сафарларида Беруний ҳам ҳамроҳ булиб, қадимги ҳинд тили, табиати, маданияти, адабиётию тарихини урганади. Масъуд Ғазнавий Беруний учун махсус ижодхона қурдириб берган. Қомусий билим соҳиби Беруний 1048 йили Ғазнада вафот этган. Беруний «Масъуд Жадвали», «Ҳиндистон», «Сайдана» (доривор усимликлар ҳақида), «Қадимги аждодлардан қолган ёдгорлик», «Геодезия» сингари 150 дан зиёд асарлар, ёзган, қадимги ҳинд эпослари «Вед», «Маҳобҳорат»ни, шоир Унсурийнинг «Хингбут ва Сурхбут», «Шодбахр ва Айнулҳаёт» дostonларини араб тилиға таржима қилган.

АНБАР ОТИН

Анбар Отин 1870 йили Қуқонда зиёли оиласида тугилган. Анбарнинг шоира булиб стишида Увайсий ва Дилшоди Барноларнинг урни катта булган. Зероки, Анбарой Увайсийнинг жияни булиб, 7 яшарлиғидан Дилшоди Барно мактабида уқиган. Анбарой ёшлиғиданоқ узининг нозик диди, зукколиги билан маҳалла аёллари орасида катта шухрат орттирган. Бир кун Омил мингбоши уйидаги маърифий базмда Анбар Отин зинадан йиқилиб, бир умрга шол булиб қолади. Аммо ногиронлик Анбар Отин руҳиятини сундирмайди. У Жомий, Навоий сингари шоирларға эргашиб жушқин лирик шеърлар, маърифатпарварлик руҳида шеърлар ёзди, Россия олиб бораётган истилочилик сиёсатини қоралаб асарлар битди: юрти истиқлолга эришиб, ҳур замонлар келишини орзу қилди:

Келиб хушнуд авлодим, мани мулким қилур обод,
Бу вайрона диёримда шаҳарлар айлағай бунёд.

Анбар Отин 1910 йили ижтимоий-сиёсий руҳдаги «Қоралар фалсафаси» асарини ёзди. Шоира 1915 йили вафот этган.

АҲМАД ЯССАВИЙ

Аҳмад Яссавий XII асрда яшаган атоқли ўзбек шоирдир. У XII асрнинг бошларида Туркистоннинг Ясси шаҳрида зиёли оиласида туғилган. Дастлабки таълимни бобоси Арслонбободан олган. Сунг Бухорога бориб, мадрасада ўқиган, машҳур шайхулислом Юсуф Ҳамадонийдан суфизм таълимотини урганган.

Туркистонга қайтгач суфизмнинг Яссавия йулига асос солган. Ўз таълимотини халқ орасида тез ва кенг ёйиш мақсадида Яссавий куплаб шеърлар ёзган. Кейинчалик улар «Девони ҳикмат» номи билан алоҳида китоб ҳолига келтирилган. Яссавий 1166 йили вафот этган.

АБУЛБАРАКОТ ҚОДИРИЙ

«Қачқули Султоний» асари Абулбаракот Қодирий ибн Муҳаммад Насруллоҳ қаламига мансуб. У машҳур ҳинд тарихчиси, «Тарихи Акбарий» ва «Оини Акбарий» каби йирик асарлар муаллифи Абул Фазл Муборак Алломий (1541—1602)нинг акаси. «Қачқули Султоний» бобурийлардан Акбаршоҳ даврида ёзилган. «Қачқул» деб гадоёларнинг нарса соладиган идишига айтилади. Гадоёлар нима топса, қачқул идишига аралаштириб ташлайверадилар. Баъзи олим ва шоирлар ҳам ҳаёлга келган фикрини ифодалаб ёки бошқа олимларнинг асарларидан ёқтириб қолган ҳикмат ва ҳикоятларни туплаб, китоб шаклига келтирганлар ва уни «қачқул» деб атаганлар. Шарқда қачқул тузиш анъанага айланган булиб, Шарқшунослик институтида бундай қачқуллардан анчагина бор. Абулбаракот Қодирий ҳам шу йулдан бориб, ижтимоий фанларга оид купгина фикрларни ифодаловчи қачқул тузган ва уларни махсус бобларга ажратган. Бу асар қўлёзма ҳолида кенг тарқалган.

Таниқли туркийгуй шоир Аҳмад Югнакий XII асрнинг охири ва XIII асрнинг бошларида яшаб ижод этган. У Самарқанд яқинидаги Югнак қишлоғида зиёли хонадонида дунёга келган. Самарқанд мадрасаларида таълим олган, туғма кўр бўлган. Ундан бизга қадар «Ҳибат-ул-ҳақойиқ» (Ҳақиқатлар армуғони) дostonи сақланиб қолган. Ун турт бобдан иборат дидактик дostonни шоир зодагонлардан Додсипоҳсоларга бағишлаган. Асарнинг бизгача бир неча қул ёзмаси стиб келган. Алишер Навоий ҳам «Насойимул муҳаббат»да шоирни эслаб «Ҳибат-ул-ҳақойиқ» дан бир байт келтирган. Дostonда илм урганишнинг фойдаси, ширинсуханлик, камтарликнинг фойдаси, такобур, хасислик, аччиқзабонликнинг зарари хусусида фикр юритади.

АВАЗ УТАР

Аваз Утар 1884 йили Хивада сартарош oilасида туғилади. У дастлаб мактабда, кейин Хива мадрасаларида ўқийди. Отаси Полвонниёз ўша вақтдаги Хоразм шоир ва олимлари билан яқин дўст бўлгани, ўқимишли зиёли бўлгани учун ўгли тарбиясига жиддий эътибор беради.

Аваз Утар 18 ёшидаёқ зукко шоир сифатида шуҳрат қозонади. У Муҳаммад Раҳимхон-Феруз саройидаги адабий муҳитга жалб этилади. Лекин орадан куп ўтмай у сарой доирасидаги ижодкорлар билан, хон билан келиша олмайди, танқидий руҳда шёърлар ёза бошлайди. Шунинг учун хон ҳукми билан 200 дарра калтакланади. Озарбайжон, татар, турк ва рус тилларидаги газеталарни ўқиб бориш натижасида Ҳофиз, Навоий, Бедил каби Шарқ мутафаккирларига эргашиб лирик газаллар ёзиш билан бирга, маърифатпарварлик руҳидаги шёърлар ҳам ижод эта бошлайди. Аваз Утарнинг «Мактаб», «Тил», «Филоий халқим», «Уламоларга», «Сипоҳийларга» сингари қатор асарлари бевосита миллий уйғониш давридаги ирфоний гоялар билан сугорилган. Аваз Утар 1919 йили огир касалликдан вафот этган.

АБДИБЕК ШЕРОЗИЙ

Хожа Зайн ул-Обидин Али Абдибек Шерозий (1515—1580) урта аср Шарқининг кузга куринган истеъдодли шоирларидан биридир. Унинг ижоди шу пайтгача тулиқ урганилган эмас. Абдибек Шерозий фақат шоиргина булиб қолмай, моҳир тарихчи ҳам эди. Унинг «Такомилат ал-ахбор» номли тарихий асари бизгача стиб келган булиб, бу асар Урта Осиёнинг XV—XVI асрлардаги сиёсий ва иқтисодий аҳволи ҳақида қимматли маълумотлар беради.

Абдибек Шерозий узидан жуда катта адабий мерос қолдирган. У учта «Хамса» ёзган. Бундан ташқари учта ғазаллар девони тузган, иккита таржима асари бор ва кўпгина бошқа ҳар хил рисоалар муаллифи. Унинг шу кунгача фақат тўққизта асари босилиб чиққан, холос. Сўнгги пайтда унинг унингчи асари, яъни биринчи «Хамса»сининг бешинчи достони «Ойнаи Искандарий» асари босмадан чиқди. Форс тилидаги бу достоннинг танқидий матнини Абдулфазл Ҳошим угли Раҳимов амалга оширган. Бу танқидий матн Москвада «Наука» нашриёти томонидан чоп этилди.

БОБОРАҲИМ МАШРАБ

Машҳур исёнкор шоир Бобораҳим 1641 йили Наманганда руҳоний оилада дунёга келган. Дастлаб у эшон Мулло Бозор Охунд қулида таълим олади; диний ва дунёвий билимларни эгаллайди, «Машраб» таҳаллуסי билан шеър ёза бошлайди. 25 ёшида уни Қашқардага шайх Офокхужага мурид қилиб жунатадилар.

Аммо бу сзда пиру муршидлик узоқ давом этмайди. Жушқин қалб соҳиби Машраб Офокхужа даргоҳидаги канизаклардан бирини севиб қолади. Буни сезиб қолган шайх шоирни бадном қилиб, уз ҳузуридан ҳайдаб юборади. Шундан сўнг Машраб Самарқанд, Хужанд, Бухоро шаҳарларини кезиб юради; Қубодиёнда Суфи Оллоёв билан учрашади. 1711 йили Машраб Балхга келади, вилоят ҳокими Маҳмуд Қатагон уни исломга шак келтирганликда айблаб, дорга осиб ўлдиртиради.

Машраб уз асарларини тўплаб, девон тузмаган булса-да бизга қадар унинг каттагина шеърлар тўплами стиб келган; «Мабдаи нур» китобини ҳам Машрабга

нисбат берадилар. Халқ у ҳақда «Девонаи Машраб» қиссасини яратган. Машраб уз асарларида дунёвий севгини, илоҳий ишқ, адолат ҳамда ҳақиқатни тараннум этди.

БАЁНИЙ

Шоир, олим ва таржимон Муҳаммад Юсуф Баёний 1840 йили Хевада зиёли оиласида туғилади; хусусий муаллимларда таълим олади, мадраса хатмидан сунг Феруз саройидаги адабий муҳитга дохил бўлади; девонбегии вазифасида ишлайди. Уз давридаги барча билимларни мукаммал эгаллаган Муҳаммад Юсуф Мунис, Огаҳийлар изидан бориб «Баёний» таҳаллуси билан шеърлар ёза бошлайди. Баёний 1923 йили вафот этган.

Баёнийдан бизга қадар шеърлар девони, «Шажараи Хоразмшоҳий», «Хоразм тарихи» китоблари мерос қолган. Унинг девонида ишқий газаллар билан бирга илгор илм-фанни, улкага кириб келаётган янги техника, маърифий фикрларни тарғиб этадиган шеърлар ҳам мавжуд. Шоирнинг илмий асарлари XIX аср Хива хонлиги тарихини урганишда энг мукаммал ва муътабар манбалардан ҳисобланади. Улар таркибида турли жанрлардаги бир қанча шеърлар ҳам мавжуд.

БАРХУРДОР ИБН МАҲМУД

«Маҳбуб ул-қулуб» (Кунгилларнинг севгани) асари XVII аср охири ва XVIII аср бошларида яшаган Бархурдор ибн Маҳмуд Туркман Фароҳий томонидан ёзилган. Асар муаллифи жуда кўп шаҳарларда умр кечирган киши. У аввало «Маҳфилоро» номли ҳар хил ҳикоятларни уз ичига олган асар ёзади. Бироқ бу асар душманлар ҳужуми пайтида қўлёзма ҳолида йўқолади. Муаллиф эсида қолганларини қайта тиклайди ва уни «Маҳбуб ул-қулуб» деб атайди.

ГАДОИЙ

Гадойий XV асрда яшаб ижод этган забардаст ўзбек шоирларидан бири ҳисобланади. Алишер Навоийнинг «Мажолисун нафис» (Нафис мажлислар) тазкирасида берган маълумотига қараганда шоир 1403 йилда туғи-

либ, 90 йил умр куриб оламдан утган. Гадоийнинг ҳасти ва ижодий фаолияти ҳақида бошқа маълумотлар йуқ. Шоирнинг бизгача сақланиб қолган девонининг ягона қўлёмаси Париж миллий кутубхонасида сақланади. У газаллардан ташкил топган. Уз шеърларида Гадоий чин инсоний хислатларни тарғиб қилади:

Васли нигору фасли баҳору шароби ноб,
Ҳар кимга даст берса, зиҳи, бахти комёб.

ГУЛХАНИЙ

XVIII асрнинг охириги чораги. Атоқли ҳажвчи шоир, ўзбек масалчилегининг йирик вакили Муҳаммад Шариф Гулҳаний Тоғли Дарвозда туғилди. Аммо айрим олимлар шоир Қўқонда туғилган, деб ҳисоблайдилар.

XIX асрнинг боши. Гулҳаний Қўқонда уқийди. Айни вақтда узининг шеърлари ва аскиялари билан шуҳрат топади. Шунинг учун бу бақувват йигитни Қўқон амири Олимхон навкарликка олади. Гарчи шоир хон навқари бўлиб хизмат қилса-да, жуда огир иқтисодий аҳволда яшади. Узининг машҳур «Ҳазратим, очлиқдан улдим, еғали нон бер менга», — деб бошланувчи шеърини шу йилларда езган.

1810 йил. Қўқон тахтига амир Умархон утирди. Гулҳаний энди унинг навқари вазифасида хизмат қила бошлади. Амир Олимхон ва амир Умархон замонларида Гулҳаний бир қанча ҳарбий юришларда иштирок этди, бироқ унинг жасорати амирлар томонидан старли даражада қадрланмади.

1822 йил. Амир Умархон топширигига биноан шоир узининг машҳур «Зарбулмасал» номли асарини яратди.

XIX асрнинг 40-йиллари боши. Гулҳаний вафот этди. Унинг улими туғрисида ҳар хил маълумотлар бор. Баъзилар Қўқонда вафот этган, дейдилар. Бошқа олимлар эса мана бундай маълумотни берадилар: Умархоннинг ўғли Муҳаммад Алихон тахтга утиргач, орадан бир неча вақт утгач, шоирни ҳозирги Наманган вилоятидаги Янгиқўрган қишлоғига ҳоким қилиб жунатади. Аммо хоннинг яширин топширигига кура, Жу-жа қишлоғида уни тутиб, кечаси Сирдарёга чуқтириб юборадилар. Шунинг учун ҳозиргача унинг қабри топилган эмас.

Умр буйи Гулҳаний ва Журъат таҳаллуслари билан

лирик шеърлар ва қасидалар яратган. Унинг асарлари ўзбек ва тожик тилларида ёзилган. Бироқ алоҳида девон ҳолида бизга етиб келган эмас. Гулханийнинг шеърлари шоир яшаган даврда ва ундан кейин ёзилган турли тўпламларда мавжуд.

1980 йил. «Зарбулмасал»нинг илмий-танқидий матн моҳиятидаги нашри яратилди.

ДИЛШОДИ БАРНО

Дилшоди Барно 1800 йили Уратепада шоир Раҳмонкул Суфи Истаравшани оиласида таваллуд топган. Амир Умархон 1812 йили Уратепани босиб олгач, бошқа асирлар қатори Дилшодни ҳам Қўқонга элтади. Умархон саройидан қутилган бўлажак шоира Тошмаҳдум деган кишининг хонадонида паноҳ топади. Ўзбек тилини мукаммал урганиб, Дилшоди Барно таҳаллуси билан тожик ва ўзбек тилларида газаллар ёза бошлайди.

Дилшоди Барно дастлаб қайнонаси билан, унинг вафотидан сўнг 51 йил мактабдорлик қилади. Сарчашмаларда 891 ўзбек қизи унинг мактабида таҳсил кургани ёзиб қолдирилган. Тутиқиз, Хайринисо, Баҳринисо, Анбаротун сингари шоиралар бевосита Дилшоди Барнонинг шогирдларидандир. Ундан бизга қадар тожик ва ўзбек тилларидаги шеърларни ўз ичига олган «Мунтахаб-ул-ашъор», «Тарихи муҳожирон» китоблари мерос бўлиб қолган. Икки тилда баробар ижод этган — зулҳисонайн санъаткор Дилшоди Барно 1907 йили Қўқонда вафот этган.

ДУРБЕК

XIV асрнинг охири ва XV аср бошларида «Юсуф ва Зулайҳо» номли севги ҳақидаги достоннинг муаллифи Дурбек яшаб ижод этди.

У 1409 йили «Юсуф ва Зулайҳо» достонини ёзди. Асар Балх қамали кунларида битилган. Унда Канъон шаҳзодаси Юсуф билан Мағрибзамин маликаси Зулайҳо уртасидаги чин севги тасвирланган.

Достон биринчи марта тулалигича Тошкентда 1959 йили босилди. Асар урта мактаб дарсликларига киритилган ва мажмуалардан жой олган. Айрим олимлар «Юсуф ва Зулайҳо» Дурбек қаламига мансуб эмас» де-

ган фикрдалар. Аммо бу мулоҳаза баҳсталаблигича қолмоқда.

«ЖОВИДОНИ ХИРАД»

(Боқий ақт-идрок) китоби йирик олим Абу Али ибн Муҳаммад ибн Яъқуб ибн Мисковайх томонидан ёзилган. Китоб муаллифи тарихчи, файласуф, филолог, табиб сифатида бир қанча асарлари билан машҳур. «Жовидони хирад» утмиш олимларининг ахлоқий масалаларга бағишланган ажойиб фикрларини ўзида муҷассамлаштирган бўлиб, унинг қўлёзма нусхалари Шарқда кенг тарқалган.

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР

1483 йил 14 февраль. Таниқли давлат арбоби, иқтидорли қўшин қумондони, ажойиб лирик шоир ва адабиёт назариётчиси, ўз даврининг буюк тарихчиси ва наср устаси Заҳириддин Муҳаммад Бобур Андижон шаҳрида (баъзи олимлар фикрича, Наманган вилоятидаги Аҳсикатда) теңурийзода подшо Умаршайх мирзо оиласида дунёга келди.

1494 йилнинг июни. Фожиали вафот этган отасининг урнига 12 ёшли Бобур тахтга утирди. Шу кундан бошлабқ у ўз олдига улуг бобоси Амир Теңурунинг буюк давлатини тиклашни мақсад қилиб қўйди.

1497 йил ноябрь. Бобоси Теңурунинг пойтахти бўлган Самарқандга ҳужум қилади ва уни эгаллайди. Аммо юз кундан сунг Андижонни қўлдан чиқармаслик учун бу ерни ташлаб кетишга мажбур бўлади.

1498 йил февраль. Ўзини Андижон ҳокими деб эълон қилган Ўзун Ҳасан Бобурни шаҳарга киритмайди. Бобур мадад излаб тоғаси Султон Маҳмуд олдига — Тошкентга келади.

1501—1502 йиллар. Тоғаси ердамида Андижонни эгаллайди.

1503 йил. Андижонни Шайбоний забт этади.

1504 йил. 300 тача йигити билан Бобур Афғонистонга жунайди. Теъ орада Афғонистонга подшо бўлади.

1505 йил. Онаси Қўтлуг Нигорхоним вафот этади.

1512 йил. Бобур Самарқандга ҳужум қилиб, уни эгаллайди.

1513 йил. Шайбоний сулоласидан булган Убайдулло Султон ва Муҳаммад Тсмур Султон Самарқандга қарши юриш бошлайдилар. Бу урушда Бобур енгилади ва Самарқандни ташлаб, Ҳисорга қочади. Шундан сунг у бобоси юртини эгаллаш ва давлатини тиклаш умидидан воз кечади. Энди Бобур Афғонистонда илм-фан, маданият, ҳунармандчилик ва қишлоқ хужалигини ривожлантиришга, мамлакат осойишталигига катта эътибор қилади. Айни замонда Афғонистондаги давлатни жануб ва Ҳиндистон ҳисобига кенгайтириш режаларини туза бошлайди.

1519 йил. Бобур уз лирик шеърларини туплаб, Кобулда биринчи девонини тартиб берди. Аммо бу девон ҳозиргача топилган эмас.

1519—1525 йиллар. Ҳиндистондаги узаро келиш-мовчиликлардан фойдаланган Бобур 5 марта юриш қилди ва охири Ҳиндистонни батамом буйсундирди.

1526 йил 27 апрель. Бобур Ҳиндистонни ҳокими мутлақи, деб эълон қилинди ва ҳамма жойда унинг подшолиги тан олинди. У Агра шаҳрини узига пойтахт қилди. Мамлакатда тинчлик урнатиб, ободончиликка, маданият ривожига катта эътибор берди.

1528—1529 йиллар. Бобур Ҳиндистонда иккинчи шеърлар девонини тузди.

1530 йил 26 декабрь куни Бобур Аграда вафот этди.

1533 йил. Бобур васиятига қура унинг хоки Кобулга кучирилди ва унинг узи барпо қилган боғда қурилган мақбарага дафн қилинди. Ҳозир ҳам Бобур қабри уша жойда. Бобур умр буйи лирик шеърлар ёзди.

Кундалик дафтар юритиб, улар асосида машҳур «Бобурнома» номли мемуар асарини яратди. Унда 1499—1529 йиллар воқсалари тасвирланган.

«Хатти Бобурий» деб аталган алифбе яратган (1503—1504 й.).

Бобур Аруз назарияси ҳақида «Муфассал» рисоласи (тахм. 1525 й.)ни ёзди.

Булардан ташқари Бобур: «Мусиқий илми», «Мубаййин», «Волидия» каби музика, ҳуқуқ ва фалсафага доир асарлар ёзган.

ЗЕБУННИСО

Шарқ шеърятининг ерқин юлдузларидан булмиш Зебуннисо 1636 йили Бобур авлодларидан шоҳ Авранг-

эсб хонадонида Дехлида таваллуд топди. Уни Ҳофиз Марям тарбиялайди: ун яшарлигига қадар диний билимларни тула урганиб бўлади; икки йил давомида Қуръонни ёд олади. Шундан сунг саройдаги донишмандлардан араб тили, мантиқ, фалсафа, адабиёт, тарих ва бошқа фанларни урганади. Зебуннисонинг ҳар жиҳатдан комил донишманд бўлиб етишишида сарой адиби мулло Муҳаммадсаид Ашрафи Мозандаронийнинг хизмати катта.

Зебуннисо «Махфий» таҳаллуси билан шеърлар ёзган. Бундан ташқари «Зебун-нишот», «Иродаи фаҳм» сингари асарлар ёзган. Тарихий маълумотларга қараганда Аврангзеб қизига ҳар ойда 400 минг рупия маош тайинлаган. Зебуннисо ана шу маблағга турли вилоятлардан, халқдан қўхна китобларни сотиб олиб, улкан кутубхона ташкил этган. Мир Ғуломалихон Озодий (XVIII)нинг ёзишича, бу маърифат масканида юздан зиёд хаттот, лаввоҳ, чеҳракушо, давотчи, қоғозрезлар китоблардан нусха кучириш, эсб-зийнат бериб, миниатюралар чизиш билан машғул бўлган. Муҳаммад Ашраф ҳам Зебуннисо ижоди ҳақида қизиқарли маълумотлар ёзиб қолдирган. Зебуннисо 1707 йили вафот этган. У уша давр анъанасига қўра форсий тилда ижод қилган. Зебуннисонинг айрим шеърлари ўзбек тилига таржима қилинган. Машҳур адиб Тўхтасин Жалилов шоира ижоди ҳақида махсус мақола ёзган.

ИРҚ БИТИГИ («ТАЪБИРНОМА»)

Бу едгорлик туркий халқларнинг барчаси учун ягона муштарак шеърӣ асардир. У IX асрда яратилган бўлиб, илм-фанга XIX асрдан маълум бўлди. Уни ўзбек тилида биринчи марта 1991 йили филология фанлари доктори Боқижон Тўхлиев эълон қилди ва ҳозир 9-синфлар учун ёзилган «Ўзбек адабиети» дарслигига киритилган. Асар «Таъбирнома» деб аталса-да, китобхонни инсондўст, ватанпарвар, жасоратли, имон-этиқодли бўлишга ургатадиган китобдир.

ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ

Имом Исмоил ал-Бухорий 810 йили туғилиб, 871 йили вафот этган. У киши Ислом оламида Пайгамбар

ҳадисларини туплаб «Ал-жомий-саҳиҳ» (Ишонарли туплам) китобини яратувчи сифатида машҳурдир. Бундан ташқари олимнинг Шарқ халқлари ҳамда Ислом тарихига доир бир неча асарлар ёзгани ҳам маълум.

Ушбу тупламга киритилган ҳадис намуналари «Ҳадис» (1992—93), «Минг бир ҳадис» (Абдулазиз Мансуров таржимаси, 1991 й.) китобларидан олинди. Шарқда Ислом таълимотини ёйишда Имом ал-Бухорийнинг хизмати беқиёсдир.

ИБН КАМОЛПОШШО

Ибн Камолпошшо номи билан машҳур булган Мавлоно Аҳмад ибн Сулаймон XV—XVI асрларда яшаган йирик олим ва шоир. У купгина арабча ва форсча асарлар муаллифи. Шулардан бири «Нигористон» китоби бўлиб, у форс тилида ёзилган. Ибн Камолпошшонинг ёзишича, у мазкур асарини Саъдийнинг «Гулистон» асари таъсирида ижод қилган. Унинг бир неча қўлёзма нусхалари Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланмоқда.

КОШИФИЙ

Нозиктабъ адиб, нуктадон олим, маърифат даргаларидан бири Ҳусайн Воиз Кошифий 1440 йили Сабзавор вилоятининг Байҳақ ноҳиясида дунёга келган: дастлабки таълимни ўз ватанида олган булғуси олим кейинчалик Нишопур, Машҳад шаҳарларида ўқишни давом эттиради. 1470 йили Ҳиротга келган Кошифий Жомий ва Навоийлар ҳомийлигида мадрасада таҳсил куради: нотиқ, воиз, олим, ёзувчи, мударрис, хаттот сифатида шуҳрат қозонади. Кошифий 1505 йили Ҳиротда вафот этади.

Кошифийдан бизга қадар нотиқлик санъати, барча билимларнинг муқаддимаси, тарих, фикр, ахлоқ-одобга доир унлаб асарлар мерос қолган. Адибнинг «Искандар ойнаси», «Анвори Суҳайлий», «Ахлоқи Муҳсиний», «Калила ва Димна», «Сабъаи Кошифий», «Маҳзан-ул-иншо», «Футувватномаи Султоний», «Рисолаи Ҳотамия» сингари асарлари Шарқ илм-адаб аҳли орасида катта шуҳрат ва эътирофга муяссар булган. «Ахлоқи Муҳсиний» ўзбек шоири Огаҳий томонидан таржима қилинган.

КОМИЛ ХОРАЗМИЙ

1825 йил. Комил тахаллуси билан шеърлар ёзган таниқли шоир, мусиқашунос, тарихчи ва маърифатпарвар Нисозмуҳаммад Хива шаҳрида туғилди. Унинг отаси Абдулла Охунд мадрасада мударрис эди.

1832 йил. Мактабга ўқишга кирди.

1844—45 йиллар. Мадрасага боради. Ўқиб юрган кезларда отаси вафот этади.

1856—65 йиллар. Хива хони Саид Муҳаммадхон саройида хаттот вазифасида ишлади.

1865 йил. Хива тахтига Муҳаммад Раҳимхон II утиргач, Комил мирзабоши этиб тайинланди.

1873 йил. Хоразм хонлиги Россия вассалига айланди. Рус шарқшуноси Н. Кун билан Комил илмий ҳамкорлик қилади.

1883 йил. Биринчи марта Москва ва Петербургга элчи сифатида келади. Кейинчалик яна борган.

1891 йил. Тошкентга келади ва бу ерда Лахтин босмахонаси билан танишади.

1896—97 йиллар. Яна Тошкентга келади. Бу сафар у Тошкент ҳақида «Дар баъни таърифи ва тавсифи Тошканд» (Тошкент таърифи ва тавсифи баънида) асарини ёзади. Бу асар «Қасидаи навруз» номи билан ҳам машҳур. Қасида «Туркистон вилояти газети»да босилган.

1899 йил. Комил Хивада вафот этди. Унинг қabri Хивада.

Умр буйи лирик шеърлар, қасидалар ва манзумалар ёзган.

1865 йил. Комил Маҳмуд Фароҳийнинг «Маҳбул қулуб» ва Фаҳриддин Али Сафийнинг «Латойиф-ут-тавойиф» асарини форсийдан ўзбекчага таржима қилди.

1880—81 йиллар. Комилнинг 204 саҳифали шеърлар девони Хивада нашр этилди.

КАРИМБЕК КАМИЙ

Таниқли маърифатпарвар шоир Каримбек Камий 1895 йили Тошкентда туғилади. Дастлаб Мансурхон домлада таълим олган Камий кейинчалик Девонбеги мадрасасида ўқийди: замонасидаги барча билимларни эгаллайди. У мумтоз адабиётимизнинг барча жанрларида ижод этган. Шеърлар девони 6 минг мисрадан зиёддир: XIX асрнинг охирида тузилган барча баъзлар-

га шоир асарларидан намуналар киритилган. У Муқимий, Фурқат, Юсуф Сарғимий каби шоирлар билан яқиндан ҳамкорлик қилган, узаро мактублар олишган, бир-бирларининг шеърларига мухаммаслар битган.

Камий уз шеърларида илм-фан, маърифатни, касб-хунарни, ҳаётга кириб келаётган янги техникани тартиб этди. «Темур йул хусусида», «Гимназия хусусида» сингари шеърларида улка ҳаётига кириб келган илгор илм-фан, маърифий йуналишлар ташвиқ этилиб, жаҳолат ва нодонлик, маънавиятга беписандлик, бидъат қораланади. Шоир 1922 йили вафот этади, унинг ҳаёти ва ижодий мероси ҳали мукаммал урганилмаган.

МАЖИДИДДИН ХАВОФИЙ

«Хористон» (Тиконзор) китобининг муаллифи Мажидиддин Хавофий XV асрнинг кузга куринган олими, фақиҳи ва воизи эди. У уз умрининг куп қисмини саёҳат ва дарбадарликда утказиб, охири 1443 йилда Ҳиндистонда вафот этган. У узининг курган кечиргантари асосида «Равзат ул-хулд» (Боқий бог) номли асар ёзган. Кейинчалик муаллиф камтарлик билан уни «Хористон» деб атаган. Бу асарни олимлар Саъдий Шерозийнинг «Ғулистон» китоби билан тенглаштирадilar. Асрлар утиши билан «Хористон» китобининг муаллифи ким эканлиги номаълум бўлиб қолган. Ҳиндистон олимлари узоқ изланишлардан сўнг муаллифни аниқладilar, уни чоп қилиб, муаллифга ва китобга иккинчи умр бағишладilar.

МАЖЛИСИЙ

Мажлисий XV асрнинг охирларида Хоразмда туғилди. Исми маълум эмас. Уқиш мақсадида Бухорога келди. Ундан бизгача ёзилган йили номаълум бўлган «Қиссаи Сайфулмулк» номли дoston қолган. Бу асар ишқий-саргузашт қисса бўлиб, илм-адаб аҳли орасида кенг шухрат тутган. Унда шаҳзода Сайфулмулк билан малика Бадёулжамол уртасидаги севги тасвирланган. Нишотий ундан илҳомланиб «Хусну дил» дostonини ёзган.

МАҲМУД ИБН МУҲАММАД

«Одобу-л-музийфийн ва зоду-л-оқилийн» (Меҳмондорчилик одоби ва меҳмонлар гизоси) номли форсча

асар муаллифи Маҳмуд ибн Муҳаммаддир. Бу асарнинг 2338/II рақамли 1094 ҳижрий йилда кучирилган қулёзма нусхаси Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қулёзмалар хазинасида сақланмоқда. Унинг айрим қисмлари форс тилидан таржима қилиб берилди.

МАҲМУД КОШҒАРИЙ

Маҳмуд ибн ул-Ҳусайн ибн Муҳаммад ал-Кошғарий XI асрда яшаган қомусий билим соҳибидир. Унинг бизга қадар 1072 йили ёзилган «Девону луготит турк» (Туркий сўзлар тўплами) китоби етиб келган. Соф тилшуносликка доир бўлган бу асарда олим турли сўз ва ибораларни изоҳлаш, маъноси ва келиб чиқишини тушунтиришда туркий халқлар огзаки ижодидан 300 дан зиёд мисол келтирган. Бу шеърӣй парчалар тематик жиҳатдан ранг-барангдир. Мазкур асар туркий тиллар тарихини урганишда нодир манбаа бўлибгина қолмай, балки энг қадимги туркий шеърӣятни, адабиётшунослик атамаларини урганиш жиҳатидан ҳам ягона дастхатдир.

МУИНИДДИН ЖУВАЙНИЙ

«Нигористон» китобининг муаллифи Муиниддин Жувайний ҳақида маълумотлар кам сақланган. Сомибекнинг «Қомус ул-аълום» китобидаги маълумотларга қараганда, Жувайний бу асарини 1431 йили ёзган. «Нигористон» жуда кўп ахлоқӣй ҳикоят, ҳикмат ва шеърларни ўз ичига олади. Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро» китобида ёзилишича, бу китоб гоётда гузал хатда кучирилиб, Улугбекка тақдим қилинган. Улугбек эса уни севиб ўқиб, ўзи билан бирга олиб юрган экан.

МИРИЙ

Очилдимурод Нёзматулло ўғли Мирий 1839 йили Каттақўрғоннинг Эшонқишлоқ мавзёсида деҳқон оиласида дунёга келади. У дастлабки бошланғич таълимдан сунг, Нақибхон мадрасасида ўқийди. Шавқӣй, Роқим

каби шоирларга эргашиб газаллар ёза бошлайди. Мад-раса хатмидан сунг Мирий забардаст шоир, донишманд мутаффакир сифатида танила бошлайди ва имомлик, қозилик вазифаларида ишлайди. Аммо муҳолифлари шоир атрофида фитналар қўзғайдилар, икки углини ўлдиртирадилар, ўзи эса ғам-хасратлар оғушида, 1899 йили ғалдаги фитна касофатида ҳалок бўлади.

Очилдимурод нозиктабъ лирик шоир, хушнавис хаттот, моҳир дostonнавис, салиқали таржимон сифатида ўзидан кейин катта мерос қолдирган. Унинг шеърлар девони, «Чойнома», «Гулнома», «Раъно ва Зебо», «Анвори Суҳайлий», «Қиссаи Салим Жавҳарий», «Маждиддин ва Фаҳруннисо» дostonлари, Фирдавсийнинг «Рустам ва Суҳроб» дostonининг таржима-си илм-адаб аҳли томонидан ўзбек адабиёти тарихи-нинг зарварақлари сифатида юксак баҳоланади. Бу асарларнинг стакчи гоёси севги, садоқат, инсонпар-варлик, маърифатпарварлик тарғибидир.

МИСКИН

Мулла Қушоқ Тошмуҳаммад угли Мискин 1880 йили Тошкентда туғулиб, 1937 йили вафот этган. Була-жак шоир Кукалдош мадрасасини тугатади, темирчи-лик, баққоллик, новвойлик билан шуғулланади. 12 ёшдан «Мискин» тахаллуси билан шеърлар ёзган шоир илм-маърифатни тарғиб этди; зулм-зўрлик, бидъ-ат ва хурофотни қоралади. Мискин шеърларини туп-лаб, алоҳида девон тузмаган. Унинг асарлари «Армуго-ни Хислат», «Савғоти Хислат», «Баёзи Мужалло», «Баё-зи Ҳазиний», «Савғоти Сидқий» тупламларига кири-тилган; уша даврдаги вақтли матбуотда чоп этилган.

МУҲАММАД СИДДИҚ РУШДИЙ

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий XVIII асрда яшаб ижод этган шоир, таржимон ва ёзувчидир. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маълумот старли эмас. Фа-қат адибнинг Қўқонда туғилиб, умрининг охирини Кошғарда ўтказганлиги маълум.

Бизга қадар ёзувчининг араб ҳамда форсий тилдаги ун еттита манбалардан фойдаланиб, 4 йил давомида ёзган «Тазкират-ул-авлиёи туркий» китоби, «Ғавсул Аъ-зам» қиссаси етиб келган. Тазкирада Рушдий илк су-

фий-авлис Увайс Қаранийдан тортиб Робия Адвия, Башир Ҳофий, Жунайд Бағдодий, Мансури Халлож, Ҳаким ат-Термизий, Абулҳасан Харрақоний, Абу Туроб Нахшабий сингари 88 та суфизм алломалари ҳақида маълумот беради; шогирдлари тилидан улар ҳақидаги ҳикоятларни нақл этади, ҳикматли сузларидан келтиради. Зикр шаклида берилган айрим булимлар яхлит киссани ташкил этади.

Бу китоб Шарқ машойихлари ҳақида мукаммал маълумот берадиган энг камёб қўлёзмалардан ҳисобланади.

МУҲАММАД СОЛИҲ

Атоқли лирик шоир ва дostonнавис Муҳаммад Солиҳ 1455 йили Хоразм ҳокими Нурсайдбек хонадонида туғилади, 1467 йили Ҳиротга келиб мадрасада ўқийди. 1499 йили шоир дўстлари маслаҳати билан Самарқандга — Шайбонийхон даргоҳига боради. У Шайбонийхоннинг юриш ва сафарларида ҳамроҳ булади. Муҳаммад Солиҳ қисқа муддатларда Нисо, Марв ҳамда Бухоро шаҳарларида ҳоким булади. Шайбонийхон вафотидан сунг (1510) Муҳаммад Солиҳ Бухорода муқим яшаб, 1534 йили вафот этган.

Муҳаммад Солиҳ умр буйи ўзбек ва тожик тилларида газаллар яратган, «Шайбонийнома» достонини ёзган. Аммо бизгача шеърлар девони етиб келмаган; турли баъзларда бир нечта тожикча шеърлари сақланган, холос. «Шайбонийнома» достонида Муҳаммад Солиҳ Шайбонийхоннинг сафарлари, урушларию зафарларини кукларга кутариб мақтайди, таърифлайди.

МУЖРИМ ОБИД

Ўзбек шоири Мирак ибн Мужрим XVIII асрда Бухорода яшаб ўтган. «Ҳасби ҳол» шеърда таъкидланишича, шоир ўз давридаги барча билимларни пухта эгаллаган; Мири Араб мадрасасида таҳсил курган. Вафот этган йили ҳам номаълум. Шеърларидаги ишораларга қараганда Мужрим Обид тахаллуси билан асарлар битган, шоир Қарилигида хор-зор яшаб ўтган.

Мужримдан бизга қадар ўзбек ва тожик тилида шеърлар девони сақланиб қолган. Унинг бир қисмини адабиётшунос Рустам Комилов 1960 йили нашр эттир-

ган. «Гулистон ичра кирсам, ҳолима сарву суман йиглар» деган шоир аксарият шеърларида замона зулмидан шикоят қилади, аччиқ тақдиридан нолиб, одамларни инсоф, адолатга чорлайди.

МУҲАММАД ЖАБАЛРУДИЙ

«Жомий ут-тамсил» китоби муаллифи Оқо Муҳаммад Жабалрудий форс донишмандларидан бўлиб, узининг асарини одоб-ахлоқ масаласига бағишлайди. Бу китоб Эронда бир неча бор нашр қилинган, халқ орасида кенг тарқалган. Муаллиф уз олдиға форс халқ мақолларини жамлашни мақсад қилиб қўяди. Сунг уша мақолларға мос бўлган ибратомуз ҳикоятларни мисол тариқасида келтиради.

МУҲАММАД ЗЕҲНИЙ

Машҳур турк олими одоб-ахлоқ ҳамда фаннинг бошқа соҳаларига бағишланган унлаб асарлар муаллифи. Асосан араб тилида ёзган. Асарлари Истанбул ва Бомбай шаҳарларида қайта-қайта нашр қилинган. Унинг арабча ҳикматларни уз ичига олган «Муқаттаоти арабийя» (Арабча ҳикматлар сайланмаси) китоби Шарқда кенг шуҳрат топган.

МУСТАФО ҲОМИЙПОШШО

Турк олими Мустафо Ҳомийпошшо узининг «Вазоифи атфол» (Болаларнинг вазифалари) деган китобини усиб келаетган ёш авлоднинг таълим-тарбиясига, уларнинг одоб-ахлоқ масалаларига бағишлаган. Китобда болаларнинг Ватан ва халққа садоқатда бўлиши, ота-онани ҳурмат қилиши, устозни эъзозлаш, мард, инсофли, ҳасли, туғри сузли бўлиши ҳақидаги масалалар баён қилинади.

МУҲАММАД ЖАВҲАР ЗАМИНДОР

«Нукоти гармба» (Ажойиб ҳикматлар) асарининг муаллифи. Асар форс тилида бўлиб, тахминан Ҳиндистонда ёзилган. 2775/1 рақамли нусхаси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар ҳазинасида сақланмоқда.

МУҲАММАД ИБН МУҲАММАД АЛ-ЖОМИЙ

Машхур ҳадисчи олимлардан бири. Унинг «Рисз унносиҳийн» (Насиҳатчилар бустони) асари қомусий китоб бўлиб 835/1431 йили Шохрух ҳукмронлиги даврида ёзилган. Муаллиф бу асарни ёзишда 44 та китобдан фойдаланган. У форс тилида. Унинг 1035/1625 йили қучирилган бир нусхаси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида сақланмоқда.

«МАХЗАН АЛ УЛУМ»

«Илмлар хазинаси» — Ҳиндистонда тартиб берилган тўплам бўлиб, у 1873 йили Канпур, 1861, 1863 йиллари Бомбай ва 1891 йили Истанбулда нашр этилган. Китобда фаннинг қўпгина соҳалари бўйича ёзилган асарлардан парчалар берилган. Катта қисмини табобатга оид лавҳалар ташкил этади. Баъз форсийда битилган.

МУҲАММАД ҲУСАЙН ВА УНИНГ «МЕБОЯД ДИД» КИТОБИ

Муҳаммад Ҳусайн Толибпурий ибн Шайх Али Афсар Ҳиндистоннинг Муршидобод шаҳрида яшаган. У ўз даврининг олим ва доно одамларидан бири бўлган. Муҳаммад Ҳусайн ва унинг бир неча авлодлари муншійлик ва дабирлик вазифасида ишлаганлар. Муҳаммад Ҳусайн 1877 йили ўзининг «Мебояд дид» (Қўрмоқ керак) номли китобини ёзиб тугатди. Асар форс тилида ёзилган. Асарнинг муқаддимасида келтирилишича, Муҳаммад Ҳусайннинг Миён Муҳаммад Абдул Азим исмли ўғли бўлиб, бу китобини унга атаб ёзган. Муаллиф бу китобни ёзишда ўзидан олдин ўтган доноларнинг асарларини ўқиб, улардаги ибратли ҳикматларни тўплаб, янги тамсиллар билан тўлдириб, қайта ишлаган. «Агар фурсат ёр бўлса, — деб ёзади муаллиф, — бу рисоланинг жумлаларини ўқисинлар ва унга амал қилсинлар. Чунки беамал илм — асалсиз мум каби белаъзат бўлади!» Муҳаммад Ҳусайннинг китоби 1900 йилгача Ҳиндистонда беш марта нашр қилинган. «Мебояд дид» китоби 1900 йили Лақҳнауда бешинчи марта нашр қилинган.

НИШОТИЙ

Нишотий XVIII асрда яшаган ўзбек шоиридир. Унинг Бухородан эканлиги маълум. Аммо ҳаёти ва ижодий мероси ҳақида мукаммал маълумот мавжуд эмас. Бизгача шоирнинг кичик шеърлар девони ҳамда 1776 йили ёзилган «Хусну Дил» достони сақланиб қолган. Ҳазалларида шоир асосан юксак инсоний туйғу—севгини тараннум этади. Нишотий «Хусну Дил» достонида эса Оқилшоҳ, Иноқшоҳ, Фуод, Хусн, Назар, Ҳиммат, Қомат, Хаёл сингари мажозий образлар орқали адолат, инсонпарварлик, ҳалоллик, маърифат, тинчлик, фаровонлик, мардлик ва жасорат гоёларини тарғиб этади. Достон таркибидаги масаллар асар гоёсининг янада тўлақонли чиқишини таъминлашга хизмат қилади.

НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН УҒЛИ РАБҒУЗИЙ

XIII асрнинг охири ва XIV асрнинг боши. Хоразмнинг Работи Уғуз мавзесида қадимги ўзбек насрининг илк вакили Рабғузий тугилади ва уша ерда яшаб ижод қилади. Умр бўйи қозилик қилади.

Рабғузийнинг бизгача етиб келган яккаю ягона асари «Қиссаи Рабғузий» (1311) ёки «Қиссасул-анбие»дир. Китоб қисман назм аралаш қисса ва ҳикоятлардан иборат.

XV асрда китобнинг бизгача етиб келган энг қадимий қўлёмаси кучирилди. Ҳозир бу қўлёзма Лондонда сақланади. Пайгамбар ва саҳобаларга бағишланган қисса ва ҳикоятларда ахлоқ-одоб, одамийлик гоёлари тарғиб этилади.

НОДИРА

1792 йил. Таниқли ўзбек шоираси, давлат арбоби, илм-фан ва маданият ҳомийси Нодира Андижон шаҳар ҳокими Раҳмонқулибий оиласида тугилди. Унинг исми Моҳлар ойим бўлиб, у ўзбек ва тожик тилларида ёзган асарларида Нодира, Макнуна ва Комила тахаллусларини қўллаган. Ёшлигидан илм-фан, турли тиллар ва хуснихат билан шугулланган, хусусан, шеъринг уни узига мафтун қилган. У Камол Ҳужандий, Жомий,

Навоий, Лутфий, Бобур, Фузулий, Бедил каби Шарқнинг буюк шоирлари ижодини севиб урганди. Узи ҳам шеърлар ёза бошлади ва тез орада шоира сифатида шуҳрат топди.

Нодира талантили шоира булишдан ташқари, бағоят гузал, латиф тарбияли ва юксак дидли қиз булиб стишган эди. Унинг таърифини эшитган, уша вақтларда Марғилонда ҳокимлик қилиб турган, узи иқтидорли шоир булган Умархон унга гойибона ошиқ булиб қолади ва акаси Қуқон хони Олимхон ёрдамида унга одам қўяди.

1808 йил. Нодира ва Умархонларнинг никоҳ туйлари булади. Нодира Марғилонга кўчади. Уша йили Нодира шоира Увайсий билан танишади ва уни девонга олиб келади.

1810 йил. Олимхон улимидан сунг Қуқон тахтини эгаллаган Умархон Қуқонга кўчади. Нодира у билан кетади.

1822 йил. Нодиранинг суюкли ҳамдами Умархон вафот этади. Энди мамлакатни бошқариш, эл-юртга раҳнамолик, улканинг хавфсизлиги ва бошқалар Нодира зиммасига тушади.

1842 йил. Қуқонга бостириб кирган Бухоро амири Насруллохон Нодирани, унинг фарзандлари ва набиралари билан биргаликда ваҳшиёна қатл қилдиради.

Умр бўйи Нодира ўзбек ва тожик тилларида лирик шеърлар битди. Ўзбекистон Шарқшунослик ҳамда Ҳамид Сулаймон номидаги Қўлёзмалар институтларида шоиранинг икки муътабар қўлёзмаси сақланади. Наманган шаҳрида истиқомат қилган ва Нодимга набира булган Мусалламхоннинг шахсий кутубхонасидан топилган қўлёзма анча тулиқ ва мукамалдир.

Шунингдек, Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтида шоиранинг Макнуна таҳаллуси билан ёзган тожикча шеърлар девони ҳам сақланади.

НОДИМ

Сулаймон Улутхужа ўғли Нодим 1844 йили Наманган шаҳрида зиёли оиласида туғилган. Хусусий муаллимда хат-саводини чиқаргач, 1855 йили шаҳардаги Саидқулибек мадрасасига ўқишга киради. Талабалик йилларидаёқ «Нодим» таҳаллуси билан шеърлар ёза бошлайди ва нозиктабъ шоир сифатида танилади.

1899 йили шоир Бухоро, Самарқанд, Тошкент, 1902—1903 йиллари эса Туркия, Миср ва Арабистон саёҳатида бўлади. Ҳажга боради. Нодим 1910 йили она шаҳрида вафот этади.

Нодимдан бизга шеърлар девони, «Баёни саёҳати Нодим», «Баёни саёҳати Тошканд», «Баёни воқеоти сафари Бухоро ва Самарқанд» сингари асарлар мерос қолган. Унинг шеърлари «Туркистон вилоятининг газети»да босилиб турган, «Тухфат-ул-обидин», «Анис-ул-ошиқин» сингари уша йиллари тузилган баёзларга киритилган. Нодим ўз асарларида ишқ-муҳаббатни куйлаш билан бирга, илм-маърифат, янги техникани тартиб этган.

НИЗОМИЙ ГАНЖАВИЙ

Озарбайжон халқининг буюк шоири Илос бинни Юсуф ўғли Низомий Ганжавий 1141—1143 йиллар орасида Ганжа шаҳрида зиёли оилада дунёга келган. Унинг отаси Эроннинг Қум шаҳридан бўлган, онаси ҳарбий саркарда қизи эди. Ота-оналари болалигидаёқ вафот этгани учун, унинг тарбияси билан амакиси Умар шугулланган. У аввал мактабда, сунгра мадрасада ўқиган, араб, форс, юнон, санскрит, паҳлавий тилларини ўрганган; замонасидаги барча билимларни эгаллаган. Низомий ёшлигиданоқ форсий ва араб тилларида газаллар ёзган; шоир Ҳоконий Шервоний билан яқин дўст бўлган. Моддий муҳтожликда яшаган бўлса ҳам, бирон ҳукмдор саройида хизмат қилмаган. Низомий Шарқда «Хамса» ёзишга асос солиб, ахлоқий-таълимий мавзуда «Махзан-ал-асрор», ишқий-саргузашт мавзуда «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар», ижтимоий-фалсафий йуналишда «Искандарнома» дostonларини битган. Охириги асари «Иқболнома» ҳамда «Шарафнома» сингари икки қисмдан иборат. Бизга қадар 200 дан зиёд қасида, газал ва рубоийлари етиб келган. Шоир 1209 йили Ганжада вафот этган.

НОСИР ХИСРАВ

Машҳур шоир ва давлат арбоби Носир Хисрав 1004 йили ҳозирги Тожикистоннинг Қубодиён шаҳрида ту-

гилган. Она юртида хат-саводини чиқарган Носир Хисрав Балх ва Марв шаҳарларида мадрасада таҳсил курган; Салжукийлар саройида 17 йил солиқ маҳкамасининг бошлиғи бўлиб ишлаган. 1040 йили вазифасидан истеъфо берган Носир Хисрав 7 йил Шарқ мамлакатларини кезиб чиқади, уч маротаба пиёда ҳажга боради. 1063 йили куп сарсонликлардан сунг Тогли Балахшоннинг Юмгон қишлоғида урнашиб, муаллимлик қилади, илмий, бадий ижод билан машғул бўлади; 1088 йили шу ерда вафот этади.

Носир Хисрав Шарқда адолат, халқпарварлик, маърифатпарварлик ғоясини дадил куйлаган шоир, жасоратли фикҳ донишманди сифатида шуҳрат топган. Ундан бизга қадар араб ва форсий тиллардаги шеърлар девони, «Зодул мусофирин» (Мусофирларнинг йул озиқаси), «Рушноинома», «Саодатнома», «Сафарнома» ҳамда дин ва суфизм назариясига доир бир неча рисоалар мерос бўлиб қолган. Носир Хисравнинг айрим шеърлари профессор Ш. Шомухамедов томонидан ўзбек тилига таржима қилинган.

ОРАЗИЙ

Алихон Муллаохун ўғли Оразий 1867 йили Наманганда руҳоний оиласида тугилган. Рус-тузем мактаби ҳамда мадрасада ўқиган. Мактабларда муаллимлик, жамоат ташкилотларида котиблик қилган; Фурқат, Муқимий, Завқий, Ҳайратийларга эргашиб шеърлар ёзиб, Фаргона водийси матбуотларида мунтазам чоп эттирган. Шоир газал, мухаммас, мурабба, рубоийларида, жумладан «Уқи», «Илм», «Рузгор ойнаси» шеърларида илм-маърифат, хуррият ва касб-хунарни тарғиб этган. Оразий 1942 йили вафот этган. 1959 йили Ўзбекистон бадий адабиёт нашриёти Оразийнинг танланган асарларини чоп этган.

ОГАҲИЙ

1809 йил. Таниқли ўзбек шоири, тарихчиси, таржимони ва жамоат арбоби Муҳаммадризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий Хива яқинидаги Қиёт қишлоғида тугилди.

1811 йил. Отаси Эрнийезбек вафот этди. Уни тоғаси, машҳур шоир Мунис ўз тарбиясига олди.

Булажак шоир Муниснинг назорати остида мактаб ва мадрасада жуда яхши ўқиди. У ёшлигидан бадиий адабиётга ҳавас қўйди. Жомий, Навоий каби Шарқ мутафаккирларининг асарларини қўнт билан урганди. Қўлаб тарихий асарлар билан танишди.

1829 йил. Тоғаси Мунис вафотидан сўнг мироблик мансаби Оғаҳийга топширилди.

1840 йил. Отдан йиқилиб, оёғи шикастланди. Бироқ қийналиб бўлса-да, анча йил хизматни давом эттирди.

Тоғаси Мунис бошлаган «Фирдавсул-иқбол» номли тарихий асарни ёзиб битирди.

1857 йил. Оғаҳийнинг оёғи батамом ишдан чиқиб, шол бўлиб қолгани учун истеъфого чиқди ва уйда фақат ижодий ва илмий ишлар билан шугулланди.

1874 йил. Оғаҳий вафот этди. Унинг қабри Хивада. Умр бўйи Оғаҳий лирик шеърлар яратди. Унинг шеърлари «Таъвизул ошиқин» номли девонга тўпланган. Девон шоир умрининг охириги йилларида жамланган. 1832 йил. «Таъвизул-ошиқин» девони Хивада биринчи марта босилди. Оғаҳий 19 та асарни араб ва форсий тиллардан ўзбек тилига таржима қилган.

«ОТАЛАР СУЗИ»

Озарбайжонда нашр этилган асар номи. Унда араб тилидаги купгина ҳикмат ва мақоллар урин олган бўлиб, уларнинг озарбайжон тилидаги муқобиллари ҳам келтирилган. Ундан айрим намуналар таржима қилиниб, ушбу китобга киритилди.

ОЛИМАТ УЛ-БАНОТ

Тулиқ исми Олиमत ул-Банот бинти Лутфуллоҳ Сулаймоний. Маърифатпарвар татар олимаси. Унинг «Тарғиб ул-банот фий таълим ил-адабиёт» (Адабиёт таълими борасида аёлларга тарғибот) асари 1897 йили ва «Муошарат одоби» (Ҳаёт одоблари) китоби 1898 йилда Петроградда босилган. Бундан ташқари унинг яна «Қизлар тарбияси», «Оила дарслари», «Иршод ёки кузгу» каби асарлари ҳам бор.

ПАХЛАВОН МАҲМУД

XIII асрнинг охири ва XIV асрнинг бошлари Хоразмда улут мутафаккир ва шоир Пахлавон Маҳмуд яшаб ижод этди. Унинг иккинчи тахаллуси Қитолий эди. 1247 йил шоир Хива шаҳри яқинида тугилди.

1326 (баъзилар 1322 йил дейдилар) Пахлавон Маҳмуд вафот этди. Ундан бизгача куплаб рубойлар қолган. Унинг рубойлари тожик тилида яратилган бўлиб, шакли ва мазмуни жиҳатидан улут Хайём рубойларини эслатади. Шоир рубойлари бизнинг давримизда куп марта ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилган.

РОЖИЙ

Хужа Низомиддинхужа ўгли Рожий 1834 йили Марғилонда туғилган. Қўқон ва Бухоро мадрасаларини тугатган; хушхат бўлгани учун муаллимлик ва котиблик қилган. Рожий 1918 йили вафот этган. Бизгача шоирнинг 10 минг мисрадан иборат шеърлар девони етиб келган. Унда газал, мухаммас, мусаддас, маснавий, муаммо, рубой, туюқ сингари жанрлардаги асарлар жамланган. «Қози сайлов», «Сайлов», «Тойчоқ», «Той» каби шеърларида Рожий Россия истибдоди зулми остида эзилган халқнинг аянчли турмушини тасвирлаган.

РОҚИМ

Роқим XVIII асрнинг охири XIX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этган ўзбек шоиридир. У тахминан 1742 йили Хивада туғилган, мадрасада ўқиган, қозихонада мунши бўлиб хизмат қилган, хусусий мактаб очиб, муаллимлик қилган.

Тарихий сарчашмаларда Роқим хушнавис ҳаттот, моҳир таржимон, забардаст лирик шоир, мактабдор мураббий сифатида таърифланади. Аммо бизга қадар Роқимнинг газаллари, мухаммасу ахлоқий-маърифий характердаги шеърлардан иборат девони сақланиб қолган. Унинг танланган асарлари 1965 йили чоп бўлган.

САЙФИ САРОИЙ

Лирик шоир ва дostonнавис Сайфи Сарoий 1321 йили ҳозирги Хоразм вилоятининг Сариқамиш қишлоғида туғилган. Кейин Олтин Урданинг Сарoй шаҳрига келган ва шу ерда яшаб ижод қилган. Шоир Мисрга бoриб, умрининг охиригача шу ерда муқим яшаган.

1390—1391 йиллар улуг фoрс-тожик шоири Саъдийнинг «Гулистон» асарини «Гулистони бит-туркий» номида ўзбекчага таржима қилди. 1934 йил «Сухайл ва Гулдурсун» достонини ёзди. 1396 йили Сайфи Сарoий вафот этган.

1398 йили Мисрда Абдул ибн Қодир деган киши Олтин Урдалик бир гуруҳ туркийзабон шоирлар шеърларини кучириб китоб қилди. Булар орасида Сайфи Сарoийнинг асарлари ҳам бор.

СУФИ ОЛЛОЁР

Суфи Оллоёр 1620 йили Самарқанд яқинидаги Минглар қишлоғида зиёли Оллоқули хонадонида дунёга келган. У бошланғич таълимни маҳалла масжиди ҳузуридаги мактабда олгач, Бухорога бoриб Жўйбор шайхлари қулида тарбияланади, оила қуради. Бироз вақт Бухоро божхонасида ишлаган шоир, уни тарк этиб, ун икки йил давомида Шайх Ҳабибулло ҳузурида суфизм таълимotини урганади.

Шундан сунг Суфи Оллоёр машҳур шоир, кароматгуй шахс сифатида шуҳрат oрттиради. У куплаб шеърлар, «Маслак-ул-муттақин», «Нажот-ул-толибин», «Сирож-ул-ожизин», «Сабот-ул-ожизин», «Мурод-ул-орифин» сингари маснавий, рисоалар ёзди. Шоир 1721 йили вафот этган бўлиб, қабри Денов туманидаги қабристонлардан биридадир.

Суфи Оллоёр исломий аҳкомларга асосланиб, фарз ва суннатларни тарғиб қилиб, комил инсон гоёсини бадий адабиёт орқали гоётда моҳирона тарғиб эта билган, суфизм шеъриятини ўзбексoна усулда халққа янада яқинлаштирган, оммабop, ҳаммафаҳм қилиб яратган санъатқордир:

Ҳамма аъзо раиятдур, кунгил шоҳ
Омонлик булғуси шоҳ адлидан роҳ.
Агар султон узи қилса ёмонлиг,
Қачон булғай раиятда омонлиг.

СИДҚИЙ ХОНДОЙЛИҚИЙ

Сирожиддин Сидқий 1884 йили Бўстонлиқнинг Хондойлиқ қишлоғида тугилган. Саводини ўз қишлоғида чиқарган булажак шоир Тошкентга келиб Бекларбеги, Кукалдош мадрасаларида ўқийди, аynи пайтда хаттотлик, уймакорлик, сангтарошлик ҳунарларини ҳам ўрганади. Шеърлар ўза бошлайди. «Бағзий Ҳазиний», «Бағзий мужалло», «Бағзи Хислат» каби тупламларда ўз газаллари билан иштирок этади.

Сидқий классик адабиётимиздаги барча жанрларда шеърлар битиш билан бирга, «Тўхфаи Шавкат» (1913), «Савти Шавкат» (1914) сингари бағзлар тузган: «Рабочийлар келиши», «Тоза ҳуррият», «Русия инқилоби», «Рабочийлар намоиши» каби достонлар ҳам ўзган. Шоир ва ношир Сидқий Шарқ адабиётининг нодир намуналари «Минг бир кеча», «Бўстон», «Ажойиб-ул-махлуқот» китобларини ўзбек тилига муваффақият билан таржима қилган. Сидқий Хондойлиқий 1934 йили вафот этган.

САИД ҚОСИМИЙ

Саид Қосимий XVI асрда яшаб ижод этган ўзбек шоиридир. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида бизга қадар старли маълумотлар сақланиб қолмаган. Филология фанлари номзоди Б. Қосимхонов «Саид Қосимий маснавийлари» номли китобини нашр эттирди. Унда шоирнинг ахлоқий-таълимий характердаги «Гулшани роз», «Мажмаул ахбор», «Ҳақиқатнома», «Садоқатнома» сингари достонлари жамланган. Ушбу достонларда шоир ўзининг илм-маърифат, ахлоқ-одоб, хайр-эҳсон, адолат ва одил шоҳ, ризқ, шукр, қаноат, ибодат, тақво, имон, ишқ, ризо ҳақидаги мулоҳазаларини баён этган. Ҳар бир масала хусусидаги назарий қарашларини тарихий шахслар, ҳаётий воқеалар хусусидаги ҳикоят ҳамда масаллар билан исботлаб, тасдиқлаб боради, кишиларга панд-насиҳат беради.

САЙҚАЛИЙ

Таниқли ўзбек шоири Собир Сайқалий 1730 йили Ҳисорда тугилган. У дастлаб хусусий муаллим қулида,

сунгра Бухоро мадрасаларида таълим олган. Шоир 1798 йили ватанида вафот этган. Сайқалий лирик шеърларини туплаб девон тузган булса ҳам, унинг қулёзмаси ҳали топилмаган. Аммо шоир «Қиссаи Сайқалий», «Қиссаи Ҳамроҳ ва Ҳурилиқоҳ», «Қиссаи Иброҳим бинни Муҳаммад», «Вайс-ул-қаран», «Жанномаи имом Ҳанафия», «Равзот-уш-шуҳадо», «Зайн-ул-араб» қиссалари ҳамда «Баҳром ва Гуландом» достони билан ўзбек адабиёти тарихида муҳим мавқега эга.

САЙЁДИЙ

Саййид Муҳаммад Сайёдий XVIII асрда яшаб ижод этган ўзбек шоири. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маълумот жуда кам. Сайёдийнинг бизга қадар 50 дан зиёд газаллари ҳамда халқ оғзаки ижоди анъаналари асосида яратилган «Тоҳир ва Зухра» достони етиб келган, холос. Ушбу дoston асосида шоир ва драматург Собир Абдулла «Тоҳир ва Зухра» (1938) музыкали драмасини яратган; кейинчалик машҳур кинорежиссёр Наби Ғаниев «Тоҳир ва Зухра» (1950) кинофильминини суратга олган.

ТОЛИБИЙ

Толибий XVIII асрда яшаб утган ўзбек шоири. Унинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида маълумот кам. XVIII—XIX асрларда тузилган қулёзма ҳамда босма баёзларда шоирнинг ишқий газалларидан намуналар жой олган. Бундан ташқари шоирнинг ихчамгина «Толибнома» ахлоқий-таълимий характердаги достони етиб келган. Унда Толибий ҳалоллик, ростгуйлик, ширинсуханлик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, имон, диёнат, мустаҳкам эътиқодни; исломий аҳкомларни тарғиб этиб, зулм-зурлик, барча гайриинсоний хатти-ҳаракатларни лаънатлайди.

ТУРДИ

Ўзбек адабиёти тарихида ҳажвий мухаммаснинг асосчиси, оташнафас шоир Турди Фароғий 1641 йили Бухорода зодагон оиласида туғилган. Ешлигида яхши-

гина билим олган Турди Бухоро мадрасаларида ўқиган; Абдулазизхон даврида хон саройида катта мансабларда ишлаган.

Бухоро хонлигини Субҳонқули эгаллагач, олдинги амалдорлар ишдан четлатилади, таҳқирланади. Турди сарсон-саргардонликда Самарқанд, Жиззах, Хужанд вилоятларида юради; 1685 йилги Миенкол қузғолонида иштирок этади; кўҳна дўстлари Норбутабий, Ҳалим-бийлардан мурувват кутади, аммо умидлари пучга чиқади. Шоир тахминан 1712 йили Хужандда вафот этган.

Турдидан бизга қадар мухаммас, газал, рубоий ва тарих жанрларида яратган кичик ҳажмдаги шърлар китоби стиб келган. Бошқа шоирлардан фарқи улароқ Турди Субҳонқулихон давридаги зулми руй-рост танқил қилган; тарафкаш фсодал зодагонларни бирлашиб, юртни обод қилишга чақирган.

УВАЙСИЙ

1779—80 йиллар орасида таниқли ўзбек лирик шоираси Жаҳон Отин Увайсий Маргилон шаҳрининг Чилдухтарон маҳалласида дунёга келди. Унинг отаси, онаси Чиннибиби ва акаси Охунжон Ҳофиз ўз даврининг маърифатли кишиларидан бўлиб, Увайсийнинг тарбиясида катта рол уйнашган.

XIX асрнинг 90-йиллари охири. Шоирани маргилонлик Ҳожихон исмли кишига турмушга берадилар. Увайсий Қуёшхон исмли қиз ва Муҳаммадхон исмли угил қурғач, орадан бир оз вақт утиб, Ҳожихон вафот этади ва шоира тул қолади.

1800—1809 йиллар. Увайсий шоира сифатида шуҳрат орттиради. Уша вақтларда Маргилонда яшаётган Умархоннинг рафиқаси Нодири Увайсийни девонга олиб келади ва бу икки катта шоира уртасида умрбод дўстлик ришталари боғланади.

1810 йил. Нодири Қуқонга кучиб келгандан кейин Увайсийни махсус ёрлик билан Маргилондан чақиртириб олади ва унга алоҳида ҳовли-жой олиб бериб, доимий раҳнамолик қилади. Увайсий саройда Нодири билан биргаликда умргузаронлик қилади.

1822 йилдан сўнг Увайсий бошига кетма-кет ташвишлар тушади; унинг Хокий таҳаллуси билан шърлар ёзувчи шоира қизи бевақт вафот этади, угли Му-

ҳаммадхон Умархон урнига тахтга утирган Муҳаммадалихон томонидан Кошгарга урушга жунатилади.

1840 йил. Муҳаммадалихоннинг тазйиқи ва фарзандларидан айрилиқ шоирани тез қаритди. Шунинг учун у Нодирадан рухсат олиб, уз она шахри Маргилонга кучиб кетди ва уша ерда қашшоқликда умр кечирди.

1842 йилдан кейин, олимларнинг тахминига кура, Увайсий 65 ёшларида вафот этган.

Умр буйи тасаввуф фалсафи ғояларини ифодаловчи ва дунёвий масалаларга бағишланган лирик шеърлар ёзди. Шоира шеърларини уз ичига олган бир қулёзма девон Ўзбекистон Фанлар Академияси Шарқшунослик илмий-тадқиқот институтида сақланади. Унда Увайсийнинг лирик шеърлари ҳамда «Шаҳзода Ҳасан» ва тугалланмай қолган «Воқсаи Муҳаммадалихон» номли тарихий достони мавжуд.

ФАРОБИЙ

Абу Наср Фаробий 870 йили Сирдарё буйидаги Восинч қишлоғида ҳарбий хизматчи оиласида дунёга келади. Хусусий муаллимларда савод чиқарган Фаробий Бухоро ва Самарқанд мадрасаларида ўқийди. Сунгра у отаси билан Исфохон, Рай, Ҳамадон шаҳарларида сафарда бўлиб, охири Бағдодда муқим яшаб қолади. Булажак файласуф олим Абубашр Маттон ҳамда Юҳан ибни Ҳатлон каби машҳур олимлардан тил ва мантиқ буйича дарс олади, муаллимлик қилади, Шом мадрасаларида дарс айтади. Фаробий 950 йили Бағдодда вафот этган.

Қадимий манбааларда Фаробийнинг мантиқ, фалсафа, тил билими, илми бадъ, мусиқа назарияси, фалсафанинг урганиш усули ва бошқа масалаларга доир 160 та асар ёзганлиги қайд этилган. «Фалсафага кириш», «Сиёсат ва маданият», «Рисолаи мусиқий», «Идсал шаҳар кишиларининг ахлоқий қарашлари». «Илмлар мажмуаси» шулар жумласидандир. Фаробий қадимги грек философларининг асарларини таржима қилиб, араб тилида кенг шарҳлагани, фалсафада янги бир йўналиш яратгани учун Аристотелдан сунг иккинчи муаллим — «Муаллими соний» лақабини олган.

ФАРИДИДДИН АТТОР

Йирик мутасаввуф олим ва стук шоир, куплаб шэърий ва насрий асарлар муаллифи Фаридиддин Атор 1148 йили Нишопурда туғилган. Умр буйи табобат ва дукондорлик билан кун кечирган, ғазаллар, маснавийлар битган. Буюк адиб 1220 йили ватанида вафот этган.

Фаридиддин Атор юздан зиёд китоб ёзган. Улардан «Мантиқут тайр», «Хусравнома», «Мусибатнома», «Илоҳийнома», «Мухторнома», «Шарҳул-қулуб» бизгача стиб келган. Мазкур мажмуада шоирнинг «Панди беҳад» номли шэърий асаридан намуналар берилди.

ФАЗЛУЛЛОҲ АЛМАЙИ

Нозиктаб шоир, хаттот, қори ва таржимон Фазлуллоҳ Алмаий 1850 йили Тошкент шаҳрида туғилди. Тошкент, Бухоро ва Қўқон мадрасаларида таҳсил курди. Умр буйи ўзбек, тожик ва араб тилларида ғазал, мухаммас, маснавийлар ёзди. Тожик тилидан қадимги хинд масаллар мажмуаси «Калила ва Димна»ни ўзбекчага таржима қилди. 1918 йили Алмаий Тошкентда вафот этган.

Алмаий ўз ғазал ва мухаммасларида дунёвий севгини улуглади: «Этти», «Ҳаёт», «Ярашур», «Кулсанг-чи» сингари ғазаллари китобхонни яшашга, гузалликка интилишга, меҳр-оқибатли булишга ундайди; «Хат», «Эрур», «Қилсанг-чи», «Тилдин» радибли ғазалларида эса Алмаий илм-маърифатни, ростгўйлик, ширинсуханлик, ҳалоллик сингари инсоний хислатларни тартиб этади.

«ФАВОҚИҲ АЛ-ЖУЛАСО»

«Фавоқиҳ ал-жуласо» (Дуст богининг мевалари) асарининг муаллифи Қаюм Носирийдир. Қаюм Носирий арабча машҳур «Мустатраф» ва «Равза ал-ахр» китобларидан керакли қисмини танлаб олиб, татар тилига таржима қилган ва уни бобларга ажратиб, китоб шаклига келтирган. Асар 1884 йилда Қозонда нашр қилинган булиб, у ўзбек тилига ҳам таржима қилинган ва Тошкентда литографик усулда чоп қилинган. Ёзувчи-

нинг Ибни Сино ҳақидаги қиссаси ҳам илм-адаб аҳли орасида машҳур.

ХИРОМИЙ

Мулла Қурбон Хиромий 1810 йили Китоб шаҳрида қосиб оиласида туғилган, Бухородаги Мири Араб мадрасасида ўқиган; Саъдий, Ҳофиз, Жомий, Навоийлар анъанасини давом эттириб, лирик шеърлар ёзган, 200 дан ортиқ шеърларини ўз ичига олган «Мухаммаслар девони»ни тузган. У ишқий саргузашт мавзусида «Маҳфилоро» (1844), «Тутинома» (1853), «Чор дарвеш» (1856), «Раъно ва Зебо», «Юсуф ва Зулайхо» (1862) каби дostonлар ёзган. Шоир 1891 йили вафот этган.

Хиромий дostonларида чин инсоний севги билан бирга инсондустлик, ватанпарварлик, илм-фан, касб-ҳунарга меҳр қуйиш, маърифатчилик тарғиб қилинган. У ўзбек адабиётида мухаммаслардан девон тузган ягона шоир ҳисобланади.

ХУЖАНДИЙ

Хужандий XVII асрда яшаб ижод этган ўзбек шоирдир. Хужандийнинг ҳаёти ва ижодий мероси ҳақида маълумот кам. Унинг бизга қадар Хоразмийнинг «Муҳаббатнома»си таъсирида ёзилган «Латофатнома» китобигина етиб келган. Асар унта номадан ташкил топган бўлиб, асосан дунёвий севги тасвирига бағишланган. Аммо айрим номаларда ахлоқ-одоб, илм-маърифат, одамийлик, адолат тасвирига алоҳида эътибор беради. У зодагонларга мурожаат қилиб, жаҳонда аморат (амир)лик қилишни истасанг, бева-бечораларнинг кўнглини ол, дейди:

Тилар булсанг жаҳон ичра аморат,
Фақирлар кўнглини қилгин иморат.

ПОШШОХУЖА

Асли исми Ибодулло Саййид Пошшоҳужа бинни Абдулваҳҳобҳужа бўлиб, Ҳожа таҳаллуси билан бадий асарлар яратган таниқли ўзбек шоири ва адиби 1480

йили таваллуд топган. Ҳозирча унинг тугилган жойи ҳақида аниқ маълумот йўқ. Унинг ота-боболари мансабдор шахслар бўлишган. Ака-укалари замонасида анча таниқли шоирлар бўлишган. Хожанинг узи анча вақт Балх шаҳрида яшаган, ўқиган ва ишлаган.

Хожа Балхда садр (солиқ ишлари нозири), кейинчалик шайхул — исломлик вазифаларини бажарган.

Умр бўйи Хожа шеърлар ёзган. У икки тилда — ўзбек ва тожик тилларида асарлар яратган. Маълумотларга қараганда у ўзбек ва тожик тилларида девонлар тузган, аммо улар бизгача стиб келмаган.

1538—1539 йиллар. Хожа томонидан «Гулзор» ва «Мифтоҳул-адл» (Адолат калити) номли асарлар яратилди. Бу асарларда буюк Саъдийнинг «Гулистон» ва «Бўстон» асарларига ўхшаш дидактика — панд-насиҳат ғоялари ифодаланган. 1528 йил «Махзанул-асрор» номли достони ёзилган. Хожа 1566 йили вафот этган.

«ХУЛОСАТ АЛ-ҲУКАМО»

«Хулосат ал-ҳукамо» (Ҳакимлар хулосаси) асари 1860 йилда Ҳофиз Калон ибн Бадриддин Қори томонидан ёзилган. Асар 33 бобдан иборат бўлиб, табобатга оид масалалар ҳар хил муаллифларнинг китобларидан танлаб олинган ва китоб шаклига келтирилган. Унинг бир нусхаси 436/III рақами билан Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланмоқда.

ХОЖА САМАНДАР ТЕРМИЗИЙ

«Дастур ул-мулк» (Подшоларга қўлланма) асарининг муаллифи Самандар Термизий Абдулазизхон (1645—1680) ва Субҳонқулихон (1680—1702) ҳукмронлиги даврида яшаган. Асар Субҳонқулихонга бағишланган. Унинг 1829 йили қўчирилган нусхаси Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлғезмалар хазинасида сақланмоқда.

ХУРРАМИЙ

«Равзат ул-ошиқин» (Ошиқлар боғи) асарини Хуррабий форс тилида битган. 954/1547 йили Бухорода

Абдулазиз Баҳодурхон (1540—1549) даврида ёзилган. Китобнинг 1102/1691 йили кучирилган нусхаси Шарқ-шунослик институтида сақланмоқда.

ШАВҚИЙ КАТТАҚУРҒОНИЙ

Муҳаммад Шариф Шавқий 1785 йили Каттақурғон шаҳри яқинидаги Алижон қишлоғида зиёли оилада туғилган: хусусий таҳсилдан сўнг, 1815 йили Бухородаги Говкушон мадрасасини тугатган. Ўзбек, араб ва тожик тилларида ижод қилган, мукаммал шеърлар донишманди бизгача етган. У Жомий, Навоий, Бедил, Хусрав Дехлавий анъаналарини давом эттириб, дунёвий муҳаббатни куйлади, илм-маърифатни тарғиб этиб, мавжуд ҳукуматдорларни инсоф ва адолатга чорлади.

Бундан ташқари Шавқий бир неча илмий рисола-лар ҳам ёзди. Жумладан «Мухтасар-ул-виқоя»ни тожик тилида шарҳлади, «Рисолаи қофия»ни ёзди, ислом дини қонун-қоидалари ҳақида махсус рисола-лар битди. Вазх, Ноқис, Аҳгар, Мирий сингари замондошлари Шавқийни устоз сифатида таърифлаб, газал-ларига мухаммаслар битганлар. Шавқий 1861 йили вафот этган.

ШЕРМУҲАММАД МУНИС

1778 йил. Хоразм адабий муҳитининг энг пешқадам шоирларидан бири Шермуҳаммад Мунис Ҳева яқинидаги Қиёт қишлоғида саройнинг бош мироби Авазбий оиласида туғилди. Болалиги Қиёт ва Ҳевада ўтди. Аввал мактабда, сўнг мадрасада ўқиди. Шарқ мумтоз шоирларининг асарларини ўрганди.

1800 йил. Отаси вафот этди. Уша йили Хоразм хони Авазбий иноқ Мунисни фармоннавислик (хон фармонларини қозғашга тушурувчи — котиблик) вазифасига тайинлади.

1806 йил. Муҳаммад Раҳимхон I хон бўлгач, отаси ўрнига шоирни мироблик лавозими-га ишга тайинлади.

1825 йил. Хоразм тахтига Оллоқулихон ўтирди. Мунис унинг саройида ҳам мироблик вазифасини бажарди.

1829 йил. Хоннинг Хуросонга қилган юришида иш-

тирок этди. Қайтишда вабо касалига йулиқиб, йулда вафот қилди. Уни Хоразмга олиб келиб дафн этишди.

1804—1805 йиллар. Шоир узининг биринчи девонини тузди.

1813—1814 йиллар. Биринчи девонга кейинги ёзган шеърларини қушиб, иккинчи девонини тузди. Унга «Мунисул-ушшоқ» деб ном қуйди. Бу девонда шоирнинг турли жанрларда яратган 8500 байтга яқин шеъри жамланган. 1803 йил. «Саводи таълим» асари ёзилди.

1813 йили. «Фирдавсул-иқбол» номли тарихий асарининг 1813 йил воқеалари тасвиригача бўлган қисмини ёзди.

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ

Атоқли давлат арбоби, илк туркий дostonнавис Юсуф Хос Ҳожиб 1020 йили Қорахонийларнинг марказий шаҳарларидан бири Боласоғунда туғилади. Булажак шоир уз давридаги барча билимларни, араб ва форсий тиллар ҳамда ундаги адабиётларни пухта эгаллайди. Шоир 1069—1070 йиллар орасида 73 бобдан иборат панднома характеридаги «Қутадғу билиг» дostonини ёзиб, қорахоний ҳукмдор Буграҳонга тақдим этади. Хон Юсуфга «Хос Ҳожиб» деган мансабни инъом этади. 80-йилларга келиб Қорахонийлар салтанати таназзулга юз тутади. Юсуф Хос Ҳожиб умрининг охириги йилларини хор-зорликда, саргардонликда ўтказди. Шоир асарда адолатли ҳукумрон, давлатни тадбир билан бошқариш, илм ўрганиш, касб-ҳунар эгаллаш, халқ гамини ёйиш ҳақида панд беради.

«ҚУРҚИТ ОТА КИТОБИ»

Бу асар туркий халқларнинг энг қадимги огзаки ижод намунаси бўлиб, халқни қаҳрамонлик, ватанпарварлик, инсондустлик руҳида тарбиялайди. Китоб 1988 йили эски туркийчадан ҳозирги ўзбек тилига таржима қилинди ва «Ёшлик» журналида эълон қилинди. Назм ва наср аралаш бу қаҳрамонлик қиссаси X—XIV асрлар орасида яратилиб, XV асрда китоб ҳолига келтирилган. Ун икки ҳикоятда воқеа насрда баён этилади, руҳий ҳолатлар шеърда тасвирланган. Ровий тимсолида келадиган Қурқит Ота адолат, халқ донишмандлиги

тимсоли, зодагону авом, имом, олиму баҳодиру деҳқон, савдогару ҳунарманд маслаҳатчиси, пешвосидек гавдаланеди. «Қурқит Ота китоби» халқ қаҳрамонлигию донишмандлиги ҳақидаги асардир.

ҲАЙДАР ХОРАЗМИЙ

Ҳайдар Хоразмий XIV асрнинг охири ва XV асрнинг бошларида яшаб утган лирик шоир ва дostonнависдир. Алишер Навоий ва Заҳириддин Бобурлар уни лирик шоир сифатида таърифлашган. Бизга қадар Ҳайдар Хоразмийнинг Низомийнинг «Маҳзан-ул-асрор» дostonидан файз топиб яратган ахлоқий-таълимий «Гулшан-ул-асрор» дostonи ҳамда 1411 йили ёзган «Гул ва Навруз» ишқий-саргузашт маснавийси сақланиб қолган. «Гулшан-ул-асрор»да шоир бир неча боб ва мақолотларда ростлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, инсондустлик, илм-ҳунар урганиш ҳақида панд беради, уз фикрларини ҳаётӣ ҳикоятлар билан тасдиқлайди. «Гул ва Навруз»да эса, икки ёшнинг чин инсоний севгисини тасвирлайди, шахзода Навруз ва малика Гулнинг ният йулида садоқат ва фидоийлигини курсади.

Ҳайдар Хоразмийнинг дostonлари ўзбек адабиётида панднома ҳамда ишқий-саргузашт мавзӯидаги маснавий ривожиди муҳим урин тутади.

ҲОФИЗ ХОРАЗМИЙ

Абдурахим Ҳофиз Хоразмий XIV асрнинг охири XV асрнинг биринчи чорагида яшаб ижод этган ўзбек шоиридир. У Хоразмда тугилиб, умрининг охирги йилларини теуурийзодалардан Иброҳим Султон саройида — Шерозда утказган.

70-йилларгача Ҳофизнинг мероси маълум эмасди. Машҳур олим, филология фанлари доктори, профессор Ҳамид Сулаймонов Ҳиндистоннинг Ҳайдаробод шаҳридан шоирнинг девонини топиб, нашр эттирди (1981). Маълум булишича Ҳофиз Хоразмий уз замондоши Ҳофиз Шерозийга эргашиб, лирик турнинг тўққиз жанрида асарлар ёзган, қасида, марсиялар битган. 18 минг мисрадан иборат бу шеърларда Ҳофиз Хоразмий дунёвий ҳамда илоҳӣ муҳаббатни узига хос соз ва

овозда куйлаган. Шоир мероси ҳали атрофлича таҳлил қилинмаган.

ҲУСАЙНИЙ

Атоқли давлат арбоби, нозикбин шоир Ҳусайн Бойқаро 1439 йили Ҳиротда темурий зодагон оиласида дунёга келган. Бобур уни ҳар икки — ота ва она томонидан Амир Темурга уруғ эканини уқтирган. Ҳусайн Бойқаро болалигида Навоий билан мактабдош бўлган, мадрасада ўқиган, «Ҳусайний» таҳаллуси билан шеърлар ёза бошлаган. Аммо у 1456 йилдан тож-тахт учун кураш можароларига қушилиб кетади.

Ҳусайн Байқаро узоқ давом этган жанглардан сунг 1469 йили Хуросон пойтахти Ҳиротни эгаллайди. Мамлакатни Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийлар кумагида тadbиркорлик билан бошқариб, 1506 йили вафот этади. Ҳусайн Байқаро давлатни мустаҳкамлаш, ободончилик; илм-фан, маданият ва адабиётни ривожлантириш борасида жиддий ишларни амалга оширди; юзлаб мактаб, мадраса, хонақоҳ, мачит, ҳаммом, табобатхона, карвонсаройлар қурилди; ҳовуз, каналлар қазилди, ариқлар чиқазилди. Ҳусайнийдан бизга қадар кичик ҳажмда шеърлар девони ва дусту Навоийга бағишланган «Рисола» мерос қолган.

ҲАКИМ ҚООНИЙ

«Паришон» китоби Ҳаким Қооний номи билан машҳур бўлган Мирзо Ҳабибуллоҳ Шерозий қаламига мансуб. Муаллиф одоб-ахлоқ мавзуларига оид фикр ва мулоҳазаларини шеър ҳамда ҳикоятлар билан ифода-лаб, уни «Паришон», яъни «Сочилган» деб атаган. Чунки унда мавзулар боб ва фаслларга бўлинмаган ва аралаш ҳолда бериб кетилаверган. Ҳаким Қоонийнинг куллии Бомбай ва Техронда чоп этилган бўлиб, «Паришон» асари ҳам шу куллийетга киритилган.

ҒОЗИЙ

Ўзбек шоири Муҳаммадғозий XVIII асрнинг урталарида Қўқонда тугилган. Бухоро мадрасаларида ўқи-

ган, Қуқондаги Мадрасаи Мирда дарс айтган, шаҳар муфтиси булган. Ёшлигиданоқ «Ғозий» тахаллуси билан ўзбек ва тожик тилларида шеърлар ёзган. Ғозий 1818 йили вафот этган.

Ғозийдан бизга қадар катта ҳажмдаги шеърлар девони сақланиб қолган. Академик А. Қаюмов шоир ҳақида «Ғозий» (1959) номли рисола битган. Зуллисо-найн шоир, бир томондан, дунёвий муҳаббатни узига хос бадиийликда тасвирласа, ҳажвий шеърларида замонасидаги зулм-зурликни, айрим амалдорлар шахсиятидаги гайриинсоний хатти-ҳаракат, иллатларни танқид қилади. У лирик турнинг тарих, марсия, чистон, рубой, мусаддас, ширу-шакар сингари жанрларида мумтоз асарлар ёзган санъаткордир.

ҒУЛОМ МУҲАММАД ВОСИФ

«Ҳикояти дилписанд» (Кунгилга ёқадиган ҳикоятлар) деб номланган ва айрим парчалари диққатингизга ҳавола этилаётган бу китоб ҳиндистонлик олим Ғулом Муҳаммад (Восиф) қаламига мансубдир. Ғулом Муҳаммад бу китобни XIX асрнинг иккинчи ярмида ёзган ва у Лакнав ҳамда бошқа шаҳарларда бир неча бор босилган. Китоб бошдан-оёқ масаллардан иборатдир ва бу масаллар, китоб муаллифининг тили билан айтганда: «кучли қудратга эга бўлиб, хилма-хил ваъз ва ҳикматларни ўз ичига олади, ибрат кузига узоқни кура олиш сурмасини суриб, ҳаётдаги тажрибасиз кишиларни олийлик даражасига етказди, баднафслик иллатини йуқотиб, Исо нафасидек хуш таъсир курсатади».

ЛУҒАТ ВА ИЗОҲЛАР

«А»

Абас — беҳуда, фойдасиз, бемаъни
Абтар — узилган, юлиқ, бенасл
Адам — душман, ён
Азалиг — ранж, азият
Ал — қул
Аммора — нафси аммора-жисмоний нафс, нафси бузук
Анӯшервон — қадимги Эрон шоҳи
Асрор — сирлар
Асгар — кичикроқ
Афлоқ — фалак, осмон
Афлотун — қадимги юнон файласуфи — Платон
Ахин — биродар, дуст
Ашжор — дарахт, усимлик
Ашҳаб — кулранг, кук от
Ақраб — чаён
Ақдом — қадам, энг олдин
Ақрон — яқин, яқинлик

«Б»

Бадр — тулин ой
Бози — ўйин
Бозу — билак
Бок — даҳшат, қурқинч
Бегазанд — зарарсиз
Борон — ёмгир
Бонола — мунгли, нола чекучи
Баруманд — самарали, омадли
Бархурдор — манфаатдор, фойдаланувчи
Болият — азоб, ранж, кулфат
Батлимус — қадимги юнон файласуфи — Птолемей
Басорат — тетик куз
Бебор — ҳосилсиз, бесамар
Бикин — каби, сингари

Бутимор — денгиз соҳилида балиқ билан тирикчилик қилувчи, лайлаксимон қуш. Чайканинг бир тури
Башар — одамзод, инсон, халқ
Бухл — бахил, зиқна

•В•

Васат — урта, оралиқ
Вижд — дустлик, муҳаббат
Вуслат — висол, етишмоқ

•Г•

Ганж — хазина, бойлик
Газанд — зарар, ёмонлик
Ганда — ёмон
Гил — лой, балчик
Гов — сугир
Гунжойиш — сугиш, сугим
Густох — беақл, нодон
Гуй — човган тупи, соққаси

•Д•

Додхоҳ — одил, адолат талаб қилувчи
Давомат — мудом, доим
Даҳр — замон, дунё
Даф — Шарқ мусиқа асбобларидан бири

•Ж•

Жав — арпа
Жалис — улфат, суҳбатдош
Жуд — саховат; жуд аҳли — сахийлар
Жовидон — доимий, абадий
Жусн — истовчи, қидирувчи
Журм — гуноҳ, жиноят
Жаф — теран
Жамил — гузал, чиройли
Жаҳл аҳли — нодонлар
Жигой — авом, оддий халқ
Жуз — булак, бошқа

«З»

Залил — сояли, серсоя; пасткаш, тубан
Занбур — болари
Заъф — нотавонлик, кучсизлик
Зубда — сара, асил
Зол — кампир, жодугар
Зоҳир — ташқи куриниш

«И»

Идбор — бахтсизлик, омадсизлик
Издивож — никоҳ, уйланмоқ
Изу жоҳ — салтанат, тахт ва ҳашамат
Иксир — ҳар қандай жисмни олтинга айлантирадиган тош, модда
Илик — кул
Инфи — уялиш, ҳас, ачиниш
Итик — шаффоф, ялтироқ
Ихтилот — аралашиш, юришиш

«К»

Кавокиб — кудузлар
Кайқубол — қадимги Эрон шоҳи
Каср(и) — таъсири
Кизб — ёлгон, сафсата
Ком — мақсад, ният, истак
Колас — подон, ақлсиз
Кушодруй — очиқ юзли
Куфта — эзилган, янчилган

«Л»

Лаванд — аскар, сипоҳи (киноя тарзида «ношуд» маъноси ҳам бор)
Лаим — пасткаш, очкуз
Лайлу наҳор — туну кун, кеча ва кундуз
Лафка — лавка, кичик дукон
Луқмон — Шарқ исломий донишмандларидан бирининг номи; у Қуръони каримда алоҳида сурада зикр этилган
Лос — ипак, ипак чиқиндиси; мато маъноси ҳам бор

•М•

Мажасти — қадимги юнон олими Ал-Магеста
Маздур — хизматкор, мардикор
Митра — мифологик тимсол, Қуёш ва адолат тангриси
Моя — асос, сабаб, боис, мол-мулк, муҳим фикр, асбоб-анжом
Маснад — тахт; урин
Малах — чигиртка
Малул — гамгин, хафа
Мужола — ҳамдам, ҳамсухбат
Мужрим — гуноҳкор, айбли
Мул — май, шароб
Муvasvas — wasvos, насваса қилувчи
Муттафиқ — иттифоқ, бирлаштирувчи
Махмур — хумор, кайф
Маҳрам — яқин дуст, ҳамдам, ҳамроҳ
Маҳак — кумуш ва олтинга сайқал беришда ишлатадиган қора тош.
Маҳз — шу сабабли, шунинг учун
Мағфур — афв қилинган, вафот этган
Мақдам — келмоқ, ташриф буюрмоқ
Маъмун — Хоразмшоҳлардан бири, астроном олим
Маъсият — гуноҳ, гайришаърий хатти-ҳаракат
Машшота — пардозчи, келинларни ясантирадиган хизматкор

•Н•

Нагун — сарнагун — эгилган, остин-устун бўлган
Надим — амиру шоҳларнинг ҳамсухбати, яқин кишиси
Наҳл — ниҳол, кучат
Нижор — заиф, хароб, ночор
Носазо — нолойиқ, номуносиб
Носиҳ — насиҳатчи, пандчи
Нӯшдору — тарек, шифобахш дору
Ноҳ — кийикнинг мушк ҳосил қиладиган беzi

•О•

Оҳун — олам, дунё
Оғоз — ибтидо, бошланиш
Шино — сузиш, дарёда чумилиш

«П»

Пироҳан — либос, кийим
Пиндор — мағрурлик, такобур

«Р»

Равза — бог, жаннат боғи
Раятписанд — халқсевар, адолатпеша
Рубъи масқун — ер юзи, қуруқлик
Руй — юз, афт
Рузи — тирикчилик
Руфта — тозаланган, супурилган
Роз — сир

«С»

Саҳбо — шароб, май
Сандал — афсонавий, хуш ҳид таратадиган дарахт
Синон — найза
Сим — зар, олтин
Сирож — чирог
Сипанд — исирик
Соир — бошқа, боқиманда, сайр этувчи, машҳур, ейилган
Сомъ — эшитувчи, тингловчи
Соғар — жом, қадаҳ
Сифла — нокас, пасткаш
Сузон — куйган, куйдирувчи

«Т»

Тавонгар — бой, қудратли, давлатманд
Тазвир — алдаш, найранг
Тавсан — от, туфичок
Такаллум — сузламоқ, сузамол
Талим — барча
Тиҳи — буш, холи
Тобанда — бардошли, чидамли (товланувчи маъноси ҳам бор)
Тар — ҳул
Туз — тик, тугри
Таҳқиқ — аниқламоқ, тафтиш этмоқ

«У»

Уд — Шарқ чолгу асбобларидан бири, дарахтнинг номи
Укуш — куп
Улум — илмнинг куплиги, илмлар

«Ф»

Фис (фас) — қимматбаҳо тош

«Х»

Хасм — душман, рақиб
Хар — эшак
Хайл — оломон, тўда, гуруҳ
Хома — қалам
Хор — тикан
Хон — дастурхон
Хулд — жаннат, абадийлик
Хужастя — муборак, бахтли, қутлуг
Хуффош — куршапалак
Хуша — бошоқ

«Ч»

Чугз — бойўғли
Чин фағфури — Чин шоҳи

«Ш»

Шарр — ёмон, бадфасъл
Шаҳд — асал, ширинлик
Шингарф — қимматбаҳо тош

«Э»

Эваз — тенг, баробар

«Қ»

Қаму (қамуқ) — барча, купчилик
Қави — забардаст, бақувват
Қилу қол — гап, сўз; қилу қол айламоқ-гапирмоқ

«Ғ»

Ғарра — алданган, мағрур

Ғариқ — сувға чүккан

Ғизо — овқат, егулик

«Ҳ»

Ҳамида — бахтли, таърифланган

Ҳасаб — буюклик, шараф

Ҳаким — донишманд, табиб, файласуф

Ҳарис — очкуз, зиқна

Ҳашмат — шуҳрат, дабдаба

Ҳанзал — аччиқ қовоқ, ит қовун

Ҳуққа — қутича, жавоҳирлар сандуқчаси

Ҳурмус — оташ парастлар тангриси

Ҳилм — мулойимлик, юмшоқлик

МУНДАРИЖА

Донишмандлар сузлайди	4
Одоб, таълим-тарбия, истиснод фойдалари ҳамда беодобликдан стадиган зарари	13
Олим, илм, китоб, қалам, устоз, касб-хунар, яхши фазилатлар	25
Ота-она, оила, қариндош ва қушнilar	47
Сухбат, суҳбатдошнинг яхши ва ёмон таъсирлари	65
Дуст, дустлик қондалари, дусту душманни фарқлай билиш	73
Ақл, ақлнинг фазилатлари, доноликнинг фойдаси ҳамда нодон- ликнинг зарари	93
Халқ, Ватан, сафар, саёҳат, ёшлик, йигитлик, кексалик	113
Мардлик, шижоат, ғайрат, ҳушёрлик фойдалари ҳамда номард- ликнинг зарари	127
Ишқ, муҳаббат бағнида	135
Хушхўлиқ, ширинсузлик, раҳм-шафқат, мурувватнинг фой- даси, миннатнинг зарари	145
Ваъда, ваъдага вафо, ҳаё, иффат ва камтарлик	157
Яхшилик, ёмонлик, тўғрилиқ ва эгрилиқ	163
Сўз, сузлаш қоиласи, уйлаб гапириш, тилни тийиш, сукут бае- нида	173
Иззат, обрў, улуғлик, қадр-қиммат, буюқлик, амал, бахт-саодат	195
Меҳмон, меҳбон, меҳмондорчилик одоби	205
Сабр, чидам, қаноат, умид бағнида	213
Такаббурлик, худбинлик, гараз, рив, камтарлик, тамагарлик	223
Панду насиҳатга қулоқ тутиш ва маслаҳатлашиб иш куриш	230
Бахиллик, баднафслик, очкузлик, ҳасад, ҳасислик	243
Саховат, ҳиммат, олийжаноблик, ҳадя, шодлик ҳақида	257
Оз ва куп сийиш қондалари, ичкилик, саломатлик, табиблар	263
Уйланиш, эр-хотин, яхши аёллар хусусида	275
Сир сақлаш ва тилни тия билиш	285
Ғийбат, тўхмат, бўҳтон, уғрилиқ, омонатга хиёнат хусусида	291
Адолат, ҳақиқат, инсоф, хато, гумон, шошқолоқлик, уйлаб иш қилиш ҳақида	301
Сарфу-харажат, исроф, тежамкорлик, газаб, жаҳл, араз, пушай- монлик	319
Ғузаллик, ҳалол меҳнат, ризқ-руз, ялқовлик ҳақида	333
Муаллифлар ва манбалар ҳақида мухтасар маълумот	349
Лутат ва изохлар	391

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА УРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ

МАШРИҚЗАМИН — ҲИКМАТ БУСТОНИ

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг
Бош таҳририяти
Тошкент — 1997

Мухаррир *Барнобек Эшпулатов*
Жамоатчи муҳаррир *Карима Шайхова*
Мусаввир *Темур Саъдуллаев*
Бадий муҳаррир *Феруза Башарова*
Техникавий муҳаррир *Лина Хиждова*
Мусахҳиҳлар *Х. Ҳожиматова, Ю. Бизаатова*

Теришга 9.04.97 да берилган. Чоп этишга 20.05.97 да рухсат берилди.
Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Таймс гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма
табоғи 21,0. Нашриёт-ҳисоб табағи 18,6. Адади 15.000 дона. № 1205
буюртма. Баҳоси шартнома асосида келишилган.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси.
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кучаси, 41.